

**T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**CEMİL MERİÇ'TE
ETİK DEĞERLER VE EĞİTİM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. HAMİT ER

Hazırlayan
ASİL ESER GÖKHAN PALGIN

ÇANAKKALE-2009

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Asil Eser Gökhan PALGIN'a ait "Cemil Meriç'te Etik Değerler ve Eğitim" adlı çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ OLARAK kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Hamit ER

Üye: Doç. Dr. Şevket YAVUZ

Üye: Doç. Dr. Mustafa TEKİN

Üye: Doç. Dr. Özcan TAŞÇI

Üye: Yrd. Doç. Dr. Hasan KAPLAN

ÖZET

CEMİL MERİÇ’TE ETİK DEĞERLER VE EĞİTİM

Tezimizde Cemil Meriç’in eserlerinden ve onun hakkında yazılanlardan yola çıkarak etik değerler ve eğitim ile ilgili görüşlerini inceledik.

Meriç’in etik değerler ve eğitim ile ilgili fikriyatının arka planının önemli olduğunu düşündüğümüz için, hayatına, eserlerine, düşünce dünyasında iz bırakmış şahsiyetlere, eğitim geçmişine ve öğrencilerine değin geniş bir açıyla konumuza giriş yapmaya çalıştık.

Ahlakın bir bütün olduğunu varsayarak Meriç’in üstünde sıkça durduğu politika ve ahlak bahsine etraflıca değindik. Ahlak ve eğitimin tarihsel gelişim sürecinden, doğu ve batıda politik ahlakın yerine kadar konuyu birçok yönüyle ele aldık. Ayrıca medeniyetleri ve dünyanın entelektüel mirasına yaptıkları katkıları Meriç’in görüşleri doğrultusunda ahlaki açıdan irdledik. Tezat gibi görünse de anarşizm ve ahlakı buluşturmaya diğer yandan da hürriyetin, aslında ahlak demek olduğunu kanıtlamaya çalıştık.

Kuşkusuz Meriç için dünya edebiyatı vazgeçilmez bir tutkuydu. Bu yüzden Meriç’in sıklıkla üzerinde durduğu çeşitli ülke edebiyatları ve ünlü edebiyatçılarına da örnekler verdik. Edebiyatı etkileyen çeşitli akımları, başta hümanizm olmak üzere anlatmaya çalıştık. Bunun yanı sıra Saint Simon, İbn-i Haldun, Balzac gibi ünlü isimler üzerinde durduk.

Batı edebiyatı üzerinde derin izler bırakan Hint edebiyatı Cemil Meriç için ayrı bir yere sahipti. Hatta hayatının 1960–64 yılları arasına Meriç, ileride Hint dönemim bile diyecektir. Bunları yaparken Meriç’i de unutmadık ve onun insani vasıflarından hocalık yönüne kadar birçok farklı özelliğini vurguladık. Kendi ailesinden örnekler vererek başta çocuklarının anlattıkları olmak üzere ailenin çocuğun eğitimi için ne kadar önemli olduğuna değindik.

Cemil Meriç, eğitimin başlıca sorunlarına değinmeden de geçmemiştir. Türk dilinin giderek sığlaşmasından, dil devriminin bazı olumsuz etkilerine, yabancı dilin önemine, üniversitelerdeki problemlerden günümüzün popüler sorunlarına ışık tutmaya çalışmıştır.

ABSTRACT

ETHICAL VALUES IN CEMİL MERİÇ AND EDUCATION

In this thesis, we took the works of Cemil Meriç and the texts written about him as the starting point for the purpose of investigating his views on ethical values and education.

Considering that the background for Meriç's thoughts related to ethical values and education carry high importance, we started the topic with a comprehensive introduction into his life, works, educational background, students and other people who influenced his world of ideas. Assuming that ethics is unitary, we mentioned in detail the issues of politics and ethics, which were frequently discussed by Meriç.

We addressed the issues from a large perspective including the development of ethics and education in history and the place of political ethics in the east and west. We also investigated civilizations and their contributions to the intellectual heritage of the world in terms of ethics under the light of Meriç's views. It may seem contradictory, but what we actually aimed to achieve was to bring together anarchism and ethics on one hand; and on the other hand, to prove that freedom is in fact not different from ethics.

World literature was undoubtedly an indispensable ambition for Meriç. For this reason, we also gave examples from various world literatures and famous authors who were frequently referred in Meriç's works. Furthermore, we tried to explain certain trends, especially humanism which had a big influence on literature. To these ends, we emphasized certain people like Saint Simon, İbn-i Haldun and Balzac.

Indian Literature, which affected western literatures to a great extent, had special significance for Meriç. In fact, Meriç said between 1960-1964 that the following years would be his Indian period. While doing all the aforementioned things, we did not forget the human Meriç, but elaborated on his personal traits as well as his life as a lecturer. We mentioned how important a family is for a child's education by giving examples from his own family and the narratives by his children.

Meriç, also touched upon major problems of education and tried to shed light on certain issues related to the Turkish language and its gradual degradation, negative effects of the language revolution, the importance of foreign languages, problems associated with universities as well as today's popular problems.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ.....	9
B. ARAŞTIRMANIN DAYANDIĞI İLKELER.....	10
C. ARAŞTIRMANIN İDDİASI (HİPOTEZ).....	11
D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
E. ARAŞTIRMANIN PLANI.....	12
F. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR.....	13
I- CEMİL MERİÇ'İN BİYOGRAFİSİ, DÜŞÜNCE DÜNYASI VE ÇEVRESİ.....	14
A. MERİÇ'İN KISA ÖZGEÇMİŞİ.....	14
B. GEÇİTTEKİ DÜŞÜNÜR'ÜN DÜNYASININ YILDIZLARI.....	14
C. GEÇİTTEKİ DÜŞÜNÜR'ÜN EĞİTİM GEÇMİŞİ, ÇEVRESİ VE ÖĞRENCİLERİ.....	20
II- CEMİL MERİÇ AÇISINDAN ETİK DEĞERLER.....	38
A. POLİTİK AHLAK VE YANSIMALARI.....	38
1. Ahlak ve Eğitimin Tarihsel Süreci.....	38
2. Politika ve Ahlak.....	42
3. Doğu ve Batı'da Politik Ahlakın Yeri.....	49
4. Ahlaki Bir Unsur Olarak Medeniyetler ve Çöküşleri.....	71
a) Entelektüel Gelişme ve Ahlak.....	83
b) Rusya'da İntelijansiya ve Devrim.....	89

c) Anarşizm ve Ahlak.....	93
d) Hürriyet ve Ahlak.....	96
A. BİR AHLAK ADAMI OLARAK CEMİL MERİÇ.....	101
1. Geçitteki Düşünür Meriç'in Ahlaki Vasıfları.....	101
2. Surmoi: Ahlakın Temeli.....	117
B. GEÇİTTEKİ DÜŞÜNÜRÜN PUSULASINDAN.....	120
1. Saint Simon'un Ahlak Öğretisi.....	120
2. Hint Edebiyatı ve Düşünce Sistemine Meriç'in Gözünden Bir Bakış.....	134
3. Edeb, Diğer Bir Değişle Edebiyat ve Ahlak.....	150
4. Yeni Çağın Yeni Ahlak Anlayışı: Hümanizm.....	174
III. CEMİL MERİÇ'İN EĞİTİM ANLAYIŞI VE İDEALLERİ.....	183
A. MERİÇ'İN EĞİTİM HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİNİN ARKA PLANI.....	183
1. Cemil Meriç'in Hocalık Vasfı Ve Öğrencileri.....	183
2. Cemil Meriç'te Yabancı Dil Ve Önemi.....	188
3. Cemil Meriç'in Eğitim Anlayışında Yer Alan Fikir Adamları.....	193
4. Eğitimde Ailenin Önemi Ve Cemil Meriç'in Ailesinde Eğitim.....	197
B. MERİÇ'İN EĞİTİM HAKKINDAKİ DÜŞÜNCE VE İDEALLERİ.....	203
1. Cemil Meriç Açısından Eğitim Tarihi.....	203
2. Cemil Meriç'te Dilin Önemi Ve Dil Devrimi.....	209
3. Cemil Meriç'ten Üniversiteye Eleştirel Bir Bakış.....	215
SONUÇ.....	221
KAYNAKÇA.....	225
EK 1: ÜMİT MERİÇ İLE BABASI CEMİL MERİÇ ÜZERİNE BİR RÖPORTAJ	

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
A.T.Ü.T.	:	Asya Tipi Üretim Tarzı
İ.Ö.	:	İsa'dan Önce
M.Ö.	:	Milattan Önce
s.	:	Sayfa
St.	:	Saint
T.D.K.	:	Türk Dil Kurumu
T.T.K.	:	Türk Tarih Kurumu
vb.	:	Ve benzeri
vs.	:	Ve saire
Yay.	:	Yayıncılık
yy.	:	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Cemil Meriç, yaşadığı dönem Türkiye'sinin sıkıntılı problemlerini ışık tutmaya çalışmış son dönem Türkiye'sinin yetiştirmiş olduğu en önemli fikir adamlarından birisidir. Meriç, bir Osmanlı vatandaşı olarak doğmuş, cumhuriyetin kuruluşuna şahit olmuş ve Türkiye'nin kültürel gelişimine de tanıklık etmiştir. Böylesi zor zamanların yetiştirmiş olduğu bir mütefekkir ve hoca olan Meriç'ten biz de etik değerler ve eğitim alanından faydalanmak istedik.

Farklı konularda ki birçok eserini incelediğimizde Meriç'in en önemli gayesinin şu olduğunu görürüz. Bu ülkenin kültürden irfana doğru yürümesini sağlamak. Bunun yolu da eğitim ve eğitimin kişiye kazandırmış olduğu ahlaki değerlerden geçmektedir. Biz de tezimiz boyunca bu iki konuyu, Cemil Meriç'te etik değerler ve Meriç'in eğitim anlayışı ve idealleri adı altında incelemeye çalıştık.

Etik değerleri Meriç'in eserlerinde bize yansıttığı kadarıyla ele almaya gayret ettik. Politik ahlak ve yansımaları adı altında ahlak ve eğitimin tarihsel gelişimine, Doğu ve Batı'da politik ahlakın yerine bunların medeniyetler üzerindeki etkilerine değindik. Meriç'in hakkında müstakil birer eser yazdığı Saint Simon ve Hint düşünce dünyasını içinde barındırdığı ahlaki değerler açısından incelerken Hint edebiyatını da tanıma imkânına ulaştık. Ayrıca Hint edebiyatının batı edebiyatı üzerine etkilerine ve belki de Hint'in hoşgörüsünün bir tezahürü olarak sunulan, Yeniçağın yeni ahlak anlayışı Hümanizm'i de ele aldık. Genç nesillere örnek bir şahsiyet olarak da Meriç'in ahlaki vasıfları üzerinde durmaya çalıştık.

Cemil Meriç'in eğitim anlayışı ve idealleri başlığı altında ise farklı bir hoca portresi çizen Meriç'in eğitimci yönünü dikkate değer bulduk. Bu bağlamda şunu ifade etmek yerinde olur. Meriç'in öğrencileri ile ilişkisi alışılmışın ötesinde içten ve samimiydi. Öğrencilerini evrensel bir eğitim anlayışı ile eğitirken her bir dakikanın kıymetinin bilinmesinden yanaydı. Dünya'yı bir bütün gören Meriç'in eğitim anlayışı da buna paralel olarak çok yönlüydü. Doğu ve Batı'da bu bütünün birbirini tamamlayan iki parçasıydı.

Yabancı dil Meriç'in üzerinde ısrarla durduğu noktalardan biriydi. Sık sık yabancı dil bilmenin öneminden bahsederken sırf çağdaşlaşma adı altında dil

üzerinde yapılan tahrifattan da muzdaripti. Özellikle Dil Devrimi'nin Türk edebi hayatı üzerinde yol açtığı olumsuz etkilerden bahsederken bu sıkıntısı daha çok gün yüzüne çıkmaktaydı.

Bir aydın ve hoca olmanın da ötesinde Meriç, genel olarak iyi bir aile babasıydı. Çocuklarıyla ilişkisi bazen bir arkadaş bazen de bir hoca düzeyindeydi. Çocuklarının her zaman ilk hocası olmuştur Meriç. Eğitimleriyle özel olarak ilgilenirken, nasıl bir baba olunması gerektiğini hal diliyle göstermeye çalışmıştır.

Çocukları üzerinde bu denli hassas davranan Meriç için öğrencileri de oldukça değerliydi. Eğitimin zirvesinde yer alan üniversitelerimizin durumu da Meriç'in döneminde pek iç açıcı değildi. Üniversiteler özellikle yetmişlerin o sıkıntılı dönemlerinde oldukça idealize edilmiş kurumlar haline gelmişti. Böylesi bir ortamda gençleri bu tuzaktan kurtarmaya çırpınan birkaç aydından birisi de Cemil Meriç'tir.

Araştırmamızı yaparken karşılaştığımız en büyük sıkıntı Cemil Meriç gibi bir mütefekkirin böylesi büyük bir külliyyatını taramak oldu. Zira Meriç, bir konu üzerinde başlayıp o konuyu sonuna kadar götürüp kitaplaştıran bir yazar olmanın ötesinde bir konuyu alıp onu farklı yönleriyle ve elinde bulunan imkânlarla inceleyip nihayete erdiren bir mütefekkiridi. Dolayısıyla biz de elimizden geldiğince Meriç'in tezimize ışık tutacak yönlerini ve fikriyatını değişik eserlerden faydalanarak almaya çalıştık. Çalışmamızın bu alanda yapılacak diğer Cemil Meriç araştırmalarına yardımcı olacağını düşünürken mütevazı da olsa bir boşluğu doldurabilmesini umut ediyoruz.

Bu tezin seçiminde ve hazırlanmasında bana her konuda yardımcı olan hocam Doç. Dr. Hamit ER'e ve yine fikirlerine sıkça başvurduğum ve benden hiçbir yardımını esirgemeyen hocam Doç. Dr. Şevket YAVUZ'a, yoğun programına rağmen bize vakit ayırıp babası Cemil Meriç ile ilgili bir röportaj veren değerli hocamız Ümit MERİÇ'e ve adını burada zikredemediğim diğer tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Asil Eser Gökhan PALGIN

Çanakkale 2009

GİRİŞ

Cemil Meriç'in, Mehmet Çınarlı'nın *Halkımız ve Sanatımız* adlı kitabına Çanakkale'de yazdığı makale ve Çanakkale hakkındaki iltifatları, tezimizi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde yapıyor olmamız hasebiyle bizim de dikkatimizi çekerken bu tezi tamamlamamızda da en büyük ilham kaynaklarından biri olmuştur. Öyle ki:

Deniz, gök ve kitabımız... Çanakkale'deyim. Halkımız ve sanatımız bu sahillerde okunmak için yazılmış. Konuşan siz misiniz, deniz mi, bu toprağı kanıyla vatanlaştıran genç kahramanlar mı? Hissediyorum ki, 1915 şehitlerinin ruhu da benimle beraber ürpermektedir¹.

“Deniz, gök ve kitabımızı birlikte okumayı gaye edinen Meriç'in etik değer ve eğitim hakkındaki görüşlerini analiz etmeyi amaçlayan bu tez ile, Meriç gibi renkli ve bir o kadar da cihanşümul bir fikir adamını ele almak, onun eserleri ve kendisi hakkında kaleme alınanları incelemek şüphesiz ki zor; ama aydınlatıcı ve kendimizi “okuma” çabası olarak oldukça önemlidir.

Meriç'i diğerlerinden farklı kılan husus, onun bir kalıbın veya kategorinin adamı olmayıp kendisinde birçok yönü özgürce barındırabilmesiydi. Bu sayede herkesin hocası, herkesin fikir adamı olabildi. Eserleri her ne kadar kendisi sağ ve sol kavramlarını tasvip etmese de her iki taraf da onun düşüncelerini sahiplendi. Diğer yandan, Cemil Meriç hiçbir grupla kendini sınırlandırmamış, herkese eşit mesafede kalmayı bir ilke olarak benimsemiştir. Nitekim bu hususu kendisi eserlerinde belirtmiştir. O, Marksist, Kemalist, İslamcı ve Doğucu olmadığı gibi, Batıcı da değildir. Meriç, zamanında yaşayan diğer entelektüellerin aksine hiçbir gruba üye olmaksızın veya kendi tabiriyle “hiçbir kiliseye üye”² olmadan da bu ülkede aydın olunabileceğini göstermiştir. Dolayısıyla Meriç'i tek bir kalıba sokmak imkânsızdı. Meriç her camiadan talebesi olan her görüşün yayın organında çalışabilen geniş perspektif sahibi bir yazardı; amacı bir gruba mal olmamaktır. Bu sayede eserleri herkes tarafından okunabilecek bir enginliktedir. Milliyetçiler onun Dünder Taşer'le ilgili yazılarını, sol camia ise Marks'la ilgili yazılarını benimsemişlerdir. O kendini hakikat olarak sunmak yerine olayları kendi bakış açısıyla değerlendirdiğini

¹ CÜNDİOĞLU, Dücan: *Bir Mabed Savaşçısı: Cemil Meriç*, İstanbul–2006, s. 83.

² MERİÇ Ergün –ÇAVDAR Ayşe (Edisyon): *Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları*, İstanbul–1998, s.54.

söyleyerek, “tek hakikat olmadığını” vurgulamıştır. Belki de bu yüzden Meriç, tek bir insan gibi görülmez.³ Onun çeşitli gruplarca benimsenmesi aslında düşüncelerinin bir nevi “zıtlıkların buluşma noktası” da olduğunu gösterir. Balzac’la İbn-i Haldûn onun dünyasında dostça geçinir. İhvân-ı Safa adeta risalelerini yeniden yazıyor onun kalemiyle. Ali Şeraiti ve Said Nursi de, Victor Hugo ve Proudhon da, Marks ve Weber de, Tevfik Fikret ve Mehmet Akif de beraber arkadaşça onun düşünce hayatında yer alırlar.⁴ Gerçekten de Cemil Meriç okumak; kişiyi zıt düşüncelere karşı hoşgörölü ve önyargısız yapar. Kendimizden olmayan fikirlere karşı kulak tıkamak yerine onları dinlemeyi ve sırt dönmemeyi öğretir. Osman Fidan “Eğer Cemil Meriç iyi okunsaydı ve anlaşılıysaydı en azından 12 Eylül, ya da sağ-sol olayları olmazdı” der. Gerçekten de bu türlü bir düşünce sistemi için ne kadar da doğru bir teşhis. Bu husus şu şekilde ifadesini bulur:

Cemil Meriç mi? Haa, bakınız o benim entelektüel babamdı... Aynı zamanda bulutları delen bir kartaldı... Ayrıca düşüncenin gökkuşağı idi... Üstelik mütecessis ve münzevi bir fikir işçisiydi... Hem de kendi semasında tek yıldızdı... Ufukların muhasibi idi... Yanı sıra araftaki kâhindi... Kim ne derse desin, çuvala sığmayan mızraktı... Bir yandan kavramlar cangılının bilgesiydi... Öte yandan mağara içerisindeki tecessüstü... O sadece tefekkürün hasbi kalemi değil; aynı zamanda sözün sultanıydı... Kelime avcısıydı... Avcı da neymiş, o bir kelime imparatoruydu... Niye unutulm ki henüz öğrenmiş bulunuyoruz: O, bir mabed bekçisiydi... vs⁵.

Meriç’in hayatı da tıpkı onun, bu kalıplara sığmayan çok yönlülüğü gibiydi. Hayatının her merhalesinde farklı bir limana demir atmıştı; her birinden sanki bir şeyler umarcasına. Meriç’in tasavvuftaki seyr-i süluk misali fikri hayatının bu merhaleleri aslında onun bir nevi kronolojisi, kendi şifreleriydi. Meriç, bu “merhaleleri” şöyle özetler:

1917–1925: Koyu Müslümanlık devri. (Hacı-hoca olmak isterdim).

1925–1936: Şoven Milliyetçilik.

1936–1938: Sosyalistlik devri.

1938–1960: “A’râf devri” diyebileceğim kuluçka devri.

1960–1964: Hint Devri’m.

³ MERİÇ Ergün, ÇAVDAR Ayşe (Edisyon): a.g.e. s.96. Meriç hakkında şöyle der: “Bir gün kendisine ‘İbn-i Haldun’u nasıl bulursunuz?’ diye sordum. O da: ‘İbn-i Haldun öyle bir kazandır ki; herkes ona kepeçesini sokar ama herkes kepeçesi nispetince faydalanır.’ Aslında durum Cemil Meriç okuyucuları için de aynıdır; ondan kim faydalanmak isterse kendi çapınca onun eserlerinden faydalanmaktadır.”

⁴ ARMAĞAN, Mustafa, www.zaman.com.tr (14.06.2005).

⁵ CÜNDİOĞLU, Dücan: *Bir Mabed İşçisi: Cemil Meriç*, İstanbul–2006, s.11.

1964'ten sonra: Sadece Osmanlıyım⁶.

Meriç'te gördüğümüz ama genele vurduğumuzda ise tüm insanların yaşayarak ve bizzat tecrübe ederek içinden geçtikleri bu ve benzeri merhaleleri bilimsel olarak Piaget ve Kohlberg'in geliştirmiş oldukları "ahlaki gelişim merhalelerinde" de bulabilmekteyiz.

Kaynağını Piaget'den alan ve Kohlberg tarafından geliştirilen merhaleler teorisi başlangıçta tamamen otoriteye bağlı, hedonistik bir ahlak anlayışının bulunduğu, sonra kaide şuurunun teşekkül ettiğini ve yerleşmiş kaidelerin sahibi olan topluma karşı tenkitsiz bir riayetkârlığın hâkim olduğunu, nihayet gelişmenin son merhalesinde rasyonel, tenkitçi bir ahlak anlayışının yerleştiğini iddia eder. Piaget burada özellikle heteronomi ve otonomi merhaleleri üzerinde duruyor. Kohlberg aynı merhaleleri gelenek-öncesi, gelenekçi ve gelenek-sonrası diye ayırdıktan sonra bunların kendi içlerinde de safhalara ayırt edilebileceğini söylüyor... Ahlaki gelişme bu safhalardan geçer, fakat herkesin rasyonel ve tenkitçi ahlak merhalesine kadar ulaşması beklenemez; bazı kimseler daha ilkel merhalelerde –mesela çoğunlukla gelenekçi ahlak merhalesinde- kalabilir⁷.

Meriç'in de bu merhalelerden geçtiği yazılarından anlaşılmaktadır. En sonunda karar kıldığı ve "sadece Osmanlıyım" dediği merhale sanıyoruz ki ahlaki gelişimin artık kemale erdiği anlamına gelen rasyonel ve kritikçi ahlak anlayışını ifade eden merhale ama biz yine de onu bir sınıfa sokmanın zorluğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim öğrencisi Kadir Turan, onu bu şekilde tarif eder:

Cemil Meriç'in vefatından iki yıl önce, aşağıdaki cümleleri, içinde kendisinin de yer aldığı bir grup öğrenciye bir 'vasiyet' olarak sarf ettiğini nakletmektedir:

Ben sadece Müslüman değilim; hem Müslüman'ım, hem Hıristiyan'ım, hem de Budist'im. Benden sonra beni böylece anlatmazsanız sizlere olan hakkımı helal etmem!⁸

Son olarak Meriç'in kendini nasıl tanımladığına dair 15 Ekim 1978'de ele aldığı şu paragrafa değinmek gerekir:

Ben bu memleketin ninnileri, ezanları, türküleriyle büyüdüm. Avrupa'ya düşman değilim. İki Avrupa var: Kolonyalist-Kapitalist Avrupa'nın düşmanıyım; ama düşünen, dost olmak isteyen Avrupalı'nın dostuyum. Böyle düşünmemin sebebi de Avrupalı oluşumdan. Avrupa'nın en iyi kafasıyım. Kafa olarak fazla Avrupalıyım çevreme nispetle. Doğu fazla mübalağalı. "Ayıklanmalı!" diyorum. Ben imanım, dilimle, zevklerle İslam ve Türk'üm, ama kafaca Avrupalı⁹.

⁶ CÜNDİOĞLU, Düccane: a.g.e. s.27.

⁷ GÜNGÖR Erol: *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul–2000, s.87.

⁸ CÜNDİOĞLU, Düccane: a.g.e. s.39.

⁹ CÜNDİOĞLU, Düccane: a.g.e. s.147.

Böylesi zor bir görevi yüklenmiş olmamızın bilinciyle hem sınıflar üstü hem de tüm sınıfları kapsayan Meriç'i incelerken en büyük dayanağımız hiç kuşkusuz Meriç'in eserleriydi. Nitekim ona göre:

“İnsan bir bütün. Yaşamöyküsü, biyografik de olsa, otobiyografik de olsa, ikisinin karışımı da olsa, kronolojik bir sıralamanın da çok daha ötesinde, o kişiyi anlamak ve tanımak için sadece bir ilk adım. İkinci önemli adımsa, o insanın eseri, o eseri tanımak ve anlamaya çalışmak”¹⁰.

Meriç'in eserleri okunduğunda bir yandan Hindistan'dan Amerika'ya kadar farklı coğrafyaları, bir yandan Osmanlıyı ve İslam'ı, bir yandan da Doğu'dan Batı'ya kadar birçok ünlü klasiği aynı anda kucaklayabilirsiniz. Meriç'in bu çok boyutluluğu onun birden kavranabilmesini zorlaştırsa da sonunda kendisinden mutlaka istifade edilebilecek genel parametreler bulmak mümkündür.

Çağdaşları tarafından anlaşılamayan Meriç, bu durumu şöyle özetliyor:

Kitabım basılırsa çok az kimse okuyacak ve belki hiç kimse anlamayacak, gericiler toptan mahkûm edecek, ilericiler toptan mahkûm edecekler.¹¹

Onun belki de en çok yakındığı nokta okuyucusunu bulamamaktır; nitekim eserlerini yazarken “bu yazdıklarım okunacak mı? Bilmiyorum.” diyerek açıkça bunu dile getirmiştir. Belki de her ölen değerli “geçit şahsiyetlerinin” ardından yaşanan durum gibi --Picasso örneğindeki gibi onun da kıymet ve önemi her geçen gün daha fazla anlaşılmalı gerek.

“Japon yönetmen Akira Kurosawa ne güzel söylemiş: Hiçbir şey bir insanla ilgili gerçekleri onun eserlerinden daha iyi sergileyemez”¹². Bizde böyle yapmaya çalıştık. Elimizden geldiğince Meriç'i gerek kendi eserlerinden gerekse de hakkında yazılanlardan etik değerler ve eğitim açısından incelemeye çalıştık. Bu sebeple girişin bir eseri anlamanın ilk ve en önemli yolu olduğu düşüncesiyle, önce tezimizin adını oluşturan etik kavramını tezimizde sıkça kullanılan şekliyle ahlak ve eğitim kavramlarını açıklamak yerinde olacaktır.

Genel olarak ve farklılıkları da göz önünde bulundurarak eğitimi şu şekilde tarif etmek yerindedir: Sofistler, öncelikle de Protagoras ve Gorgias'a göre eğitim; sorgulamaksızın ve tartışmaksızın geçerlilikleri kabul edilen ve atalardan aktarılmış

¹⁰ MERİÇ, Cemil: *Bu Ülke*, İstanbul–2002, s.8.

¹¹ MERİÇ, Cemil: *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul–1994, s.164–165.

¹² CÜNDİOĞLU, Dücan: a.g.e. s.15.

töre ve ilkelerin uygulanmasına alışkanlık kazandırmaktır.¹³ Sokrates’e göre ise, eğitim; eleştirel karar verebilme yeteneği anlamında, insanı ergin olma durumuna getirmeyi hedefleyen iyi idesine (iyi ideası) yönelmiş bir öğrenim sürecidir.¹⁴ Ona göre eğitim, etik üzerine kurulu bir öğrenme süreci iken, Sofistler, siyasal iktidarı ele geçirip egemenlik kurmanın aracı olarak retorik öğretimin önemini vurgulamış, dolayısıyla da eğitimi öncelikli olarak retorik alıştırması şeklinde görmüşlerdir.

Öte yandan, Aristo etiği bağımsız bir alan olarak kurmuştur. Aristoteles’in öncelikle etik üzerine dersler verdiğini belirtmek gerekir; çeşitli yapıtları arasında *Eudemos Ahlakı* ve *Büyük Ahlak* anılabilir. Ama en bilineni babasına ithaf ettiği sanılan *Nikomakhos Ahlakı* adlı yapıttır. Bu yapıt, hem bir mutluluk, hem de bir erdem öğretisi olan geniş kapsamlı bir eylem kuramını içerir ve etik öğrencisini iyiyi, giderek daha iyiyi yapmayı ve böylelikle daha iyi bir insan olmayı öğreneceği şekilde yapıp ettikleri hakkında aydınlatmayı öngörür¹⁵.

Antikçağa değin uzanan eğitim ve etik ilişkisi üzerine kaleme alınanlar ve araştırılanlar göstermektedir ki, bu iki kavram, birbirini tamamlayan unsurlar olup biri olmadığında diğerrinin eksikliği hissedilmektedir. Bu iki kavramı daha iyi tanımak için ıstılah manalarını bu noktada ele almak gereklidir.

Aristo’dan bu yana bir felsefi disiplinin adı olan etik, köken olarak Yunanca’daki *ethos* sözcüğüne dayanır. Bu sözcük de iki farklı anlamı bünyesinde taşır: (a) εθος: athos: “alışkanlık, töre, görenek”. Bu açıdan, etik sahibi kişi, eylemlerini antik kentte geçerli olan töreye uygun olarak *eğitim yoluyla düzenlemeye* alışkın kişidir. Ve genel kabul gören “ahlak yasası” normlarını izlediği sürece “etiğe” göre davranmış olmaktadır. Öte yandan, dar anlamda ve asıl anlamıyla ηθος olarak yazılan etiğe göre ise; eylemde bulunan ve davranan kişi, aktarılan eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulamadan uygulamayıp; aksine, kavrayarak ve üzerinde düşünerek *talep edilen iyiyi gerçekleştirmek* için onları alışkanlığa dönüştüren

¹³ PIEPER, Annemarie. (Çev. Veysel ATAYMAN- Gönül SEZER): *Etiğe Giriş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul–1999, s.29–30.

¹⁴ PIEPER, Annemarie. a.g.e. s.29–30.

¹⁵ PIEPER, Annemarie. a.g.e. s.29–30.

kişidir: Alışkanlık, töre ve görenek böylelikle karakter anlamını da almakta, erdemli olmanın temel tavrı olarak pekişmektedir.¹⁶

Her iki varyantıyla Yunanca ethos kavramının Latince karşılığı mos (çoğulu mores) sözcüğü olup, hem töre hem de karakter anlamına gelir. Almanca ahlak (Moral) sözcüğü de mos sözcüğünden türetilmiştir ve töre ile aynı anlamdadır. Ahlak ya da töre, bir insan topluluğunda karşılıklı ilişkilerde gelişen saygı ve birbirini benimseme süreçlerinden oluşan ve kendilerine norm olarak geçerlilik tanınan geneli bağlayan eylem modellerini içerir. Demek ki ahlak ve töre ifadeleri, olgunlaşmış yaşam biçimlerini temsil eden düzen kurumlaşmalarını; bir topluluğun değer ve anlam anlayışlarını yansıtan yaşam biçimlerini gösterir.

Etik sözcüğünün kullanımı açısından ise şunu söyleyebiliriz: Hem geleneksel etikte hem de günlük dilde etik çoğunlukla ahlaki ya da töresel sözcüğüyle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır ve etik eylemler, etik talepler, etik normlar vb. bu sözcükle dile getirilmektedir¹⁷.

Etik ve ahlakın temelde aynı anlama geldiğine değindikten sonra tezimizde daha çok ahlak terimini kullanacağımızı belirtmek isterim. Etik, dilimize yeni yeni yerleşen bir kelimedir, oysa ahlak yüzyıllardır kullandığımız bir kelime olup hemen her kaynakta etiğin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu denli eski kullanımı olan ahlak sözcüğünün kelime anlamı hakkında “İbn Miskeveyh, *Tenzibü'l-ahlak* adlı eserinde “nefsin, fiillerini, düşünüp taşınmadan gerçekleştirmesini sağlayan bir halidir,” derken Gazali ise, “nefse yerleşmiş bir melekeler bütünü” ibaresini tercih etmiştir¹⁸.

Etik temelde aynı anlamı ifade eden ahlak kavramının kelime manalarını ele aldıktan sonra eğitim kelimesi ve bununla ilintili olan değerler bilimi meselesine gelince, konumuza açıklık getirmesi sebebiyle öncelikle bu kelimelerin anlamlarına bakmalıyız.

Çeşitli açılardan bakınca aynı amaca ulaşmak isteyen, farklı kelimelerle kurulu olan tanımlar karşımıza çıkmaktadır. Aslında eğitim insan hayatının kendisidir. İnsanı insan yapan faaliyetin adıdır. George F. Kneller’in belirttiği gibi “Eğitim, hayattır.” Kant ise “İnsanı insan yapan terbiyedir. İnsan terbiyenin meydana getirdiğinden başka bir şey değildir” demektedir¹⁹.

¹⁶ PIEPER, Annemarie: a.g.e. s.30–32.

¹⁷ PIEPER, Annemarie: a.g.e. s.30–32.

¹⁸ ÇAĞRICI Mustafa: *İslam Düşüncesinde Ahlak*, İstanbul–2000, s.156.

¹⁹ BAYRAKLI, Bayraktar: *İslam’da Eğitim*, İstanbul–2002, s.23.

Eğitimin değerler bilimiyle yakın ilişkisi vardır. Çünkü eğitim değerler doğrultusunda gelişir. Eğitimle ilgili olarak değerler her yerde mevcuttur. Eğitimin kendisi bir faaliyet ise, değerler bu faaliyetin meydana gelmesinde rol oynayan organlardır. Eğitim bir bina ise değerler onun tuğlalarıdır. Aynı ayrı değerleri, belli bir plan ve harçla yan yana getirip bir bina yapılabiliyorsa orada eğitim yapılıyor demektir.

Okuldan tutun ferdin seçme faaliyetine kadar değerler her alanı kaplamıştır. “değerler okul uygulamalarının her cephesiyle alakalıdır. Seçme ve karar verme faaliyetlerinin temelidirler²⁰.”

Değerler bilimi demişken oldukça kapsamlı ve bir o kadar da çok kullanım alanı olan değer kelimesine de açıklık getirsek iyi olacak.

Değer bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır... Özellikle ahlaki davranış konusunda değer, bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu bir kriter demektir.²¹

Bütün ahlaki hükümler birer değer hükmüdür. Değer hükümlerinin mekanizmasını açıklayacak bir görüş ise sadece ahlak konusunda değil, bütün insan ilimlerinde ışık tutabilir. Zaten klasik felsefenin bilgi ve ontolojiden sonra geri kalan iki konusu ahlak ve estetik, yani değer hükümleridir²².

Eğitim, etik ve değer, kavramlarını tek tek inceledikten sonra ahlak ve eğitimin nasıl yakın bir ilişki içinde olduğunu görmekteyiz. Ahlak, iyi, kötü, güzel, çirkin gibi davranışları Değerler Bilimi çerçevesinde ele alırken eğitim de bunları aktarmanın tek yoludur.

Görülüyor ki eğitimle ahlak iç içedir, ahlak iyi olanı ve yapılması gerekeni gösterir. Eğitim de bu yönde cereyan etmesine rağmen o aynı zamanda zihin eğitimiyle de meşgul olur. Yani eğitim daha geniş bir alanı içine alır. Ahlak bilgi ile uğraşmaz. Öğretim eğitimin bir cephesidir. Zihinle ahlak değil eğitim uğraşır. Ahlak imanla da uğraşmaz. Kalbin eğitimi de eğitimin görevidir. Demek ki ahlak davranış, iyi ve kötünün ilmidir.

Eğitim geniş çapta bir ahlaki faaliyet olarak kabul edilir. Öğretmenler daima ne söylenmesi, ne yapılması ve öğrencilerin nasıl davranması gerektiğine dikkat çekerler. Ahlaki değerlerin aşılması, ferdin ve sosyal davranışların geliştirilmesiyle ilgilenirler. Ahlak, davranışlarla ilgilenirken daima iyi hayatı hedef alır. Değerler âleminde davranışlara temel arar. Değerlere göre nasıl davranılmasını araştırır. George F. Kneller: “Ahlak insan davranışları alanında, değerlerin tetkikidir” derken bu noktayı göz önünde bulundurmaktaydı²³.

Bu kadar geniş perspektifli düşünebilen, dünyaya at gözlüklerinden değil de geniş açılı bakabilen Meriç’in elbette ki eğitim ve ahlak üzerinde durmaması düşünülemez. Meriç, eserlerinde eğitimi ve ahlaki değerleri tek bir başlık altında anlatıp ele almamış olmasına rağmen onun eğitim ve ahlak anlayışı her konuda

²⁰ BAYRAKLI, Bayraktar: a.g.e. s.36.

²¹ BAYRAKLI, Bayraktar: a.g.e. s.27–28.

²² BAYRAKLI, Bayraktar: a.g.e. s.31.

²³ BAYRAKLI, Bayraktar: a.g.e. s.43.

kendini göstermektedir. Zira çağdaşlarının aksine o, monoton yani tek düze bir eğitim anlayışına sahip değildi. Kendisi de bir eğitimci olan Meriç, her şeyden evvel eğitimin olmazsa olmaz temel bir şart olduğunu ve bunun sadece öğrencilerle ve belli bir zamanla sınırlı kalmaması gerektiğini düşünüyordu. Bu sebeple eğitimin ve onun kazandırdığı ahlaki değerlerin tüm yaşamı kapsayan bir süreç olduğuna inanıyordu. İnsan sadece okulda veya dört duvar arasında eğitim görmez yaşamın kendisi insanlara öğrettikleri de başlı başına bir eğitimidir. Bunları bilen Meriç, öğrencilerine yakın olmuş onları kendi evladı bilerek biraz bu konulara merakını gördüğü öğrencisini bizzat kendisi yetiştirmiştir. En kutsal hazinesi yani kütüphanesini onlara sunmuş her konuda yardımını onlardan esirgememiştir.

Meriç'in eğitim anlayışı evrensel kıstaslar içermektedir. İçinde doğudan batıya pek çok kültürün izlerini ve değerlerini görebilirsiniz. Meriç'in bu çok merkezli eğitim anlayışı gittikçe küreselleşen dünyada kendine olan ihtiyacı daha da çok hissettirmektedir.

İnsanların hayatının en önemli ve en faal olduğu dönemini harcadığı eğitim süreci ve bu eğitimin insana kazandırmaya çalıştığı ahlaki değerler kişinin yaşamının tümünü etkileyen başlıca etkidir denilebilir. Kişinin hayatında bu denli önemli rol oynayan eğitimi yine bu ülkenin yetiştirdiği güzide aydın ve hocalardan biri olan Cemil Meriç açısından değerlendirmenin oldukça yararlı olacağını düşündük. Cemil Meriç üzerine bugüne kadar birçok tez yapılmasına rağmen onun etik değerler ve eğitim anlayışı üzerine herhangi bir tez yapılmamış olduğunu fark ettik. Oysa eğitimci yönü de bulunan ve yakın geçmişimizde yaşamış böylesi bir entelektüelden eğitim ve ahlaki kültür açısından faydalanmak oldukça isabetli olacaktır.

Cemil Meriç'in bize bırakmak istediği ve şifrelerini verdiği ahlak ve eğitim anlayışı nedir? Meriç'in nasıl bir gençlik arzulamaktadır ve bu uğurda aydınlara ve hocalara düşen görevlerin nelerdir? Amacımız tezimiz boyunca biraz olsun bu sorulara ışık tutabilmektir.

Ayrıca Meriç'in düşünce sistemindeki etik değerler ve eğitim anlayışını ayrıntılı bir şekilde araştıracağımız bu tezimizde elimizden geldiğince bu konuyu değişik yönleriyle ele almaya çalışacağımızı da belirtmek isterim.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Eğitim, hiç şüphesiz insanlık tarihinin en meşakkatli ve en önemli uğraşısı. Diğer tüm canlılara nazaran savunmasız doğan insanoğlu, ailesi ve çevresinden eğitim vasıtasıyla kazandığı melekelerle zamanla zayıflığını avantaja dönüştürmekte ve eşref-i mahlûkat mertebesine yükselmektedir.

Eğitim birey ve toplumun geleceğini ve devamını sağlamada önemli bir yere sahiptir. Her toplum güçlü olmanın, sözünü dinletebilmenin yolunun eğitimden geçtiğini bilmelidir. Bu eğitimden kastettiğimiz sadece maddi temellere dayanan rasyonalist bir eğitim anlayışı değil, aksine her tür insani değeri kapsayan ve ahlaki değerleri de özümsemiş bir eğitim anlayışıdır.

Kendi geleceğini düşünen her toplum eğitim-öğretim müfredatını kendi temel dinamiklerine göre hazırlar. İstisnasız hepsinin ortak noktası en iyiyi hedeflemektir. En iyiye ulaşmak ve zamana müfredatı uydurmak içinse, üzerinde değişiklik yapılan kurumların başında eğitim gelmektedir. Yapılan girişimler ve çabalar her zaman başarılı olmuş mudur orası tartışma konusu ama bu konu hiçbir zaman güncelliğini yitirmemiştir.

Eğitim ve manevi değerlerin ilişkisi, değişen zaman ve toplum, yerinde sayan bürokrasi ve küreselleşen dünya eğitimi de zorlamakta değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. İşte böylesi ortamlarda ve problemlerle karşı karşıya kaldığımızda, toplum içinde yaşanan bu açmazlara cevap verecek ve hayata dönük çözümler üreteceklerin başında toplumun aydınları ve fikir önderleri gelmektedir.

Toplumun yol göstericileri ve gönüllü eğitimcileri olan bu aydınları bunu bir meslek olmanın da ötesinde amaç edinmişlerdir. Fikriyatları, eserleri ve yaşam tarzlarıyla hem bir eğitimci hem de örnek şahsiyetler olarak toplumun önünde ebedileşmişlerdir.

Tezimizin konusunu teşkil eden Cemil Meriç'te ebedileşen bu şahsiyetlerin başında gelmektedir. Meriç gibi hiçbir görüş, düşünce ve ideolojinin bayrağına sarılmamış bir düşünür açısından bu konuların ele alınması yakın tarihimize ve günümüz Türkiye'sine ışık tutacaktır.

Tezimizin konusunu oluşturan etik değerler ve eğitim oldukça karmaşık bir yapı içeren ve kişiden kişiye, toplumdan topluma farklılıklar gösteren kavramlardır. Bu sebeple insan hayatının büyük ve önemli bir bölümünü kapsayan eğitim sürecini bununla birlikte kişilerin davranışları, iş hayatı ve toplum hayatında devamlı dikkat ettikleri etik değerleri bu ülkenin yetiştirdiği güzide aydın ve hocalardan biri olan Cemil Meriç açısından değerlendirmenin oldukça yararlı olacağını düşündük.

Meriç, üstüne bugüne değin birçok makale, tez ve kitap yazılmasına rağmen onun eğitimci ve etik yönü, ülkenin diğer birçok önemli konusu yanında hep yüzeysel kalmıştır. Bu yüzden Meriç'in hakkında araştırılmayan ve incelenmeyen eğitimci yönü ve onda her zaman ön plana çıkmış olan ahlaki değerlerin kendisi tarafından nasıl algılandığının değerlendirilip tespit edilmesi tezimizin önceliğidir.

Yakın geçmişimizde yaşamış böylesi bir entelektüelden eğitim ve etik değerler açısından faydalanmanın isabetli olacağını düşündük. Bu kapsamda Meriç'in düşünce sistemindeki eğitim ve etik anlayışını ayrıntılı bir şekilde araştırıp bu konuyu değişik yönleriyle ele almaya çalışmak Meriç hakkında bugüne kadar değinilmeyene değinmek demektir.

Özetle amacımız; yazar, aydın, düşünür ve bir hoca olarak özellikle bir hoca olarak birçok vasfa sahip olan son yüzyılın yetiştirdiği ünlü şahıslardan Meriç'in bakış açısından onun etik değerlere ve eğitime yaklaşımını derinlemesine araştırıp incelemektir.

B. ARAŞTIRMANIN DAYANDIĞI İLKELER

Araştırmanın dayandığı temel ilkeler şunlardır:

Kişi hayatı boyunca eğitimle şekillenir. Eğitimi sadece okuldan ve dört duvardan ibaret görmemek gerekir. Eğitim oldukça karmaşık ve kapsamlı bir süreçtir. Sadece kuru bilginin eğitim olmadığını ahlaki davranmanın da bir eğitim yöntemi ve iyi bir örneklem olduğu görülmektedir.

Eğitim ve ahlak kazandırdıklarıyla bireyi sosyalleştirirken iyi bir vatandaş olmanın da ne demek olduğunu öğretir. Meriç, gibi sadece okulla sınırlı kalmayan ve öğrenci öğretmen ilişkisini çok boyutlu yaşayan bir aydının hayatından edinilen izlenim araştırmamızın en temel ögesidir.

Günümüz eğitim dünyasında yaşanan problemlere Meriç'in bakış açısından ortaya konulan çözümler aydınlatıcı olurken, eğitim sisteminin yeniden yapılanmasında da kuşkusuz çok faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Araştırmamız göstermiştir ki, ahlaklı olmak eğitilmiş olmak, eğitilmiş olmak ahlaklı olmak anlamlarına gelmektedir. Bu sebeple bu iki kavram birbiri için vazgeçilmez olup tamamlayıcı bir unsur vazifesi görmektedir.

C. ARAŞTIRMANIN İDDİASI (HİPOTEZ)

Araştırmanın bel kemiği hipotezlerdir. Araştırma bu hipotezler vasıtasıyla sürdürülür ve ortaya konulan sonuçlar ve çıkarımlar da hipotezler vasıtasıyla noktalandırılır.

Literatür taraması ile ortaya konan çıkarımlar araştırmamızın alt yapısını teşkil etmektedir. Meriç'in hayatı, kişiliği, eserleri ve kendine has duruşu bize onun eğitim ve ahlaki fikriyatı hakkında kapsamlı fikirler sunacaktır.

Ayrıca, Meriç hakkında söylenenler, öğrencileri, yakın çevresi ve hocalık vasfı hem eğitim hakkında bize temel fikirler verirken öğrenci-öğretmen ilişkisi boyutunda da meslek etiği bakımından değerli izlenimler verecektir.

Meriç'in meşakkatli yaşamı, Doğu ve Batı kültürüyle yoğrulmuş edebi dünyası ve vermeye çalıştığı evrensel eğitim anlayışı ise günümüz dünyasını ve Türkiye'si'ni anlamada bizlere yardımcı olacaktır.

D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın yöntemi teoriktir. Bir insanı tanımanın en iyi yolu onun eserlerinden yola çıkmaktır. Çalışmamızda Meriç'in eserlerine literatür taraması yoluyla başvurulmuştur. Ayrıca hakkında yazılmış olan yazılardan faydalanıp etik değerler ve eğitim kavramları çerçevesinden konuyu incelemek ve onun düşünce dünyasından konuya ışık tutacak şekilde eğitim ve etik konularına eğildik. Bu doğrultuda temel eğitim, etik ve ahlaki konuları içeren eserlerden yararlanmaya çalıştık.

Birincil ve ikincil kaynaklar diye tasnif ettiğimiz kaynakları değerlendirirken Meriç'in eserlerini birincil kaynak onun hakkında yazılanları da ikincil kaynak olarak ele aldık.

Etik değerler ve eğitim hakkında Meriç'in başta kendine ait dokuz eseri olmak üzere onunla ilgili olan eserlere kütüphaneler ve yayınevleri başta olmak üzere kaynak taraması için başvurulmuş olup internetten de gerektiğinde faydalanılmıştır. Toplanan veriler tezimizin ana kavramları doğrultusunda doküman tarama tekniği ile değerlendirildikten sonra yazıya dökülmüştür.

E. ARAŞTIRMANIN PLANI

İlk olarak Cemil Meriç, ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Hayatı, eserleri, şahsiyeti, kendinde iz bırakan kişiler ve eserler tanıtıldıktan sonra Meriç hakkında genel bir görüşe sahip olunacaktır.

Daha sonra Meriç'in dünyasından ahlaka bakmaya çalışacağız. Meriç'te ahlak çok boyutludur. Politik ahlaktan hümanizm'e değin farklı boyutlarıyla konuyu irdelleyeceğiz. Batı ve Doğu'da politik ahlakı karşılaştıracığımız bu bölümde medeniyetleri de ele almadan geçmeyeceğiz. Entelektüel, anarşizm, hürriyet ve ahlak gibi temel kavramlara da değineceğimiz bu bölümde son olarak Meriç'i ailesinin ve çevresinin gözünden ahlaki vasıflara haiz örnek bir şahsiyet olarak anlatmaya çalışacağız.

Ardında Meriç'in pusulasından dünyaya bakmaya çalışacağız. Pusulamızın ilk durağı Saint Simon ve ardından da Hint dünyası ve edebiyatı olacak. Tek kutuplu olmadığını bildiğimiz Meriç'in gözünden Dünya edebiyatı ve Türk edebiyatına da etik açıdan bakmadan geçmeyeceğiz. Bu konunun son başlığı yeniçağın yükselen değeri hümanizmi ele alarak bitireceğiz.

Son bölümde ise Meriç'in hocalık vasfından ailesine değin geniş bir yelpazeden öğretmen ve eğitimci olarak inceleyeceğiz. Meriç ile birlikte eğitimin kısa bir tarihine baktıktan sonra dilin bir millet için ne anlama geldiğine değineceğiz. Meriç'in önemseydiği diğer bir konu olan yabancı dil üzerinde ısrarla duracağız. Konumuzu Meriç'in bir kaygısı olan üniversitelerin durumu ile sonlandıracağız.

F. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Etik değerler ve eğitim kavramları gerek Meriç tarafından gerekse de onun hakkında yazı yazan diğer yazarlar tarafından işlenmiştir. Konu erevesinde Meriç'ın eserlerine ana referans kaynağı olarak başvurulmuş ve bu doğrultuda tezimizin temel kavramlarını ele alınmıştır. Ancak Meriç'ın eserlerinde etik değerler ve eğitim konularına direkt değinilmemesi ve çıkarımlarla bu kavramlar üzerinde durulması tezimizin sınırlılıkları olarak gösterilebilir. Ayrıca Meriç'ın eserlerinde gördüğümüz dağınık ve karmaşık yapı her ne kadar Mahmut Ali Meriç'ın derleme çalışmaları ile bir düzene girse de araştırmamızın diğer sınırlılığıdır.

Araştırmamız, Meriç'ın eserlerine yansıyan eğitim ve etik değerler konusundaki düşünceleri ile onun hakkında yazılan ve aktarılanlarla sınırlıdır.

I. CEMİL MERİÇ'İN BİYOGRAFİSİ, DÜŞÜNCE DÜNYASI VE ÇEVRESİ

A. MERİÇ'İN KISA ÖZGEÇMİŞİ

Meriç, 1916'da Hatay'da doğdu. Ailesi Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'dan göçmüştü. Fransız idaresindeki Hatay'da Fransız eğitim sistemi uygulayan Antakya Sultanîsi'nde okudu. Tercüme bürosunda çalıştı, ilkokul öğretmenliği ve nahiye müdürlüğü yaptı. 1940'da İstanbul Üniversitesi'ne girip Fransız Dili ve Edebiyatı öğrenimi gördü. Mükemmel düzeyde Fransızca okuyup yazan Meriç, İngilizceyi anlıyor Arapçayı kendi ifadesiyle, “söküyordu”. Elazığ'da (1942–1945) ve İstanbul'da (1952–1954) Fransızca öğretmenliği yaptı. 1941'den başlayarak İnsan, Yücel, Gün, Ayn Bibliyografyası dergilerinde yazmaya başladı. İstanbul Üniversitesi'nde okutmanlık yaptı. (1946–1963), Sosyoloji Bölümünde ders verdi. (1963–1974). 1955'de, gözlerindeki miyopinin artması sonucu görmez oldu ama olağanüstü çalışma ve üretme temposu düşmedi. Çeşitli dergilerde yazıları yayımlandı. Hisar Dergisi'nde “Fildişi Kuleden” başlığıyla sürekli denemeler yazdı. 1974'te emekli oldu ve yılların birikimini art arda kitaplaştırmaya girişti. 1984'te, önce beyin kanaması, ardından felç geçirdi. 13 Haziran 1987'de vefat etti.

B. GEÇİTTEKİ DÜŞÜNÜR'ÜN DÜNYASININ YILDIZLARI

Meriç, *Jurnallerinde*, hedefini gayet güzel açıklamıştır. Ölüm ve öldükten sonrada yok olma düşüncesi her insan gibi Meriç'i de ürkütmekteydi. “Ruhun ölümsüzlüğü bir mitostan ibaret değil *metapsikoza* inanmak lazım, hele insan dini ve mistik tesellilerden mahrumsa”²⁴ der Meriç. Yazdıklarıyla ortaya bir şey koymak bir anıt oluşturmak, düşüncelerini kitaba dönüştürmek ister. O, satırlarda öldükten sonra yaşamak için tanıklar aramaktadır, kendine. Vücudunu aşmak, benliğinden sıyrılmak, sonsuza yönelmek, kanatlanmak, çoğalmak, devam etmek, kendini aşarak bir fikre, bir davaya bağlanmak istemektedir. Düşünceleri darmadağındır. Kitapların içine saçtığı aydınlık sayesinde etrafındaki karanlık geceden biraz daha az etkilenmektedir.²⁵

²⁴ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, İstanbul–2003, s.13.

²⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.12.

Meriç, 38 yaşına kadar önemli şeyler yapmıştır, çok okumuş, çok düşünmüş, çok olmasa da, az ama öz yazmıştır.²⁶ Önce her biri birer manifesto sayılabilecek makaleleri yayınlanır. Bunların hepsi adeta *Jurnal* çapında birer kitaptır. Sonra bu dağınık düşünceler kitaplaşır.

İlk telif eseri Balzac üzerine küçük bir incelemeydi. *Hint Edebiyatı* (1964) daha sonra *Bir Dünyanın Eşiğinde* başlığıyla iki kez daha basıldı. *Saint-Simon, İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, 1967’de çıktı. 1974’ten sonra yayımlanan kitapları şunlardır: *Bu Ülke* (1974, 5 baskı), *Umrandan Uygarlığa* (1974, 2 baskı), *Mağaradakiler* (1978, 2 baskı), *Kırk Ambar* (1980), *Bir Facianın Hikâyesi* (1981), *Işık Doğudan Gelir* (1984), *Kültürden İrfana* (1985). Balzac’tan yaptığı çevirilerin ilki 1943’te yayımlandı. Fransız Edebiyatından yaptığı çevirilerin yanı sıra, Uriel Heyd’in *Ziya Gökalp, Türk Milliyetçiliğin Temelleri* (1980), Thornton Wilder’in *Köprüden Düşenler* (1981) ve Maxime Rodinson’un *Batıyı Büyüleyen İslam* (1983) adlı eserlerini de Türkçeye kazandırdı. İletişim Yayınları Meriç’in “Bütün Eserlerini” toplu halde basarken, daha önce yayımlanmamış üç kitabını daha yayımladı: *Jurnal I* (1992), *Jurnal II* (1993), *Sosyoloji Notları ve Konferansları* (1993). “Bütün Eserleri” dizisinden “gözden geçirilmiş yeni baskısı” yapılan kitaplar ise şunlardır: *Bu Ülke* (1983), *Bir Dünyanın Eşiğinde* (1994), *Saint-Simon, İlk Sosyolog İlk Sosyalist* (1995), *Umrandan Uygarlığa* (1996), *Mağaradakiler* (1997), *Kırk Ambar Cilt I-Rûmuz-ül Edeb* (1998). Meriç’in İletişim Yayınları tarafından yayımlanmış bu dokuz eser hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır:

1. Bu Ülke: Bir aydının ülkesi hakkındaki muhasebesi ve belki de Meriç’in en önemli eseridir. Meriç de tıpkı eseri gibi “*Bu Ülke*”nin, *Bu Ülke*’nin insanının bir özetidir. *Bu Ülke* bir nevi haykırış, bir tahlil, bu halkın vicdanı. Ülkesinin ve çağının sesi olarak birikimlerini, tecrübelerini usta bir üslupla kaleme alıp günümüze hatta geleceğe seslenen Meriç, bu eserinde ülkesinin birçok sorununa değinir ve makul öneriler sunar. Mesela Doğu-Batı sorunu, sağ-sol, gerici-ilerici gibi zıt kutuplara değinerek toplumun kanayan yaralarına parmak basar. Meriç’in bu eseri çok dikkatli okunsaydı özellikle de gençler tarafından, belki de bu ülkenin maruz kaldığı derin çatışma hatlarıyla karşılaşılmayacaktı. *Bu Ülke* için aslında bir entelektüelin geç

²⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.13.

kalmış muhasebesi de diyebiliriz. Eserin basımından itibaren dört baskı yapması onun ne denli etkili olduğunun göstergesi sayılabilir; ama eser yine de hak ettiği itibarı bulamamıştır.²⁷

Eser için “Bu Ülke”nin traji-komik bir ifadesi tabiri pek de yabana atılır bir ifade olmasa gerek. Halkın vicdanı olmak isteyen Meriç, tüm açıklığıyla eserinde siyaseti, vurdumduymazlığı, Batı içinde kaybolup gitmiş, iki arada bir derede kalmış insanımızın biraz komik, biraz da acı bir tahlilini sunar. “Bu mazlum medeniyetin sesi olmak istiyorum” diyen Meriç’in fikir ve dünya görüşü bu eserde kendisini tam anlamıyla bulur.

2. Umrandan Uygarlığa: Bu Ülke’yle aynı yıl yayımlanan *Umrandan Uygarlığa* onun uygarlık hakkındaki geniş birikimini ve tecrübesini ortaya koyduğu denemeler bütünüdür. Meriç, eserinde uygarlık, umran, medeniyet, kültür, Batı ve çağdaşlaşma gibi günümüz çıkmazları ve değerleri üzerinde ısrarla durur. Ve bir nebze olsa bu karmaşık mefhumlar arasında kalmış entelektüellere *Umrandan Uygarlığa* vasıtasıyla yol göstermeye çalışır. Meriç’in şu satırları, eserini gayet güzel açıklamaktadır.

Kaynaklarından kopan bir intelijansıyanın kaderi, bir mefhum hercümerci içinde boğulmak. Umrandan habersizdik, medeniyete ısınamadık. İnsanlığın tekâmül vetiresini ifade için kendimize layık bir kelime bulduk: Uygarlık. Mâzısız, mûsikisiz bir hilkât garibesini.”²⁸

Geniş bir yelpazeden seslenen Meriç, günümüz uygarlığının temellerinden, bugüne kadarki gelişimi ve sonlanışıyla birlikte Osmanlı’ya ışık tutar. Osmanlı’yı geniş bir açıdan inceleyen Meriç, Osmanlı’nın yaptığı ıstılah ve düzenlemeleri bunun yanında Osmanlı devlet adamlarını ele alarak değinir. Meriç birçok ünlü yazara da atıfta bulunur. Machiavelli, John Locke, Buckle, Cevdet Paşa bunlardan sadece bir kaçıdır. Zıt kutuplar arasında dolaşıp bunları ortak bir noktada buluşturmaya çalışmış olan Meriç’in bu eserindeki amacı büyük bir medeniyetin muhasebesini yapıp, düşündürücü bir şekilde çöken bu medeniyetin temsilcisi olmak.

²⁷ Kaya Bilgegil’in şu sözü manidardır: “Elimde olsa mekteplerde kıraat kitabı diye okuturdum” dediği bu denli önemli eser ne yazık ki hak ettiği yeri ülkemizde bulamamıştır. Bize düşen ise bunu sağlamaktır. (İslami Hareket, 01.06.1978) MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.337.

²⁸ MERİÇ, Cemil: *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul–2005, s.86.

3. *Mağaradakiler:* Eflatun'un *Devlet* adlı eserine atıfta bulunan *Mağaradakiler*, gün yüzüne çıkmamış halkından uzak kalmış aydının sığınağıdır aslında. Meriç, bu eserinde entelektüel yazarın dramına değinirken eserini kısaca şöyle tanımlar:

İnsanlık aynı sefil putlara tapan bir şaşkınlar kafflesi. Hakikatte mağaranın içi de dışı da bir. 150 yıldır bir gölgeler âleminde yaşıyoruz. Kitap, kendi insanından kopan aydının trajedisidir. Amacı yeraltı mağarasına bir parça aydınlık getirmek.²⁹

Meriç, biraz olsun halkından kopuk kalmış aydına çare olmak derdindedir. Bunun için de eserini âdeta bu aydınların trajedisine ithaf etmiştir. Eğer bir aydın halkından kopuksa o aydın, sadece kendi çapında etkindir. Meriç'in en önemli hususiyetlerinden biri şüphesiz milletiyle göbek bağıını kesmemiş olmasıdır.

4. *Bir Dünyanın Eşiğinde:* Meriç'in ilk telif eseridir. Onun Batı'dan başlayan serüveni Doğu'da son bulmuş ve Hint'i keşfetmiştir. Meriç'in bu eseri, dünyanın tek kıta olmadığını göstermiştir. Olimp'i ararken Himalaya'yı bulmuştur, Meriç. Yılların birikimi olan bu eserde Hint Edebiyatı, Hint Dilleri, kutsal metinleri, büyük bir incelikte tek tek ele alınmıştır. Belki de ülkemizde Hint edebiyatı ve felsefesi üzerine yazılmış en kapsamlı eser diyebiliriz. Meriç'in iddiası günümüz Avrupası'nın her yönüyle Hint'in devamı olduğudur. Hint her yönüyle her düşünceye açıktır, saygılıdır. Bazen bu müsamahakârlığı kötü sonuçlansa da, İngilizler tarafından sömürüye maruz kalsa da Hint'in sahip olduğu o üstün vasıflar asla kaybolmamıştır. Meriç'i kendine çeken en büyük vasıflardan biri Hint'in bu sonsuz hoşgörüsüdür. Belki de Avrupa'nın Hint'in devamı olduğunu söylerken, Avrupa'nın Hint'ten daha çok şey alacağını belirtmemiz gerekir, özellikle de hoşgörüsünü.

5. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar:* Meriç'in 1965–1969 yılları arası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde anlattığı derslerden, birkaç konferanstan ve sohbetlerinden derlemedir. Meriç'in belki de en zengin içerikli kitabı olup, adeta dersinde öğrenciymiş gibi kendinizi güncel konuların içinde bulabilirsiniz. Bu denli zengin içerik ve geniş bir yelpazeyi birçok eserde görmek mümkün değildir. Bu eserinde bir yandan antik Yunan'ı, bir yandan sanayi devri Avrupası'nı bulmak mümkündür. Kapitalizm, Faşizm, Oryantalizm, Sosyalizm gibi

²⁹ MERİÇ, Cemil: *Mağaradakiler*, İstanbul–2005, s.Arka kapak.

birçok ideolojiyle birlikte Machiavelli, İbn-i Haldun, Eflatun, Aristo gibi birçok filozofu da bulmak mümkündür.

Meriç, ince eleyip sık dokuyan, yazacağı bir makaleyi birçok defa kaleme alıp, düzeltmeler, eklemeler ve çıkarmalar yaptıktan sonra daktilo ettiren bir yazardı. Yine de içine sinmezdi; ama bununla iktifa ederdi. Bu kitapta ise tamamen farklıdır. Yazar, aydın olan bir Meriç değil de, Cemil Hoca vardır kitapta. Kelimeler ağzından çıktığı gibi not edilmiş, direkt aktarılmıştır. Bu sebeple diğer eserlerden farklıdır. “Statüko adamı” olmadığını hocalığı zamanında gösteren Meriç, alışılmış müfredat yerine her zaman güncel olana dönüktü. Tüm bunlar göz önüne alındığında bu eserde karşımızda özgün, canlı, çağdaş ve sesli düşünen bir Meriç’i buluyoruz.

6. Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist: Saint Simon’un adını taşıyan bu kitap, Saint Simon’un fikriyatından, ideolojisinden ve bakış açısından ustalıkla bahseder. *Meriç’in fikriyatındaki sosyalizm’in* bir nevi dışa vurumudur. Sosyalizmi başlatmaktan ziyade bilgi sosyolojisinin önünü açan kişi olan Saint Simon’un zihninde bir sosyalizm düşüncesi vardı. Bunu gerçekleştirebileceği meçhuldü, belki de ütopyaydı; ama onun bu sosyalizm ideali, kendisinden sonra gelen Karl Marks’a ilham kaynağı olmuştur. Yani Marksizm’in kökleri Saint Simon’a kadar uzanır; dolayısıyla onun gerçek şakirdi ne Proudhon, ne Augusto Comte’dur. Sadece Karl Marks’tır. Saint Simon’un 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan yolculuğu günümüze kadar birçok ideolojinin doğumuna ön ayak olmuştur.

Sosyalizmin kurucusu sayılan Saint Simon’un bakış açısıyla sosyalizmi açıklamaya çalışan Meriç, bu eserinde Saint Simon’un Sosyalizm okuluna, öğrencilerine ve felsefesine kadar birçok konuya değinmektedir. Meriç, Saint Simon için “istikbal hakkında derin düşünceleri olan cemiyeti inceleyen ve incelemelerine rüyalarını da katan” bir fikir adamı olarak nitelendirir.

7. *Kırk Ambar*: Bir nevi edebiyat kamusu niteliğindeki *Kırk Ambar*, Meriç’in edebiyat hakkında kapsamlı ve dağınık düşüncelerinin toplamıdır. Dünya Edebiyatı’ndan Türk Edebiyatına kadar birçok bilgiyi bulabileceğimiz *Kırk Ambar* geniş hacimli bir ansiklopedi niteliğindedir. *Rûmuz-ül Edeb* ve *Lehçe-tül Hakâyık* adlı iki bölümden oluşan eseri baskıya oğlu Mahmut Ali Meriç hazırlamıştır.

Eser geçekten de bir ambar niteliğindedir. Dünya Edebiyatından, klasiklere, hümanizmden, romana kadar daha birçok konuyu içinde barındırır. İkinci bölüm ise daha çok güncel problemlerdir. Çağın belli başlı problemlerini ve edebiyatta az işlenmiş konuları ele alır.

Meriç'in tüm eserleri, bir ambar niteliğinde olsa da Kırk Ambar ismiyle daha çok müsemmadır. Edebiyat namına içinde birçok konuyu barındıran bu eser edebiyat dünyasının adeta köşe taşlarından biridir. Bu sebeple her kütüphanede yer alması gereken gerçek bir edebi eserdir.

8. *Jurnal I*: Meriç için samimi ve dürüst olmak bir erdemdir. Bu samimiyet ve dürüstlük yazma tutkusuyla da birleşince karşımıza *Jurnal*'ler çıkmıştır. Meriç'i anlamak için *Jurnal*'ler kesinlikle okunması gereken öncelikli eserlerdendir. Bu literatür belki de Meriç'in diğer eserlerine pek benzemeyen ve özgünlüğünü de hissettiren adından da anlaşılabilir gibi düşünürün günlükleridir. *Jurnal*'in bu ilk cildinde 1963, 1964 ve 1965 yılları anlatılır. Bu eserde çok samimi bir Meriç karşımızdadır. Kendinden, çevresinden, tarihten ve birçok konudan açıkça bahseder. Acılarıyla, maceralarıyla, sevinçleriyle, inanışlarıyla, sevgileriyle bizden içimizden biri gibi bir Meriç vardır karşımızda. Hayatından ve fikriyatından içinde birçok anı barındıran *Jurnal* bir nevi biyografi özelliğine sahiptir. Yine *Jurnal*'in içinde hayatından gerçek kesitler sunan Quinze- Vingt Geceleri onun acılarının, ıstıraplarının bir günlüğü gibi sanki hiç bitmeyen bir romandır.

Meriç'in hastane anılarını, hatta hayatına girmiş kadınları dahi anlattığı dürüst bir eserdir. Karşımızda oldukça rahat hiçbir kaygısı, korkusu ve çekincesi olmayan farkında olmadan da otobiyografisini yazan bir Meriç görüyoruz. *Jurnal*, Onun Rebia Hanım'a yazdığı mektupları da ihtiva eder. *Mektuplar*, *Jurnaller*'in âdeta vazgeçilmezidir. Bu sebeple *Jurnal II*' de büyük yer kaplarlar.

9. *Jurnal II*: *Jurnal II*'de Meriç'in 1960'tan 1980'lere kadar ki halet-i rûhiyesine şahit oluyoruz. Bu eserde akıldan çok duygularıyla, kalbi ile hareket eden bir Meriç görüyoruz. İçindeki fırtınaları yapraklara döken özellikle de Lamia Hanım'a yazdığı mektuplar eserin büyük bir kısmını oluşturur. Bu mektuplar, Meriç'in duygularını tutkularını, zaaflarını tek tek ortaya koyar. Yaptığının farkında

ama tutkusunun peşinde koştuktan kendisini alıkoyamayan farklı bir Meriç vardır. Meriç, her ne kadar Lamia Hanım’a mektuplar yazsa da eşi Fevziye Hanım’ın yeri asla tartışılmazdı. O, bazen kendini maceralara kaptırır ama sonunda Fevziye Hanım’a güvenilir bir liman misali sığınır. Fevziye Hanım, Meriç’in hayatının manasıdır, vazgeçilmezidir.

Kitapta peşin hükümlerden kaçışa da rastlamaktayız. Bu nedenle tüm düşüncelere, tüm maceralara ve çılgınlıklara büyük bir hoşgörü ile yaklaşan Meriç’in yanında “düşündüklerimizin ne değeri var ki” diyen bir Meriç’i bulmak bizi pek şaşırtmasa gerek.

Buraya kadar genel hatlarıyla Meriç’in düşünce dünyasına ve eserlerine değinmeye çalıştık. Bundan sonraki bölümde Meriç’in eğitim anlayışından bahsetmeye çalışacağız. Bunun için de nasıl bir aileye sahip olduğu, nasıl bir eğitim aldığı, hocalarının kimler olduğu, etkilendiği ve kendisine fikir öncüsü edindiği kişileri ve eserlerini tanımak Meriç’in eğitim anlayışının temel parametrelerini ortaya koymamıza katkıda bulunacaktır.

C. GEÇİTTEKİ DÜŞÜNÜR’ÜN EĞİTİM GEÇMİŞİ, ÇEVRESİ VE ÖĞRENCİLERİ

“Kendimizi tanımak irfanın varabileceği en yüksek merhale”³⁰ diyen Meriç aslında eğitim anlayışını da özetler bize. Bundan önce onun nasıl bir eğitim aldığı ve ne gibi merhalelerden geçerek ulaştığı zirveyi anlamamız mümkün olacaktır. Çünkü insanın ulaştığı durum aldığı eğitime, yetiştiği çevreye, aileye ve bunun gibi daha pek çok unsura direkt bağlıdır.

Meriç, sıradan biri gibi büyümüş ve herkesin gittiği okullara gitmiş ama kişisel gayretiyle hak ettiği yere ulaşmıştır. Bu sebeple bazı yazarlar gibi elit bir çevre içinde pek fazla bulunmamış; ama kişisel gayreti sonucu entelektüel ve herkesin saygı duyduğu bir yazar haline gelmiştir. Meriç, zor bir çocukluk geçirmiş, sıkıntılı ve bir o kadar da atlatılması kolay olmayan dönemleri olmuştur. Çatık kaşlı, hayata küsmüş, eski bir yargıç olan baba ve silik, hasta bir kadın olan annesi bununla birlikte yaşlılarıyla uyuşamaması, devamlı kavga ve yalnızlık. Bu yalnızlıkta

³⁰ MERİÇ, Cemil: *Jurnal II*, İstanbul–2004, s.344.

Meriç'in göçmenlik psikolojisini de görebiliyoruz. Yunanistan'dan Hatay'a göç, yaşantısıyla ve kültürüyle tamamen yeni bir çevre. Mahalledeki çocuklardan farklıdır, giydiği kısa pantolonu ve gözlüğüyle Hatay'daki şalvarlı ve poturlu çocuklara benzememektedir. Bu sebeple yadırganmaktaydı, yaşlıları içinde ve çevresinde uyuşacağı pek bir kimse yoktu. Böyle zamanlarda Meriç için kitaplar devamlı sığınabileceği bir kale ve kaçış noktası olmuştur. Sanki gerçekten kurtulmak için kendince bir dünya inşâ etmişti. Ama bu gerçeklikten kaçış hayattan eli eteği çekme değil bir nevi tuğlaları kitaplar olan ilim ve irfan eviydi âdeti. Bu ilim ve irfan evine sığındıkça yalnızlığından kurtuldu, okudukça zenginleşti, zenginleştikçe eskilerin de dediği gibi âlim-i küllî yani birçok ilimden nasibini almış bir aydın haline geldi. Tabii bunda Meriç'in ailesinin de çok büyük etkisi vardı. Hocaâdeler diye tanınan ailesi, okumakla, ilim irfanla oldukça yakından ilgiliydi. Örneğin, babası akşamları aileyi toplayıp kitap okur, ablası fenn-i terbiye ve ruhiyat ile ilgili uğraşırdı. Meriç'in küçüklüğünde en çok sevdiği şey akşamları bu okunulanları dinlemektir. Amcası Hamit Bey'in kitapları ise Meriç'in okuma isteğini alevlendiren birer hazinedir. Meriç okumayı Mehmet Emin Yurdakul'un 1915'te çıkan *Türk Sazı*'nı bağıra çağıra heceleyerek öğrenir. Bu manzumeler Meriç'in edebiyat dünyasında ki ilk kılavuzu olacaktır. Meriç okumayı çok erken öğrenir ve okumaya başlamasının ilk yıllarında dört derece miyop gözlükle tanışır. Bu kitap delisi küçük çocuk ilk Fransızca kelimelerini babasından öğrenmişti. Evde büyük konsolun iki gözünde babasının ve ablasının Osmanlıca kitapları, Nabi'nin, Fuzuli'nin, Nedim'in divanları, Namık Kemal'in Akif Bey ve Cezmi isimli eserleri vardı. Okumayı söken Meriç, saatlerce bu kitaplara başını gömüp onlardan beyitler ve cümleler ezberlerdi. Daha bu yaşlarda Meriç, ne kadar farklı bir çocuk olduğunu çevresine göstermişti. Okuldaki arkadaşlarından çok farklı bir öğrenciydi. Teneffüslerde bir kenara çekilip harıl harıl okuyup arkadaşlarının bile farkına varmayan bir çocuktur.

On bir yaşındayken Meriç, bir kitapçıdan bazen borçla, bazen de kira ile kitap alırdı. Xavier de Montépin'den *Simon ve Mari*'yi, *Tunç'tan Kızlar*'ı, Alexandre Dumas'tan *Saray ve Entrikaları*'nı ve Kagliostro'yu Osmanlıca tercümelerinden zevkle okurdu. Çoğu insanın ismini bile bilmediği bu yazarların eserlerini bu yaşta

bir çocuğun sıkılmadan okuması gerçekten takdire şayandı. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi onun farklılığı buradan gelmekteydi.

Babasının maddi durumu bu dönemde hızla bozulmaktaydı. Kurduğu ortaklıklar kötü sonuçlanmıştı. Meriç'in ablası bu sırada okuldan yeni mezun olmuştu ve öğretmen olarak çalışmaya başlayıp ailenin bütün yükünü omuzlamıştı. Ablasının Meriç'in hayatında her zaman özel bir yeri olmuştur.

Masasının üstünde Meriç'in kitapları devamlı açık bulunurdu. Ortaokuldayken bir ara Dostoyevski'nin *Suç ve Cezası*'nın tiyatro şekline getirilmiş bir metni üzerinde saatlerce çalışmıştı. Kütüphaneler ve kitapevleri Meriç'in en çok ziyaret ettiği yerlerdi. Kendisine bu sebeple “kuzu” lakabını takmışlardı. Bir ara Hugo'nun *Sefilleri*'ni kitapevine ısmarlamıştı. Ancak dört meci diye olduğu için alamamıştı. Bunun karşılığında bir meci diye verip kitabı bir haftalığına kiraladı. Bu kitap onda derin izler bırakmıştı. Lise 1'de okuyan bir ağabey ise “sosyal içerikli kitaplar okumasını tavsiye etmişti” ve ona Mehmet Akif'in *Safahat*'ını verdi. Ve bu yıllarda kimin yazdığını bilemediği *Fakirler Tabibi* adında tercüme bir kitap okumuştur. Ders kitaplarının yanında bu ve benzeri devamlı başka birkaç kitap olurdu. Kimi zamanda arkadaşlarından ödünç kitaplar alır bunları okurdu. Mesela *Monte Kristo*'yu da böyle okumuştur. Meriç'e ileriki yıllarda ise Türkçeyi güzel konuşup, Fransızca'yı da güzel yazdığı için arkadaşları tarafından “Victor Hugo” denecekti.

Meriç ilk mektepten bahsederken şöyle söyler:

Neler okuyorduk bilmiyorum. İlyas Efendi, Din Dersleri, Kur'an ve hüsn-ü hat hocamız *Muhasebat-ı Ahlâkiyye* diye bir kitabımız var. Her ders bu kitabın okuyucusu benim... Sait Efendi Türkçe Hocamız, Bulgurluzâde Rıza, Menemenlizâde Tahir elinde dolaşan kitaplar. Ömer Hilmi, lafazan kendini beğenmiş. Dar'ül Muallimin-i Âliye'nin Edebiyat Şubesi'nden mezun olduğunu söylüyor. İki de bir yazdığı kitaplarla övünen bir Çerkez. İlk manzumemi ona okuyorum. 11 yaşındayım. Yarım saat şiirin aleyhinde nutuk çekiyor. Daha sonra büyük bir suç işlemişim gibi babamın kulağını бүküyor. Ama bazı kabiliyetlerimi de geliştiriyor. Mesela resimlerim çok başarılı.³¹ Mösyö Nikola ilk Fransızca hocam. Ondan evvel Mösyö Vahan diye bir Ermeni varmış. Babam sitayişle sözünü etmişti. Fransız Edebiyatına vâkıfımış.³²

Daha sonra Meriç bu saçma sapan hatıralardan utanç ve sıkıntı duyduğunu söyler. 1928'te ilk mektebi bitiren Meriç'i talihsizlik burada da bırakmaz. Önceleri

³¹ MERİÇ; Ümit: *Babam Cemil Meriç*, İstanbul–1994, s.14–15.

³² MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.21–22.

altı sınıflı bir rüştiye olan Meriç'in mektebi son sınıfı bitirince ilk mektep olur, yani ister istemez bir sene kaybeder.

Meriç'in üniversitesi lisesidir kendi tabiriyle. Meriç'in şahsiyetinin teşekkülünde birçok hoca etkili olmuştur. Antakya Sultanisi'nden ilk yıl Meriç'in hafızası'nda Lâmi Bey ve Antuvan Bey kalmıştır. Antuvan Bey birkaç tercümesi olan bir Ermeni, Lâmi Bey ise Dâr'ül Muallimin-i Âliye'nin mezunlarından Ömer Hilmi gibi. Akıllı, coşkun ve mesleğini seven biri. Tarihi farklı bir anlatma metodu vardı. Bir tarihi konu ya da mitoloji anlatır “hadi yazın bakalım” derdi. Promete efsanesini ilk defa ondan dinleyip bunun hakkında 15 sayfa yazmıştı. Lâmi Bey hayret etmiş ve not yerine çok iltifatkâr iki cümle söylemekle yetinmişti. Dâr'ül Muallimin-i Âliye'nin mezunlarından olan Ömer Hilmi, Meriç'in unutamadıklarındandır. Akıl erdirilemeyen nasihatler vermiş ve şiirle uğraşmanın insanı felakete sürükleyeceğini söylemiştir. Lâmi Bey ise “ilham ilham” deyip ilahi bir mevhibeden söz ediyordu. Lâmi Bey'le Meriç'in dostluğu uzun sürmemiştir.

Orta 3'te hocası değişmişti. Çok okuyor, çok yazıyordu. Hoca şımartmıştı onu. Orta 3'te Ali İlmi Fâni'yi tanıdı. Lâmi Bey, gençti, pedagogdu. Ali İlmi, feleğin çemberinden geçmiş, I. Dünya Savaşı'ndan önce Dâr'ül Fünun'da metin şerhliği hocalığı yapmıştı. Siyaset, bu şairi vatanından uzaklaştırmıştı. Farsçası mazbut, aruza hâkim, babacan, arif bir divan şairi. Hasbelkader edebiyat muallimiydi. Hissi ve fikri hayatına büyük katkıları olan bir hoca ve bir dosttu Ali İlmi. Şiir dünyasına onun rehberliğinde girdi. Lâmi Bey'in şımarttığı Meriç'i, İlmi Bey zapt edilemez hale getirmişti.

Ancak yeni bir hoca şımartılan ve ipi gevşetilen Meriç'in dizginlerini sıktı. Ali İlmi, tüm özellikleriyle doğuluydu. Memduh Selim ise Avrupalılaştırmış bir mektepliydi. Memduh Selim Mülkiye'den mezundu. Fransızca, Ermenice ve Kürtçe biliyordu. Abdullah Cevdet'in etkisindeydi. Zor ve fazla ciddi bir adamdı. Laubalilikten hoşlanmazdı. Noktalama işaretlerine, paragraflara oldukça fazla dikkat ederdi. İlk kompozisyon dersinde kâğıdına mürekkep damlattığı için Meriç'in notunu epey kırmıştı. Ve yazı yazmanın ne kadar önemli bir şey olduğu üstünde sıkça dururdu. Daha sonra Memduh Selim, Meriç'in tercüme hocası olmuştu. Derslerde Chateabriand'ın *Son İbn-i Saraç'ın Maceraları* adlı kitabını Türkçeye çevirmişlerdi.

Meriç'in eğitimi üzerinde etkili diğer bir hocası da Mahmut Ali'dir. Hocalık hayatına dair pek fazla hatırası yoktur Meriç'in Mahmut Ali Meriç ile alakalı. Ders kitapları da yoktu. Mahmut Ali'den not alıyorlardı. Ancak tahminen Ahmet Refik'in *Umumî Tarihi*'nden ders anlatırdı. Mahmut Ali bir söz ustasıydı. Bazen Don Kişot olurdu bazen de Sirano.

Antuvan Bey'den sonra Meriç'in tüm Fransızca hocaları, Fransız olmuştur. Malum dönem Fransız işgali yıllarıdır. Memleketin sahibi bu dönem Fransızlardır. Ve iyi bir Fransızca tüm kapıları açardı. Türkçe, Arapça ve tarih dışındaki tüm dersler Fransızcaydı. Bu gibi özel durumlar sebebiyle Meriç'in Hatay'da Müslüman Araplar içinde Fransız kültürüyle yetişmesi onun birçok kültürün etkisi altında kalmasına neden olmuştur.³³

Antakya Lisesi'nde ki ilk Fransızca hocası eski bir başçavuş olan Mösyö Moity'di. Kompozisyona hazırlık mahiyetinde olan bir nevi tatbiki gramer üstünde önemle dururdu. İki kelime verip en az yirmi kelimelik cümle kurdurturdu.

Meriç'in Türkçesi oldukça zengindi. Yaptığı alıştırmalarla kendini daha da geliştirmişti. Şiir ezberlemeyi sevmezdi. Grameri ise sıkıcı bulurdu. Ancak liseyi bitiresiye kadar kompozisyonda hep birinciydi.

Fransız yönetimi altındaki okullarda eğitim gören Meriç, Fransızların nasıl bir program takip ettiklerini anlayamamıştır. Osmanlı medreselerinde belli seviyelerde belli kitaplar okutulurdu. Ve bu kitapları öğrenci bitirmeden bir üst seviyede okutulacak kitaplara geçemezdi.

Osmanlı medreselerinde derslerin müderrislerinden belli bir tertibe göre ve her ilim dalında okunan kitaplar hakkında istenen bilgiyi bize olduğu gibi aktaran 1741'de kaleme alınmış *Kevakib-i Seb'a* (1155–1741) adlı eserdir. *Eser 18. yüzyılın ilk yarısında Fransız hükümeti tarafından elçilik kanalıyla hazırlattırılmıştır*. Eserin müellifi veya hazırlayanı bilinmemektedir. Bu eser Türkiye kütüphanelerinde bulunamamıştır. Eseri inceleyen araştırmacı Cevat İzgi'den okutulan müfredat programını kısaca şöyle ele alıyoruz.

³³ MERİÇ; Ümit: *Babam Cemil Meriç*, s.11.

Önce çocuğa **Sarf** eğitimi verilir ve bu bölümde *Emsile, Bina, Maksud, İzzi, Merah, Şafiyye* gibi kitaplar okutulur ardından *Nahiv*'de *Avâmil, Misbah, Kafiye, Elfiye, Molla Câmi, Müğni'l Lebib* sonra **Fıkıh**; *Halebî, Kudûri Hidaye, Kâdihan, Bezzaziye. Mantık; *İsâgocî, Hüsâm-i Kâfi, Fenarî, Şemsiye, Tezhîb, Seyyid, Kara Davud, Sa'düddin, Şerh-i Matâli. Âdâb; *Mes'ûd Rumî, Hüseyin Efendi, Kadî Adûd, Şerh-i Hanefiyye, Mîr. Me'ânî*; *Telhis, Şerh-i Muhtasar, Mütavvel, İzah-ı Me'ânî. Hikmet-i Nazari*; *Hidaye, Kadîmîr, Lârî, Hikmet'ül Ayn, Şeyhâyn. Kelam*; *Ömer Neseftî, Şerh-i Akaid, Hayâlî, Şerh-i Mekâsîd, Mevâkıf, Şerh-i Mevâkıf Hendese*; *Eşkâl-i Te'sis, Öklides. Hisâ*; *Bahâiyye, Ramazan Efendi, Çullî. Usul-i Fıkıh*; *Tenkih, Tavzih, Muhtasar-ı Münteha, Seyyid, Telvih, Fusûl-i Beyâyî. Heyet*; *Şerh-i Çağminî, Bircendî, Usul-i Hadîs*; *Elfiyye, Nühbetü'l Fiker, Şerh-i Kârî. Hadîs*; *Buharî, Müslim, Müsnetler* ve en son olarak daha fazla bilgi ve istek gerektiren **Tefsîr** ilmine sıra gelirdi bu derste ise; *Vahidî, Başîî, Kadî Beyzavî* okutulurak eğitim tamamlanırdı.³⁴**

Buna benzer ama daha farklı bir sistem de Fransızlarca uygulanıyordu. Her sınıfta belli kitaplar okunurdu. Örneğin; Lise 1'de Hugo'nun *Legende des Siècles*'ini, Lise 2'de Chateabriand'ın *Atala, Rene ve Le Tarihi* sınıf kitaplarıydı. Bununla da kalınmaz bazen de Desgranges'in *Seçme Yazıları* ayrıca klasikler Moliere, Corneille ve Racine'den de üç dört kitap okumak zorundaydılar.

Lise 3'te Bazantay isimli Edebiyat doktoru bir Fransızca hocası olmuştur. Meriç yazı hayatında ki ilk darbesini Bazantay'dan almıştır. Konusunu çok iyi hatırlamadığı bir kompozisyon yarışması olur ve 15–20 sayfalık bir şeyler yazar. Kâğıtlar geri verildiğinde Meriç en iyi numarayı almıştır ama yazdıklarının bir kısmı silinmiş, üzerine “gevezelik konuyla alakası yok” gibi ifadeler yazılmıştı. Bu Meriç'e dayak yemekten daha ağır gelmişti. İlk ciddi yazı dersi olmasına rağmen Meriç aklına geleni yazmanın yazı demek olmadığını anlamıştı.

Meriç'in lisede ilham aldığı hocalardan biri de Mesut Fânî'dir. Bazı sebeplerden ötürü Fransa'ya kaçmış ve Paris'te 15 yıl bulunmuş eski bir hukuk mezunu. 10. sınıfta Meriç'in Edebiyat Tarihi hocası olup Köprülü'nün *Edebiyat Tarihini* okutuyordu. Aynı zamanda çok iyi Farsça biliyordu. Önceleri öğrencileri, edebiyat, şiir nedir tarzı tek tek yoklamıştı ve onları tenkit etmişti. Fakat Meriç'e biraz iltimas geçmişti. Bir hafta Meriç okula gitmeyip 7–8 sayfalık bir Türk Edebiyatı şeması hazırladı ve bunu hocasına sundu. Mesut Bey, ertesi gün müdür Bazantay'ı yanına alıp sınıfında böyle bir kabiliyete rastlamış olmaktan büyük gurur duyduğunu belirtmişti ve tanışmalarının hatırası olarak 1933 yılının Nouveau Petit Larousse'unu müdürün tebrikleriyle birlikte hayretler içindeki Meriç'e takdim etti.

³⁴ ER, Hamit: *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, İstanbul–1999, s.29–37.

Mesut Bey 11. sınıfta tarih dersini 12. sınıfta da felsefe dersini okutur ve İsaac Mallet'in Fransız Devrimi'ni anlattığı kitabı okutur. Felsefe dersinde ise en az 5–6 kitaptan bahsedilirdi. Meriç'in Mesut Bey'den tek öğrendiği her filozofun gerçeği kendine göre ele aldığıdır. Meriç 11. sınıfta kendini eleştirerek “terbiyesizliğimin ve çatışmamın nasıl bütün hayatımı berbat ettiğini ayrıca ele almalıyım” der.³⁵

Ve hayatına etki eden diğer bir insan Tarık Mümtaz'ı anlatır. Tarık Mümtaz Şam'da çıkan *Musavver Sahra* adlı derginin başyazarıydı. Yazarlar arasında Rıza Tevfik de vardı. Sonra Kuneytire'de yayınlanan bir gazetenin de başyazarı Tarık Mümtaz'dı. Ayrıca Meriç, Tarık Mümtaz'ın “İslami Sosyalizme” adlı bir risalesini biliyordu. Bununla birlikte Antakya'da “Antakya” adında bir gazetenin başına da Tarık Mümtaz getirilmişti. Kısacası Tarık Mümtaz çok faal ve birçok yönü olan geniş perspektifli bir insandı. Meriç ve birkaç arkadaşı bir ara onu ziyaret etmişlerdi ve iyi karşılanmışlardı. Daha sonra Tarık Mümtaz, Türk milliyetçisi olup *Karagöz* isimli bir gazete çıkarmaya başladı. Meriç'te *Karagöz*'de “Fırsat Yoksulu” mahlasıyla birkaç ay şiirler yazdı. Yazı hayatının başlamasını “Geç Kalmış Bir Muhasebe” adlı *Yenigün* gazetesinde yayınlanan yazısını ayrı tutarsak *Karagöz* gazetesiyle olmuştur. Yani, Meriç için bu önemli bir tecrübeydi.

Tarik Mümtaz iyi eğitim almış arkası sağlam bir ailenin evladıydı. Belli zamanda tahkikata uğramış, ülkeden kovulmuş bir zaman Bulgaristan'da Türkçe gazete çıkarmış ancak oradan da kovulmuş Avrupa'da bir süre dolaştıktan sonra Şam'da karar kılmıştı. Süleyman Nazif hayranıydı. İdeali onun gibi olmaktı.

Ne var ki bu Meriç için gereğinden fazlaca bir maceraydı. *Tarik o zamanlar Türkçülüğü temsil ediyordu. Fransızlarla arası bozuktur.* Oysa Meriç'in dostları hep Fransız taraftarıydı. Mümtaz “Dört Baykuş” adlı bir yazı yayınlayarak bu dört baykuştan kastettiği Ali İlmî Fânî, Memduh Selim, Râdi Azmi ve Mesut Fânî'yi kıyasıya eleştirmişti. Aynı şekilde Meriç'te Yıldız gazetesinde bu şahıslara ağır hicviyeler yazmıştı. Henüz talebeyken hicvettiği bu adamlar, Meriç'i çok seven ve onu koruyup kollayan şahıslardı. Meriç, derslerde Mesut Fânî'ye kabadayılık ederek kendince sömürgeye ve sömürgecilere çatıyordu.

³⁵ MERİÇ; Cemil, *Bu Ülke*, s.26.

Mesut Fâni bir ara Meriç'i dışarı çağırıp “biz sana ne yaptık yavrucuğum” dedi. Meriç de “bana dostsunuz ama ülkeme düşmansınız” dedi ve bu konuşma bu çizgide devam etti. Okuldan kovulabilirdi; ama hiçbir şey olmamış gibi davrandılar. Sınıfın birincisi olmasına rağmen sınavlara 15 gün kala okuldan ayrıldı. Oysa okuldan sonra Türkiye'ye yollanacaktı.

Halep Başkonsolosu, Meriç'i Halep'e çağırdı. *Tarık ile münasebeti kesmesini ve bu şahsın Atatürk'e suikast yapan bir gruba mensup olduğunu eğer böyle devam ederse de onu daha fazla koruyamayacağını* söyledi. Meriç ise bunların iftira olduğunu kendisini böyle bir durumda bırakamayacağını söyleyerek Mülkiye'yi bir nevi kendi eliyle geri tepmişti. **Tarık Mümtaz**'ın Meriç'in hayatında önemli rol oynamış dönüm noktalarından biri olduğunu bugün gayet iyi biliyoruz.

Buraya kadar Meriç'in eğitiminde ve düşünce hayatında etkili olan şahısları ele aldık şimdi de Meriç'te büyük izler bırakmış ve düşünce hayatında büyük ufuklar açmış eserleri ele alacağız.

Meriç, çok farklı ve çok değişik eserler okumuş ve birçok kitaptan da feyiz almıştır. Onun için “bu kitap okunmaya değer ya da bu okunmaya değmez” gibi bir ayırım asla yoktur. Her kitap üstünde emek harcadığı için okunmaya değerdir. Bu kitaplara sırasıyla değinmek gerekirse; senelerce sürececek bir merakı tutuşturan Rıza Tevfik'in *Kamus-u Felsefesi* sonra Selim Sırrı'nın *Terbiye-i Bedeniye Nazariyatı* sağlam kafanın sağlam bir vücutta olabileceğini telkin ederek spor yapmaya alıştırmıştır Meriç'i. Disiplin içinde çalışmayı ise *Terbiye-i İrade*'den öğrenmiştir. Ve Meriç'i çok etkileyen ve büyük bir kısmını da çevirdiği *Suç ve Ceza*, karanlıklarda sığındığı tek ışık ise Şemseddin Sami'nin *Kamus* 'uydu.

Meriç, “Dünyam romanların dünyasıydı, *Ekmekçi Kadınların, Tunçtan Kızların, Simon ve Mariler*'in dünyası... Kuklalarla dolu bir dünya”.³⁶ Ribot'yu çocukken tanıyan Meriç için *Hissiyat Ruhiyatı*, ruh dünyasının bütün girdaplarını ışığa kavuşturacak bir eserdir.³⁷

³⁶ MERİÇ; Cemil, *Mağaradakiler*, s.311–312.

³⁷ MERİÇ; Cemil, *Jurnal I*, s.185.

Gençlik, fetih ve macera çağı. Kagliostro, Nostradamus, Sir William Crocks bir hazinenin gerçek bekçileriydiler. Onları ararken Buchner çıkmıştı karşısına Meriç'in.

11. sınıfta, lise kütüphanesinden alınan bir kitap Meriç'i çok etkilemiştir. *Madde ve Kuvvet*. Genç Meriç, heyecanla okudu bu eseri. Meriç'in tabiriyle "Buchner... Sonra Marx ve şakirtleri, maddecilikle gerdeğe girmeden çok kısa bir flörttü."³⁸

Daha sonra Meriç, Engels'in *Anti Duhring*'inin üç cildini okumuştur. Sosyalizmle ilgili tüm meslekler bu kitap içinde mevcuttu. Marks'ın *Kapital*'ini de bu sıralarda okur. Meriç belki de kendini, materyalist olarak nitelendirenlerden daha fazla Marks'ı ve Kapital'i tanıyordu. Bu konuda Meriç; *Kapital*'i anlamak için dünyayı dolaşmış olmak lazım. Ama *Kapital*, suallerin kaçta kaçına cevap verecek" der.³⁹ Freud'dan da üç dört kitap okumuştur. Kısaca döneminde popüler olan ve belli bir taraftar kitlesi olan çoğu düşünce akımını Meriç, gayet iyi bilmekteydi. Daha sonra Meriç, birer *izm* haline dönüşen bu fikir akımlarını eserinde şöyle eleştirir: "İzm'ler, idrakimize giydirilen deli gömlekleri. İtibarları menşe'lerinden geliyor. Hepsi de Avrupalı."⁴⁰

Nazım Hikmet'i de o yıllarda okur Meriç, fakat pek sevmez. O yaşlarda insan kozasını yırtmak ister. Nazım Hikmet, daha yeniydi; ama o yıllarda Meriç bir çocuk, Nazım ise bir devdi. Nazım bir dava uğruna çalıştı, uğradığı zulümler onu yükseltti.⁴¹

Türkçülüğe de ilgisi ilk defa lise yıllarında başlar. Meriç, kendini Türk olarak görüyor ve Türkçülüğü yeni bir arayış ve yeni bir bütünleşme vasıtası olarak görüyordu. Büyük Türkçülerden Ahmet Hikmet'i de okumuştur. Kökü oldukça zayıf olan Türkçülüğü hayli teorikti. Meriç için Ahmet Mithat Efendi ise bir yol göstericidir. "Ahmet Mithat fakülte değil üniversite, ben onun çocuğuyum"⁴² der Meriç.

Nazif, Meriç'in ilk mukaddes isimlerindendi ve edebiyat, şiir demekti. Fuzuli, Nabi, Nedim çok önemliydi. Meriç, kendine yön veren isimleri sayarken şöyle der;

³⁸ MERİÇ; Cemil a.g.e. s.396.

³⁹ MERİÇ; Cemil a.g.e. s.254.

⁴⁰ MERİÇ; Cemil, *Bu Ülke*, s.90.

⁴¹ MERİÇ, *Jurnal I*, 261.

⁴² MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.27.

“Divan nazmından sonra, Tarık mensurundan süzülen özentili, coşkun bir Nazif, sonra Chateabriand sonra Hugo... Diyebilirim ki üslûbuma istikamet veren ilk hocalar bu dört-beş isim.”⁴³

Nordau, Meriç’in Meşale kitaplarından. Tesadüfen karşılaştığı bir kitap. Nordau birçok inançları eriten bir asit. Corrosif bir zekâ.⁴⁴

Balzac’ı keşfetmişti bu arada ve O’na âşıktı. Dostu’nun Hristiyan tarafı onu rahatsız ediyordu. Buchner, Nordau ve Marx onu, Mistisizmden soğutmuşlardı. Vaaza benzeyen her düşünceye kulaklarını tıkıyordu. Zola’yı seviyordu, çünkü dinsizdi. Her mistisizm, bir mistifikasyondur onun için...⁴⁵ Zola, Meriç’in gençliğinin tanrıçalarından...⁴⁶

Meriç, kendi için “Ya Reyhanîye kahvelerinde ömür çürüten, vaktiyle lisede okuyan ve çalışan fakat istidadı olmadığı ve nefsinde ataletle inhimak bulunduğu için vazgeçen basit, adi bir genç veya gözlerini, hayatını hakikat uğruna feda ederek, nesl-i âti destanlarına bir zafer ve fedakârlık numunesi olacak hakiki bir insan.” (18.07.1935 tarihli mektup).⁴⁷

Evet, Meriç’in dostu kitaplardı, yazarlardı ama ortaokul yıllarından başlayarak ömür boyu onunla dostluğunu sürdürenler de çoktu. Önce Faruk ve Fethi Atay kardeşler, sonra Kemal Sülker, sonra Kâmil Önal, Remzi Öcal kardeşler. Meriç’in en sevdiği arkadaşı Genç yaşta ölüp giden Faruk’tur.⁴⁸ Meriç, Faruk’tan birçok kitap almıştır ve Faruk’un dedesi Hicri Bey’in oldukça zengin kütüphanesinden de istifade etmiştir.

Meriç, arkadaşı Kemal Sülker’den bulunduğu yerde kitaplar ucuz olduğundan, ayırdığı bir miktar parasını bu yolda harcayarak ondan rast geldiği ilmi, tarihi, riyazî, içtimai, hususiyle felsefi eserlerin ismini, sayfasını, muharririn ismini, fiyatını yazıver, işime gelirse isteyeyim, der. (15.10.1935 ve ya 1936). Meriç’in eline hangi kitaplar geçti bilmiyoruz ama 1936’da hayallerini süsleyen şehir İstanbul’a gider

⁴³ MERİÇ, Ümit, *a.g.e.* s.28.

⁴⁴ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.33.

⁴⁵ MERİÇ, *Jurnal I*, s.212.

⁴⁶ MERİÇ, Cemil, *a.g.e.* s.268.

⁴⁷ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.29.

⁴⁸ MERİÇ, Ümit, *a.g.e.* s.28.

Meriç. Pertevniyal Lisesinin 12. sınıfına kaydolar. Çengelköy’de otururken dostu olacak olan felsefe hocası İhsan Kongar, Fransızca hocası Nurullah Ataç ve edebiyat öğretmeni Keysa İdalı’dır. Ve 1936 Mayıs’ında yeniden Hatay’a döner.⁴⁹

Antakya Sultanisi’nde lise eğitimini tamamlayan Meriç bir süre ilkokul öğretmenliği yapmaya başlar ve öğretmenlik yaptığı köyde kapı kapı dolaşır köylüleri çocuklarını okula göndermeleri için ikna etmeye çalışır ama bu çabaları pek başarılı olmaz ve köyde pek fazla sempati toplayamaz. Meriç bu konuda oldukça dertlidir ve sanki bu konuya atfen yaklaşık 30 yıl sonra şu yazıyı kaleme alır:

Köye tek kitap girebilmişti: Kuran. Ve hayali cennete kanatlandıran birkaç risale. Toprak adamı ancak cehennemden kurtulmak için okur. Kitap, cennetin anahtarıdır. Öğretmen imamın yerini tutamadı, tutamayacaktır. Öğretmen köye neyi getiriyor? Samimiyetsizliği, köksüzlüğü ve hoppalığı. Köy bir gurbet, bir sürgün, bir Liliputlar ülkesidir hazret için. Hazret de köylü için yabancı bir madde, bir düşman, bir nevi casus. Okuyup da ne yapacak köylü. Refahında bir değişiklik olacak mı? Hayır. Kitap hiçbir kapı açmayacak önünde. Bir devlet ki, bütün bir köyün sevgisini kazanan yaşlı bir din adamını Arapça ezan okuyor diye tartaklayacak kadar şuursuz ve eblehtir. Bütün Hristiyan dünyanın, tek kelimesini anlamadan, Latince dua ettiğini bilmez. Bir devlet ki, kaymakamı, ışıktan korktuğu için imamı tevkif eder. Bir devlet ki, topuna tüfeğine, üniversitesine, matbuatına rağmen kitaptan ve harften korkmaktadır. Köylüyü insanlaştıran, dini. Dinsiz köylü bir yaban domuzudur. Yalnız bizde mi? Hayır, bütün dünyada. Köylü okumak ister; yasaktır. Bu memleketin % 70’i okuma bilmez. Ben Eminim ki Türk harfleri, gerçekte Türk harfleri Arap harfleridir, değiştirilmeseydi okuma bilenlerin sayısı % 70’e çıkardı.⁵⁰

Meriç’in konuya bakış açısına göre köyde öğretmen sanki devletin asık ve sert yüzünün temsilcisiydi imamsa onların içinden onlar gibi düşünen biriydi. Bu sebeple hiçbir zaman öğretmen ve imam köyde aynı itibarı görmemiştir. Zaten Meriç’te ilkokul öğretmenliğini fazla sürdüremez ve istifâ edip tercüme odasına sınavla başkan yardımcısı olur. Burada günlük haberleri Fransızcaya çevirir. Bu arada Meriç, kendine yeni bir put bulmuştur. Sosyalizm. Fransa’ya gitme arzusu içindedir. Beklenmedik şekilde görevine son verilir ve Nahiye Müdürü olur.

Meriç bir ara ablasının Batı Ayrancı köyündeki evine yerleşerek tekrar öğretmenliğe başlar. Bir sabah evi aranır, kitapları toplanır ve 3,5 ay kadar süren tutukluluk sonunda Meriç beraat eder. Ancak artık çevresi ona yabancılaşmıştır ve İstanbul’a gider. İstanbul’da iki yıl yabancı dil eğitimi verdikten sonra Yabancı Diller Yüksekokuluna girer. Üniversite’den burs alır.

⁴⁹ MERİÇ, Ümit, *a.g.e.* s.32.

⁵⁰ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.379.

Meriç, okulda aradığını bulamaz. Hocalarının açığını bulur ve eksikliklerini hocalarının yüzüne vurur. Bir gün dersten sonra Sabri Esat Siyavuşgil kendisini çağırır ve “Evladım senin bu derslere ihtiyacın yok, sen okula gelme” der.

Meriç, zamanını sıklıkla sahaflarda ve üniversite kütüphanesinde geçirir. En sevdiği eser Pierre Larousse’un çıkardığı 19. Asrın Büyük Lugatıdır. Bu eser için Meriç, “bütün kütüphanenizi satın ama bu kitabı elden çıkarmayın” demiştir. Kitaplara saygı duyardı. Onlara bir insanmışçasına davranırdı ve bunu öğrencilerine de aşılar. Kitap bir limandı Meriç için. Kitaplarda yaşadım ve kitaptaki insanları soktakilerden daha çok sevdim derdi. Ayrı bir dille konuşuyordu çağdaşlarıyla. Gurbetteydi. “Benim vatanım Don Kişot’un İspanyasıydı, sonra Balzac çıktı karşıma. Balzac’ta bütün asrı yaşadım. Zaman zaman Votren oldum, Rastinyak oldum. 4000 kahramanda 4000 kere yaşamak”.⁵¹

Yabancı diller okulu, Meriç’e pek bir şey katmamıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşı’da başlamıştır. Bu dönemde Meriç, kendisiyle bir iç hesaplaşmaya girmiştir. Ama Meriç, misyonunu da hissetmektedir.

1940 Beyoğlu’su dönemin bütün aydınları gibi Meriç için de caziptir. Özellikle Nisvaz ve Elit adlı pastaneler. Salah Bırsel, Elit’e gelenlerin en kültürlüsü Meriç’tir der. Kendisine bir şey sorduğunuz zaman verdiği cevap falanca kitabın, falanca sayfasının, falanca satırında olduğunu belirtir ve söylediğinde yanılmazdı. Ancak Meriç, bu İstanbul çocuklarıyla pek kaynaşamaz. Ve şöyle der; “Onlar, İstanbul çocuğu idiler, ben taşradan geliyordum. Hitap ettikleri zümre kendi arkadaşları idi. Ne şiir anlayışımız uyuyordu birbirine ne nesir anlayışımız.”⁵²

Meriç, ilk kitabını 1942’de yazar. 70 sayfalık bir araştırma, Balzac ve yüz sayfalık bir araştırma. Bazı kitapları da kitapçada kaybolmuştur. Altın Gözlü Kız, Ferragüs gibi. Meriç, için dünyanın en büyük romancısı Balzac’tı. Balzac, Türkçeye kazandırılmadıkça ülkemizde gerçek roman boy atamazdı kolay kolay. Ve Meriç, bununla birlikte İnsanlık Komedyasından da altı kitap çevirmişti.

⁵¹ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.37.

⁵² MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.38.

Daha evvel Meriç'in eğitimci bir aileden geldiğini söylemiştik ve bu gelenek, Meriç'in eşi Fevziye Hanımla devam etmiştir. Fevziye Hanım, Darülfünun mezunu bir tarih-coğrafya öğretmeniydi. Meriç eş ararken dahi, kendini okurken, yazarken kaptisleriyle oyalamayacak bir hayat arkadaşı arıyordu. Fevziye Hanım bu özelliklere haizdi. Evlenmeleriyle artık vahaları olan bir çöl ve göğü yıldızlarla dolu bir hayat başlamıştır Meriç için, tabi çocukları ve kitaplarıyla birlikte.

Meriç, Yabancı Diller Meslek Yüksekokulu'nu 1942 Haziran'da bitirir. Bazı terslikler olmasına karşın zar zor Elazığ'a tayinlerini alırlar. Meriç, Elazığ'da Maarifetname'yle, Kamus-u Okyanus ve Burhan'ı Katı'yla ilk defa tanışır ayrıca birkaç yeni arkadaşları da olur.

Sonra Meriç, İstanbul'a geri döner, tercümelerde bulunur. Kazandığı paralarla ailesinin hayatını idame ettirmeye çalışır. Bu arada hocası Sabri Esat, Yabancı Diller Yüksekokulu'nda açılacak olan Fransızca okutmanlığını teklif eder. 30 yıllık memuriyet hayatını dolduracağı ve 1974'te emekli olacağı Fransızca okutmanlığını kabul eder ve çalışmaya başlar. Meriç, hocalığı çok sevmektedir ama öğrencilerin yabancı dil dersine karşı ilgisizlikleri onu boş bir uğraş içinde olduğu hissiyatına sevk etmiştir. Ama o yılmazdı bir öğrencinin gözünde o ışığı gördüğünde ilgilenir evine çağırır kütüphanesinde özel dersler verir sanki bir usta gibi çırağını yetiştirirdi. Bazen bu tür umutsuz hissiyatlara kapılsa da Meriç, okumaktan, yazmaktan ve asıl önemli olan öğretmekten ise asla ama asla vazgeçmezdi.

Meriç, küçücük bir ahşap evin çalışma odasında yaratacağı büyük sanat eseri, milyonların şuurundaki zinciri kıracak mıdır acaba? Henüz otuz yaşındadır ve uykusuz geceler, hummalı gündüzler geçirerek okumakta, yazmakta, yine okumakta ve yine yazmaktadır.⁵³

Başlayan körlüğü buna engel olsa da O, bu körlük yıllarında gerek dostlarının okumasıyla gerek ailesinin okumasıyla kendine adeta bir ışık bulmuştur. Amacı, doğu ile batıyı, insan beyninin bu iki yarım küresini birleştirmektir. Şinasi'nin deyimiyle Avrupa'nın "bikr-i fikri" ile Asya'nın "akl-ı pirâne"sini evlendirecek Avrasya adında bir dergi çıkarmak istiyordu. Ancak bu konuda birlikte çalıştığı

⁵³ MERİÇ; Ümit, a.g.e. s.51.

öğrencisi Berke Vardar derslerinin yoğunluğu dolayısıyla derginin sekreteryalığından vazgeçince bu, Meriç'in gönlünde bir uhde olarak kalır. Meriç, bu yazamadığı dergisi için bazı dokümanlar biriktirmiş ve işlemiştir. Bu konular arasında özellikle Alman Sosyalizmi, Fransız Devrimi tarihi, Alman felsefesi, Anarşizmi v.b. konular öne çıkar.

Kısaca Meriç'te yeni ufuklar açmış ve onun düşünce dünyasında yer almış ve ona yol çizmiş eserleri onun ağzından şöyle özetleyebiliriz:

En çok sevdiğim Fransız yazarları; Hugo ve Chateaubriand, sonra Balzac; düşünür ve filozof olarak da Voltaire. Fikri gelişmemi en çok etkileyen yazarlar Paul Bourget ve Taine. Niçin? Belki biraz onlara çekmişim de ondan. "Düşünce dünyamı en çok etkileyen kitap Doktor Buchner'in *Madde ve Kuvvet*'i, zira bu kitap materyalist felsefenin en mükemmel eseri. Düşünce hayatıma yön veren Öteki ustalar: Rousseau ile İbn Haldun. Rousseau'dan Nietzsche'ye, Nietzsche'den Hegel'e ve şakirtlerine geçiş. Entelektüel gelişmemde yol gösterici olmuş iki hocadan da minnetle söz etmek istiyorum: Quinet ve Michelet demektir... Dinlerin Ruhu ve İnsanlığın Kitabı-Mukaddesi... Pencerelelerini bütün inanç ve düşünce dünyasına açmış, her türlü yobazlıktan uzak birer irfan abidesi. Schuré de düşüncelerimin gelişmesinde ufuklar açan bir yazar, Quinet ve Michelet gibi.⁵⁴

Meriç, ilim meclislerinin aranan aydınıdır. Yine böyle bir meclis sohbetinde kendisine teklif edilen fransızca okutmalığı Meriç'i talebesizlikten kurtaracağı için sevindirir. Kabul eder ama öğrencilerin derse olan ilgisizliği de kendisini üzer.

Derbederlikten kurtuldum Elifbayı bilmeyen çocuklara Cuvillier okutuyorum. Yalnız Cuvillier mi? Sınıf bir nevi tribün. Dinleyiciler bilmedikleri dilden vaaz dinleyen bir alay bedbaht. Geçen Cuma Rönesans'ı anlattım. Bu hafta Durkheim'i anlatacağım. Talebem bir hayli çok. İki saat Machiavelli'yi anlattım dinleyicilere. Dinlediler mi? Kim kimi dinliyor ki? Ben, insan haysiyetine yakışmayan bu talebe-hoca komedyasını kudret ve kabiliyetim nispetinde asilleştirmek hayaline kapıldım. Örneğim yoktu.⁵⁵

Aslında bu satırlar Meriç'in nasıl bir hoca olduğunun, nasıl bir eğitim sunmak istediğinin ve talebe anlayışının ne olduğunun birer kanıtı ve destekçisidirler. Derslerinde anlattıkları onun kendisi, düşünceleri, okudukları, yaşadıklarıdır. Bu uğurda öğrencilerine bir şeyler kazandırmak için dinleseler de dinlemeseler de çalışır ve didinirdi. Bazen bundan yakınsa da talebesiz Meriç asla yapamazdı. Sınıfta sanki farklı bir dünyadadır bambaşka zamanlara ve yerlere sürükler öğrencilerini.

⁵⁴ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.42-43.

⁵⁵ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.97-98.

“Bu derslerin Meriç’in bibliyografyasına katkısı çok olur. Daha sonraki yıllarda çeşitli kitaplarında karşılaştığımız düşünce sütunlarının temellerini bu derslerde aramak lazım.”⁵⁶

Nurettin Şazi Kösemihal, bir ara yurt dışındayken Meriç’e ders verdirmek istemezler. Meriç, bundan rahatsız olur ve daha sonra bu konu hakkında şunları yazacaktır. “Derslere henüz başlamadım, çünkü başlamamı istemiyorlar... Herkesi rahatsız ediyorum... Başka bir seyyareden gelmiş gibiyim ve nesli tükenmiş tufan öncesi bir ucube...”⁵⁷

Meriç’in başına gelen bu tür olaylardan serzenişleri olsada o, mesleğini sevmekteydi bazen öğrenci sayısı 3-5’e kadar düştüğü olurdu. Derslerini takip eden öğrencileri arasında Kadir Turan, Mahmut Arslan, Cevdet Küçük, Ergin Temizsoy, Hasan Fahri Şaylan vardı. Derslerine gelmeyen öğrenciler için bu delikanlılarla “Ne yapsak, Hacı Bekir lokumu mu dağıtsak? Belki o zaman arkadaşlarınız bizi dinlemeye gelir.” diye şakalaşırdı.

Meriç, Elazığ’dan tanışığı Ahmet Kabaklı ile uzun bir aradan sonra İstanbul’da karşılaşır. Onun gözlerini yitirmesine hayli üzülen Ahmet Kabaklı, Meriç’e Hisar Dergisi’nde yazı yazma teklif eder. Meriç, kabul eder ve ilk yazılarında biraz ihtiyatlı davranır. Ama sonra kendisine hayran geniş bir okuyucu kitlesine ulaşır. Hisarcılar, bu yeni kalem arkadaşını bağırklarına basarlar. Hayranlıkla onu izlerler. Mehmet Çınarlı da onlardan biridir. Mektuplaşmayla başlayan görüşme sonunda yüz yüze dönmüştür. Meriç’in *Jurnal*’lerle ve Sosyoloji derslerinde oluşan malzemeler sonucunda yazdığı yazılar meyvesini verir ve kendisine müptela bir okuyucu kitlesine sahip olur.

Hisar Dergisi her ay Meriç’in yazılarını çöle düşmüş bir yağmur damlası gibi tüketmektedir. Üniversitede ki dersleri de artık sona ermiştir Meriç’in. 1974 yılında bin bir zorlukla ve ümitle girdiği üniversiteden 30 yılı aşkın bir süre görev yapmış bir memur olarak emekli olur. Üniversite ona geçimini sağlayacak kadar para, 3–5 kabiliyetli öğrenci ve en çokta hüsrana vermiştir. Meriç, üniversitede anlaşılamamış, anlaşılmakta istenmemiştir.

⁵⁶ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.98.

⁵⁷ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.105.

Onun değerini bilen ve onu anlayan kişilerde vardı. Adile Ayda bunlardan biridir. Onun için şöyle yazmıştır. “Türkiye’de mukayeseli edebiyat kürsüleri kurulmalı ve bu dersler eski edebiyatımız için Arap ve Fars edebiyatlarını çok iyi bilen, yeni edebiyatımız için Fransız ve Batı edebiyatını çok iyi bilen kimseler tarafından okutulmalıdır. Düşünüyorum da Fazıl Ahmet Aykaç birincisini, Abdülhak şinasi Hisar ikincisini ne kadar iyi okutabilirlerdi. Yaşayanlardan dünya edebiyatı kavramına sahip ve gerek Batıyı, gerek Doğuyu iyi bilen Meriç’in adı hatırıma geliyor.” (Hisar, Mayıs 1979)⁵⁸

Meriç, artık çalışmalarının karşılığını, meyvesini almak istemektedir. Bu uğurda kör olmasına rağmen sabahları kızı Ümit Meriç’e yazdırmaya başlar bazen gece kalkıp bir şeyler karalar sonra bunları kızına temize çektirir. Saatlerce, günlerce, aylarca çalışır. alışırsa keyiflidir, çalışmazsa keyifsiz. Öğleden sonraları ise vaktini talebeleriyle geçirir. Birer derviş gibidir öğrencileri Meriç’in. Vaktin nasıl geçtiği anlaşılmadan akşam olurdu. Akşamları bazen ilim sohbetleri, arkadaşları, kendine okunanları dinlemek mütalaa etmek yani Meriç için çalışmanın vakti ve yeri yoktu. Onun için 24 saat bile yetmiyor denebilirdi.

Meriç’in en yakın arkadaşlarından biride Kemal Tahir’dir. Kemal Tahir’in hapiste olmasıyla başlayan dostlukları, onun hapisten çıkmasıyla daha da pekişir ve bu iki dost arasında derin sohbetler başlar. Bir nevi beyin fırtınası misali. Neler konuşulmazdı ki bu uzun sohbetlerde İttihat ve Terakki, Osmanlı, Abdülhamit, Kemalizm ve daha neler neler. Gerçeği farklı yönlerden ele alıp sonunda müşterekte buluşurlardı. Kemal Tahir için Meriç’in en iyi anlaştığı dostudur denilebilir.

Meriç’in diğer bir samimi dostu ise Kerim Sadi’dir. Zaman zaman Meriç’i ziyaret eder, yeni çıkan eserlerinden birini getirir ya da ondan bir arkadaşının dergisi için makale isterdi. şairlik yönü de olan Kerim Sadi, Meriç için yazdığı Kaside-i Cemil’i her gelişinde yeni bir dörtlük ekleyerek okur, Meriç’te bunu kahkahalar atarak dinlerdi. Meriç’i bu kadar güldüren ve adına kasideler yazan Kerim Sadi’ye karşı Meriç derin bir saygı ve sevgi duyardı.

³⁶ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.114–115.

Seneler sonra bir ara Meriç'in diğer bir dostu olan Celal Sılay çıkagelmıştır. Celal Sılay'ın Meriç'i bulması yine kitapları vasıtasıyla olmuştur. Celal Sılay bazen Meriç'e şiirlerini okur ona nasıl olduğunu sorardı. O'da güzel birader diye her seferinde tasdik ederdi. Sonra Celal Sılay, Meriç'in son makalesini alır, özenle cebine koyardı. Ertesi gün Cağaloğlu'na koşar ve Meriç'in yazısı *Yeni İnsan* Dergisinin bir sayısında basılırdı. Daha sonra bu makaleler Meriç'in tezgâhından bir kez daha geçip 1974'te *Bu Ülke* başlığı ile yayınlanacaktır. Böylelikle Meriç, belki de bugüne kadar yaptıklarının bir nevi karşılığını yavaş yavaş almaya başlayacaktı. Hepsinden önemlisi ebedileşecekti. Bu belki de en büyük ödül olsa gerek bir insan için.

1977'de Meriç, biraz daha tanınır, *Umrandan Uygarlığa* ikinci baskısını yaparken 1978'de de üçüncü ve en önemli eserleri olan *Mağaradakiler* yayınlanır. Meriç, *Bu Ülke* ve *Mağaradakiler* adlı eserlerini, kendi ağzından şöyle kıyaslar: “*Bu Ülke* tohum, *Mağaradakiler* ağaç. *Bu Ülke*'deki tohumların henüz hepsi ağaçlaşmadı.”⁵⁹

“Bu arada Hind Edebiyatı, Hind ve Batı ile birleştirilmiş ve asıl şekliyle 1976'da basılmıştır. Türk okuyucusu Meriç'in “en sevdiğim eserim” dediği *Bir Dünyanın Eşiğinde*'ye de saygı duyar. Ve kitap o kördüğünün ortasında bile, üçüncü baskısını yapar. Yıl 1979, *Bu Ülke*, dördüncü baskısındadır. Artık rotatifler hızlı hızlı çalışmakta ve Meriç, Meriç olmaktadır. 1980 yılında, Meriç'in en hacimli kitabı çıkar: *Kırk Ambar*.

Meriç, *Kırk Ambar* isimli eserinin kimse tarafından kâle alınmadığından dolayı şu sözlerle yakınsa da: “*Kırk Ambar* bataklığa fırlatılan bir kaya parçası, kurbağaların bile barınmadığı bu ölü sulardan en küçük bir ses çıkmadı... Aslında Meriç yanılmaktaydı. Çünkü kitap az sonra, 1980 Türkiye Millî Kültür Vakfından Fikir Dalı ödülüne layık görülecektir.”⁶⁰ 1981 yılında ise Meriç, Türkiye Yazarlar Birliği tarafından “Yılın Yazarı” seçilir.

Meriç'in oğlu, Mahmut Ali Meriç'ten iki torunu olur. Cem ve Sinan adında. Cem, Cemil'in kısaltılmışı, Sinan ise “Üslupta ilk ceddime dediği” Sinan Paşa'dır.

⁵⁹ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.124.

⁶⁰ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.125.

Ne yazık ki Meriç'in hayat arkadaşı, kolu kanadı olan eşi Fevziye Hanım, üç günlük yatakta geçirdiği grip hastalığından dolayı 10 Mart 1983'te ölür. "Ömrünü ilme, ilim adamına adayan gizli bir kahramanın hayat hikâyesi artık son bulmuştur."⁶¹

1984'te Pınar Yayınlarından *Işık Doğudan Yükselir*, yayınlanır. Fakat Meriç, daha rahatsızlanmıştır. 1984 yılında sol ayağında hafif bir sürtme başlar. Doktoru, Meriç'e sigarayı yasaklar ama artık çok geç kalınmıştır. Meriç, 1984 yılının Ağustos ayında felç geçirir. Bu arada kalp krizi de geçiren Meriç, uzun bir tedaviden sonra hayatının sonuna dek kullanacağı ilaçlarla hastaneden taburcu olur. Meriç, bu kadar rahatsız olmasına ve karşılaştığı birçok zorluğa rağmen, *Kültürden İrfana* adlı son eserinin derlenip toparlanma çalışmalarını yapar. Meriç'in öğrencilerine mirası sayılabilecek şu sözleri gerçekten takdire şâyandır:

Karanlıkları devirmek ve aydınlık bir çağın kapılarını açmak için en mükemmel silah: Kalem. Sözle, yazıyla kazanılmayacak savaş yok... Kalem sahiplerine düşen ilk vazife: Telaş etmemek, öfkelenmemek, kin kıskırtıcısı olmamak. Halkı okumaya, düşünmeye, sevmeye alıştırmak. Bir kılıcın kazandığı zaferi, başka bir kılıç yok edebilir. Kalemle yapılan fetihler, tarihe mal olur, tarihe, yani ebediyete.⁶²

Meriç, hiç şüphesiz üstünde durduğu bütün hedeflere ulaşmaya çalışmıştır. Bunda başarılı olmasaydı bugün bir Meriç gerçeğinden bahsedemezdik herhalde ama biliyoruz ki bugün ve yarın da dâhil olmak üzere gün geçtikte değeri daha da anlaşılan, yazdıklarıyla eskimeyen üstelik günümüze hitap eden bir Cemil Meriç var ve var olmaya da devam edecektir. Gönül rahatlığıyla diyebiliriz ki, Meriç'in, kalemiyle yaptığı fetih, tarihe mal olmuştur⁶³

⁶¹ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.134.

⁶² MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.138-139.

⁶³ 13 Haziran 1987 günü Meriç, bu hayata veda edip göremediği gözlerini başka bir dünyaya açmak üzere ahirete intikal etmiştir. 15 Haziran'da cenaze namazı kılınıp Karacaahmetteki eşi Fevziye Hanım'ın yanına defnedilmiştir.

II. CEMİL MERİÇ AÇISINDAN ETİK DEĞERLER

A. POLİTİK AHLAK VE YANSIMALARI

Bu başlığımız altında Cemil Meriç'in politika ve ahlak ile ilgili görüşlerine yer vermeye çalışacağız. Ahlakın tarihsel gelişiminden doğu ve batıda politik ahlakın farklı boyutlarına konumuzu karşılaştırmalı bir şekilde ele alacağız. Ardından medeniyet ve kültürleri mercek altına alıp entelektüel gelişim ve bunun farklı ülkelerdeki yansımalarını inceleyeceğiz. Başlığımızı anarşizm ve hürriyet kavramlarının ahlak ilişkisini ele aldıktan sonra noktalayacağız.

1. Ahlak ve Eğitimin Tarihsel Süreci

Ahlak ve eğitim her zaman paralellik arz etmiştir. Biri olmadan diğersinin varlığından söz edemeyiz. Bu sebeple ahlaki, diğer bir deyişle etik değerler her zaman eğitimle ilintilendirilmiştir. Çünkü eğitim ile ahlak ilişkisi, insanlığın, uygarlık ve tarihi gelişimi içinde insana yön çizen başlıca unsurlardan olmuşlardır.

Tarihi gelişim sürecinde insan, her bir fikre ve nitelemeye göre hep bir tasnife tabi tutulmuştur. Tabii ki insanoğlunun ahlaki gelişimi de bu tasnif sürecinden ayrı düşünülemezdi. Nasıl ki “Homo-sapiens, diğer canlılardan el ve dili sayesinde farklılaşan insansa; Homo-faber, âlet yapan insansa; Homo-moralis de bir ahlak konusu olarak insanı”⁶⁴ ifade etmek için kullanılmıştır.

İngilizce bilim anlamına gelen science, bu sebeple insanın gelişim evrelerini çizen sapiens kelimesiyle eş anlamda kullanılır olagelmıştır. “Science-Sapiens: Bilge, bilgelik”⁶⁵. İşte bilimin vazifesi de tam olarak burada başlıyor. Çünkü “İlim cennet kapılarını açan bir anahtar değildir. İlmin verdiği kuvvetlerden faydalanmak homo moralis'in vazifesidir”⁶⁶. “Ama böyle olmadı tabi, Homo-faber çok ilerledi. Ve tabiata hükmeden insan, insanlığını bir parça unuttu”⁶⁷. “Zaferden zafere koşan homo faber karşısında, ne yapacağını şaşırان bir homo moralis, devle cüce”⁶⁸. İlk çağlarda tabiat karşısında acizdi insan. Çevresinde olanları anlamaya çalışıyor bazısına mantıklı çözümler üretirken çoğu zamansa acze düşüyordu. Acze düştüğü yerlerde

⁶⁴ MERİÇ, Cemil: *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul-1994, s.21.

⁶⁵ MERİÇ, Cemil: a.g.e. s.21.

⁶⁶ MERİÇ, Cemil: a.g.e. s.21.

⁶⁷ MERİÇ, Cemil: a.g.e. s.32.

⁶⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.19.

yardımına üstün bir kuvvete inanma, anlayamadığı şeyleri de bu üstün varlığa havale etme yetişiyordu. Sonuçta ilk çok tanrılı dinler ortaya çıktı. Her tabiat kuvveti bir tanrıyı ifade ediyordu. Bu tanrılar, insan özelliklerine de haizdiler. Kızıyorlar, seviniyorlar, bazen insanlar gibi yaşıyor ve hatta aile sahibi oluyorlardı.

Zaman geçti, insanoğlu akli sayesinde doğaya hükmetmeyi öğrendikçe inanç sistemi de değişti. Kendi büyüklüğünü kavradı ve Ortaçağ'da evrenin merkezine kendini oturttu. İlk tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla birlikte insanoğlu, kendini tanrının dünyayı yönetmek üzere diğer canlılardan üstün kıldığı seçilmiş kulu ve tanrının kendi suretinde yarattığı üstün varlığı olarak görmeye başladı.

“Hristiyanlıkta ve İslam'da kâinatın efendisi insandır. Cosmos ile Antropos (Yani kâinat ve insan) arasında hiçbir çatışma yoktur. Gerçi Pascal “İnsan düşünen bir kamıştır” der. İnsan kafasıyla tanrıdır, sonsuz büyüktür, durumuyla sonsuz küçük. Tabiatın en aciz varlığıdır”⁶⁹.

Ancak bu uzun sürmedi. İnsan kendi idrakine vardıkça çevresindeki prangaları tek tek kırmaya başladı. İlkçağ'da ki acziyet Ortaçağ'da yerini teoloji'ye bıraktı. Ve şimdi “teoloji'de yerini metafiziğe terk etmektedir.

Rönesans ile kilise ve taht sarsılır... Avrupa saadeti ücra bir manastırın dehlizlerinde aramaz artık, yaşamak ister hayatı”⁷⁰.

İnsanoğlunun geçirdiği bu tarihsel gelişim hakkında “Saint-Simon ve Comte'un benimseyeceği bir tasnif de şudur.

1. Tanrılar Çağı.

2. Kahramanlar Çağı.

3. İnsan Çağı.

Hepsi de darmadağınk dünyayı, bir çekmeceye koyabilmek isterler.

18. asır tarihte fert iradesine büyük bir yer veren asırdır. Spencer, “The Study of the Sociology” de (Bir Sosyoloji Çalışması) kalabalığa büyük önem verir.

Cetlerimiz tarihin karanlık devrinde önce her şeyi Tanrı'ya yüklüyorlardı, sonraları insana yükler oldular. İnsanlık gözünü açınca kahramana inandı, müesseseleri göremedi. Carlyle tarihte kahramana büyük önem verir. Yalnız Vico, müesseselerin büyük yerine dikkati çeker. Cemiyeti de, tarihi de onlar yapar⁷¹.

⁶⁹ MERİÇ; Cemil, *a.g.e.* s.31.

⁷⁰ MERİÇ; Cemil, *a.g.e.* s.119.

⁷¹ MERİÇ; Cemil, *a.g.e.* s.33–34.

Nietzsche'nin "Tanrı Öldü" demesiyle yeni bir çağ başlamıştı bu çağ kendini 19. yüzyılda insanı evrenin efendisi olarak gösterdi. Tanrının Ölümü, aydınlar ve dönemin toplumu tarafından büyük bir memnuniyet ve rahatlıkla kabullenir oldu ancak 20. yüzyılla birlikte bu kabulleniş yerini tam bir hayal kırıklığı ve toplum üzerinde ruhi ve manevi çöküşe bıraktı.

İnsandaki ahlakın kaynağı tanrıdır. Tanrısız ahlak içinde, insan sıkıntılı bir dönem geçirir. Dolayısıyla insan tanrısızlığa ve bunun uzantısı olan ahlak dışılığı alışmakta zorlandı. Toplumda tanrı inancının yükselen bir değer olduğu dönemlerde ahlaki değer anlayışının da yükseldiğini görmek mümkündür.

"Yarının sosyal ahlakını yaratacak olansa terbiyedir. Gerçek demokrasi aynı hakka sahip insanların melekelerini genişletmek hakkını veren rejimdir"⁷². "Terbiye'nin tek hedefi: İnsana, insanı sevdirmek; gerçek insanı, büyük insanı, düşünen insanı..."⁷³ Meriç, aslında burada bize ahlakın ve mutluluğunda yolunu çizmektedir. Her ne kadar günümüz ahlak anlayışı, B. Russell'ın "Mutluğun Fethi". Bir Amerikan milyarderinin bedbahtlığını, milyonlarına milyon katmak için nasıl çırpındığını anlattığı"⁷⁴ eserindeki gibiyse de günümüz insanı artık gerçek mutluluğu ve ahlakı aramaktadır.

Yeniçağ ile insanlık artık her konuda ekonomiden sosyal hayata, sosyal hayattan politikaya birçok konuda farklı bakış açısına ve düşünce sistemine sahipti. Peki, Yeniçağ'da insanoğlunu nasıl bir ahlak anlayışı beklemekteydi.

İlkçağ'da Diogenes, Epikür, Platon, Antisthenes, Zenon gibi ünlü Yunanlı düşünürler ahlaka vurgu yapıp söyledikleri ve yaptıkları her şeyde onu bir ölçü olarak göz önünde tutuyorlardı. Helenizm'le birlikte Hint düşünce yapısı ve felsefesi Batı'da kendini göstermeye başlayınca Yunan felsefesi de kapılarını ardına kadar yeni mistik dünyalara açmıştı. Fenikeli tüccar Zenon'un "ölmeden evvel ölmeyi söylemesinin"⁷⁵ altında bu neden yatmaktaydı. Daha sonra Anadolu'da ortaya çıkmış olan Sûfî düşünce sisteminde de bunun izlerini görmekteyiz.

⁷² MERİÇ; Cemil, a.g.e. s.64.

⁷³ CÜNDİOĞLU; Dücan, *Bir Mabel Bekçisi: Cemil Meriç*, s.38.

⁷⁴ MERİÇ; Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.114.

⁷⁵ MERİÇ; Cemil, a.g.e. s.118.

Yine, “Antisthenes için de (Kelbiyûn-Kinik) dünya nimetlerine tepeden bakmak felaketlerden kurtulmanın tek yolu idi. Diogenes’i, Yunanistan ancak felaketten sonra dinleyecektir.

“Toprak vatanım, nevi beşer milletim” diyen ilk kozmopolittir, Antisthenes, Atina felaketten felakete sürüklendikten sonra dinleyecektir Stoa’ya. Esirler ve efendiler için yaratılmış bir fert ahlakı bu. Hayatı gündelik acıları ile yaşayan halka hitap etmez.

Epikür yaşadığı çağın en faziletli insanlarından biriydi. Yunan çöküyordu. Bu çöküşten nasıl kurtulacaktı düşünenler?

Epikür çöken dünya da hala yaşamak isteyenleri davet eder bahçesine. Bir zevkperest değildir, gürültü hazlardan kaçır zevki fikirde arar. Ama Machiavel gibi iftiraya uğramış ululardandır⁷⁶.

Günümüz felsefesinin İlkçağ’da ki kurucularından, Aristoteles’in öğrencisi ve doğu felsefesinin de Eflatun’u Platon, felsefe tarihinin ilk ahlak bilimcilerindendir. Kurduğu ahlak merkezli felsefe sistemi kendisinden sonrakilere ilham kaynağı olmuştur. Ahlak bilimini ilgilendiren birçok esere imza atan Platon’un başta *Devlet* ve *Sokrates’in Savunması* adlı eserleriyle erdem, bilgi, dostluk ve cesaret gibi üstün insani meziyetlere vurgu yaptığı fikirleri dikkate değerdir. Günümüz Türkçesi’ne *Devlet* adıyla kazandırılan bu eserde “Platon’un tek amacı vardır: ferdi de, devleti de aristokratlaştırmak. Yani ferdi aklın, devleti de en değerli vatandaşların yönetmesini ister”⁷⁷.

Tüm zamanların bu ünlü ahlak bilimcisi haksız eleştirilerden muaf değildir. Söyledikleri bazen aşırı ve kabul edilemez görülse de Platon kolayca dikkate alınamayacak bir filozof değildir. Cemal Süreya’nın, Bouthoul’un *Toplumbilim Tarihi* adlı eserinin çevirisinde yaptığı tercüme hatalarından Platon’da nasibini almıştır. Aşağıda ki paragraf hem bu tercüme yanlışlığını hem de Meriç açısından bu tercüme hatasının nedenini içermektedir.

Ne yazık ki, üstadın bütün tasarruflarını aynı kolaylıkla vuzuha kavuşturamıyoruz. Okuyalım: “Hatta Platon bazı yaş sınırları dışında ve yasaca belirlenmiş durumlarda baba olan yurttaşlara çocuklarını kurban etme hakkı vermeye kadar götürür işi”. Aman yarabbi! Neler söylüyor bu “Platon”? Fransızcası: Il va même Jusqu’a déclarer sacrilèges les citoyens qui s’aviseraient d’être pères en dehors des limites d’âge et des conditions réglées par la loi”. Görüyoruz ki, Eflatun hiç kimseye böyle bir cellâtlık hakkı vermemektedir. Zaten doğan çocuk toplumundur, baba çocuğunu tanımaz bile. Bouthoul şöyle diyor: Eflatun, kanunun belirlediği yaş ve durumlar dışında, baba olmaya yeltenenleri küfürle suçlayacak kadar ileri gider⁷⁸.

⁷⁶ MERİÇ; Cemil, a.g.e. s.118.

⁷⁷ MERİÇ; Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.333.

⁷⁸ MERİÇ; Cemil, a.g.e. s.333.

2. Politika ve Ahlak

Günümüzde sanayi devriminden sonra oluşan işçi sınıfı ve bu sınıfın haklarını koruma amaçlı kurulan sendika benzeri örgütlenmelerle ahlak farklı bir boyut kazanmıştır. Ahlak, artık politikayla anılır olmuş sosyal adalet, eşitlik gibi birçok kavram yeni oluşan dünya düzeninde topluma yön veren başlıca unsurlar haline gelmişlerdir.

Artık dünya kapitalist ve sosyalist milletler olmak üzere çift kutupluydu. Peki, ahlak bu iki cemiyetin savunduğu düzenin neresindeydi ya da ahlak bu iki düzeni savunan cemiyetleri ne kadar bağlıyordu. Görünüşte her iki dünya düzeni de eksiklikleri mevcut olmasına rağmen mutlak adalet ve sosyal düzeni sağlamak amacındaydı, ama iş bir yerde farklılaşıyordu.

Öyleyse, “İdealist ve Marksist sosyalizmler arasındaki fark neydi:

Marksizm tarihi değiştirmek için reçeteler hazırlamaz, Marksizm için kapitalist cemiyet ister istemez kendini yıkacaktır. Tarihi bir zarurettir bu. Bunun ahlakla alâkası yoktur. Mazinin mezar kazıcısı ise proletaryadır. Tarihin zembereği sınıf kavgasıdır. Dünya iki millettir. İstismar edenler, istismar edilenler. İdealist sosyalizme göre bugünkü düzen insanı küçültücü bir düzendir, hürriyete ve eşitliğe aykırıdır. İnsan tarihi yaratan bir demiurge’dür (yarı-tanrı). Bu yaratışta kılavuzu insanca emellerdir. İdealist sosyalizm için bütün insanlık mevzu bahisdir, proletarya insanlığın bir cüzüdür⁷⁹.

İlk bakışta idealist düzenin, insanca yaşam için topluma bir takım parametreler sunduğu görülmektedir. Mevcut durumdan şikâyetçidir. Bunun değişmesi gerektiğinden bahsetmekte ve bu düzenin insanlık onuruyla hiç bağdaşmadığına dikkat çekmektedir.

Marksist dünya görüşünün kurucusu Marx ise “politikadan ahlakı kovmuştur. Ahlak bir burjuva yalanıdır. İnsanla insanın münasebetlerinde realitenin çiğ ışığı bize yol göstermektedir. İnsanlığı daha güzel bir güne kavuşturmak için güzel olmayan bir hisse, kine başvurur. Marx bir bakıma Machiavelli’nin devamıdır: 1- Niyet ahlakı 2- Netice ahlakı. Marksizm de niyet ahlakı yerine netice ahlakını getirir. Klasik devletin dışında bir devlet şekli düşünür... Ama Machiavelli insanı daha mesut bir dünyaya götürmek istediği için hümanisttir⁸⁰.

Bu iki dünya görüşü de kendi bakış açılarından yeryüzünde adil, insan haysiyetine yakışan ezilen ve ezenin olmadığı mutlak huzuru savunan bir dünya arzulamaktadır. İnsanoğlu savunduğu bu ideal düzeni gerçekleştirirken kendi

⁷⁹ MERİÇ; Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.146.

⁸⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.151.

sübjektif fikir ve hırslarından da sıyrılmalıdır. Bunu yaparken ikisini birbirine karıştırırsa sonuç hiçte beklendiği gibi çıkmayabilir. Her ne kadar ilk başlarda işte bu beklenen ve özlenen düzen gibi gözükse de sonuç tam bir hüsrana olabilir. Zira sosyalizmin günümüze değin uzanan tarihi bizi bu konuda doğrulamaktadır.

İlk dinsiz Proudhon'dur, Proudhon dinin yerine adaleti geçirir. İlk dinsiz ve ahlaksız sosyalizm Marx'ındır. Neden Marx sosyalizmi muvaffak olur? Kilise avlusundan fabrikaya giren proletarya, burjuvazinin dünya nimetlerine nasıl açlıkla saldırdığını, nasıl kilise ile hatta krallıkla işbirliği yaptığını görmüştür. En uyuşuk insanları bile harekete geçiren kindir. Sınıf kavgasını bir muharrik kuvvet yapan Marx'ın muvaffak olması bundandır. Aslında iktidara geçmeden evvelki burjuvazinin kilise dışındaki davranışı da böyledir. Tarihi materyalizm bir yere bağlar insanı, Communauté'ye (cemaate) mensup eder. Mekanik materyalizm hiçbir yere bağlamaz, koparır insanı⁸¹.

Marx ve Proudhon'un din ve ahlaka karşı bakış tarzları onların politik görüşleri ve devlet idare sistemlerine temel oluştursa da sonunda kazanan yine halkın inançları ve değerleri olmuştur. Meriç'e göre, "Halk için din insanlığın ta kendisidir. 1917'de ihtilal yapan Rusya, bugün 1917'den önce olduğu kadar dindardır. Dinin kalkması için sosyal strüktürlerin değişmesi lazımdır. Sosyalizm insandan fedakârlık ister. Fedakârlık isteyince o insanın inançlarına saygı göstermeniz lazımdır"⁸².

Olması gereken nedir öyleyse? Fert ahlakıyla politik ahlak arasına bir sınır koyabilmektir. Yönetici menfi fikirlerinden sıyrılabildiği halkının değerlerine saygı duyabildiği ölçüde başarılıdır. Yönettiği ülkede bu devam ettiği sürece bakidir.

Bugünkü siyasi sosyolojiye göre de fert ahlakı ile politika ahlakı arasında bir münasebet yok. Hükümdarın iyi kalpli olması, birçok felaketlere yol açabilir. Hükümdar bir ülkeyi yönetebilmek, huzura kavuşturmak için 3-5 kelleyi uçurmak zorundadır. Hatta hükümdarın büyüklüğü buradadır. Hükümdar kendi iç dünyasını susturabilmelidir. Kendi hisleri namına sürüyü mahvetmek hakkına sahip değildir. İdare etmek başka şeydir, hususi ahlakın şartları başka. Kalabalık devlet adamını tanımaz, onu ancak hareketlerinin neticesi ilgilendirir, hükümdar hakkındaki hükmünü de görünüşe göre verir⁸³.

Hükümdar yazarına göre (Machiavelli) dürüstlük özel hayatta olur, politikanın tek kuralı iktidarın menfaatidir. Politika ahlak dışıdır, çünkü namussuzlar arasında yüzde yüz namuslu kalmak isteyen er geç mahvolur; tarihi eylem içinde iyi kalplilik felakete götürür insanı; zulüm, yufka yüreklilikten daha az zalimdir. İç savaşları önlemek için üç beş kelle koparmak zulüm değil vazife. İktidar bir hale ile çevrili...⁸⁴

⁸¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.170.

⁸² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.171.

⁸³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.149.

⁸⁴ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.178.

Politikacı, devlet adamı ve bu işlerle biraz olsun ilgilenen entelektüel bilir ki devlet yönetmek tamamen farklı bir şeydir. Onda duyguya, zafiyete ve iltimasa yer yoktur. Fakat bu demek değildir ki yönetici sert, duygusuz ve insanlıktan nasibini almamış olmayacak, bilakis kendisi her türlü insani meziyete haiz olup görevini yaparken duyguları yerine aklıyla hareket etmelidir.

Şiddet mi, şefkat mi? Ferdi ahlakla sosyal ahlakın münasebeti nedir? Ahlakla siyasetin münasebeti nedir? Sosyal bir “that is the question” bu.

Bir İtalyan sosyologu Schipio Sighele’e göre siyasi hayat yalanın hüküm sürdüğü bir dünyadır. İç ahlak insanın yakınlarına, ailesine karşı dürüstlüğüydü. Belki bu fedakârlığın sınırları mahallemizi de kucaklar. Sonra dış ahlak gelir. Parti ve millet sınırları içindeki ahlak. Bir sınıf ahlakı.

“Ben-i âdem aza-yı yekdigerent”= insan insana muhtaçtır. Sighele için en büyük politika adamları en iğrenç yalanları çekinmeden söylemişlerdir. Bütün tarih ferdi namusla içtimaî namussuzluk arasındaki uçurumu gösteren delillerle dolu. Tırnağın ve dişin yerine söz ve kalem geçmiştir. Tarihteki tekâmül bundan ibarettir⁸⁵.

“Marx da politikadan ahlakı kovmuş, ahlakı bir burjuva yalanı olarak vasıflandırmıştır. Ahlakı saf dışı eden Marx, dünyanın üçte birinde tatbik edilen bir fikrin tâcیدarıdır”⁸⁶. Marx, ahlakı burjuva yalanı olarak adlandırırken Montaigne’de burjuvazinin önde gelen fikir adamlarına moralist diyerek sanki Marx’ı haklı çıkarmıştır. “Burjuvazinin fikir adamlarına moralist diyoruz. İnsanla, insan yaşayışıyla ilgilenen kişilerdir. Ahlakçıyla alakaları yoktur.”⁸⁷

Marx’ın ahlak ve burjuvayla alakalı benzer diğer bir fikriyatı ise şöyledir:

Marx için hayatı yaratan işçi sınıfıdır, burjuvaziyi ortadan kaldırmalıdır, bu tarihi bir determinizmin sonucudur. Bunun ahlakla alakası yoktur. Bu tarihin Tunç kanunudur. Ahlak burjuvazinin mistifikasyonudur. Burjuvazi ihtilalden sonra dünya nimetlerine saldırmış; ahlakı bir mistifikasyon haline getirmiştir. Doğru. Şövalyeliğin ürpertisini, dinin vecdini peşin paranın buzlu sularında boğmuştur burjuvazi. Ahlakı yüceltmek, insandan fedakârlık istemek boşunadır. Marx ahlak kelimesini kullanmaz. Marx da burjuvazinin vaktiyle yaptığı gibi kine hitap eder⁸⁸.

Politika hakkında herkes kendince bir ahlak anlayışı ortaya koymuştur. Ahlakın ve dinin bir engel olduğunu halk üzerinde uyuşturucu etkisi yaptığını söyleyen Marx bile aslında sınırlarını net olarak çizemediği bir ahlak anlayışına haizdi ve toplumu bu idealler üzerine kurmak istiyordu. Dünyada inançsız belli

⁸⁵ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.184–185.

⁸⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.192.

⁸⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.181.

⁸⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.247.

ahlak kaidelerinden yoksun ya da kendilerini hiçbir ahlak kaidesine bağlamayan bir topluluk olmadığına göre Marx'ın savunduğu ve herkesin eşit olduğu bir kimsenin diğerinden üstün ve imtiyazlı tutulmadığı bu sistemde genel itibarıyla ekonomi temelli bir inanç ve belli kriterlere sahip adı konmamış bir ahlak sisteminin adıydı. Marx gibi politika ve ahlak hakkında görüşleri ile Machiavelli'de dikkat çeken düşünürlerdendi⁸⁹.

Keza Makyavel de politika da ahlak olmadığını biliyordu⁹⁰. Çünkü Avrupa sosyalisti için bile “intra muros” (duvarlar içinde kalan) bir ahlak söz konusudur. (Makyavel fert ahlakı ile politika ahlakını ayırır. Fert namuslu olmalıdır, fakat politika, matematik gibi ahlak dışıdır der)⁹¹.

Ferdi ahlakı politikadan mutlak olarak kovmak görüşüne, mesela bir Proudhon iştirak etmez.

Politikanın başlıca problemi: belli bir programın gerçekleştirilmesi için halkı bir davanın, henüz gerçekleşmemiş bir davanın hammaddesi olarak kabul edip etmeme meselesidir. Fert meçhule, yığına, kalabalığa feda mı edilecek? Makyavel, Bodin, Hobbes için fert bir canavardır, o halde bir çobana haysiyetini teslim etmek zorundadır. Yoksa birbirlerini yok ederler insanlar. Bu hükümdar bir XIV. Louis, bir Yavuz, bir Lénine bir Napolyon veya bir Jakobenler meclisi, bir divan-ı askeri de olabilir. Öteki görüşün temsilcileri vasıtaların gayelerden ayrılmayacağını, kötü vasıtaların kötü sonuçlara götürdüğünü (Gandi ve Proudhon) iddia eder⁹².

Proudhon, insanlığı adalet temeli üzerine kurmak ister. Çünkü “İnsan adalettir, vicdanın ve aşkın temsilcisidir”⁹³. İnsanoğlu ancak bu değerler üzerine gelişimini tamamlayabilir ve belki de o hep beklenen manevi huzura kavuşabilir. Bununda yolu ahlaktan geçmektedir. Çünkü:

“Ahlak insanın mutluluğudur. İnsanın saadetini sağlayacağı için iktisat, insan ilimlerinin başında gelir. İdeolojistler insan düşüncesini insan fizyolojisine, vücuduna bağlarlar. Düşünceyi gövdeden ayıramayız. Ahlakta faydacıydılar. Bu fayda fert planında değil, bütün cemiyet planındadır. İdeolojistler insanı ancak terbiyenin yaratacağına inanırlar. Fransa’da bugün hâkim terbiye sistemi Cabanis’in⁹⁴ kurduğu sistemdir”⁹⁵.

⁸⁹ Machiavelli: (1469–1527) Tarih ve politika biliminin kurucusu sayılan Floransalı düşünür, devlet adamı, askeri stratejist, şair ve oyun yazarı.

⁹⁰ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.265–266.

⁹¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.256.

⁹² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.265–266.

⁹³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.180.

⁹⁴ Cabanis, çağdaş psikolojinin yaratıcısı. Fizyoloji ile psikoloji arasındaki münasebetlere, yaşla, cinsiyetle, iklimle, siyasi rejimle olan münasebetlerine eğilir. Dilencilik problemi ile meşgul olur. Sosyal tıbbın kurucularındandır. Fransız hastanelerini reforma tabi tutmuştur. (MERİÇ, Cemil, a.g.e. s. 199).

⁹⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.199.

Görüldüğü üzere herkes mutlak saadete ulaşmak için kendince bir çözüm üretmekte veya yol seçmektedir. Ahlak felsefesinin kurucularından Immanuel Kant'ın dediği gibi “İnsanlar ahlaklı ve bilge kılınmadan nasıl mutlu edilebilirler?”⁹⁶ Bugünün dünyasına baktığımızda ise “Batı (Avrupa ve Amerika) şiddeti, Asya Non-Violence'i temsil ediyor. Shakespeare'in “to be or not to be”si burdadır”⁹⁷.

Bir filozof (Merleau-Ponty), “Machiavelli politikada ahlaka karşı ama şiddetten yana da değil,” diyor. “Hikmet-i hükümete bel bağlayanlar da, hukuka inananlar da tedirgin. Ahlakı hırpalarken faziletten söz etmek ne cesaret! Görünüşteki bu tezaadın izahı şu: Machiavelli, maşerî hayatın bir kördüğümünü tasvir eder; saf ahlakın zalimleşebileceği, saf politikanın bir nevi ahlaka ihtiyaç duyacağı bir kördüğüm”⁹⁸.

Şiddet ancak şiddeti ortadan kaldırsaydı meşru olabilirdi ve her şiddet sahneye çıkarken böyle bir mazeretle çıkar, ama daima şiddet şiddeti doğurmuştur. Non-Violence Asya'dan gelir. Gandhi.

Babeuf, idama giderken “Fransız ihtilali bitmedi, şimdi başlıyor” diye konuşmuştur. Bütün peygamberlerin ve dinlerin menşei Asya şefkatin, feragatin bayrağıyla çıkıyor. “şiddet yok”. Çok yanlış anlaşılmış, daha doğrusu anlatılmış bir inanç. İnsandan fedakârlıkların en büyüğünü ister. Aynı cinsten sebepler, aynı cinsten neticeleri doğurur. İsa'nın tokat hikâyesi değil bu, ölümden, zulümden korkmamaktır...

Asya “İnsan zihnini ideolojilerin zehrinden kurtarmalıdır” diyor. Kısacası; Amerika maddeyi temsil ediyor, homo faber (alet yapan insan). İnsan homo faber'i sevgisiyle dizginlemezse, soyumuzun sonu gelmiş demektir ve Asya, ruhun vatani, homo sapiens ve homo moralis (ruhu olan, ahlaklı olan insan)⁹⁹.

“Caliban (Shakespeare'in tembel, ahlaksız halk için kullandığı tabir), Shakespeare'den sonra Batı'da uyanmıştır. Bu uyanma isyanla başlar”¹⁰⁰. Artık Homo-moralisten nasibini alma sırası batıdadır. Oysa “Homo-moralis Konfüçyüs'ten bu yana ne kadar ilerledi? “İnsan ne melektir, ne hayvan: felaket şurda ki, melekliğe özendiği zaman hayvanlaşır” diyor Pascal”¹⁰¹.

Machiavelli ile Bodin politika ve ahlak üzerine kafa yormuş döneminin bu iki entelektüeli yazdıkları eserler ve devlet kurumuna bakışlarıyla birbirinden net çizgilerle ayrılırlar. *Devlet* adlı eseriyle Bodin, Machiavelli'nin *Hükümdar*'ının birkaç adım önünde olup hem kendi döneminin hem de kendisinden sonrasının adeta

⁹⁶ KANT Immanuel, (Çev. Dr. Gürsel UYANIK-Ahmet SARI): *Yaşamın Anlamı*, Birey Yay. İstanbul-2004, s.21.

⁹⁷ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.180.

⁹⁸ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.177-178.

⁹⁹ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.179-180.

¹⁰⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.196.

¹⁰¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.216.

politik-etik manifestosunu yazmıştır¹⁰². Meriç, Bodin ve Machiavelli'nin siyasi-etik hakkındaki bu farklı duruşlarını şöyle özetlemiştir:

1576, Bodin'in hayatında büyük bir yıl. O yıl Bodin, *Devlet*'i kaleme alarak, monark aleyhtarı Protestan Hotman'ın meydan okuyuşuna ve her soydan Machiavelli'cinin ilahi ahlaka saldırışına cevap verir. Bütün bir hayatın eseridir *Devlet*, bir düşüncenin taçlanmasıdır. Kitap yayınlandığı zaman, Avrupa'nın bütün bilginleri, bütün meraklı aydınları zaten tanıyordu yazarı¹⁰³.

Floransalı Niccolo Machiavelli ile Anjulu Jehan Bodin (1530–1596) kadar birbirinden farklı pek az insan var. *Devlet*, heybetli bir abide: bir siyaset ilmi ve amme hukuku abidesi. Abus ve penceresiz. Bilgiyle zırlı ve her türlü zarafetten uzak. *Hükümdar* onun yanında, sıkıntıya gelmeyen bir heveskârın, vakit geçirmek için yazdığı bir kitap. Bodin yaman bir hukukçu: delil üstüne delil yığar. Yavuz bir ahlakçı: Kutsal kitaplarınkine benzeyen bir huşunet. Din problemini, devletle ferdin yüce menfaatlerini kendine dert edinen, ulu bir vicdan. Machiavelli ona kıyasla müşahhas iktidarın hayâsız ve dar görüşlü bir perestîşkârı.

Ustaca yazılmış canlı bir kitap, üsluptan mahrum ağır ve âlimane bir eserden her zaman daha çok okunacaktır. Ama *Devlet* de *Hükümdar* kadar büyük akisler yaratmış, *Hükümdar*'ınkinden çok farklı akisler. Kapanmak üzere olan XVI. asırda unutulmaz bir tarih *Devlet* (1576)¹⁰⁴.

“İyi düzenlenmiş bir devletin ana gayesi nedir?”başlığını taşıyan birinci kitap bu satırlarla başlıyor. Bodin'i ilgilendiren, gerçeğin kendisi değil (Machiavelli gerçeğe tapardı) meşruiyettir: mütehakkimane bir edayla nazariyesini sunduğu siyasi topluluk, “hakkaniyetli” bir hükümettir. Yani sadece akıl, adalet ve kelimenin en yüksek, en Eflatun'cu manasıyla düzen gibi birtakım manevi değerlere uygun olmakla kalmayan, üstelik bu değerlerin gerçekleştirilmesini kendine gaye ve emel edinen bir hükümet. Maddi gayelerin tahakkuku sadece ilk merhaledir. Bodin, amacımız saadetten de üstündür, der. Aile şeref mevkiindedir: hareket noktasıdır aile, ana-hücredir, iyi düzenlenmiş siyasi topluluğun timsali ve modelidir. Bodin için egemen güç, doğru olarak anlaşılan siyasi topluluk kavramının içindedir, bu tartışılmaz.¹⁰⁵

Machiavelli tam bir realistti. Gerçeği direkt olarak tüm açıklığıyla söylemişti. O da “Hüsnüniyetle politika yapılamayacağı ve tahta çıkan her velinin XVI. Louis'leşeceği”¹⁰⁶ iddiasındaydı. Onun politik-ahlaki düşünceleri yüzyıllar öncesinden sanki günümüze seslenmektedir. Ya da o günden bugüne politika adına pek bir şey değişmemiştir.

Machiavel bütün Batı Rönesans'ı. Ütopyacılar Doğudur, Thomas Morus, Campanella: Eflatun'un yankıları. Eflatun şiir ve rüya. Machiavel bütün bir

¹⁰² XVI. asrın Machiavelli'den sonra en büyük siyaset nazariyecisidir Bodin. *Devlet*, konusunun genişliği ve kullanılan malzemenin zenginliği bakımından ancak Aristo'nun *Politika*'sı ile veya *Kanunların Ruhu* ile mukayese edilebilir. Her çağın politikacısı için faydalı ve öğretici bir kitap”. Aynı zamanda Anjulu hukukçu, (Bodin) Machiavelli ile Hobbes arasında bir köprü. Monarşinin yavan fakat yaman bir müdafidir. (MERİÇ; Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.196).

¹⁰³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.186–187.

¹⁰⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.184–185.

¹⁰⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.188.

¹⁰⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.154.

batı tarihidir. Robespierre, Marx, Stalin. Beyaz eldivenle politika yapılmaz. Aşıl'ın hocası Santor'du. Santor yarı at, yarı insandır. Politikacı da yarı insan yarı hayvan olmalı. Hayvan yani tilki ve aslan, pusuya düşmemek için tilki, kurtları haklamak için aslan. Machiavelli ile Gandhi, Batı ile Doğu. Biri politikadan ahlakı kovar, öteki politikayı ahlaka kalbeder. Muhammed, harp, hiledir diyor. Muhammed de realisttir. Silahlı bir peygamber. Şiddeti ortadan kaldırmak için şiddet. Tarih bu yalanın insanlığa ne kadar pahalıya mal olduğunu bar bar bağıyor. Kan kanı, şiddet şiddeti doğurur. Gayeyle vasıtalar bir bütündür. Hiçbir gaye kötü vasıtaları meşrulaştırmaz. Politikacı ameliyat yapan bir doktor. Politika bir aritmetik. Mertov'un "On binlerce kişi açlıktan ölüyor" şikâyetini, yumruğunu masaya vurarak "Ben milyarlarla meşgulüm" cevabıyla karşılaşan Lenin, Machiavel'in kendisi. Hayır. Kendisi değil, kahramanı. Machiavel'e Machiavel kadar benzemeyen hiç kimse yok. Edebiyata samimiyeti getiren adam. Edebiyata ve.

Bir saatin çarklarını, zembereklerini gösteren adam Machiavel.¹⁰⁷

Politika, zor bir uğraşıdır. İçinde birçok olumlu ve olumsuz unsur barındırmasına rağmen kimisi için vazgeçilmez olurken Hobbes gibi, kimisi içinde kendi salahiyeti uğruna vazgeçilmesi gereken bir uğraş olmuştur. Gerçi Hobbes politikadan çok ahlak ve din konularıyla uğraşmış olmasına rağmen eserlerinde politikadan uzak kalamamıştır.

*Leviathan*¹⁰⁸ mutlakıyeti destekliyordu ama hükümdarların ilahi haklarından hiç söz etmiyor, akla ve gerçeğe dayanan delillere başvuruyordu sadece. Kimden yanaydı? Tahttan indirilen Stuartlar'a karşı sadakatsizliği ve muzaffer, gasıp Cromwell'e bağlanmayı öğütüyor gibiydi. Yani kralcı da değildi, Hristiyan da. Machiavelli nasıl "hain Machiavelli" diye anılmışsa, o da uzun zaman "dinsiz Hobbes" olarak anılacaktır. Zavallı Leviathan yazarı. 1660'da II. Charles adıyla tahta çıkan eski talebesinin himayesine rağmen, şahsi selameti uğruna, ahlak ve din konularında kalem oynatmaktan vazgeçmek zorunda kalır. O zaman vargücüyle hendeseye yüklenir ve Cambridge'in tanınmış hendesecileriyle ihtilafa düşer. Tatsız tartışmalarla geçen ömrünün son yılları. Ve 1679'da, doksan bir yaşında, hayata gözlerini kapar.

Diğer bir mutlakıyet taraftarı Bossuet'de monarşiyi mutlak iktidar görüp onun vasıflarını sıralarken kral için, gerek ahlaki gerekse siyasi birçok altın öğütlerde bulunur. Hobbes'la aynı fikirleri paylaşan ve Machiavelli'den izler taşıyan Bousset'in *Politika* adlı eseri incelemeye değerdir.

Bousset için, haklı veya haksız savaşlar, başbuğ ve askerlerin vasıfları gibi konularda ahlaki ve siyasi hikmetler söylemek için bir vesile. İşte Machiavelli'nin damgasını taşıyan bir öğüt: "Ne kadar sağlam bir barış içinde yaşanırsa yaşansın, etrafımız daima kıskanç komşularla çevrili olduğundan, beklenmedik bir savaş ihtimalini akıldan çıkarmamalıdır. Savaşı geçiren

¹⁰⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.152–153.

¹⁰⁸ Hobbes'un, Cromwell'in hüküm sürdüğü 1651 İngiltere'sinde yayınladığı eserinin adı. *Leviathan*'ı Meriç bize şöyle tanıtır: "Leviathan bir terkip. O yaman kitapta Hobbes'un bütün düşüncesi billurlaşmış... Bir yanda keskin ve maddeci bir zekâ, bir yanda barışa susamış bir kalp. Ve ortaçağdan gelme sızıntılar: skolâstik, ilahiyat, hatta şeytanbilim". (MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.200).

zamanı, kendimizi kuvvetlendirmek için fırsat bilmeliyiz”. Vauban,¹⁰⁹ yorulma bilmeden bu amacın gerçekleşmesi için çalışmadı mı? Maliyeyle ilgili şu görüşlere temas etmeden geçmeyelim: hükümdar, vergileri hafifletmeli, halkı ezmemelidir. Bu düşüncesini desteklemek için de Süleyman’ın çok nefis ve hakimane bir meselesini zikreder Bossuet: “Süt çıkarmak için hayvanın memesini fazla sıkarak onu tahriş eder, örseler, süt yerine pıhtı çıkarır; çok hızlı sümkürenin burnu kanar, insanları fazla sıkıştıran, direnmelere, ayaklanmalara yol açar”¹¹⁰

Konumuzu Kant’ın gerçek siyaseti ahlakla ilişkilendirdiği “Vom ewigen Frieden” başlıklı yazısından bir cümleyle tamamlamak istiyorum. “Hakiki siyaset... ahlakın egemenliğini kabul etmeden önce tek bir adım atamaz.”¹¹¹

3. Doğu ve Batı’da Politik Ahlakın Yeri

“Batı ile Doğu insan beyninin iki yarım küresi idi, Allah Şark’ın da Garb’ın da hâliki idi”¹¹². Dünya iki kutba ayrılmışken asıl kendimize sormamız gereken problem şu ki biz yani Türk toplumu daha genele yayarsak İslam medeniyeti bugüne değin niye politika, devlet ve toplumda ahlak arar halde değildik de bugün arar hale geldik. Bir yerler de bir yanlış olduğu, işlerin iyi gitmediği açıktı. Peki, ne oldu da böyle oldu?

Sartre “On ne gouverne pas innocemment” (safiyetle politika yapılamaz) der. Bir ideolojinin gerçekleştirilmesidir politika. Ferdi ahlakla bir münasebeti yoktur. Nietzsche “herhangi bir düşünce insanın insan olarak yaşamasını sağlıyorsa doğrudur” diyor. İlmin nazarında her politikacı bir parça yalancıdır. Politika temiz bir hedefe varmak için oynanan pis bir oyundur. Her namuslu adam daha namuslu bir dünyanın kurulması için bir lağım banyosundan geçmelidir. Angaje olmamış insan mümkün olduğu kadar uyanık olmalıdır dogmalar karşısında. Kendi kafasıyla düşünmek, kendi gözleriyle görmek zorundadır¹¹³.

Sartre’ın¹¹⁴ politikanın safiyetle yapılamayacağına dair tespiti günümüz siyasi yaşamına baktığımızda kime sorarsak soralım ya da ne tür bir araştırma veya anket yaparsak yapalım doğru bir tespitmiş gibi gözükmektedir. Oysa bu bakış açısı belli bir zaman ve mekânla kısıtlıdır. Zira politika ve ahlak ilişkisini doğru kurmuş ya da bu ikisini birbirine karıştırmamış örnekleri dünyada çoktur. Başta kendi tarihimiz bunun sayısız örnekleriyle doludur.

¹⁰⁹ Vauban: (1633–1707) Fransız mimar, iktisatçı, mareşal. Fransa sınırlarındaki birçok kaleyi onartır, Lille ve Namur kentlerinin kuşatılmasında komutanlık yapar. (MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.225).

¹¹⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.225.

¹¹¹ PIEPER Annemarie, *Etîğe Giriş*, s.62.

¹¹² MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.345.

¹¹³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.197.

¹¹⁴ Sartre: (1905–1980). Varoluşçu felsefe ile tanınmış ünlü Fransız yazar ve filozoftur.

Avrupa'nın dünya görüşü üç başlık etrafında toplanır:

1-Hıristiyanî dünya görüşü. Kilisenin eseridir. Derebeylik içtimai nizamının müdafaası için kurulmuştur...

2-Burjuvazi. Ortaçağ'da kilise toplumunun bir bütün olduğunu ve cemiyet nizamının ezeli ve ebedi olduğunu ileri sürer. Kalabalığa karşı burjuvazi, ferdi çıkarır ön plana...

3-Sosyalizm. Demek ki Avrupa'nın tezatlarını halletmek için başvurduğu üç çare vardır. Hıristiyanlık geniş tabakaların şuurlanmaması için bir afyondur. Bunun karşısında tamamen müstakil olan İslami dünya görüşü var. İslami dünya görüşü sınıfsız bir cemiyetin dünya görüşüdür. Adalettir, eşitliktir. İman, derisi ve rengi ne olursa olsun bütün inananları eşit sayar. Üç kavmin asırlar içinde ve müştereken yoğurdukları bir düşünceler manzumesidir. Türkler, İslamiyet'in tefsiri, tamimi, izahıdır. Asırlar boyunca kurulmuştur. Hıristiyan insanını da himayesini almıştır. Her düşünceye saygı gösterir. İnsana Ahsen-i takvim olduğu için, bir nüsha-yı sugra olarak bakar. Hıristiyanlık, misyonerler yollamaya bile cesaret edememiştir Türk'ün arasına.

“Batıda rahip her şeydir. Bir devrin ilham kaynağıydı. Vazifelerini yerine getirmeyince karşılarında burjuva ve derebeylerini buldular. İslam ise farklıydı. İslam'da insan istismarı yoktu. Ulema ile halk bir bütündü. Padişah ve ulema kanunların bekçisi ve uygulayıcısıydılar.

Osmanlı ve Avrupa birbirinden farklıydı. İkisi de birbirini anlamamıştı. Batı günlük huzura İslam ise sosyal adalete yönelikti. Bu farklılıklar ve olası benzerlikler temelinde tarihimizi bütünüyle anlamak ve anlatmak zorundayız”¹¹⁵.

İslam dini ve onun bize yaşamımızda rehberlik etmesi için sunduğu Kuran, dini ve ahlaki unsurların yanı sıra toplumsal hayatı düzenleyen bir takım kıstaslarda içermektedir. Bu kıstaslar topluma yol gösterecek insanlar arası ilişkileri tanzim edecek belli ipuçlarıdır. Kuran'ın sosyal hayatımızda insan ilişkilerini ilk elden etkileyen toplumun önemli parametrelerinden biri olan ekonomi hakkında da bize söyleyecekleri vardır. Fakat Kuran'ın iktisadi sistemle alakalı çıkarımları bir ekonomi kitabı gibi değil daha çok sosyal eşitliğe dayanan hak ve adalet temeli üzerine kurulu bir değerler bütünüdür. Bu sebeple Kuran'dan başlı başına her konu hakkında bir dayanak çıkarmanın bir manası ve anlamı yoktur. Zira bu Kuran'ı amacı dışına çıkarmak olur ve bu birtakım zorlama ve istenmeyen yorumların doğmasına neden olabilir.

¹¹⁵ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.81-286.

“Kuran’da bir iktisat sistemi yoktur, fakat sosyal adalete yönelik bir ahlak vardır. Bu ahlak bir sosyalist için pekâlâ faydalı olabilir. Dinin değerleri tabiatüstü değerlerdir, ancak Kuran’ın bu adalet kısmı üzerinde ısrar ederek, kitleler harekete geçirilebilir”¹¹⁶.

İslam’ın diğer dinlerden farkı ve artışı da bu olsa gerek çünkü İslam’da diğerlerinde olmayan ve toplumda ayırıcı değil de birleştirici unsur vazifesi gören başka bir unsur mevcuttur. Bu İslam’ın özünde vardır. Kendisine tabi olan toplumları yücelten bu öge İslam’ın asli unsurlarındandır. “Türk insanının Avrupa karşısında birliğini sağlayan tek bağ İslamiyet’tir. Avrupa bütün gücüyle İslamiyet’i yıkmak için seferber olur”¹¹⁷.

Meriç’in tespitinde olduğu gibi Avrupa da İslam gerçeğini bilmektedir. Bu sebeple toplumumuzun temel taşı ve ayakta durma nedeni olan İslam’ı kendine hedef olarak seçmiştir. Böylece İslam’a dayanan ve birlikteliği bir güç ve rahmet vesilesi olarak gören Türk toplumunu, temelde zafiyete uğratma imkânına sahip olacaklardı. Bunun için Avrupa’dan ithal içi boş ve modası geçmiş ideolojileri bir bir Türk toplumuna dayatmaya çalıştılar. Fakat bilmedikleri bir şey vardı; O da, ...Hiçbir zaman farklı iklimlerde yeşeren düşüncelerin bir başka iklimde tutturulamayacağıdır.¹¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu yoktur, Devlet-i Aliye vardır. Türk-İslam medeniyeti bütüncüdür, hidayetden mahrum kavimleri bile himaye eder. Bu kadar civanmert bir medeniyetin Avrupa karşısında mağlup olması mukadderdi. İgnace de Loyola ve Machiavelli’nin çocuğudur Avrupa. Kapitalizm, Protestan ahlakının çocuğudur Weber’e göre. İkinci bir ahlak, Yahudi ahlakıdır, tefeci ahlakıdır¹¹⁹.

Bizde niçin bir Bodin, bir Hobbes, bir Bossuet yetişmemiş? Neden yetişsin... Mutlakîyetin bu yavuz nazariyecileri Osmanlı ülkesinde yaşasalar Zat-ı Şahane’nin destancısı olurlardı. Ülkelerinde gerçekleştiğini göremedikleri adil ve kerim devlet rüyasını, yalnız Osmanlı gerçekleştirmiştir. Padişahın müdafaaya ihtiyacı yoktu. Padişahlık müessesesi hiçbir zaman tehlikeyle karşılaşmamış ki¹²⁰.

Meriç’e göre, Avrupa, sanayi devriminden sonra kapitalist temeller üzerine bir medeniyet kurmuştu. Bu medeniyet kendisini dünyanın tek ve en iyisi görmekteydi.

¹¹⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.165.

¹¹⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.170.

¹¹⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.172.

¹¹⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.290.

¹²⁰ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.196.

Kendi dışındakiler ise yaşam hakkına sahip olmayan sömürülecek birer medeniyettiler.

Avrupalı'ya göre, Marx'la Weber, sosyolojinin iki düşman kardeşidir. Ama Doğu söz konusu oldu mu, rakipler anlaşmazlıklarını unuturlar, coğrafi kaderciliği “bilimsel” bir hakikat gibi sergiler Marx; “ülkedaş”larının Doğu'yu sömürürken vicdan azabı duymamaları için, bir kurt masalı uydurur: (A.T.Ü.T. yani Asya Tipi Üretim Tarzı).

Weber'in hareket noktası ise şu: Avrupa dünyanın kalbgâhı; insan bütün büyük fetihlerini Avrupa'nın kılavuzluğunda gerçekleştirmiştir. Öteki medeniyetler, birer emekleme, birer başlangıç, birer müsvedde. Avrupa'nın ayırıcı vasfı: akılcılık. Çağdaş tarihin mimarı: burjuvazi. Dünyanın başka ülkelerinde burjuvazi olmadığı için, Avrupa'ninkine benzeyen bir medeniyet de yok. Birçok ülkeler kapitalizmin eşiğine kadar gelmişler, fakat kapitalizme geçmemişler. Sınai kapitalizm, Protestan ahlakının eseri.

Acaba öyle mi? Weber'in Protestan ahlakına yamamak istediği rasyonalite, irrasyonalitenin ta kendisi değil mi? İnsanı eşyalaştıran, insan haysiyetini sıfıra indiren bu ahlak, kapitalizmin cinayetleri ve adilikleri üzerine örtülen bir şal. Tarih bir Avrupa ilmidir, Weber'e göre. Oysa “Mukaddime” 1860'larda Fransızcaya çevrilmiş. Geniş tecessüslü bir ilim adamının bu büyük kitaptan habersiz oluşu düşünülebilir mi? Ne çirkin samimiyezsizlik!¹²¹

Meriç'in de eleştirdiği batı'nın bizlere sunduğu ahlak ve dünya anlayışı tamamen ayrıştırıcı ve dışlayıcıydı. Adeta ya bendensin ya da değilsin tarzı basit ideoloji temelli bu dünya görüşü adalet, sevgi ve insanlık adına her türlü faziletli davranışı içeren İslam medeniyetine karşısında elinden geleni ardına koymamıştır. Batı, “Dünyanın üçte ikisini üçte biri için yakmış, yıkmış, politikadan ahlakı tard etmiş bir tilki uygarlığıdır. Bir arslan medeniyeti, bir tilki uygarlığına yenilmiştir”¹²².

Avrupa, ferdi bencillikten zarar gördüğü için içtimaileştirmiş bencilliğini. Şatafatlı adlar takmış egoizmine: Aile demiş, parti demiş, sınıf demiş. İpek eldivenler geçirmiş pençesine ve kutsal kavramların gölgesinde her cinayeti işlemiş. İkiye bölmüş ahlakı. Başkalarını ezmek için etrafındakilerle birleşmiş. Engizisyon, haçlı seferleri, sömürgecilik bu medeniyetin kanlı meyveleri...¹²³

Nurettin Topçu'nun: “Biz Batı'nın iki şeyini yanlış anladık; iki yüzünü tersinden gördük: İlmini ve ahlakını. Batılılaşmak isterken onun ilmini alıp ahlakını almamak kararını verdik. İlimle ahlakın aynı kökten çıktıklarını bilemedik”¹²⁴, ifadesi gerçeği destekler niteliktedir. Yine Nurettin Topçu'nun kimin siyaset yapıp kimin siyaset yapamayacağına dair düşüncesi daha önce ifade ettiğimiz, safiyetle

¹²¹ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.185–186.

¹²² MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.300.

¹²³ MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s.20.

¹²⁴ TOPÇU, Nurettin: *Kültür ve Medeniyet* İstanbul–1998, s.30.

politika yapılamayacağı konusundaki tespiti gibi ilginçtir, aynı zamanda bilim ve din adına düşündürücü ve ders verici niteliktedir.

Dünyada siyaset yapmayacak iki kuvvet varsa biri din, öbürü ilim olmak lazım gelirken, din ve ilim adamlarının siyasete gönül vermeleri, dünya hâkimiyetini parmağındaki yüzük gibi kullanan Yavuz'ların, huzurunda eğildiği ilim ve din adamlarını, sonra en sefil vicdanları uşak yapmıştır¹²⁵.

Topçu'nun bilim ve siyaset ile ilgili tespitlerinde ki amaç, bu iki önemli kurum ve bunla uğraşanları çeşitli tartışma ve yıpranmalardan uzak tutma amacı taşıyor olsa gerek. Zira günümüze değin kimse doğru dürüst ne bilimi ne de dini siyasetten uzak tutmayı başarabilmiştir.

Topçu'dan da biraz olsun bahsetmeden geçemezdik. Topçu, Meriç'in ülküdaşı. Aynı ülkenin ikliminden beslenmiş aynı ülkenin sorunlarına kafa yormuş aydınlar. Süleyman Seyfi Ögün, Meriç içinde söylenen ve geçerli olan sıfatları bir makalesinde Nurettin Topçu için de söylüyor. Adeta bir paragrafla özetlenmiş aralarındaki bu ortak bağın dikkati çekmemesi mümkün değil.

Topçu'nun külliyatında Türk-İslam Sentezi'nin tarihsel-kültürel, politik ve ekonomik veçheleri tutarlı ve tutunumlu bir şekilde bir araya getiriliyordu. Derdi bir bakıma bir sentez yapmak da değildi. O bir yaşayış kültürü –kendi ifadesiyle bir hayat nizamı- teklif ediyordu. Ufku genişti. Onun milliyetçiliğinde, Hz. Muhammed, Mevlana, Yunus, Akif, Hüseyin Avni Bey kadar; Pascal, Hz. İsa, J.J. Rousseau, Gandi, Blondel, Bergson, Rahibe Theresa, Fourier, St. Simon; sıkı durun ve şaşırmanın -Hitler- gibi isimler sık sık boy gösteriyordu. Önemli olan, bir fikri bütün gerekleriyle takip etmektir. Kısacası, fikir namusu en vazgeçilmez ilkesiydi¹²⁶.

Avrupa'ya dönecek olursak; Meriç'in ifadesiyle bu tilki uygarlığı gitgide içinde yaşadığı elmayı yiyen bir kurt misali kendi kendini tüketmektedir. Bir hedonizm uygarlığına doğru yol almaktadır. Ahlaksızlık temelli bu Avrupa hedonizmi de zamanla yerini anarşist ahlakına terk edecektir.

Stirner'in¹²⁷ kılavuzluğunda yeni bir dünya'yı keşfeder Avrupa: Benden başka hakikat yoktur. Düşüncelerim her gün bir başka kalıba girse de. Ben korkunç

¹²⁵ TOPÇU, Nurettin, *a.g.e.* s.35–36.

¹²⁶ ÖGÜN, Süleyman Seyfi, www.zaman.com.tr (30.05.2009).

¹²⁷ Anarşinin en büyük temsilcileri Proudhon, Bakounin, E. Reclus'dur: sosyalist anarşistler. Bir de G. Schimdt'in temsil ettiği ferdi anarşistler. Bedbaht bir çocuk. “Ben ve dünyası”. (Stirner). Bir defa indifa eden bir volkandır. Mackay isimli bir yazar ölümünden 50 yıl sonra onu keşfeder: İnsan düşüncesinde en büyük ihtilali yapmış, bütün yasakları kırmıştır. Stirner'e göre insanlık da fertler gibi çocukluk, delikanlılık, erginlik dönemlerini yaşar. İnsanlık ortaçağ'la delikanlılık çağına girer, kafası ile idealleri ile yaşar; iştihaclarını, insiyaklarını dizginler. Olgun insan ise hem iştahtı ve insiyakları ile hem hayalleri ile yaşar. İnsanlık Stirner devrinde delikanlılık çağını yaşamaktadır”. (MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.313).

bir egoizm. Fakat insan fildişi kulede kendi kendine yetmek kabiliyetinden mahrumdur. Bir egoistler birliği, geçici ve sürekli. Keyfime gidenle konuşacağım, sevişeceğim vs. filhakika insan muhayyilesi hiçbir zaman bu kadar uçmamıştır: ne ahlak, ne kanun. Burjuva ahlaki insanı habisleştiren bir kurallar sistemidir. Tanrı'yı yok etmek yetmez, kanunu da yok etmeliyiz¹²⁸.

Stirner, Tanrısız ve kanunsuz bir dünya arzu etmekteydi. “Cemiyet ilerledikçe, kanunlar azalmalıdır. Kropotkin¹²⁹ maddi insanlar ülkesinde kanunlara ihtiyaç yoktur, der”¹³⁰. Yani bir nevi anarşist ahlaka dayalı insanı bağlayan zincirlerin olmadığı kurlsız ve özgür bir dünya.

Bütün anarşistler sosyalisttir, fakat bütün sosyalistler anarşist değildir. Yalnız Marx'ta değil, Saint-Simon'da da devlet var. Proudhon ise devlet aleyhtarı. Proudhon federalizm denen ve bütün dünya milletlerini kucaklayan bir sistemin müdafidir...

Anarşistler Guyau ahlakına inanır; insan faziletli olmak zorundadır. Neden? Kendine daha çok zevk verdiği için. Ahlakın müeyyidesi içten gelen sevinç, bir fedakârlık yaptığımız sırada duyduğumuz huzur.

Türkiye’de anarşizm doktrin olarak, dünya görüşü olarak yoktur. Anarşizm adalete susuz bir aristokratın kafasından çıkmıştır. En büyük düşünürleri Türkçeye çevrilmemiştir. Türk insanı için fertle devlet arasında bir kopuş yoktur, Türk menfaatini devletinkiler içinde eritir¹³¹.

Türkiye, dolayısıyla İslam medeniyeti, ne sosyalist düzenin anarşist ahlaki düzenine tabi olmuştur ne de batının kapitalist sistemine çünkü doğu farklı bir iklimin medeniyetiydi. Bu iklimin insanları diğer medeniyetler gibi birbirinin hakkı üzerinden menfaat edinmedikleri için batının sosyalist ve kapitalist sistemlerine de yabancıydılar.

Batı tarihini sınıflar açıklar. Avrupa tarihi, Roma’dan itibaren bir sınıflar tarihidir. Osmanlıda ise sınıflar yoktur. Batıda insanlar yalnızlıklarını ya sosyal gruplarla ya da kiliseler vasıtasıyla çıkarırlar. Para, bir kurtuluş vasıtası ve sınıf atlama aracıdır.

Osmanlı farklı düşüneni korurdu. Bu sebeple kapılarını herkese açmıştı. Osmanlı yıkmamış bilakis inşa etmiştir. Osmanlı’nın kapitalist olmamasından kaynaklanan bu yapısı bize gelecek için de ders verir mahiyettedir. Kapitalizm kar

¹²⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.313.

¹²⁹ Kropotkin pensti, müzik sever bir coğrafyacıydı. Çarlık Rusyası’ndan nefret etmiş, fakat kapitalist Avrupa’nın da tezatlarına şahit olmuştur. Kropotkin’e göre her devrimin felaketi akabinde bir hükümet kurmasıdır. 15 günde bir ihtilal olacağını sanırdı, tek deliliği buydu diyor Shaw, onun için. Kropotkin, Shaw’un yakın arkadaşı”. (MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.314).

¹³⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.314.

¹³¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.314.

üzerine kuruludur. Osmanlı da bu denli kar anlayışı yoktur. Ayrıca kapitalizm için pazar zorunluluktur. Bu yüzden bazı ülkeler hammadde pazarı haline gelmiş ve sömürgeleşmiştir”¹³².

Doğu medeniyeti kendisine isnat edilen zayıflıklara aslında hiçte sahip değildi. Doğu medeniyetinin yoksun olmakla en fazla eleştirildiği konuların başında ise rasyonel düşünce geliyordu. Batı’nın en çok gururlandığı Doğu’nun ise yoksun olmakla isnat edildiği rasyonel düşünce zannedildiği gibi Batı’nın metaı değil aksine Doğu medeniyetinin yitik malıdır. Zira... Grek medeniyetinden Aristo mantığını almakta tereddüt etmeyen İslam, çağdaş Batı’nın diyalektiğinden de faydalanacak” derken Meriç’in kastettiği de bu olsa gerek.

Birçok Batılı psikolog için Doğu: mistiktir, rasyonel düşünce Batı’ya hastır. Weber kapitalizmi Calvin ahlakına bağlar, mantıkla alay eden bir mantık. “Akıldan ne kadar uzaklaşırsa, insan o kadar mutlu olur” der Calvin. İlk günah Hristiyanlığın esası. Protestan Hazret-i İsa’nın şefaatine muhtaçtır. Bunun ölçüsü de kazandığı paradır. Oysa rasyonalizm Batı’nın inhisarında değildir. Vahyi bile akılla izah eden İbn Haldun, dünyanın en rasyonalist mütefekkiridir¹³³.

Bunlara değinirken Batıyı ahlaksız ve her tür kötülüğün merkeziymiş gibi görmekte tamamen haksızlık olur. Zira Batı bunlardan ibaret değildi. Her şeyin bir tezi ve antitezi olduğu gibi Batı’nın da insanlığı kucaklayan bir yönü mevcuttur. En basitinden Avrupa bir yandan ahlakın sınırlarını zorlarken diğer yandan döneminin popüler edebiyatı, topluma ahlaki açıdan örnekler oluşturarak onları ahlaki davranışa sevk eden eserler sunmaktaydı.

18. asırda itibarı olan macera romanıdır. Macera romanının en büyük temsilcisi Le Sage: Le Sage’nin ilk eseri “Topal Şeytan”. Rivayete göre “Topal Şeytan” İspanyol edebiyatından esinlenmiştir... Romanda romanın istikbalini gösteren garip bir şey var. Bir İspanyol delikanlısı Aspodi isimli bir şeytanı bulunduğu yerden kurtarır. Şeytan da onu mükâfatlandırır. Bütün vadiyi dolaştırır. Evlerin çatılarını kaldırarak olup biten bütün kepezelikleri bir bir gösterir. Romanda bütün çıplaklığı ile Avrupa’nın o devri gösterilir...

Manon Lescaut, Keşiş Prevost’nun bir eseridir. Keşiş Prevost’nun yüzlerce eseri var. Tesadüfen Manon Lescaut bunların en güzeli olmuş ve Avrupa’yı sürüklemiştir. Manon Lescaut bir aşk hikâyesidir. Tabii bütün bunları yaparken, yazarlar aynı vesileye sığınmaktadırlar. Rezillikleri, iğrençlikleri, zaafları neşretmek suretiyle insanlığı bunlardan iğrendirmek ve böylece ahlaka sevk etmek. 18. asrın sonuna kadar Fransız hikâyesi aşağı yukarı bu düzeyde.¹³⁴

¹³² MERİÇ; Cemil, *Jurnal II*, s.204.

¹³³ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.346.

¹³⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.355–357.

Halk Edebiyatı'nda sıkça gördüğümüz bu ahlaki öğelerin yanında konumuz olan siyaset ve dolayısıyla da onunla ilintili olan siyasi edebiyatta da ahlaki öğelere rastlamaktayız.

Demek ki umumi edebiyatın yanında, hatta isterseniz bu edebiyatın içinde siyasi bir edebiyat da vardır. Nitekim moralistlerin yanında, hatta bir bakıma onların arasında bütün bir siyasi moralistler soyu var. Açıklayalım: moralist, ahlakla uğraşan adam manasına gelmez, iyi ki öyle. Moralist, davranışımızın şartları üzerinde kafa yoran adam. Nitekim siyasi moralist de ahlak bakımından iyi öğütler veren bir kimse değil, iktidarın şartları üzerinde kafa yorduktan sonra bizi iktidarın en iyi nasıl kullanılacağı konusunda aydınlatan düşünce adamıdır. Bu bakımdan Machiavelli, Guichardin, Montesquieu birer siyasi moralisttir. Amaç, nasıl hükümet edileceğini öğrenmek. Hükümet etmek başka, faziletli olmak başka. Sartre, her zaman masumane hükümet edilmez, diyor. Çok doğru. Demek ki bahis konusu olan, dar manada ahlak değil, insanları yönetmek sanatıdır¹³⁵.

Büyük siyasi eserlerin olmazsa olmazı olan devlet ve insan ilişkisi, üzerinde sıkça durulan ve irdelenen konuların başında gelmektedir. Eflatun'un *Devlet*'inden, Aristo'nun *Politika*'sına kadar hemen hemen birçok eserde devlet ve insan ilişkisi ayrıca, bu ikisinin hudutlarının ne olduğu gibi soruları ve bunlara verilmeye çalışılan cevapları görebilmekteyiz.

Büyük Siyasi Eserler. Siyasi, çünkü esas konuları devlet, sahnede hep onu görüyoruz; başrolü oynayan o. Devlet, cemiyetin, her şeyden önce de cemiyetin içinde iktidarın düzenleniş tarzı. Böyle bir düzeni tasvir edebilir, müdafaa edebilir, övebilir, yerebilirsiniz. Devlet, mahiyeti icabı, hem kişinin hem de kişiyle kendi arasındaki mutavassıt zümrelerin sahasına tecavüz etmek isteyen güçlü şahsiyet. Anladık, ama bu sahanın hudutları ne? Hatta böyle bir saha var mı? Yalnız bu soru bile ispat ediyor ki siyasi bir eser insanın mahiyeti, içinde bulunduğu şartlar ve kaderi gibi konularda vaziyet almak zorundadır: ahlak problemi, felsefe problemi, din problemi. Siyasi düşünceler tarihi, uzun bir zincir, üzerinde konuşacağımız eserler o zincirin en pırıltılı halkaları. Bu tarih bir parçasıyla her zaman düpedüz bir düşünceler tarihidir¹³⁶.

Edebiyattan sonra Batı'nın etik açıdan insanlığa sunduğu diğer bir erdemse mazisine ve her ne kadar iyi yönetilmese dahi devlet adamlarına karşı göstermiş olduğu itibardır. Batı iyisi ve kötüsüyle geçmişiyile barışık ve gururludur. Kendi tarihine karşı şuurlu ve bir o kadar da hataları olmasına karşın övünçlüdür. Oysa biz toptan bir reddediş içindeyiz. Neyi kimden saklamaya çalışıyoruz. Bizim mazimiz Batı'nın mazisiyle kıyaslanamayacak ölçüde ahlak ve fazilet vesikalarıyla doludur. Hatası olmamış mıdır? Olmuştur elbet ama bir Batı tarihiyle kıyaslanamayacak

¹³⁵ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.166–167.

¹³⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.168–169.

derecede hümanisttir. En azından bizim mazimizde sömürgecilik, köle ticareti, ırkçılık vs. gibi şeyler yaşanmamıştır.

Günahlarımızı kurşun birer tabut gibi sırtımızda taşıyoruz; günahlarımızı veya abeslerimizi. Bu günahlardan ilki: haramzadelik. Rezil bir Ödip kompleksi bu. Bir kendi kendini tahrir cinneti. Ecdadımızı inkâr ediyoruz, ecdadımızı, yani Osmanlı'yı. Biricik düşmanımız: Türk-İslam medeniyeti. Sesimi Taşer'in sesiyle gürleştirecek haykırıyorum: Tarihte tek mucize vardır: Osmanlı mucizesi. Türk kanıyla İslam dininin kaynaşmasından doğan bir mucize¹³⁷.

Krallık tarihin tasfiye ettiği bir düzen. Onun da bütün hükümet şekilleri gibi müspet veya menfi tarafları var. İlmin vazifesi inkâr değil tespittir. Avrupa, hükümdarlarına hürmetkâr. Hükümdarlarına yani mazarine, mukaddeslerine. Bu tarih şuuru, bu kendi kendine saygı, bu kadirşinaslık Batı'dan almamız gereken en büyük ders¹³⁸.

Meriç'in sıkça dile getirdiği ne yaparsak yapalım Avrupa'dan ve dolayısıyla onun oluşturduğu medeniyetten farklı ve batının az gelişmiş, rasyonaliteden uzak arka bahçesi olduğumuz tezi onlar için doğru gibi gözükse de bizim için değildir.

Bütün Kuran'ları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalının gözünde Haçlı Seferlerinin yalınkılıç ve tekbir getiren Cündileriyiz. Avrupa'nın bir nevi tezaadı idik. Yani kıtayı tamamlıyorduk. Şimdi maymunuuz. Yani hiçbir haysiyeti, hiçbir hikmet-i vücudu olmayan ananesiz, haysiyetsiz sırnaşık gölgesi. Avrupa, materyalizmine rağmen Hristiyanlıktır. Hristiyanlık doğu ismi anılır anılmaz şahlanıverir. İşçisi de, Marksisti de, Hristiyanlıktır hep Avrupalının. Durup dururken Hristiyan değildir belki. Ama Hristiyan bir devletle Müslüman bir devlet arasında bir tercih yapmak gerekince saf kan Hristiyanlıktır. Biz Müslüman olduğundan, doğulu olduğundan, Türk olduğundan utanan, aczinden tarihinden, dilinden utanan şursuz bir yığın haline geldik. Mermi Uygur, Ortaçağ felsefesi okutur, İbn Rüşd'ün adını anmaz. Berke edebiyat tarihi yazar, Endülüs şiirinden habersizdir. Kendi kendine kazık atan, efendilerimiz gücenmesin diye hazinelerini gübre ile kamufle eden bir entelijansiya. Sonra Kıbrıs davasında Batı insanının bizi destekleyeceğini düşünmek gibi sazan balıklarını kahkahadan çatlatarak bir hamakat¹³⁹.

Meriç'e göre, batı kendisini dev aynasında görürken biz ise günden güne eriyen bir mum misali kendimizi yedik bitirdik. Sonra kendimize ait ne kadar üstün değer varsa alaşağı edip güya Helen medeniyetinin varisi batının ise şımarık çocuğu olan Yunan'ı kadim medeniyet olarak kabullenip baş tacı ettik.

Avrupalının Yunan-ı Kadim muhabbeti bir kendi kendine perestiş, histeriye varan bir perestiş. Summer Maine, "tabiatın kör kuvvetleri bir yana, kâinatta hareket eden ne varsa kaynağı Yunan" diyor. Asya'nın bu haramzade mirasçısına "tek yaratıcı" payesi ihsan eden Summer Maine, altı yıl Hint kanunlarıyla uğraşmıştı. Biliyordu ki, beşer düşüncesi en muhteşem

¹³⁷ MERİÇ, Cemil: *Mağaradakiler*, s.260.

¹³⁸ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygurlığa*, s.197.

¹³⁹ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.384-385.

meyvelerini Ganj kıyılarında vermiş ve şiir Ganj kıyılarında kemalin şahikasına erişmişti. Hegelci idi, yani tekâmüle inanıyordu!...

... Türk düşmanları Helenizm bayrağı altında toplanırlar. Yunan yüceltikçe, Osmanlıya karşı duyulan husumet de kabırır. Yunancılık bir baştan bir başa sarar Avrupa'yı. Bu yeni mezhep, İngiliz'le Rus'u, Alman'la Fransız'ı kaynaştırır Byron'un hayatına mal olur bu kara sevda, Hugo'ya neşideler ilham eder.

İslamiyet, Eski Yunan'ın mirasını titiz bir tahlile tabi tutmuş, değerli bulduğu bilgileri irfan hazinesine katıp posayı Avrupa'ya terk etmişti. Osmanlı aydını için, sular altında kalan bir kıtayı Eski Yunan. Olemp Tanrılarının ahlak dışı maceralarıyla, Pelopones haydutlarının düzme menkıbelerine ne kadar alakadar ederdi onu? O putperestler ülkesini ilk merak edenler, Abdülaziz devrinin Batı hayranı paşalarıdır. Maarif Nazırı Saffet Paşa "tercüme odası hulefasından" Kostantinidi Efendi'ye bir Yunan-ı Kadim Tarihi ısmarlar¹⁴⁰...

Hulâsa edelim: 1912'ye kadar Türk intelijansiyası Yunan-ı Kadime karşı hürmetkâr bir tecessüs duymaktadır sadece. Yunan "hocalarımızın hocası"dır, edebiyatın kurucusudur; bu itibarla tanınması şarttır.¹⁴¹

Yunan medeniyeti Batı'nın kanatları altında her türlü desteği ve itibarı gereğinden fazla görse de içinde barındırdığı bunca olumsuz etken yanında takdir edilecek yönleri de yok değildi. Bunlardan biri de *İlyada ile Odise*'nin yazarı Homeros'dur.

İlyada ile Odise'nin yaratıcısı her şeyi bilirdi, hata etmezdi. Yunan insanının manevi dayanağı olan bütün doktrinler, bütün inançlar, tabiatın ve ruhun Bâtını birer ifadesi olan bu iki kitapta toplanmıştı. Herkes kendi yetiştirme tarzına, inançlarına göre bu cihanşümül mecelleyi yorumlayacaktı. Homer, helenizmin son günlerine kadar ezeli ve kutsal bir şairdir... Destan ise, vahiy eseri olan bir hakikat. Çağdaş yorumcular bu görüşe katılmaz... Destan, kişileri ve olayları sabit kategoriler içinde ele alır. Her iki dünyada da beklenmedik yok. Her kahramanın adına bir sıfat eklenmiştir. Bu sıfat kahramanın moral hatta fizik gelişmesini engeller...¹⁴²

Yunan edebiyatından diğer bir örnek *Hüsrevname*.

Yunan'ın altın çağında hikâye, destanların gölgesinde kavrulup kalmış. Türlerin en soylusu destan, sonra trajedi, nihayet komedi.

Yunan nesrinde hikâyenin ilk örneği *Siropedi* (*Hüsrevname*). Yazarı Sokrat'ın çağdaşı ve şakirdi Ksenofon (İ.Ö. 4. asır). *Hüsrevname* siyasi, ahlaki ve askeri bir hikâye, bir parça Telemak¹⁴³ gibi. Eserdeki Keyhüsrev (Sirüs) Herodot'un

¹⁴⁰ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.10.

¹⁴¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.13.

¹⁴² MERİÇ, Cemil: *Kırk Ambar*, İstanbul-2004, s.187-190.

¹⁴³ *Telemak*: Fenelon'un, veliahtı devlet idaresine alıştırmak için kaleme aldığı roman. Penelop, Truva savaşıdan dönmeyen babasını arasin diye genç *Telemak*'ı yolcu eder. Ülüs'in yakın dostu olan Tanrı Minerva kılık değiştirip *Telemak*'ı himayesine alır. Delikanlı ile hocası ülke ülke dolaşır, çeşitli hükümdarlarla karşılaşır. Minerva (hikâyedeki adı Mentor) Ülüs'in oğluna adil bir hükümdarın vasıfları hakkında bilgi verir. (MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.332).

Telemak'ın ülkemizde ki yansımalarına gelince: Yusuf Kamil Paşa 1859'da *Terceme-i Telemak*'ı yayımlamış. Fenelon'un Yunan mitologyasından yararlanarak yazdığı eser bizde bir 'ahlak kitabı'

anlattığı Keyhüsrev'den çok hayali bir kahraman. Asya'ya kan kusturan zorba yok karşımızda, taçlı bir Sokrat, bir Mark-Orel var. Diğer kahramanlar da ahlaki birer tecrit. Belli ki yazar daha çok bir terbiye kitabı vücuda getirmek istemiş, hikâye bir bahane¹⁴⁴.

Dönemin çoğu aydını Yunan'ı medeniyetin atası görmekteydi. Bu etkilenme ve hayranlık yazarların eserlerinden fikriyatına değin yansdı. Yahya Kemal, Yakup Kadri, Hasan Ali bunlardan sadece bir kaçıdır. Bu dönem aydınları için Yunan bir mutluluklar diyarı ulaşılması gereken tek hedef, bilinmesi ve öğrenilmesi gereken bir edebiyata haiz mazinin üstün medeniyetidir. Meriç, Yunan'a Kaçış olarak adlandırdığı bu durumu *Bu Ülke* adlı eserinde ele alarak bu ülkenin aydınlarına sitemkâr bir şekilde eleştirmektedir.

Kısaca: gönülleri çağdıışı kalmaya razı olmayan garpperest aydınlarımız Yunan'dan fazla Yunancı kesilirler, hocalarına parmak ısırtacak kadar Yunancı. Ama Balkan Savaşı kopmak üzereymiş, Avrupalı dostları hasta adamın mirasını bölüşmek için sabırsızlanıyorlarmış, onlara ne! Dava: ne pahasına olursa olsun Osmanlı'yı yıkmak. Medeniyet bunu icap ettirmiyor mu? Efendileri yalan mı söyleyecek? Kendine yeni cedler arayan kibar entelijansiyamız, elbette ki Yunan'ı Moğol veya Hun'a tercih edecekti¹⁴⁵.

Herkes böyle düşünmüyordu tabii sayısı az da olsa gerçeği bilen ve yaklaşan tehlikeye karşı Devlet-i Aliyye'yi uyaran kişilerde yok değildi. Her zaman olduğu gibi zehirin kendisi dışardan geldiği için panzehiri de dışarıdandı. Kendini doğuda eski bir diplomat olarak tanıtan bu şahsın objektif değerlendirmeleri dikkate alınacak kadar değerlidir.

İhtiyar bir medeniyet, düşmanlarının tavsiyesine uyup intihara hazırlanırken dost bir ses Yunan efsanesini temelinden çatırdatıyor ve uyanın diye haykırıyordu bize. Yunanperestlik, Truva'ya sokulan at.

Her Türk aydınının dikkat, ibret ve hürmetle okuması gereken bu eserin adı: *Les Grecs a Toutes les Epoques*, 1870'de üçüncü baskısı yapılmış. Kim yazmış, bilmiyoruz. Kendini "eski bir diplomat" olarak tanıtan bir vicdan. Kitabın ayırıcı vasıfları: cihanşümul bir kültür, mutlak bir tarafsızlık... Mukaddimeyi okuyalım:

Bir kavim ki, fertleri de, devletleri de çapulculukla palazlanmış. Hor görmüş alın terini. Hakıyla haksız, iyiyle kötüyü ne yönetenler umursamış, ne

olarak tanıtılmış. Bununla yetinilmeyerek tasavvufla olan yakınlıkları araştırılmış... Gerçi, Kamil Paşa eserde "tasavvufi düşüncenin yansımalarını" bulmaz...

Telemak bir roman değil, bir ahlak kitabı, daha doğrusu bir siyasetnamedir. Fenelon veliahda devlet idaresini öğretmek için yazar *Telemak*'ı. Mitolojiyi süs olarak kullanır. Hikâye bir vesiledir... İslamiyet, Yunan'ın akıl almaz ahlaksızlıklar meşheri mitolojisine hiçbir zaman iltifat etmemiştir. Homeros ne Arapça'ya çevrilmiştir, ne Osmanlıca'ya. Bu mitoloji insan haysiyeti için yüz karasıdır. Eflatun bile o müstehcen masalların uydurucusu Homeros'u *Devlet*'inden dehlmiyor mu? (MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.331–333).

¹⁴⁴ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.152.

¹⁴⁵ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.14.

yönetilenler. Yalnız kaba kuvvet saygı görmüş ülkede. Medeniyetin en parlak devrinde ahalisinin kırkı köle biri hür. Genç sefihlerle, kart fahişeler baştacı. Her yıl, tanrılara insanlar kurban edilmiş; binlerce çocuğun kanına girilmiş her gün. Bir kavim ki, bütün meziyetlere düşman: kabiliyete, asalete, servete... Kâh paralı asker, kâh haydut... Amacı tek. Yağma. Her hayâsızlığı tanrılaştıran bu kavim üç şeyde birinci. Kibirde, yalanda, fuhuşta. Ama bu meziyetlerini (!) öyle ustaca kullanmış, öyle pazarlamış ki, iki bin yıl tarihin başköşesine oturtulmuş... İnsanlık, en rezil çocuğuna düşkün çığlın bir anne...

Yunan-Latin ahlaksızlığı manastırlara sokulur Ortaçağda. Dua ve ibadetten bunalmış ruhların sığındığı bir limandı bu ahlaksızlık!... Kilisede mezamir okuyan üstadın nasıl büyük bir sabırsızlıkla hücrelerine koşup Yunanca yazmaların şerhine koyulduğunu bir düşünün! Bugün, bize sunulan Yunan, o şârihlerin Yunan'ı. Manastırlarda görülen bir rüya, keşişler hayatının bir vahası. Evet, Yunan'ı papazlar güzelleştirmiş. Onlar olmasa Yunan bize olduğu gibi görünecekti: sefil, hayâsız, iğrenç¹⁴⁶...

Yunan medeniyetine karşı duyulan bu sonsuz güven ve ihtimam zamanla yerini şüpheyeye bırakmaya başladı. İlk çatlak sesler de duyulmaya başladı. Acaba her şeyimizi Yunan'a mı borçluyduk, medeniyetimizin temeli Yunan'dan mı geliyordu.

Çağının cahil aydınlarına Yunan'ın, tahayyül ettikleri Yunan olmadığını ilk haykırıanlardan biri Voltaire. II. Katerina'nın, sahiden her şeyi Yunanlılara mı borçluyuz sualine verdiği cevap şu üstadın: hayır efendim, Yunanlılar hiçbir şeyi keşfetmemiş. Pek az şeyi ıslah etmişler, hem de çok çok geç.

Arkeoloji ile filoloji, Voltaire'in ne kadar haklı olduğunu ispat ediyor. Evet, çağdaş ilim, Yunan'ı gerçek hüviyeti ile tanıtmaktadır; ama dağınık bir ışık bu. Kendi araştırma sahalarında son derece kesin hükümler veren ilim adamları buldukları hakikatlerden ürkmüş gibi birtakım ihtirâzî kayıtlara sığınıyorlar. Herkes, Yunan'ın, kendi sahası dışındaki marifetlerine hayran.

Felsefeciyeye göre, Yunan hikmeti daha önceki kavimlerden alınmış, burası muhakkak. Ama ticarete Yunanlıların üstüne yok. İktisatçı, Yunanlıların sanayide, ticarete, maliyede ne kadar ehliyetsiz olduklarını ispat ettikten sonra, 'ilmî dehaları' karşısında yerlere kadar eğiliyor. Riyaziyeci, yazık diyor, yunanlılar cebirden habersiz. Hintlilerden aldıkları hesabı da, Mısırlılardan aldıkları hendeseyi de berbat etmişler. Ama heykelleri harika.

Arkeologlar hayretler içinde... Bu ne zevksizlik! Bu renkleri bizim oyuncak imalatçıları kullanmaz. Adamlar abidelerini, sanat eserlerini bu renklerle boyamışlar. Ne var ki, aile hayatlarında, toplum hayatlarında fazilet örnekleri. Hukukçular mebhut: hayır hayır, dünyada Yunanlılar kadar ahlak ve kanun tanımayan başka bir kavim gösterilemez. Ama Yunan şiiri... Vs. vs. Dikkat buyurulsun! Konuşanlar rastgele insanlar değil, çağdaş ilmin en güvenilir temsilcileri. Yazar, "korkunç ve inandırıcı şahadetlerle dolu dosyasını", Avrupa efkâr-ı umumiyesine sunmadan önce, Kadim Yunan'ı, Kadim Yunan kaynaklarına dayanarak tanıtıyor. Batı'nın göklere çıkardığı bu kavmin kendi öz evlatları tarafından nasıl anlatıldığını görmek ibret verici gerçektir¹⁴⁷.

Devlet-i Aliyye içinde de mantıklı düşünen akl-ı selim sahibi aydınlar mevcuttu. Bunlardan biri de meşrutiyet aydınlarından Celal Nuri'ydi. Celal Nuri, Osmanlı'nın nerde hata yaptığını ve Yunan medeniyetinin dolayısıyla Batı

¹⁴⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.14-15.

¹⁴⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.16-17.

medeniyetinin Rönesans'ına nasıl zemin hazırladığını anlatırken olaya aslında kimsenin bakmadığı bir açıdan bakıyordu.

... Osmanlı, karşısına çıkan tesadüflerden layığı ile faydalanamamıştır. İstanbul hem Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir ticaret merkeziydi, hem de eski Yunan medeniyetinin hazinelerini saklayan bir irfan merkezi. Fatih, Kostantiniyye'nin bu iki hususiyetini de istismar edemedi. Patrikhaneye büyük imtiyazlar verdi. Böylece devlet içinde bir devlet kurulmasına zemin hazırladı. İktisadi hayatla meşgul olacağına lüzumsuz fetih maceralarına atıldı. Âlimleri ülkeden uzaklaştırdı. Bir kelimeyle Yunan'ın mirasını zorla Avrupa'ya kazandırdı. Etrafindakiler cahil, izansız ve idraksiz kimselerdi, dünya ahvalinden tamamen habersizdiler. Bir kelime ile İstanbul'un fethi Türk tarihi bakımından hayırlı bir iş olmamıştır. Ulema, Bizans'ın taklidine girişmiş ve İslam'da Rum kilisesini hatırlatan bir rahipler zümresi türemiştir. Kanunî devri, cehaletin hükümferma olduğu bir devir. Osmanlıyı yıkan sebeplerin başında unsurlar meselesi gelir. Ricalden bazıları hastalığı görmüş, fakat kurtuluşun yolunu bulamamıştı.¹⁴⁸

Meriç: "Osmanlı dönemi: İnsanın ve insanlığın altın çağı... Bence dünyada tek bir sosyal mucize var, o da Osmanlı mucizesi. Yok, bilmem Yunan mucizesi, falan filan... Laf bunlar!¹⁴⁹" derken belli ki sahip olduklarımızın farkına varamayıpımıza hayıflanıyordu.

Bize kazandırılmaya çalışılan Yunan medeniyeti az önce değindiğimiz gibi ne medeniyetin zirvesiydi ne de Devlet-i Aliyye'nin çöküşüne karşı batılılaşma yolunda başvurulabilecek ilk kaynaklardan biriydi. Aslında çözüm uzakta değil çok yakınımızda kendi içimizdeydi. Zaten medeniyet olarak biz bunu çok defa başarmıştık ne oldu da şimdi bu kötü gidişe karşı cevabı farklı yerlerde arar olmuştuk. Matternick, çöküşe karşı çözümün batıda değil kendi içimizde olduğunu söyleyen gayet samimi bir Avrupalı idi:

Devlet-i Aliyye günden güne zayıflamaktadır. Niçin saklamalı: onu bu hale düşüren sebeplerin başında Avrupalılaşma gelir. Temellerini III. Selim'in attığı bu zihniyeti, derin cehaleti ve sonsuz hayalperestliği yüzünden, II. Mahmut son haddine vardır. Babiâli'ye tavsiyemiz şu: hükümetinizi dini kanunlarınıza saygı esası üzerine kurun. Zamana uyun, çağın ihtiyaçlarını dikkate alın. İdarenizi düzene sokun, ıslah edin. ama yerine, size hiç de uymayacak olan müesseseleri koymak için eskilerini yıkmayın. Batı kanunlarının temeli Hristiyanlıktır. Türk kalmız. Avrupa'nın şartları başkadır, Türkiye'nin başka. Avrupa'nın temel kanunları, doğu'nun örf ve adetlerine taban tabana zıttır. İthal malı ıslahattan kaçın. Bu gibi ıslahat Müslüman memleketlerini ancak felakete sürükler.¹⁵⁰

¹⁴⁸ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.299.

¹⁴⁹ CÜNDİOĞLU Düccane, *Bir Mabel İşçisi: Cemil Meriç*, s.152.

¹⁵⁰ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygurlığa*, s.31.

Devlet-i Aliyye içinde de Matternick gibi düşünen ülkesi ve insanları hakkında endişelenenler de vardı. Paris'ten yolladığı yazılarıyla döneminin sorunlarına ışık tutmaya çalışan Reşit Paşa, Batı medeniyetinin uzak durulması gereken kötü yanlarının mevcut olmasına rağmen kendisinden faydalanılacak ve ülkesinin gelişmesine ön ayak olacak birçok yönünün bulunduğunu söylemeden edemez.

Avrupa medeniyetinin nice kötülükleri, eksiklikleri var ama iktisab-ı medeniyete çalışan akvam için, tamamı tamamına Avrupa'yı taklit etmek neden lazım gelsin? Birtakım hakayik-i ilmiye vardır ki, dünyanın hiçbir tarafında değişmez. Hiçbir yerde sû-i tesiri görülmez... Tervic-i medeniyeti arzu edersek, bu kabilden olan hakayik-i nafiayı nerede bulursak ictibas ederiz¹⁵¹.

Namık Kemal bunlara istinaden konuya milli bir pencereden bakarak değinmiştir. İlerlemenin yozlaşmak olmadığını söyleyerek ikisinin bir arada yaşamasının gayet mümkün olduğunu belirtmiştir.

Kendi ahlakımızın icraatı, kendi aklımızın tasvibatı, âsâr-ı medeniyetin furuatına ma'ziyâde kâfidir. Ülkemiz tarihte kaç kere büyük medeniyetlerin "merkez-i intişarı" olmuş, "Şeriat-ı Muhammediyenin münci kaideleri... Ve halkımızın fevkalade kabiliyeti elde iken, neden dünyayı hayran bırakacak medeniyetler kuramayalım?"¹⁵²

... Bizde hükümet ahkâm-ı fikihiye'ye dayanır. Ahkâm-ı fikihiye, kanunların en mükemmeli. "Necabet, ümmetin ortak vasfıdır. Hiç kimsenin maddi imtiyazları yoktur ve olmayacaktır da. Servetler arasında uçurum, İslam'ın tanımadığı bir felaket. Ahlakla gelince... bozulmak şöyle dursun, yeteri kadar gelişmemiştir bile. Avrupa'da kınanan kusurların hepsinden uzağız. Peki, bu çöküşün sebebi ne? Atalet. Başka bir deyişle terakki-perver olmamak. "evet, şöyle birkaç sene içinde İstanbul'u Londra veya Paris haline getirmek mümkün olmadığını bizde biliriz. Fakat mademki Avrupa bu hale topu topu iki asır içinde gelmiş. Biz de Avrupa'yı örnek alarak iki yüz yılda aynı seviyeye yükselir, "en mütemeddin memleketlerden biri" olabiliriz. Bunun yolu da oldukça basit: bilgi ve emek (marifet ve say). İslamiyet, ilmi, beşikten mezara kadar arayın, diyor. Ama bu emr-i celil unutulmuş. Kanaati, bir lokmayla bir hırka tekerlemesine irca etmişiz. Bu uykudan ne zaman uyanacağız?" ve ülkesinin insanlarını bir çalışma seferberliğine çağırır Namık Kemal¹⁵³

Dine bağlı kalarak ilerlemeden yana olan diğer bir aydın ise Hayrettin Paşa'dır. Hayrettin Paşa Namık Kemal kadar ateşli ve hırslı olmasa da ülkenin ıslahatlarla ekonomik ve milli gelişiminin sağlanmasını sonuna kadar destekliyordu. Ayrıca eğitim ve ahlak onun için ıslahatların en temel şartlarındandı.

Evet, Hayrettin Batı'yı tanıyordu, ama bir İslam olarak Sadullah Paşa'lar ve Namık Kemal'ler gibi coşkun ve hayalperest değildi. Ameli bir zekâ idi, günün mübrem ihtiyaçlarını düşünüyordu. İslahat demek hemen uygulanabilecek ve

¹⁵¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.84.

¹⁵² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.84.

¹⁵³ MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, s.193–194.

İslamiyet'e ters düşmeyecek düzenlemeler demektir. Hudutlu bir tecessüs belki, ama uyanık ve ne istediğini bilen. Avrupa'daki icat ve keşiflerden uzun uzadıya söz eder, çünkü bunlar bütün insanlığın. Çekinmeden benimsenebilirler. Malumatfuruşluktan hoşlanmaz, verdiği bilgiler herhangi bir mektep kitabından alınmışçasına kurudur. Eğitime büyük yer ayırır, çünkü İslam dünyası için yeni kadrolara ihtiyaç vardır, meşrutiyeti takdir eder ama bu yönetim biçiminin üzerinde en çok durduğu yeri, vekillerin sorumluluğudur¹⁵⁴.

Paşa, siyasette akıl ve ahlak sahibi oldukları için bilim insanlarına (ulema) büyük görevler yükler. Bilim insanlarının devamlı siyasetçinin yanında olması gerektiğini söyleyerek içinde bulunulan bu zor durumun sebebini de bu sınıfın siyasete mesafeli durmasına bağlar.

Filhakika, Avrupa'da adaleti, hürriyeti, emniyeti sağlayan bir mesuliyet nizamı vardır: mesuliyet-i vükela, İslam'da millet meclisi yoktur. Ama bir "ehl-i hal ve akd" zümresi var. Eski İslam'ın yükselişi bu zümrenin eseridir. Temsili hükümet, idarecileri murakabe için bir vasıta sadece. İslam cemiyeti, muhtelif içtimai ve iktisadi menfaatlerin çatıştığı bir topluluk değildir: kaynaşmış bir bütündür, havas ile avamdan ibaret bir bütün. Ehramın zirvesinde ise "hal ve akd erbabı". Yani şeriatın temsilcisi olan ulema sınıfı. Paşa'ya göre, İslam devletlerinin zevali, ulemanın umur-u siyasiye'ye yabancı kalmaları yüzündendir¹⁵⁵.

Ulemanın yani günümüz aydın ve bilim adamlarının döneminde ne denli büyük işlev gördüğünden bahsederken de Paşa, Sultan Süleyman dönemini örnek vermeden geçemez. Zira Sultan Süleyman Dönemi Devlet-i Aliyye'nin zirvesidir. Padişah kendi koyduğu kanunlara sıkı sıkıya bağlı ve kendini denetleme görevini de bilim insanlarına vermiştir.

Avrupa'nın millet meclisinden beklediği görevi, İslam dünyası ulema ve vükela'ya yüklemiştir. Teftiş ve murakabe İslam'da Avrupa'dan çok daha mühimdir; çünkü yalnız dünyevi bir yükümlülük değil, dini bir vecibedir de. Süleyman Kanunnamesi'ne riayet edildiği müddetçe Devlet-i Aliyye yükselmekte devam etmiş; bu kanundan inhıraf, inkırazın başlangıcı olmuştur. Paşa ülkenin idbarını nizam-ı kadimin bozulmasına bağlar; İslam'ın şiarı olan adalete gölge düşmüş, can ve mal emniyeti bulamayan Hristiyan tebaa başka devletlerin himayesini ara olmuştur. Yabancılar için bulunmaz bir müdahale vesilesi¹⁵⁶.

Kısaca, ilim adamları yol göstermelidir politikacıya, fildişi kuleye çekilmemelidir. Hayrettin'in hedefini tek cümleyle hülasa etmek kabil: İslam kalarak çağdaşlaşmak¹⁵⁷.

Görüldüğü üzere Osmanlı siyasi ahlakı diğer medeniyetlerden farklıdır. Hiç şüphesiz bu İslam dininin kendisinden kaynaklanmaktadır. Zaten bizi diğerlerinden

¹⁵⁴ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygurluğa*, s.50–51.

¹⁵⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.51.

¹⁵⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.52–53.

¹⁵⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.59.

farklı ve üstün kılan da dinin toplumun üzerinde yaratmış olduğu artı değer değil midir.

19. asra kadar, Osmanlı ülkesinde bir ortak şuur vardı: İslamiyet. Vahye dayanan bir hakikatler bütünü. O cihanşümül dinin izahı, yorumu ve yayılması için binlerce düşünce ve duygu adamı ömrünü harcamıştı. Bütün bir içtimai nizamın temeliydi İslamiyet. Sosyal bir sınıfın veya kavmin değil, ümmetin inançlarını dile getiriyordu. Ayıran değil, birleştirendi. İnananlar kardeştiler. İnananlar, yani insanların hepsi. Tek Allah, tek kitap, tek hakikat, tek halife, tek dünya. Yunus'un mısralarını kanatlandıran imanla, Mesnevi'deki pırıltılar aynı ezeli nurdan. İslamiyet Süleymaniye'de kubbe, İtrî'de nağme, Bâki'de şiir¹⁵⁸.

En ihtişamlı döneminde Osmanlı siyaset ahlakı bu denli şeffafken Avrupa, Devlet-i Aliyye ile arasını açtığı dönemlerde bile bu seviyeye yaklaşamamıştı. Örneğin; döneminin politikacılarının el kitabı olmuş Richelieu'nun *Vasiyetnamesi*, bir devlet adamı için ideal bir rehber olsa da halk için devlet yönetiminde bir sürü talihsiz açıklamayı içeren bir kitap olmaktan öteye geçemiyordu.

Vasiyetname bir filozofun değil, bir hareket adamının eseri. Yazar, hikmet-i hükümete ahlak cübbesi giydirir. Aristokrasiye, derebeylik artıklarına, din savaşlarına düşmandır. Halka âşık olduğu da söylenemez. “Avamın okuyup yazmasına ne lüzum var? Eğitim Fransa'yı boşboğazlarla doldurur. Hiçbir işe yaramaz bunlar, aileleri felakete sürükler, halkın huzurunu bozarlar. Kitap avamın kafasında şüpheler yaratır. Başka bir yerde: Bütün politikacılar bilir ki, der, halk refaha kavuşunca zapt edilmez olur. Katıra benzer avam, yük altında uysaldır, fazla dinlenince azar. Büyük Richelieu'nun 1687'de yayımlanmış olan ölümsüz Vasiyetnamesi böyle hikmetlerle dolu¹⁵⁹.

Richelieu'nun *Vasiyetnamesi*'nden farklı olarak Devlet-i Aliyye'nin sorunlarına ve çözümlerine ilişkin bir vasiyetname yazan Abdülaziz Han'ın vezir-i âzamı Ali Paşa'nın 19. yüzyıl'da yazmış olduğu vasiyetnamesi öyle miydi. Ali Paşa'nın *Vasiyetname*'si oldukça hümanist ve gerçekçiydi. Çözümlere dışardan değil içerden çare aranıyordu. Bize ve benliğimize yabancılaşmadan gelişmeye açıktı.

Ali Paşa'yı düşünüyorum; Genç Osmanlılar'ın vur abalıya'sı Ali Paşa'yı. Abdülaziz Han'ın vezir-i âzamı, Richelieu'dan çok daha talihsiz, ama çok daha dürüst çok daha insan. O büyük devlet adamı, yüzyıl önce (7 Eylül 1871) bütün siyasi hayatını kırk sayfada özetlemiş, padişah-ı cihan'a ölümünden sonra izlenmesi gereken yolu göstermişti¹⁶⁰.

Ali Paşa, *Vasiyetnamesi*'nde bir yandan Devlet-i Aliyye'yi ayakta tutmak ve yıkılmaktan kurtarmak için çözümler sunarken bir yandan da imparatorluğun nasıl çağa uygun bir şekilde kalkındırılabilceğini anlatıyordu. *Vasiyetname*'de ki

¹⁵⁸ CÜNDİOĞLU Düccane, *Bir Mabel İşçisi: Cemil Meriç*, s.156–157.

¹⁵⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.33.

¹⁶⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.33.

çözümlere burada tek tek değinmemiz oldukça zor ama önemli olan Ali Paşa'nın insanlığa dair Richelieu'dan farklı bir bakış açısına sahip olmasıdır.

Namık Kemal'den Hayrettin Paşa'ya, Hayrettin Paşa'dan Ali Paşa'ya hepsinin ortak noktası kendimiz kalarak kalkınmak, gelişmektir. Çünkü biz bunu daha önce yapmıştık ve yine yapabiliriz. Tarihimizin hiçbir döneminde sömürge olmadık, geçmişimizde ilkel yaşıyor olup da birileri bizi medeni bir toplum haline de getirmediler bilakis biz dünya'ya bilim ve insanlıkta örnek olduk. Dolayısıyla hayıflanmamızın da bir anlamı yok. Yapmamız gereken sahip olduklarımızın farkına varıp sadece bir yerden başlamamız.

Medeniyet ne bir ülkenin imtiyazıdır, ne bir kavmin. Cevdet Paşa'ya göre, büyük medeniyetler "ulûm ve sanayi"leri, maarifleri ve bunca tecemmülât ve tekellüfat ve letaifleriyle beraber kıtaat-ı arzda yer değiştirirler.

Medeniyeti geline benzetiyor paşa, diyar diyar dolaşan bir geline¹⁶¹.

Dünya sahnesinde Cevdet Paşa'nın tabiriyle gelinliğiyle arz-ı endam eden Avrupa medeniyeti, bir otokontrol misali kendi içinde bu birbirinden değişik ahlak sınavlarını verirken doğu medeniyeti yani onu temsilen Osmanlı İmparatorluğu belli bir döneme kadar müslümanından gayr-i müslimine tebaasıyla bütünlük arz ediyordu. Osmanlı'yı haddi zatında Avrupa'dan farklı kılan şey neydi. Bunun cevabını "Kubbealtı Sohbeti" adıyla kaleme alan Mustafa Kafalı'dan dinliyoruz:

Osmanlı'yı Türk tarihi bütünlüğü içinde görerek başlayacağım. Osmanlı Türk tarihinin müttekâmil numunesi. Bu devleti yapan unsur incelenmeye değer: Türk insanı başlangıçtan itibaren sade ve realisttir. Ahlaklıdır. Kandırıldığını bile bile kandırılmaya razıdır. Sınıfsız, birbirine tahakküm etmeyen ideal bir cemiyet. Kölelik katiyen yok. Muharibdir, nizamı ister. Devlet adamlarımızın Kutadgu Bilig'i okumaları icab eder: Saadet veren bilgi. İçinde anlatılan şey hep devlet idaresidir. Türk saadeti devlette buluyor. Devletin bütünlüğünü, devamlılığını kabul ediyor. Attilâ, kendi adaletine sığınan Roma'yı affediyor. (Senin efendin olan benim kölem). Osmanlı kılıç zoru olmadan gelip kendi isteği ile inancı serbest bırakır. Samimiyeti fazla konuşmamak Osmanlı'nın, Türk'ten devam eden hususiyetleri. Osmanlı realitesindeki haşmet nereden geliyor? (Avrupa 2,5 imparatorluk sayıyor: 1- Roma, 2- Osmanlı, 2,5- İngiliz İmparatorluğu derler). Osmanlı abidelerinin hiçbirinde köle çalışmıyor. Hepsi yevmiyelidir. Bu yapının temeli var: Adalet. Osmanlı'nın haşmet devrini Topkapı, çöküş devrini Dolmabahçe temsil eder.

¹⁶¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.85.

Aynı sohbet içinde konuya tamamlayan Ergun Göze'nin şu ifadeleri de dikkate değerdir:

Kapitalizm ve sosyalizm, her ikisi de bize yumuyor. Bu iki isim olmamalı. Kirlendi kelimeler. Sosyal adalet İslamiyet'te de var, Türklükte de var. Bey toplayan değil, dağıtandır. Samimiyet, doğruluk, adalet, ahde vefaya dayanan yeni bir iktisadi yapı kurabiliriz. Çünkü bunlar cemiyetin ruhundaki manaya uygun¹⁶².

Konu yeni bir iktisadi yapıdan açılmışken zaten bu iktisadi sistem ana hatlarıyla İslam'ın ruhunda vardır. Bu öyle bir iktisadi sistem ki tüm ticari ve insani ilişkiler ahlaki temellere ve mesleki etik değerlere dayandığı için sosyalizm ve kapitalizm gibi herhangi bir dünyevi düzene bağlanmaksızın doğru olanı insanoğlunun ticari ilişkilerinde yapması gayet mümkündür. Bunu daha önce de yapmıştık yine yapabiliriz. Örneğin; esnaf ve esnaf ahlakını mesleğin bir onuru olarak korumak amacıyla Dünya'da belki de bir ilk olarak Selçuklu'da ki Ahi teşkilatını ve onun devamı olarak da Osmanlı'da ki Lonca teşkilatını gösterebiliriz. Bunlar iktisadi alanda kültürümüzün birer övünç nişaneleridir.

Her ne kadar kendi içinde bütün bir sistem olsa da değişen şartlar ve durumlar yeni iktisadi sisteme cevap verebilecek yeterlilikte olamayabilir. Konuyla ilgili olarak Aydınlar Ocağı Kurultayı'nda Erol Güngör şunları dile getirmiştir:

İnkılâp hareketleri Cumhuriyet'ten önce başlamıştır. Batı aleyhtarı Marksistler var. Her Marksist kapitalist Avrupa'ya karşıdır. Zaten devlet eliyle inkılâp yapan başka toplumlar da var, bunlar bizden geri ve orda da değişiklik batı etkisiyle olmuştur. Ama onların codification'a ihtiyacı vardı (Hindistan), bizde ise dünyanın en büyük hukukçuları var. Bazı sömürgelerde İngilizler kanun koydu, bu ülkeleri mahvetti: Burma. Halkın yarısı hırsız, yarısı avukat. Milliyetçilik muhafazakârdır, bütün kültürler muhafazakârdır. Bu milliyetçilik, süratli değişmelerin olduğu devirlerde ortaya çıkar. Bizde milliyetçiler, batırılmak istenen bir geçmişin müdafiidirler. Söz konusu olan, kültürün 50–100 sene evvelki unsurları değildir. Esnaf ahlakını düzeltmek için lonca sistemini kurmak söz konusu değil. Marksizm'le milliyetçilik arasında bir dichotomie kurmadık¹⁶³.

“Kubbealtı Sohbeti” konuşmacılarından Ekrem Hakkı Ayverdi de esnafımızın adeta genlerine işlemiş olan ticaret ahlakı ve meslek etiğinden bahsederken şu ilginç örnekleri bizlere sunar: “Bizde bir ticaret ahlakı vardı: Bir insan dükkânına bir ip

¹⁶² MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.370–371.

¹⁶³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.379.

çekti mi, kimse oraya girmezdi. Birisi yüzde 50 kar teklif ederse kabul etmezdi. Ben yüzde on beşe satarım derdi. Senet yoktu”¹⁶⁴.

Sohbetin önemli konuşmacılarından biri olan Cemil Meriç’te İslamiyet’in oluşturduğu örnek sistem ve insan tipinden bahsederken kapitalizmin niye bu topraklarda kök salamayacağını örnekleriyle bize anlatır:

İslamiyet haddizatında ahlak olarak ve yarattığı insan tipi itibarıyla kapitalizme yabancıdır. Bir tahakküm vasıtası olarak, dünyayı istila eden bir iktisadi sistem olarak alıyorum kapitalizmi: ABD ve Almanya gibi. İslam’ın meyvesi olan ruh, menfaatlerine esir olan, kendi hazlarını bütün bir cemiyetin ve dünyanın istismarında arayan kapitalizmin ruhuna yabancı. Büyük endüstrinin kuruluşu çocuk ve kadın istismarı ile olur. İnsan insanın kurdu sözü, Plautus’tan beri bütün Batı’nın şiarı. Kapitalizm rakip kapitalizmlere izin vermez. Mazimiz böyle bir seçime engeldir. Batı kapitalist olmamıza izin vermez, verse de tarihimiz kapitalist olmamıza manidir¹⁶⁵.

Meriç, 1964’ten sonra sadece Osmanlıym derken bunu boşuna söylememiştir. Batı medeniyetine karşı topyekûn savaşa girmişti. Talat Sait Halman’da Meriç’in *Bu Ülke*’si üzerine kaleme aldığı yazısında bu gerçeğe değinirken vardığı sonuçla bir değerlendirme yapmaktan da kaçınmaz.

Son on yılda Cemil Meriç, gittikçe artan bir güçle an’anevî Osmanlı değerlerinin müdafaasını yapmaktadır. Batı medeniyetine karşı bir savaş ilanı. (...) Batı medeniyetine bu kadar şiddetle saldıran bir başka büyük Türk yazarı hatırlamıyoruz.

... Halman, Batı medeniyetine karşı savaş ilan etmiş olan yazarın söyleminden ayrıca anlamlı bir netice çıkarmayı da ihmal etmeyecektir:

Kitaptan çıkardığımız anlam şu: Siyaset ve kültür hayatı Osmanlı’nın ahlak değerlerine dayanacak, Batı’nın düşünce ve ideolojilerine yer vermeyecektir¹⁶⁶.

Hiç kuşkusuz Meriç için “Türk-İslam medeniyeti ahlaka, feragate dayanan bir medeniyet. Gerçekleştirdiği değerler edebiyattan da, felsefeden de, ilimden de muazzaz”¹⁶⁷. “Edebiyat, Osmanlı için katıyen ciddi bir iş değil. Ulvi ve muhteşem bir eğlence, musiki ile beraber”¹⁶⁸. Ama burada bir şeyin altını çizmek gerek. Gerçekleştirdiği değerler edebiyattan da ilimden de felsefeden de muazzaz derken bir yanlış anlamının da önüne geçmemiz gerek. Burada kastedilen “Bir ‘medeniyet’in değil, bir ordu’nun tasviridir”¹⁶⁹.

¹⁶⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.374.

¹⁶⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.366–367.

¹⁶⁶ CÜNDİOĞLU Dücan, *Bir Mabel İşçisi: Cemil Meriç*, s.158.

¹⁶⁷ CÜNDİOĞLU, Dücan, a.g.e. s.161.

¹⁶⁸ CÜNDİOĞLU, Dücan, a.g.e. s.180.

¹⁶⁹ CÜNDİOĞLU, Dücan, a.g.e. s. 163.

Meriç'in yazılarında geçen "Osmanlı medeniyeti" terkihi, neredeyse "Osmanlı ordusu" (ordu-millet) anlamında kullanılmaktadır ki bir ordu da bulunmaması tabii olan vasıflar, tanım gereği, "Osmanlı"da da bulunmayacaktır¹⁷⁰.

Meriç, sık sık bir Osmanlı mucizesinden bahsediyordu ama objektiflik gereği iğneyi başkasına batırırken çuvaldızı ise kendimizi batırmayı da ihmal etmiyordu. Övgüye mazhar olan Osmanlı konusunda yeri geldiğinde ise oldukça dürüst olabiliyordu. Nitekim Osmanlı'da düşünce anlayışı da böyle konulardan biriydi.

Lakin Osmanlı asla düşünmez, düşünmeye hiçbir şekilde ihtiyaç duymaz

Bu yargı, en azından bu şekilde ifade edildiğinde, kulağa pek hoş gelmiyor olabilir ama ne yapalım ki Cemil Meriç'in samimi kanaati ve kanaatini dile getirme biçimi budur. Nitekim kendisi bu kanaatini defalarca tekrarlamaktan kaçınmamış, hatta uzun uzun açıklamalar yapmak suretiyle bu olumsuz yargının gerçekte olumlu olduğunu bile ispatlamaya çalışmıştır.

Batı medeniyeti kelime medeniyetidir. Kavga önce kelimelerle yapılır, sonra silahla. Biz medeniyet ölçülerini sadece Avrupa'da zannediyoruz. Osmanlı bir hamle medeniyetidir. Sınıf kavgaları yoktur. İnsan mukaddestir. Medeniyetin tek ölçüsü kitap, felsefe, dil değildir ve aynı yolu takip etmesi de gerekmez başka toplulukların.

Hemen hatırlatalım ki Meriç'in düşünce derken kastettiği, en azından "tarihe damgasını vuran düşünce"dir. Dolayısıyla Osmanlı'da olmayan "tarihe damgasını vuran düşünce"dir; olan ise, sadece "tarihe damgasını vurmuş bir iman ve amel"dir.

Osmanlı'nın ki vahiy medeniyeti. (Osmanlı'da) şüphe yok. Felsefe onun için yok. Osmanlı'da Batı manasında mütefekkir onun için yok¹⁷¹.

Neden Osmanlı'da bir tek fikir adamı yetiştirmemişlerdir. Neden büyük düşünür yoktur? Bu şartlar içinde düşünür doğabilir mi? Tek amaç insanı homo sapiens haline, bir düşünür haline getirmektir. Oysa tam tersi varid¹⁷².

Bunun cevabını Osmanlı'nın kendine has özelliklerinde aramak gerek. Osmanlı'nın buna ihtiyacı yoktu. Her konuda kendine yeten savaşıyor güçlenmiş ve zenginleşmiş müreffeh içinde ki bir devletin böyle bir kaygısı olamazdı. Ne zaman ki rüzgâr tersine döndü ve Osmanlı bir şeylerin ters gittiğini anladı. İşte o zaman kendine çeki düzen verme ihtiyacı hissetti. Nelerin ters gittiğini araştırmaya başladı. Islahatlar peşi sıra geldi. Ama eksik olan ıslahatlar değil medeniyetin yolunu açan düşünce ve akıl yoluydu. Buna ön ayak bilimin ilk şartı olan şüphedir. O da yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı Osmanlı'da bulunmuyordu.

Tek amaç insanı düşünür haline getirmektir ama Osmanlı'nın böyle bir amacı yoktur. Osmanlı, mensuplarından düşünmelerini değil iman etmelerini, tartışıp laf ebeliği yapmalarını değil imanlarının gereğini yerine getirmelerini, ahlaklı

¹⁷⁰ CÜNDİOĞLU, Dücane, a.g.e. s.162.

¹⁷¹ CÜNDİOĞLU, Dücane, a.g.e. s.172.

¹⁷² CÜNDİOĞLU, Dücane, a.g.e. s.176.

davranmalarını ve hepsinden önemlisi gevezeliği bırakıp savaşmalarını talep etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı insanı için muazzaz olan iman, ibadet ve cihat etmektir¹⁷³.

Fetih devirlerinde Türk insanın düşünmesi için bir sebep olmadığından Tanzimat'tan sonra Avrupa'dan yediğimiz tokat ile düşünmeye başladık. Hatırlanacak olursa, Avrupa'da "karanlıkta olduğu ve kötek yediği için" düşünmek mecburiyetinde kalmıştı. Oysa koca Osmanlı ne tokat, ne kötek yediği için böylesi lüzumsuz alınganlıklara (!) kapılmamış ve ister istemez -ki insanın neredeyse "çok şükür" diyesi geliyor- düşünmek zorunda kalmamıştı¹⁷⁴.

Bu konuda Osmanlı'yı veya tarihimizin farklı yönlerini kendi açısından ele aldığı için Meriç'i suçlayabilir miyiz. Bu biraz insafsızlık olur. Cündioğlu, bu konu da Meriç'i savunurken Osmanlı hakkında yapılan eleştirilere de cevap vermekten geri durmamıştır.

Milli Kütüphane'nin bugünkü kayıtlarına göre Türkiye'de toplam 500.000 civarında yazma eser vardır ve bunların 320.000'i Arapça, 140.000'i Türkçe, 30.000'i Farsça; geriye kalan 10.000'i de karışıktır. Dikkat edilecek olursa, Türkçe telif ve tercüme eserlerin sayısı, nereyse Farsça'nın beş katıdır. Dünya kütüphanelerinde mevcut Türkçe yazmalar da hesaba katılırsa, bu sayının 200.000'i bulacağı hiç şüphesizdir. Üstelik bu metinlerin çoğunluğu düzyazı (nesir) olup sadece dini eserlerden ibaret de değildir. Bilakis Fizik, Tıp, kimya, biyoloji, Zooloji, Matematik, Astronomi, Coğrafya, Tarih, Dil, Felsefe ve kelimeler, bu liste içinde göz kamaştırıcı bir seviyededir.

... Bugün hem dünyada, hem de ülkemizde Osmanlı dönemi Tarih, Coğrafya, Fizik, Matematik, Astronomi literatürleri gibi bilimsel dallarda muhtelif kataloglar ardı sıra ve ziyadesiyle neşredildiğinden, özellikle son yıllarda ilim hayatımızda susuzluğumuzu giderecek çok ciddi çalışmalar peş peşe gün yüzüne çıkmaya başladığından, fikir adamlarımızın da ciddi tetkiklerin sesine kulak vermeleri ve Osmanlı'da "düşünce yoktu, bu nedenle nesir yoktu, nazmında ise fikir yoktu" yollu haksız genellemelerden vazgeçmeleri gerekirken, ilim ve fikir hayatımızda aynı iddiaların hala ısrarla sürdürülmesi gayet esef vericidir.

Cemil Meriç mazurdu; zira Osmanlı ilim ve düşünce mirasını tanıımıyordu. Öncüleri de, çağdaşları da bir bakıma mazurdular; zira onlar da Osmanlı ilim ve düşünce mirasını yeterince tanıımıyorlardı. Üstelik çoğu önyargılıydı.

Peki ya bizim çağdaşlarımız?

Onlar hem haksızlar, hem de mazur değiller¹⁷⁵

Sözün özü, Meriç'in Osmanlı tasavvurunu besleyen malzeme yıllar içerisinde hiç değişmemiş, hiç zenginleşmemiş, bu muhteva Osmanlı övülür, göklere çıkarılırken olumlu, eleştirilirken de olumsuz renklere bezenmiştir o kadar¹⁷⁶.

Belki geçmiş aydınlarımız mazurdular ama Cündioğlu'nun da dediği gibi ya günümüz aydınları! Bu aydınlar her şeyi bildiklerini sanan, dünyayı batıdan ibaret

¹⁷³ CÜNDİOĞLU, Dücane, a.g.e. s.176.

¹⁷⁴ CÜNDİOĞLU, Dücane, a.g.e. s.180.

¹⁷⁵ CÜNDİOĞLU, Dücane, a.g.e. s.185-186.

¹⁷⁶ CÜNDİOĞLU, Dücane, a.g.e. s.212.

gören ve yaptıklarını da doğru sanıp taktıkları at gözlüklerinin farkında olmayanlardır. Bu konuya sadece Cündioğlu, dikkat çekmiyordu. Beşir Ayvazoğlu'da konunun ana nedenlerini ele aldığı yazısında Cündioğlu'nu destekler mahiyettedir.

Bütün sosyal müesseselerimiz buhran içindedir: Rejim, inkılâp, din, ahlak, ekonomi, alfabe, dil, yabancı dil, edebiyat, sanat, sağ-sol, dinci ve devrimci kavgaları içindeyiz. Müfrit dincilerimiz de müfrit devrimcilerimiz de aynı zihniyete sahiptirler ve aynı hataya düşmektedirler: Din yobazları Müslümanlığın muazzam bir İslam medeniyeti yaratacak kadar medeni müsamahalı bir din olduğunu anlamıyor, Batı medeniyetinin ve modern dünyanın icaplarını reddediyorlar. Devrim yobazları Batı medeniyetini yaratan ve yaşatan amiller arasında dinin ve manevi değerlerin rolünü anlamıyor, bunu gericilik sanıyorlar. Bu iki yobaz tipi, savundukları Müslümanlığın veya Avrupalılığın gerçek mahiyetinden habersiz, ikisi de birbiri kadar geri inançların kazıklarına başlarını bağlamış, birbirlerine ırcâ mümkün olmayan iki taassup kutbu halinde, tehlikeli bir ihtilaf ve mücadelede girişmişlerdir.

Bu anlayışsızlık Batı medeniyetini yanlış anlamaktan doğuyor¹⁷⁷.

Batı kültür ve medeniyetini geçen asırdaki görünüşüyle akılcı, tabiatçı ve maddeci hüviyeti içinde anlayan Osmanlı meşrutiyet münevverleri de bu hataya düşmüşlerdi. Onlar mazurdular. Çünkü XIX. asır kültürü içinde yetişmişlerdi ve ilmin yeni gelişmelerinden haberleri yoktu. Batı'yı bunun için yanlış anladılar.¹⁷⁸

Son olarak Meriç'in medeniyetimiz hakkında ve yolunu şaşıran bu medeniyetin entelektüellerini aydınlatmak hakkında söylediklerini belirtmek yerinde olacaktır.

Türk İslam medeniyeti ahlaka, feragate dayanan bir medeniyet. Gerçekleştirdiği değerler edebiyattan da, felsefeden de, ilimden de muazzez. Ben bu mazlum medeniyetin sesi olmak istiyorum. Korumak istediğim şaheser: insanın kendisi. Tarihine vecitle eğildiğim bu büyük, bu gerçek, bu mert insanı Osmanlı yaratmış ve yaşatmış. Kendini tanımak irfanın ilk merhalesi. Düşünenin görevi insanından kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşıran aydınları irşada çalışmak: Kızmadan, usanmadan irşat. Gerçek sanat ayırmaz, birleştirir.

Arkamda kilometre taşları ve yaprak yaprak dökülen rüyalar. Yeni bir kitabı bitirmek üzereyim: *Mağaradakiler*, Eflatun'un mağarası bu. İçinde bizler varız. Beşir Fuat'lar, Ali Suavi'ler, Hilmi Ziya'lar... Türk Aydınının yüz yıllık dramı. Sonra da genel olarak Batı aydını ve Rus entelijansiyesi...

Hayallerimin kaçta kaçını gerçekleştirebildim, bilemem ki¹⁷⁹.

Hiç kuşkusuz ki Cemil Meriç de bir hakikat arayıcısıydı; o da kendi hakikatini kendi tarihinde, kendi toplumunda, kendi değerlerinde bulmak istedi. Yıllarca taşrada dışarıda ararken; birçoğumuz gibi o da onu en nihayet kendi evinde buldu. Vecd ile şevk ile aşk ile sarıldı kendi hakikatine. Yaptığı, sadece duyduklarını duyurmak, gördüklerini göstermekti.

Bizim talihsizliğimiz Kartaca'nın tarihini Roma'dan dinlemektir.

¹⁷⁷ AYVAZOĞLU Beşir: *Doğu-Batı Arasında: Peyami Safa*, İstanbul-2000, s.215.

¹⁷⁸ AYVAZOĞLU Beşir, a.g.e. s.219.

¹⁷⁹ MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, s.285.

Bizim talihsizliğimiz...

Peki, ne istiyordu?

Sesini duyurmak, sadece sesini duyurmak.

“Çok aldandım ama kimseyi aldatmadım” der bir defasında. Doğru. O kimseyi bile bile aldatmamıştır; sadece inandıklarını, doğru bildiklerini söylemeye çalışmıştır¹⁸⁰.

Görülüyor ki, Batı ile Doğu birbirine bir o kadar uzak ama bir o kadar da muhtaç, bir elmanın birbirini tamamlayan iki yarısı; Uzakdoğu kültüründe ki Ying-Yang misalinde olduğu gibi (iyi-kötü) birbirini tamamlayan parçalardır. Nedense hep doğu için batılılaşma gereği üzerinde durulurken hiç batı için doğululaşma gereği üzerinde konuşma ihtiyacı duyulmamıştır.

“Batılılaşmak=batmak. Neden Batı doğululaşmıyor. Evvela insanız, sonra Doğuluyuz. Batı madde medeniyetinin ve sapıklıkların kaynağıdır. Asya peygamberlerin ülkesidir. Ex Oriente Lux. Işık, Doğuda’dan gelir ve gelmektedir”¹⁸¹.

Mutlak manasıyla Şark ve Garp yoktur; mutlak manasıyla fert, cemiyet, kültür, medeniyet, ırk, millet olmadığı gibi; fakat Şark ve Garbı tamamıyla inkâr etmemize mani olacak derecede nispi iki âlem, derece derece kesafet peyda eden iki Şark ve Garp âlemi elbet vardır. Asya, Avrupa’ya nazaran şarktır; Avrupa, Amerika’ya nazaran şarktır; Amerika Avrupa’ya nazaran garptır, Avrupa’nın Amerika’nın içinde şarktan garba doğru derece derece tahavvüller bulunması zarurîdir; ayrı ayrı bu üç kıtanın içinde de Şark ve Garp vardır; böylece fizik coğrafyadan hâlet-i ruhiyelere doğru kalkan iki manevi dünya fark etmek mümkündür¹⁸².

4. Ahlaki Bir Unsur Olarak Medeniyetler ve Çöküşleri

Ne kastettiği bakımından oldukça tartışmalı olan ve farklı anlamlar içeren kültür ve medeniyet kavramları hakkında Meriç, önemle durmuştur. Bir polemige girmeden evvel bu kelimelerin ne kastettiği üzerinde durmuş ve elinden geldiğince açıklayıcı olmaya çalışmıştır. Bizde elimizden geldiğince hem Meriç’in eserlerinden hem de farklı kaynaklardan bu konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

Kültür ve medeniyet hep birbirine karıştırılan, farklı şekillerde tanımlanan kavramlardır. Cemil Meriç de bu kavramlara eğilmiş, bunlara aydınlık getirmeye çalışmıştır. Zira ona göre: Kelimeleri tarif etmeden girişilecek her tartışma, kısır kalmağa mahkûmdur. Cemil Meriç, kültür ve medeniyet kavramlarını hem Batı’da, hem de Doğu’da ifade ettikleri manalarıyla ele almaktadır. Şöyle ki:

Kültür kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyaliyetiyle Avrupa’dır. Tarif edilmeyen ve edilemeyen bir kelime. Kâh suda, kâh karada yaşayan bir hilkat garibesi.

¹⁸⁰ CÜNDİOĞLU Dücan, *Bir Mabel İşçisi: Cemil Meriç*, s.252.

¹⁸¹ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.302.

¹⁸² AYVAZOĞLU Beşir, *Doğu-Batı Arasında: Peyami Safa*, s.190.

Alman için başkadır, Fransız için başka. Bazen içtimai hayatın kendisidir, bazen bir alışkanlıklar, bir kazanılmış hüneler mecmuası¹⁸³.

Kültür kelimesiyle ne kastediyoruz?

İngilizce ve Fransızca’da “medeniyet” olarak kullanılan kelimenin Almanca’da “kültür” kelimesiyle karşılandığı göze çarpmaktadır. Bu fark tesadüfen oluşmamıştır, aksine farklı zihinsel tarihlerde kök salmış değişik süreçleri yansıtmaktadır. Avrupalı komşularımız ve Amerikalılar medenileşme kelimesinden bir toplumun üstesinden geldiği hayati sıkıntıların tarihi bir devirdeki bütün özelliklerini anlatmaktadırlar: Ekonomi usulü, sosyal ilişkiler, politik davranışlar, mesken edinme, eğitim şartları, değer yargıları, estetik bakış açısı ve son olarak da din. Yani, medenileşme toplumsal alışkanlıklar için kapsamlı bir kavramdır. Toplumsal alışkanlıkların belli birtakım özelliklere aynen sahip olduğu yerde, aynı medenileşme değerleri hâkimdir¹⁸⁴.

Medeniyet kelimesi günümüzde tam olarak kendi içerdiği anlamı ifade edemez olmuştur. Bugün anladığımız manada medeniyete en yakın tabiri “civilisation” kelimesinde bulmaktayız. “Civilisation; insanlığın ahlakça, fikirce ve sosyal hayatça ilerlemesi anlamına gelmektedir”¹⁸⁵.

Almanlar “civilisation” mefhumunu “kultur”la karşılar. Kelimeyi Amerikanca’ya sokan Tylor’a (1871) göre kültür veya medeniyet: “İlimleri, inançları, sanatları, ahlakı, kanunları, adetleri ve insanın toplum hayatında kazandığı diğer kabiliyet ve alışkanlıkları kucaklayan girift bir bütün”dür. Amerikan “culture”u Almanca “kultur”a cihanşümulluk sağlar¹⁸⁶.

Civilisation ilk defa 1766’da basılan bir kitapta arz-ı endam eder. “Civilise” sıfatı doğar doğmaz fikri, teknik, ahlaki ve içtimai terakki (din dışı terakki) manasına kullanılmış. Tabii bu terakkiyi belli bir toplum temsil edecek: ince, kibar, efendi bir toplum. Kelimenin tersi de barbarlık. Medeniyetin barbarlığı alt etmesi şart ama çetin bir zafer bu¹⁸⁷.

Bildiğimiz şu: 1850’den bu yana kültürle medeniyet, birçok serüvenden sonra, tekilden çoğula geçmişler. Ne var ki medeniyetin ya da kültürün çoğul olarak kullanılmaya başlanması, bir ideal olarak düşünülen medeniyetten vazgeçti; kelimenin doğuşunda taşıdığı cihanşümulluğu, içtimailiği, ahlakiliği ve fikriliği, kısmen de olsa, ihmal edti; Avrupa’nın olduğu kadar diğer kıtaların da beşeri tecrübelerine eşit bir ilgi gösterilmesi demekti¹⁸⁸.

Medeniyet veya kültür bu iki kelime günümüzde yeni yeni anlamlarını bulmalarına rağmen içerdiği mefhumlarla bütün bir ulusu veya belli inanişaya sahip büyük toplulukların hayat tarzını ifade etmesi sebebiyle önemli kavramları anlatır olmuşlardır. Kültür ve medeniyetten nelerin kastedildiğine dair tam bir tanım yapmak gerekirse:

¹⁸³ MIZRAK İsmet, *Cemil Meriç ve Eğitim*, 2004, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, s.23–24.

¹⁸⁴ MÜLLER Harald, (Çev. Ali ÇİMEN), *Kültürlerin Uzlaşması*, İstanbul–2001, s.31.

¹⁸⁵ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygurluğa*, s.81.

¹⁸⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.82.

¹⁸⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.95.

¹⁸⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.96.

Bu kültürü tamamen tanımlamak istiyorsak, şu noktaları da içine dâhil etmemiz gerekmektedir: tekniğin gelişimi, ekonomik durum, yönetim sistemi, toplumsal yapı, hukuk ve değer sistemleri. Dieter Senghaas¹⁸⁹ kültürel bir altıgünden bahsetmektedir. O bunu normatif anlamda, toplumların uymaları gereken bir düstur olarak algılamaktadır. Altıgen, siyasi güç monopolünü, hukuk devleti ilkesini, demokratik yapıyı, fikri kültür çatışmasını, sosyal adaleti ve duygusal yapıyı kapsamaktadır. En sonuncusu, eğitimin ve sosyalleşmenin de kültürün gerekli yapıtaşlarından olduğunu göstermektedir¹⁹⁰.

Medeniyet ve kültür deyince akla gelen ilk şey kuşkusuz manevi değerlerdir. Manevi değerlerden kasıtsa din ve ahlakıdır. Zira medeniyetleri medeniyet yapanda bu manevi unsurlar ve bu manevi unsurların topluma katmış oldukları değerlerdir. Medeniyet ve din ilişkisi üzerine Tonybee'nin şu paragrafı kayda değerdir:

İki medeniyet çatışıyorsa mühim olan bu çatışmanın kısa vadeli siyasi veya iktisadi sonuçları değil, uzun vadede ortaya çıkacak dini sonuçlarıdır. Siyasi ve iktisadi tarih ikinci planda olmalı, öncelik dinler tarihine verilmelidir. Zira din, insanlığın en ciddi meşgalesidir¹⁹¹.

Her medeniyet kendi sınırlarını çizmiştir. Çizdiği sınırlarda kendince kutsaldır. Çünkü içinde medeniyetinin tüm kutsal değerlerini taşır ve bunun ihlali ya da ortadan kaldırılmasına teşebbüste çoğu zaman savaş nedeni görülmüştür tarih boyunca. Haçlı Seferleri'nde gördüğümüz gibi Papa'nın bütün bir medeniyeti topyekûn savaşa çağırması buna bir örnektir. Her ne kadar olayın altında ekonomik nedenlerde olsa da savaşın adından anlaşılacağı üzere savaş din üzerinden yapılmaktaydı. Ve bu savaş iki büyük medeniyetin adeta varlık nedeniydi. Sonuçta Spengler'ın dediği oldu ve Hristiyanların bu savaş vasıtasıyla Müslümanlarla münasebeti batı'da Rönesans ve Reform'a kadar uzanacak olan bir düzine değişimin kapısını açtı.

Haçlı Seferleri örneğindeki gibi din görünür en büyük nedendi üstelik etkileşime geçen bu medeniyetler de birbirlerine düşman medeniyetlerdi. İki zıt medeniyet bile belli bir noktada bu savaş dahi olsa birbiriyle etkileşime geçebiliyorsa medeniyetler arası kültürlenme kaçınılmazdır. Bu kimi medeniyetlerde çok olur kimisinde ise az. Günümüzde globalizm dediğimiz bu olgu gördüğümüz üzere geçmişte de mevcuttu kitle iletişim araçlarıyla da etkisini arttırarak gelecekte de devam edecektir.

¹⁸⁹ Dieter Senghaas: (1940-) Barış üzerine araştırmaları bulunan Alman sosyal bilimci ve akademisyen.

¹⁹⁰ MÜLLER, Harald, *Kültürlerin Uzlaşması*, s.34.

¹⁹¹ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.101.

Spengler'in az önce de değindiğimiz gibi din hakkındaki bu orijinal yorumu kültür ve medeniyetle ilgili şu paragrafıyla da devam etmektedir.

Spengler için, her kültür benzeri olmayan bir tecrübedir, başka bir kültürün çocuğu da olsa ergeç bütün orijinalitesi ile gösterir kendini. Bazen bu çok zaman alır. Batı medeniyeti de kadim medeniyetlerden kurtulmak için az mı bekledi, ama sonunda kurtuldu. Bir kültür başka medeniyetlerin esaretinden kurtulmazsa kültür değildir. Peki, ama kültür nedir? Hem bir sanat, hem bir felsefe, hem bir matematik, hem bir düşünce tarzı. Her kültürün kendine göre bir ahlakı da var. Bu realitelerin bütünü ise yalnız o kültürü yaratan ruh anlayabilir¹⁹².

Spengler, medeniyetlerin özgürlüğünden bahsederken, bir noktada haklı çünkü hiçbir medeniyet esaret altında yaşayamaz ancak günümüz şartlarında dünya üzerinde tamamen özgür bir medeniyetten de bahsetmek oldukça güçtür. Bu sebeple medeniyetlerde yaşayan birer organizma gibi doğar, gelişir, etkilenir, yeni ve farklı kılıklara bürünerek çevresine ilham kaynağı olur vakti gelince de tarih sahnesinden çekilir. Medeniyetlerin gelişimi, başka medeniyetlere aktarımı ve başka medeniyetlerce benimsenmesi insanlık tarihi boyunca farklı şekillerde tezahür etmiştir¹⁹³.

Ve medeniyetler tek çizgi istikametinde gelişmez. Her medeniyet kendine has değerleri gerçekleştirerek insanlığın ortak hazinesini zenginleştirir. Bir medeniyet başka bir medeniyeti bütün unsurlarıyla benimseyemez. Medeniyetler üç yoldan aktarılabilir.

Kolonileştirme yoluyla. Fenikeliler Kartaca'ya, Yunanlılar Güney İtalya'ya ve Sicilya'ya, İngilizler Kuzey Amerika'ya ve Avustralya'ya kültürlerini böyle yaymışlardır.

Aşılayarak. Tehlikeli bir usuldür bu. Aşı her zaman tutmaz. Tutsa da ana gövdeyi felce uğratar. Boy atan, meyve veren yeni kültürdür. Helenleşen İskenderiye, Mısır ağacına yapılan böyle bir kültür aşısıydı.

Faydalanma Yoluyla. Bir kültür kendi değerlerini inşa ederken başka bir kültürden malzeme alır. Bu türlü "iktibaslar" daha çok ilim ve teknoloji alanında geçerlidir. Yabancı bir medeniyetten dini, felsefi, içtimai, ahlaki unsurlar alınabilir; ama sadece besleyici malzeme olarak. Hint böyle yapmıştır.

Her orijinal medeniyet, ayıklayıcı bir uzviyettir, yalnız kendi bünyesine uyan unsurları alır¹⁹⁴.

Medeniyetler, kendi aralarında bu tür kültür alışverişinde bulunurlarken özellikle de globalizmin etkisini bu denli çok hissettirdiği günümüz şartlarında olaya etik açıdan değil de pragmatik açıdan bakmaktadırlar. Çünkü her medeniyet insanlığa bir şey hediye etmiş diğer medeniyetlerde bundan istifade etmede çekingen

¹⁹² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.100.

¹⁹³ www.mukaddime.tr.gg, www.karakutu.com, www.felsefeekibi.com.

¹⁹⁴ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.109.

davranmamıştır. Örneğin; “Yunan medeniyeti “güzel”i yaratır; Roma, “hukuk”u. Sami medeniyetinin katkısı “din”. Çin, “faydalı”yı gerçekleştirir. Hint’in insanlığa armağanı “hayal” ile “tasavvuf”, Avrupa medeniyetinin bilim”¹⁹⁵.

Çağımızda teknolojik gelişmeler vasıtasıyla içinde yaşadığımız dünya tek kültüre doğru yol alırken insanoğlunun bunu ifade etmek için kullandığı yeni bir kelime olan globalizmden bahsetmeden de olmaz. Zira bir kültür aktarımı ve paylaşımı olan globalizmin, insanın ruh dünyası ile ahlaki hayatı üzerinde etkileri kendini yeni yeni göstermeye başlamıştır. Globalizmle birlikte kentlere hapsolan insanoğlunun başına gelenlere birkaç örnek verecek olursak:

Kültürün yaratıcı dönemi, dev kentlerde (megalopolis) sona erer: Paris, Londra, Berlin ve bilhassa New York. Dev kent bir kalp değil, bir beyindir, yuvadan çok mezar. Yaşama arzusu söner dev kentte. Kadınlar çocuk yapmaz olur. Kültür çağının ehramı temelinden sarsılır. Önce zirve yani dev kent çöker, sonra taşra, nihayet köy. Samimi bir imanın yerini “bilimsel” bir dinsizlik yahut ölü bir metafizik alır. Yaşlılara saygı yerine soğuk bir maddecilik, benim vatanım ve devletim yerine milletlerarası toplum; güçlülük kazanılan haklar yerine tabii haklar; gerçek değerler yerine para ve mücerret değerler; halk yerine yığın, annelik yerine seks. Emperyalizm, beynelmilelcilik, kuvvet ihtirası, sınıf kavgası, işte medeniyetin meyveleri¹⁹⁶.

Dünya üzerindeki toplumların önlenemez bir şekilde yaşadığı globalizm ve beraberinde getirdikleri medeniyetler, zaten çöküşe doğru giden doğal süreçlerini daha da hızlandırarak istenmeyenle yüzleşmelerini sağlar.

Tonybee, medeniyetlerin çöküş tablosunu şöyle çizer: azınlığın yaratıcı gücü kaybolur; kalabalığa yol gösteremez artık, toplum bölünür. Yöneticiler eski zaferlerin hatırasıyla sarhoştur, çevrenin yeni yeni sorularına hep aynı cevabı verirler. Nisbî değerler, mutlak değer sanılır. Azınlığın karizmatik cazibesi (İbn Haldun olsa “asabiyet” derdi) kalmaz. Çoğunluk kopar yöneticilerden; yöneticiler zora başvurur, savaşırlar girer: bir dünya devleti kurar, hem kendini hem temsil ettiği medeniyeti mahva sürükler. Başsız kalan kitle, Hristiyanlık, Budizm gibi cihanşümul bir kilisede arar kurtuluşu.

Medeniyetin hem ruhuna hem vücuduna fitne arız olur. Kardeş kavgaları alır yürür. Çözülen toplumun zihniyet ve davranışında büyük değişiklikler belirir. Güzel sanatlara, ilimlere, felsefeye, dile, dine, ahlakî davranışlara ve müesseselere bayağılık ve avamlık sızar. Yeni yeni kurtarıcılar çıkar sahneye: kimi selameti eskiye dönüşte arar, kimi kılıca bağlar ümitlerini, kimi stoacılığa sığınır, kimi yeni bir dine... Ama bütün bu kurtarıcılar, bütün bu çırpınışlar çözülmeyi önleyemez. Olsa olsa medeniyeti fosilleştirebilir. Ve medeniyet asırlarca kuru bir ağaç gövdesinin yapraksız, çiçeksiz, meyvesiz hayatını yaşar.

Tek kurtuluş yolu vardır: dünyadan kopmak, amaç ve değerleri Tanrı’nın ihsaslar üstü dünyasına aktarmak ama bu fedakârlık da medeniyetin mukadder

¹⁹⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.110.

¹⁹⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.111.

akıbetini önleyemez. Belki yeni bir medeniyetin, daha üstün, daha ilahi bir medeniyetin doğuşunu hazırlar, o kadar¹⁹⁷.

Ünlü Fransız şair Paul Valéry (1871–1945) Avrupa medeniyetinin koşar adımlarla çöküşe doğru yol alırken ilimle birlikte kaybolan manevi değerlerine de dikkat çekmektedir:

Gerçekle kâbus arasında raks eden bir tecessüs bu. Avrupa, “kapana tutulan fare”nin telaşı içindedir. İlim haysiyetini kaybetti, ahlaktan söz etmeğe hakkı yok artık. İdealizm ölesiye yaralı; gerçekçilik deyince sayısız günahlar, sayısız cinayetler geliyor akla. Hem hırs suçlu, hem fêragat. Salıp saliple, hilal hilalle boğaz boğaza¹⁹⁸.

Avrupa kendi içinde ki bu çöküşün farkına geçte olsa varmaya başlamıştır. Artık batı içinden de bu sesler yüksek şekilde çıkmaktadır. Batılı yazarlar bunun bir çöküşün başlangıcı mı yoksa geçici bir durum mu olduğunu tartışmaktadırlar¹⁹⁹.

Bu teşhisi ister istemez kabul eden çağdaş Batılı, hastalığın sınırlarını daraltmak ister. Sartre’a göre: “Avrupa’nın hasta adamı burjuvazidir”.

Yıllar geçtikçe kötümserlik artar. Acaba bir medeniyetin gurubuna mı şahit oluyorduk? Çağdaş düşüncüyü tanıtmak için kaleme alınan bir kitap aşağı yukarı şöyle konuşur:

Öğrenci ayaklanmaları, sürat ve iktidar sarhoşu maddeci bir topluma indirilen ilk darbeler. Medeniyet buhran geçiriyor... Uzun zamandan beri, matbuatta en sık görülen kelime: buhran. Bu ‘belki bir kültürün, belki de insan varlığının buhranı’ (Jaspers). Şikâyetler boşuna: Batı’da spiritüalite yok artık, Batı bir kültür sefaleti içinde. Bir zevk ve hareket çılgınlığı. İnsan haysiyetini, yani düşüncüyü temelinden yıkan bir çılgınlık! İstenilen tek şey: sarhoşluk. Sinema müstehcen, edebiyat müstehcen. Hayırla şerri ayıramaz olduk. Maşeri bir cinnet. Ahlaksızlık, müspet ilim haline geldi. Maddenin, hayatın, zekânın infilakı ile karşı karşıyayız²⁰⁰.

İlginç olan şu ki Avrupa kendi içinde yani halk ve entelektüel düzeyde bu ahlaki ikilemleri ve kaygıları yaşarken yönetim sistemi düzeyinde ise ahlaki bir kaygı taşımıyordu. Dünya üzerinde hâkim bir yönetim sistemi olan ve özgürlüğü desteklemesi ile bilenen liberalizm, kendisinin anti tezi sayılabilecek nasyonalizm kadar ahlaki bile değildir.

Liberal devletin bir ahlak muhtevası yoktur. Devlet çeşitli partilerin iştirhasına terkedilmiştir, bu partiler de özel menfaatlerin emrindedir. Oysa Hitler’in devleti bir ahlak devletidir. Liberalizme, parlamentarizme, partilere kapalı bir devlet. Şef-Führer mistiğine dayanan bir devlet. Bu devletin can damarı şefle

¹⁹⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.113.

¹⁹⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.114–115.

¹⁹⁹ www.idealduşunce.com, www.cemilmeric.net.

²⁰⁰ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.117.

yığın arasında aracı olan Tek Parti'dir. Devletin görevi kitleyi millileştirmektir, marksizmin enternasyonalleşirmek istediği kitleyi.²⁰¹

Bu açıdan bakıldığında Hitler'in sunduğu sistem ahlaki bir amaç taşıyormuş gibi gözükebilir ancak bu başka bir halkın özgürlük ve yaşam alanını ihlal etmedikçe geçerlidir. Bunu liberal sistemlerde de sıkça görebiliyoruz. Unutulmamalıdır ki günümüzün özgürlükçü, sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş ve liberal ülkeleri dahi sömürgeci bir geçmişe sahiptir. Hatta bu sömürgeci zihniyet birçoğunda devam etmektedir. Kıyasladığımızda hangisi daha etiktir tartışma konusu ama terazinin bir kefesi en azından amacını açıkça belirttiği için nasyonalizmden yana ağır basmaktadır.

Sonuçta Mussolini'nin veya Hitler'in Ciano veya Rosenberg'in doktrini üç beş prensibe irca edilebilir. Bunlar, her şeyden önce, hareket prensipleridir. Fakat faşizm, yalnız Mussolini'nin doktrini değildir: nasyonal sosyalizm de Hitler'in siyasi fikirlerine irca edilemez. Önemli olan, prensip ve müesseselerden çok sisteme evet denilmesidir; birkaç kişinin sapıklığından veya cinayetlerinden çok, o kişilere sunulan açık karttır. Dr. François Bayle'in *Nasyonal Sosyalizmin Psikolojisi ve Ahlakı* (PUF, 1953) gibi bazı kitaplar yöneticilerin ekserisini tamamen ahlaksız veya fizyolojik bakımdan sapık olarak göstermek temayülündedirler. Bu tez enteresan olabilir ama yöneticileri incelemek, yönetilenleri unutturmamalıdır. Başka bir tabirle, faşist veya nasyonal sosyalist doktrinin muhtevasını tahlilden çok, yayılışlarını izah eden sebepleri ortaya çıkarmak doğru olur²⁰².

Bu rejimler zor şartların ve zamanların rejimleridir. Bu rejimleri oluşturan yaşadıkları ülkenin şartlarını beğenmeyen halklardır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yenedünya düzeni içinde kendilerine haksızlık yapıldığını düşünen bu halklar bu tür sistem değişikliklerine giderek kurtuluşlarını farklı mecralarda aramışlardır. Bununla birlikte söz konusu rejimler içinde insanlık dışı birçok unsuru barındırıyordu.

Devlet, halkın şuuru ve iradesidir. Ferdin gerçek realitesidir. Mussolini, devletten canlı bir varlık, bir organizmaymış gibi bahseder. Devlet yalnız bir vücut değil, manevi ve ahlaki bir vakiadır da. Devlet milletten önce var olan, ondan üstün bir varlıktır. Milleti devlet yaratır. Onun gelişmesini mümkün kılar²⁰³.

Böyle devlet ve sistem farklılıklarını görmüş ve yaşamış olan dünya halklarının durumu dünden pek farklı olmasa da günümüz devletleri için etik değerler ve temiz politika olmazsa olmazlardandır. Siyasetçinin etik ve adının şaibesiz olması aranan

²⁰¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.124.

²⁰² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.128-129.

²⁰³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.135.

özelliklerdendir. Zaten siyasetçinin geçmişte yaşananlardan alabileceği en iyi ders kirli ellerle politika yapılamayacağıdır.

Liberalizm ve nasyonalizm karşılaştırmasında çeşitli farklılıklar olsa da ortak olan hangi sistem olursa olsun iktidarın gücünün sınırsız olmasının yol açacağı olumsuzluklar ve güç savaşlarıdır. Danışma mekanizmasının olması ve halkın seçici rol oynaması çağımızın gereğidir. İster monarşi olsun ister demokrasi verilen her tür kararda ahlaki, adil ve objektif davranmak zor görünmektedir.

Tebaası yoksul, güçsüz, zavallı bir hükümdar zengin, şerefli ve geleceğinden emin olabilir mi? Hayır... Oysa demokrasilerde... Ahlaksız veya açgözlü bir hükümet için ihanet, namussuzluk, iç savaş, halkın refahından çok daha kârlıdır bazen. Kralların gözdeleri varmış, demokrasilerde yok mu? Elbette var, hem de çok daha kalabalık, çok daha pahalı²⁰⁴.

Politika zor bir sanatken ahlaki politikadan ayrı tutmamak da profesyonellik gerektiren bir iştir. Bu ikisini bir arada götürmeyi başaranları da zaten tarih altın harflerle yazmıştır. Tarihçiye de burada ayrı bir görev düşmektedir. Tarihçi araştırma yaparken seçici olmalıdır. Tarihçi seçici davranırken kültürel, ahlaki, dini ve politik bazı kıstaslara göre hareket etmelidir.

Tarihçi, bir tek insanın bir gün içindeki bütün düşüncelerini ve davranışlarını teferruatıyla anlatmaya kalkışsa, üstesinden gelemez. Demek ki, tarihçi mazideki olayları ancak seçerek yeniden inşa edebilir. Maziye tüm olarak bilemez. Çünkü belgeler sınırlıdır. Belgelerin sonsuz olduğu durumlarda da tarihçi, estetik, ahlaki veya siyasi değerlerine uygun olarak bir ayıklama yapar. Tarihçinin amacı, belgelerden hareket ederek ölümlerin hayatını, değerlerinin gerektirdiği bir seçimle yeniden inşa etmektir...²⁰⁵.

Demek ki ahlaki ve ilmi realite gerek tarihçi ve sosyolog gibi bilim adamları için gerekse de politikacı için vazgeçilmez ayırıcı vasıflardan olmuşlardır. Geçmişte etik değerler ayırıcı birer vasıfken günümüzde bunun yerini ise hızla bilim almıştır.

Tabiatın insan üzerindeki devamlı ve değişmeyen baskısı Asya tarihinin ayırıcı vasfıdır. Avrupa'nın tarihi ise, insanın tabiata karşı kazandığı zaferlerin tarihidir.

Toplumları ilerleten ahlak değil, ilimdir. Fazilet başkalarına aktarılamaz. Zaten asırlardan beri ahlak sahasında büyük bir değişiklik yok. Ahlak hep aynı ahlak.

Hâlbuki ilim her gün yeni bir başarı kazanmaktadır²⁰⁶.

Her ne kadar bilim ahlakın önüne birkaç adım geçse de ahlak insanlar arasında hala en çok aranan meziyettir. Politikacılar halk nazarında bilgilerinden çok ahlaki

²⁰⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.202.

²⁰⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.254.

²⁰⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.242.

vasıflarıyla aranmaktadırlar. Siyasiler de bunun farkında olduklarından politik hayatlarında çoğu zaman vermek zorunda kaldıkları güç kararların altında ezilmektedirler.

Her politikacı, kendi hesabına bu mübâyeneti (antinomie) çözmek zorundadır: amaç, ne zaman aracı meşrulaştırır? Amaçlarımıza varmak için, hiçbir zaman değer ölçümüze uygun araçlarla yetinemeyiz. Her politikacı bir parça Makyavelcidir.

Hakiki ahlak, dağdaki vaizin ahlakı, Kant'ın ahlakıdır. Politika dışıdır bu ahlak. Şiddete karşı koymamak, bir yanağınza vurulunca ötekini uzatmak ya evliyalıktır, ya haysiyetsizlik. İktidarı ele geçirmek isteyen, insanları vasıta olarak kullanacaktır, başka türlü olmaz...

Politikanın da kendine has mükellefiyetleri var. Politika ahlakı, sorumluluk ahlakıdır. Sonsuz çelişmelere mahkûm olmayan tek ahlak. Samimi inanç daima hürmete layıktır. Ama hayırdan ancak hayır doğar gibi bir iddia, çocukça bir iyimserlik...

Politikaya girmek, amacı iktidar olan çatışmalara katılmaktır: devlete ve topluma boyun eğmeyi de kabul etmiş oluruz. Bu kanunlar, samimi tercihlerimize de, "Evamir-i Aşere'ye"de aykırı olabilir. Şeytanla bir anlaşma imzalamaktır politikaya girmek. Kendini netice almanın mantığına teslim etmektir²⁰⁷.

Politika, ahlak ve ilim üçgenini iyi kurmuş bir sosyolog aynı zamanda da bir filozof olan Weber, tahlilleriyle dikkate değerdir. Weber'in bu konularla alakalı dengeli tutumu, politikayı ilimden uzak tutması, ahlakı ise devamlı dikkat edilecek bir kıstas olarak değerlendirmesi bakımından kendisine hakkını vermek gerekir. Bir sürü tezatla iç içe yaşayan insanoğlu sürekli bir değişim ve çatışma içindedir. Hiç bitmeyen bu mücadele aslında günlük hayatın ta kendisidir. "Weber, bu farklılaşmaları, bu yön değiştirmeleri, bu yüzleşmeleri, bu gerginlik ve anlaşmazlıkları tek isimde toplar: antagonizma... Antagonizma, çatışma kaynağı ama çatışmanın kendisi değil"²⁰⁸.

Politikalar da, dinler de, insanların yaşamasına yardım eden birer uzlaşma. Tezatları, çatışmaları, antagonizmaları yok edemeyiz. Bize düşen, uzlaşmaların geçici ve çürük olduklarını bilmek, faydalarını kabul etmek. Diyalektik, bir aldatmaca. Bir antagonizma, başka antagonizmaların çözüm yolu olamaz. Weber'in eserinde bütünüyle insanı buluruz: yaralı bir dünyanın ortasında, tanrılar arasında seçim yapmak zorunda bulunan insan, kaderle pençeleşen, inancını kaybeden insan.

Siyaset adamı, iki ahlaktan birini seçmek zorunda: inanç ahlakı, mesuliyet ahlakı. Ya inançlarına boyun eğecek, hareketlerinin neticesine aldırmayacaktır

²⁰⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.248–249.

²⁰⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.246.

yahut kendini yaptıklarından sorumlu tutacak, iyi niyet, temiz kalplilik gibi bahanelere başvurmaz²⁰⁹.

Politikaya daha çok eleştirel açıdan bakan Weber, politikanın olumlu yönlerinden çok olumsuz yönleri üzerinde durmuştur. Weber politikadan çok politikacılardan yana dertlidir ve onların bir türlü sahip olamadıkları o üstün insani yönleri vurgu yapmıştır²¹⁰.

Weber, demokrasilerdeki politikacıların vasıflarından şikâyetçidir. Serveti olmayanlar, politikaya atılırken mesleğin iyi veya kötü ihtimallerini, mali tehlikelerini de göze almak zorundadır. Parlamentonun işleyişi seklileşmiştir. Mücadelenin neticesi önceden bellidir. Bu itibarla parlamento, kabiliyetleri ortaya çıkaran bir yer değil artık. İlerlemek için insan parlamentoda değil, partide kendini kabul ettirmek zorundadır²¹¹.

Politika ve bilim konularında oldukça hassas olan Weber için bilim politikadan her zaman birkaç adım önde olmuş ve bilimi de asla politikaya malzeme yapmayarak nerede nasıl duracağını bilmiştir. “Meclis çalışmalarına katılanlar, kâmil bir hürriyet lüksünü tadamazlar. İlmin emri kayıtsız şartsız hakikattir. Politikacılık, her zaman hakikatin söylenmesine izin vermez”²¹² derken Weber, bilim ve politikanın ayrı tutulması gerektiği düsturuna göre davranmıştır.

Weber, politikayı üniversiteye sokmaz. Forum kavgaları yapan hocaları şiddetle yerer. Kalemle veya sözle siyasi faaliyette bulunmak, her ilim adamının hakkı hatta bazen vazifesidir. Ama sınıfa ve laboratuara giremez politika.

İlme gelince... “bir zamanlar bilgi, sonsuz bir zincirin herhangi bir halkası değildi sadece. Bir fetihtir, bir zaferdir”. Bugün dünyayı büyüünden soyuyor, haşin ve insafsız. Kaderimize ışık tuttuğu da yok. Tanrılar çok, değerler çeşitli. İlmin sunduğu bilgiler yetersiz.

Manaları şüpheli, sınırları belirsiz kaziye ve şemaları nas haline getiren her doktrin ilim olmaktan çıkar, mitoloji olur. Sosyoloji veya iktisatta tenkit, şuurun, ilmi şuurun temel unsurudur. Bir sosyologun öğrencilerine vermesi gereken ilk der şu: Hiçbir zaman kusursuz bir rejim kurulmamıştır. Tarih kolayca mitolojiye dönüşebilir²¹³.

Günümüze kadar bir sürü politik tecrübe yaşayan insanoğlu yine de politik-tarihi macerasından vazgeçmemiştir. Üstelik bu tecrübe artarak devam etmiştir. Çünkü “İnsanları gerçekten anlamak için insanların önem verdikleri şeylerin

²⁰⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.247–248.

²¹⁰ www.itusozluk.com, www.ekopolitik.org.

²¹¹ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.250.

²¹² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s. 250.

²¹³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.251.

manasını anlamak lazımdır”²¹⁴. Politikada var olan iktidar hırsı insanoğlunun tarih boyunca vazgeçilmezlerinden olmuştur.

Politikayla uğraşan kişi sorumluluk sahibi elini taşın altına koyabilen şahıstır. Böyle kişiler ahlaktan kendilerine pay çıkarabilirlerse yönetimleriyle tarihte halkları nazarında devamlı surette hatırlanacaklardır.

Weber, eylem adamının tarihte büyük yeri olduğuna inanır. İnsanlar önceden çizilmiş bir kaderin oyuncağı olsalardı, politika adi bir faaliyet olurdu. Gelecek belirsizdir. İstikbali insan inşa eder. Bu itibarla, insanlığın asil faaliyetlerinden biridir politika²¹⁵.

Weber’den bahsetmişken onun yaşadığı ve büyük ölçüde fikriyatını da etkilediği Almanya’dan bahsetmeden olmaz. Zira toplumların yaşadığı sorunlar felsefelerini hayata bakış tarzlarını etkiler. Weber’de diğer Avrupa ülkelerine nazaran farklı bir gelişme trendi izlemiş olan Alman ekolünün etkisini görürüz. Weber’de ki ahlak probleminin kaynağı da Alman felsefi sisteminden kaynaklanmaktadır. Fransız düşünce sistemi ile Alman düşünce sistemlerinin farkı üzerinde duran şu paragraf konuya ışık tutacaktır:

Hasta ile sıhhatli adam arasındaki fark şu: Hastanın başlıca kaygısı kendi varlığıdır; sıhhatli adam dış dünyayla uğraşır... Fransız düşüncesi sıhhatli bir çevrede gelişmiştir. Bakışları dış dünyaya çevrili, onu tanımak, onu kavramak ister. Fransız felsefesinin uğraştığı başlıca problemler. Nazari hakikat, epistemoloji, matematik, psikoloji, sosyoloji... Hasta bir çevrede gelişen Alman düşüncesinin temel kaygısı, kendi hastalığı ve onun tedavisidir. Almanya’daki bütün felsefi sistemlerinin hareket noktası ahlak problemidir²¹⁶

Bir ülkenin ekonomik gelişimi ile düşünsel gelişimi adeta doğru orantılıdır. Almanya örneğinde de görüldüğü üzere bir ülke, önce ekonomik ve siyasi gelişmesini tamamlamak ister bunun dışındaki şeyler ikincil önceliklidir ama tamamen de geri planda değildir. Düşünce hayatı ise vakti geldiğinde bugünkü Almanya örneğinde olduğu gibi tüm ihtişamıyla mevcudiyetini sergiler. Bunu Türkiye’ye de uyarlayabiliriz. Bazen sekteye uğrasa da ekonomik gelişimimiz ve düşüncel gelişimimiz devam etmektedir, ancak unutulmamalıdır ki büyük buhranlar ve sıkıntılar büyük fikri tekâmüllerin habercisidir.

²¹⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.254.

²¹⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.255.

²¹⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.292.

Fikir hareketleri çok defa içtimai bir karışıklık içinde gelişir. İnsan zekâsı çevresinden tiksindiği için sanata veya felsefeye sığınır. İsrail şiiri, İsrail'in felaket çağlarında gelişmiş. Yunanistan'da düşüncenin ikbal çağı ülkenin idbar çağıdır... En büyük zekâlar toplumları tarafından mahkûm edilmiş: Buda, Sokrat, İsa²¹⁷.

Her ne kadar yukarıda fikri tekâmül ve ekonomiyi doğru orantılı göstersek de toplumları arkasından sürüklemiş büyük aydınlar büyük kavimlerden de çıkmayabilir. Bazen çok ıstırap çekmiş küçük bir kavimden tüm dünyanın tanıyabileceği ve takdirini toplayabilecek aydınlar da çıkabilir.

En büyük aydınlar, en güçlü kavimlerden çıkmamıştır her zaman. Dahi, belli bir içtimai durumun eseri değildir. İçtimai refah veya satvetle, ideolojik gelişme arasında herhangi bir bağıllık yok. Irk, zaman ve çevre, fikri yaratışı izah edemez. Aynı ırk, aynı zaman ve aynı mekân, birbirinden çok farklı dehalerin doğduğuna şahit olmuştur. Düşünce düz bir çizgi istikametinde gelişmez. Yöneldiği hedefler boyuna değişir. İçtimai tekâmül, fikri tekâmülü tayin etmez. Budizm 2500 yıl önce doğmuş, Hristiyanlık 1900 yıl önce. Kurucuların yaşadığı içtimai muhiti düşünün: ne kadar geri, ne kadar dar. Büyük filozoflar ve sanatçılar yetiştiren Yunanistan, küçücük bir devlet. O muhteşem felsefi ve estetik hareket, milli, siyasi, dini veya iktisadi tekâmül üzerinde hemen hemen hiçbir rol oynamamış. Romalılar, Mısır ve Kartaca'ya nazaran, cahil, kaba saba, hurafeperest insanlardı, yani entelektüel açıdan çok aşağı idiler. Ama kurdukları askeri, idari ve hukuki düzen sayesinde içtimai tekâmülü hızlandırdılar. Rönesans, İtalya ve Fransa'nın eseri; lakin her iki millet de ticaretçe, siyasetçe, dince Almanya'dan, Hollanda'dan ve İngiltere'den çok geri idiler. Bazen ülkenin terakkisi, sanayinin gelişmesiyle bir arada olur²¹⁸.

Sosyal yapıyı ve insanların düşünce yapılarını etkileyen ve bununla ilintili olarak toplumların gerek fikri gerek sosyo-ekonomik kalkınmalarını etkileyen ideolojilerden ve bu ideolojilerin çoğu zaman insanlara sunduğu ütöpik düşünce yapısından da bahsetmeden olmaz. Yine bir Alman olan Mannheim'ın ideoloji ve ideolojilerin insanlığa sunmaya çalıştığı ahlaki yapıyla alakalı çalışmalarına değinelim.

İdeolojiyle ütopya reel dünyada birbirinden ayrı görüşlerdir ve süjenin sosyal mevkiine bağlı ayrı perspektifler belirtirler. Yani ideolojilerle ütopyalar hem onları ihmal edenlerin, hem de benimseyenlerin sosyal durumuna sıkı sıkıya bağlıdır. Belli bir durumda içtimai münasebetler hakkındaki şuur, sınırlı ve çarpılmış bir şuurdur, bu münasebetlerin ifadesi ideolojik bir karaktere bürünür, çünkü ifade edenin mevkiine ve niyetlerine bağlıdır. Zümre menfaatleri ve kolektif şuur-dışının mutlak hâkimiyeti böylece belli eder kendini. Mesela, siyasi sahada çeşitli siyasi doktrinler, çeşitli sosyal durumlara uyar. Her grubun değişik bir siyasi ifadesi vardır, teorilerin bütünü siyasi alanın bütününe kapsar²¹⁹.

²¹⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.295.

²¹⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.294–295.

²¹⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.301.

Mannheim’ın ideolojileri okunduğunda içinde birtakım ahlaki kıstaslar içeren üç bölüm görürüz:

1. Mazideki müesseselerde gerçekleşmişken, belli bir “durum” da, geçerli olmaktan çıkan düşünceler bütünü. Bunlar bugünkü sosyal duruma cevap vermedikleri halde, düşünce kıstası olarak yaşamaya devam ederler. Faiz hakkındaki yasağın tarihi, ideoloji haline gelen eskimiş bir kaideye örnek olarak gösterilebilir.
2. İkinci tip ideoloji, benimle başkası veya bizler arasındaki münasebetlerde her türlü çarpılma olayını, kendi rolünüz veya başkasının rolü hakkındaki bütün yanlış tefsirleri kucaklar... İdealleştirme, tanrılaştırma, romantikleştirme, mistifikasyonlar gibi.
3. Üçüncü tip ideoloji, bugünkü dünyanın anlayışına uymayan bilgi şekillerini veya ahlaki davranışları kucaklar. Mesela, bir toprak sahibi düşünelim, arazisi kapitalist bir teşebbüs haline gelmiştir, ama adam hala işçileri ile olan münasebetlerini, teşebbüsteki kendi görevini, patriarkal bir düzenden kalma kategorilerle izaha çalışır²²⁰.

Genelde Alman felsefesinde özelde ise Mannheim’da açıklamaya çalıştığımız Alman ekolü ahlaki kaygılar üzerine kurulmuştur. Felsefesinden ideolojisine, sosyolojisinden ilmi-iktisadi düzenine ahlaki kuramların izlerini görürüz. Az sonra vereceğimiz Mannheim’ın üç temel sezgisinde dahi Mannheim, ideolojiler alanından bahsederken ahlaki ve dini öğeleri göz ardı etmemiştir.

Mannheim’ın üç temel sezgisi var diyor, Paul Kahn, “bahtiyar üç sezgi.” Bunlar:

a)İdeolojik araştırmanın yayılacağı alanların girift olduğu sezgisi:

Dar manada ideolojilerin alanı, vehimler, mitler, ütopyalardır. Geniş manada ideolojilerin alanı: İlmi, iktisadi, ahlaki, dini ideolojilerdir, ifade ve iletişim vasıtalarının ve işlemsel yöntemlerin alanıdır, işaretler, sinyaller ve semboller, formüller, ayinler ve adetlerdir.

b)Gerçek tarih ile tarih şuurumuz arasındaki ezeli bir çözülüş (intibaksızlık) olduğu sezgisi.

c)Sosyal realitenin bütün şekilleri, bütün görünüşleri ile bilgiye toptan sızdığı sezgisi. İdeolojilerin veya perspektiflerin çeşitliliği ile sosyal kadroların farklılığı arasındaki karşılıklı münasebetler hakkındaki sezgi²²¹.

a) Entelektüel Gelişme ve Ahlak

Entelektüel gelişim deyince ilk önce entelektüel gelişimi yapan ve onu belli bir noktaya getirmek için çaba sarf eden entelektüel kişi üzerinde durmak gerek. Çünkü entelektüel diğer bir deyişle aydın toplumunun gelişimi üzerinde birebir etkiye sahiptir. Her zaman gelişime ilk önce aydınlar açık olmuştur. Bir yenilik onlar

²²⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.302.

²²¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.304–305.

tarafından kabul görmüşse, bu toplum tarafından da benimsenmektedir. Bu sebeple konumuza entelektüel ve onun vasıfları ile başlamak yerinde olacaktır.

Entelektüel'in tarifi zor olsa da herkes tarafından farklı vasıfları ön plana çıkarılmış birçok tanımı vardır. Entelektüelin ahlaki vasıflarını ön planda tutan birkaç tanıma değinmek konumuzun bütünlüğü açısından daha faydalı olacaktır.

Sartre, ortalama Fransız aydınının entelektüel anlayışını şöyle belirtir: entelektüel, zekâ ile ilgili bir faaliyet (müspet ilimler, tatbiki ilimler, tıp, edebiyat v.s.) sayesinde az veya çok isim yapan ve kazandığı ünü kötüye kullanarak toplumu ve kurulu düzeni eleştiren bir nevi insan. Bu eleştiri, topyekûn veya dogmatik (müphem veya açık, ahlakçı veya Marksçı) bir dünya görüşü adına yapılır. Örnek mi istersiniz? Atomun parçalanması üzerinde çalışan bilginlere entelektüel denmez; onlar sadece bilginlerdir. Ama aynı insanlar imaline yardım ettikleri aletlerin büyük tahrip gücünden korkarak efkâr-ı umumiye'yi atom bombasının kullanılmasına karşı uyarmak için bir araya gelir ve bir bildiri imzalarlarsa entelektüel olurlar²²².

Entelektüel olmak için bir konu üzerinde bilgili olmak yeterli değildir: Asıl olması gerekenin toplumun hassasiyetlerine haiz olmaktır. Yani entelektüel ahlaki ve insanı vasıflara karşı vurdumduymaz olmamalı eleştirilerinde bu ölçüleri devamlı göz önünde bulundurmalıdır. Atom bombası örneğinde olduğu gibi entelektüelin sahip olduğu ahlaki ve insani vasıflar onu diğer bilim adamları ve akademisyenlerden ayır tutmaktadır. Zaten bu sebepten dolayı kendisine entelektüel deniyor.

Bir Akademi üyesine göre, "Entelektüelin ilk vasfı dürüstlüktür." Kime karşı dürüstlük? İnsanın insana düşman olduğu bir dünyada dürüstlük kabil mi? "her asrın, bilhassa bizimkinin bir Diyojen'e ihtiyacı var. Ama Diyojenliği göze alacak kadar pervasız, Diyojen'in sözlerine katlanacak kadar sabırlı insanlar nerede?" (Guéhenno)

Tanınmış bir yazar (Maulnier) entelektüelin görevlerini şöyle sıralar, "düşünmek, doğruyu aramak, nesnel bilgiye ulaşmak. Entelektüel hiç kimseye ahmakça bir saygı göstermemeli, müesseseseleşen doktrinlere kuşku ile bakmalı. Naslara bağlanmak kısırlaşmaktır. Gelenekle savaş, evet; modaya teslimiyet, hayır. Entelektüel, hükümlerini aklın ışığında vermelidir, tutkuların değil. Entelektüelin başlıca vasıflarından biri de hoşgörü."²²³

Entelektüel doğruyu söyler; cesurdur, yani bir araştırmayı sonuna kadar götürür. Başlıca vasfı, eleştirmek. Ne kendi varacağı hükümlerden çekinir, ne herhangi bir iktidara ters düşmekten. Sosyal müesseseleri karşılaştırır, tahlil eder; daha insanca ve daha rasyonel bir düzenin kurulmasına yardımcı olur. Bir kelimeyle, toplumun şuuru ve ileri güçlerin sözcüsüdür (Paul Baran)²²⁴.

Dürüstlük, hoşgörü, sabır, doğruları söylemek, cesaret bir entelektüelin sahip olması gereken vasıflardandır. Bunlardan tek tek bahsederken aslında biz söz konusu

²²² MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, s.20.

²²³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.16.

²²⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s. 19.

bu vasıflarla ahlakı anlatmaktayız. Toplum nazarında kabul gören ve sahip olduğu bu vasıflarıyla diğerlerinden ayrılanlara entelektüel diyebiliriz.

Türk aydınları ise başta Ziya Gökalp olmak üzere entelektüel anlamına karşılık gelebilecek münevver ve güzide kelimeleri üzerinde durmuşlardır. Her ne kadar entelektüelin tanımı hususunda aydınlar arası farklı yorumlar olsa da ortak kanaat belli bir ahlaki karaktere sahip olmalarıdır.

Bir milletin münevverlerine, mütefekkirlerine o milletin güzideleri adı verilir... Münevver ise insani şeyleri derinleştiren, bunlardan hikmet dersleri çıkaran bir mütefekkirden ziyade, âlemi tecdit ve istihalelere uğratacak keşfiyat mesaide bulunan bir insan manası vardır... Bu garip beyanatı bugünkü dile çevirelim: elli altmış yıl öncesine kadar entelektüelliğin ilk şartı üniversiteyi bitirmektir. Zamanımızda ise münevver, dünyayı yenileştirecek ve değiştirecek keşifler ve çalışmalar yapan adamdır:

Bu tarife göre edebiyatçılar da, tarihçiler de, filozoflar da entelektüel sayılmayacaktır...

Mümtaz Turhan'a göre ise hakiki bir münevverin haiz olması zaruri görülen vasıfları şunlardır: 1- Yüksek tahsilin mümkün ve müessir kılacağı derli toplu umumi ve temelli bilgi. 2- Memlekete, mensup olduğu topluluğa ve ahlaki saha da dâhil olmak üzere, karakter ve şahsiyetin gelişmesini temin eden, sosyal veya milli bir terbiye. 3- İhtisasa kadar gidebilen esaslı bir mesleki bilgi ve tahsil²²⁵.

Bunca tarifin sonunda ortak bir tanımda birleşmek her ne kadar zor olsa da genel olarak şu vasıflar üzerinde mutabık kalınabilir:

Entelektüel, yükselen bir sınıfın şuurudur, yani bir devrimcidir. Ayrıcı vasfı: tenkit.

Şöyle bir taslak çizmek kabil:

1-Entelektüel, zamanının irfanına sahip olacaktır. Ülkesinin dilini, edebiyatını, tarihini bilecek, dünyadaki belli başlı düşünce akımlarına yabancı olmayacaktır.

2-Peşin hükümlere iltifat etmeyecek, olayları kendi kafasıyla inceleyip değerlendirecektir.

Başlıca vasıfları dürüst, uyanık ve cesur olmaktır. Yani bir bilgi hamalı değildir entelektüel. Hakikat uğrunda her savaşı göze alan bağımsız bir mücahittir²²⁶.

Entelektüeli iyi anlayabilmek için entelektüelin tarihine inmek gerekecektir. Çünkü araştırılacak her konu ve ayrıntı entelektüelin geçmişine biraz olsun ışık tutacaktır. Entelektüelin öncüleri sofistlerdir. Sofistler zamanının ahlak önderleri ve öğretmenleridir. Toplumlara tarafından itibar görmüşlerdir. Sofist'in ne ve kim olduğuna dair sanırım şu paragraf gayet açıklayıcı olacaktır.

²²⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.20-22.

²²⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s. 24.

Kelimenin garip bir kaderi var. Önceleri üstat anlamındadır. Büyük şairlere, büyük filozoflara, ünlü müzisyenlere, Eski Yunan'ın Yedi Bilgesi'ne hep sofist denir. Yavaş yavaş itibarını kaybeder kelime. Meçhulün fethi, maziye bağlı olanları rahatsız eder. Her tecessüs tehlikelidir. Bilgi ve ahlak alanında yani araştırmalar yapan sofistler, çevrelerinde kuşku uyandırır. Dinleyicilerden para almaları da dedikodulara yol açar. Kamuoyunu sofistlerin büsbütün aleyhine çevirir. Eflatun'un hücumları hür düşüncüyü bayraklaştıran birer safsatıcı, birer laf ebesi olarak damgalanır²²⁷.

Sofistler, insan merkezli çalışmaktaydılar ve yeni yeni toplumda yer edinmeye başlamışlardı. Her ne kadar önceleri toplum tarafından kuşku ile karşılanmış olsalar da daha sonra toplumun ayrılmaz parçaları olmuşlardır.

Sofistler, hem ahlak hem de düşünce alanında birer devrimciydiler, medeniyet tarihlerine göre. Yerleşmiş inançlara savaş açtıkları için tutucu çevrelerin kuşkusuyla karşılandılar. Soyut delillere itibar etmiyorlardı. Onlar için tek ölçü insan...

Bir kelimeyle sofistler, kültürü dar çevrelerin tekelinden kurtarmış, entelektüel hayatın bütün yönlerine dikkat çekmişlerdir...

Hiçbir yenilik önünde çekinmemek, daha önce kurulan metafizikleri küçümseme, akla inanış, yeni sevgi ve şüphe. İşte sofistlerin ayırıcı vasıfları.

Kısaca entelektüel sofistlerin torunudur, çılgınlığı hayâsızlığı, tecessüsü ile sofistlerin torunu²²⁸.

İlk bakışta alakasız ve ters gibi gözükse de sofistlerden sonra entelektüeli ortaçağ boyunca rahipler temsil etmişlerdir. Aydının rahiplerden öğrenmesi gereken birçok şey vardır, özellikle Ortaçağ Avrupasından.

Bu coşkun methiye bizi şaşırtmamalı. Mukaddeslerini kaybeden aydın, rahibin hasreti içindedir. Entelektüel, rahip gibi olmalıdır, Fichte'ye göre. Onun vazifelerini benimsemelidir. Bilgisi ile topluma hizmet etmeli, halka gerçek ihtiyaçlarını sezdirmeli ve onları nasıl karşılayacağını öğretmelidir²²⁹.

Her ne kadar “rahipler, toprak aristokrasisinin emrinde birer ideolog”²³⁰ olsalar da Ortaçağ'da entelektüel hayat içinde büyük görevler ifa ettikleri şüphe götürmez bir gerçektir.²³¹

²²⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.26.

²²⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.27-28.

²²⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.33.

²³⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.33.

²³¹ İdeolog, kelimesine açıklık getirmek amacıyla Meriç'in de alt bilgi olarak yer verdiği dipnotu aynen aktarıyorum: “16. asırda aydının adı şüphecidir. 17. de dinsiz yani “Liberten” (Liberten). Liberten, Eski Roma da azat edilmiş köle, yüzyıllarca sonra ön yargılardan sıyrılmış kimse, sıyrılmış veya sıyrıldığını sanan. Ne var ki kelimenin ikbali kısa sürer: Liberten, çok geçmeden aşağılayıcı bir mana kazanır: Çapkın, sefih, ahlaksız. Entelektüel kelimesi doğmadan önce filozofun yerine ideolog veya ideolojist kullanılır. Kelimenin doğuşu 1796, kelimeyi uyduran Destutt de Tracy. Manası, ideolojiyle uğraşan. İdeoloji, düşünceler ilimi. (MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.33).

Rahiplerden sonra entelijansiya ve ansiklopedistlerle birlikte yavaş yavaş modern entelektüel hayat kendini göstermeye başlar. Artık entelektüel gelişme İlkçağ ve Ortaçağ'dan farklı bir gelişim ivmesi göstermektedir. Ne ilkçağın o kısıtlı imkânları ne de Ortaçağ'ın o baskıcı havası vardır. Yeniçağla birlikte daha özgür olan ortam entelektüel hayatın gelişmesine ön ayak olacaktır.

“Ansiklopedistlerle onları takip eden entelijansiya gruplarının başlıca vazifesi, sosyal gelişme ile entelektüel gelişme arasında bağ kurmak olmuştur; yani, toplumun gözlemcisi ve yorumcusudurlar”²³².

Bu sebeple aydınlar toplumlarında ki birçok siyasi ve sosyal gelişimin öncüsü olmuşlardır. Eğer entelektüellerin topluma yön veren bu gözlem ve yorumları olmasaydı bugün yaşadığımız toplumsal ve siyasi gelişimi belki de yaşayamayacaktık. Acaba entelektüellerin toplum üzerinde bu denli etkisi var mıdır.

Aydınların etkisi siyasi şartlara göre değişir. Bazen iktidardakilere programlar sunar, bazen gerçekleşebilecek veya gerçekleşmesi imkânsız tedbirler teklif ederler. Fakat etkileri daima geniş bir alana yayılır. Politikacılarla partiler sınıf çıkarlarının temsilcisidirler iddiası, hakikatin bütününe kucaklamaz. Siyasetçiler kendi çıkarlarını gözetirler demek belki daha doğru olur. Bu çıkar, temsil ettikleri zümreninkilerle çatışır zaman zaman. Politikacının veya partinin görüşü, doğrudan doğruya meslekleri veya durumları ile ilgili siyasi şartlar tarafından biçimlendirilir. Aydınlar bu şartların bir kısmını kendi çıkarlarına uydurabilirler. Bazı dönemlerde birtakım çıkarları yüceltir, onlarla ilgisi olmayan değerleri hasıraltı ederek bir nevi ahlak kodu vücudu getirirler.

Bu içtimai iklim veya ahlaki kod yalnız politikayı, yalnız kanunların ruhunu değil, idari uygulamaları da etkiler. Ama bu alanda da aydınlar zümresi ile bürokrasi arasında çok daha doğrudan bir münasebet vardır²³³.

Entelektüel gelişimin yükselişi çoğunlukla devrim zamanlarına denk gelmiştir. Toplumun fikir önderleri olan aydınlar, gerek fikirleriyle gerekse de yaşam tarzlarıyla çevrelerine ve ileride oluşabilecek birçok fikir hareketine belki isteyerek belki de istemeyerek ön ayak olmuşlardır. Yani bir nevi entelektüeller toplumun dinamosu vazifesini görmüşlerdir. Kapitalizm, sosyalizm, marksizm, faşizm gibi birçok fikir hareketinin alt yapısını hazırlayanlar entelektüellerdir. 1917 Rus Devrimi, 1789 Fransız Devrimi ve Amerikan Ekonomik Devrimi gibi dünyaya damgasını vurmuş devrimlerin arkasında bu entelektüelleri görmekteyiz.

²³² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.35.

²³³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.45.

Entelektüellerin geniş ölçüde katıldıkları bir başka eylem de sosyalizm. Tarihi bir kanun bu. Sınıf kavgalarını körükleyenler kendi sınıflarına karşı savaşırlar.

Sosyal İlimler Ansiklopedisi sosyalizme katılan aydınları üç zümreye ayırır:

1-Ahlakçılar: Toplum vicdanını temsil etmek iddiasındadırlar.

2-İlimciler: Sosyalizmin kaçınılmazlığına, hiç değilse gerçekleşebileceğine inanırlar.

3- Demagoglar: Karışık bir zümredir: Şarlatanlar, ideoloji bezirgânları, toplumdaki öç almak isteyenler, sınıflarından kopmuş olanlar, insan severler v.s.

Ama unutmamak için gerekir ki, tiplerin çoğu karmadır. Sosyalizme katılan burjuva entelektüelleri kaderlerini yabancı bir kaderle birleştirmek ihtiyacını duymuşlardır. Yani davranışlarının sebebi ahlaki ve psikolojiktir. İşçiler ise insiyaki bir itilişle katılırlar sosyalizme²³⁴.

Entelektüellerin, milletlerin kritik dönemlerinde giriştikleri bu aydınlatıcı görev çoğu zaman önemli gelişmelerin yolunu açsa da siyasetten uzakta kalmalarına engel olamamıştır. Entelektüel siyasete bulaşmakla gerçek görevinin dışına çıkarak toplumda var olan tarafların düşüncelerine yandaş olmuşlardır. Péguy,²³⁵ entelektüelleri, siyasete bulaşmakla itham eder ve şunları söyler:

İlimci can çekişmektedir. Onun yerini başka bir din almıştır: Siyaset. Kendisini dinleyelim: “besbelli, politikanın dizginlerini elinde bulundurmak zevkli bir iş, yalnız, gerçek fikir adamlarının tanımadığı ve tadamayacağı bir zevk bu. Delil mi istersiniz? Bakın her yerde olduğu gibi, kendi çevremizde de entelektüel topluluklar nasıl kolayca birer siyasi topluluk haline geliveriyor... Sanıyorduk ki entelektüeller, su katılmamış entelektüeldiler; tek kaygıları vardı, düşünce. Oysa ne görüyoruz, içlerinden politikacı imişler. Yolunu şaşırmış, tefekkürün gerçek dünyasından habersiz birer politikacı. Hiçbiri p’sini bilmez politika ilminin, ama anadan doğma politikacıdır. Tecessüsü felce uğramış entelektüelin. Bu alçalışın sebebi cehalet.

Bir kelimeyle entelektüeller o çetin polemikçinin vur abalıyalarıdır. Çünkü görevlerine ihanet etmiş, siyasete bulaşmışlardır²³⁶.

Aydın vasıflarında siyaset yoktur. Aydın belli bir kategoriye sokmak onu öldürmek demektir. Zira aydın eleştireldir. Bu eleştirisi de yıkıcı değil yapıcıdır. Aydın fikirleriyle siyasete bulaşmaktan çok siyasilerin kendisinden feyz olduğu kişi olmalıdır.

Aydın siyasetle uğraşmamalı. Kalabalık tarafından alkışlanıyorsa ihanet içindedir. Yığınların mahkûm ettiği aydın, gerçek aydındır. İyi ama hangi yığınların? Sınıflara, milletlere ayrılmış bir Avrupa’da yekpare bir kalabalıktan söz edilebilir mi?²³⁷

²³⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.47.

²³⁵ Charles Péguy: (1873–1914). Fransız şair, denemeci ve editör.

²³⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.56–57.

²³⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.58.

Nasıl bir aydın sorumuza cevap ararken üzerinde duracağımız diğer bir entelektüel vasfı ise aydınların, toplumdan kaynaklanan kişiler üzerinde ki yozlaşma ve yabancılaşmaya karşı gördükleri kalkan vazifesidir. Suffert Georges bireylerde görülen ve dolayısıyla da topluma yansıyan dejenerasyona karşı kayıtsızlıklarından entelektüelleri, şezlong entelektüelleri benzetmesiyle kastettiği de bu olsa gerektir.

Şezlong entelektüelleri, yüz yıl önceki âlimlerin mirasçısı. Sözde ilimci, hakikatte yobaz. Bir kâhin edasıyla tekrarladıkları faraziyeler üç beş cümleye sıkıştırılabilir: İnsan hayatının manası yoktur. Tarihin anahtarı, sınıf kavgası. İnsanlığın tek amacı var: mutluluk. Oysa fertler de bedbaht, toplumlar da. İnsan suçsuz olduğuna göre, kabahat toplumların. Yani kişiyi yozlaştıran, toplum; yozlaştıran ve yabancılaştıran. Demek saygıya layık tek eylem. Yabancılaşmanın türlü biçimleriyle savaşmak... Dini, iktisadi, kültürel, ailevi, ahlaki yabancılaşma. İnsanları ikiye ayırabiliriz: bu yabancılaşmaları kaldırmak isteyenler, sürdürmek isteyenler.

Şezlong entelektüelleri, Graal'ı (İsa'nın kullandığı son tas) aramaya giden şövalyelere benziyor. Ama bu yeni bağlanışın çok üstün bir yanı var. Taraflarından hiçbir fedakârlık, hiçbir ahlak istemez²³⁸.

Kısacası; şezlongdaki aydın, bilgisizliği ile övünen bir ukala. Kendini rüzgârlara kaptırmış, aydınlık yarınları doğru ilerlemektedir²³⁹.

b) Rusya'da İntelijansiya ve Devrim

Rusya, batıya hem bir o kadar yakın hem de bir o kadar uzaktır. Bunun birçok sebebi olsa da kıtanın bu iki ucu arasında derin farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar entelektüel boyutta da kendini gösterir. Batının entelektüeli Rusya'da intelijansiyadır. İntelijansiyanın batıda ki entelektüellerden farkı nedir.

İntelijansiya, Batı dillerine Rusçanın armağanı: bir ülkedeki aydınlar topluluğu. Ama Rusya'da kelimenin daha kesin bir anlamı var: Belli bir dönemde yaşayan, ortak eğilimleri, ortak davranışları olan sosyal bir tabaka veya sınıf. İntelijansiya, kendine mahsus sıkı bir ahlak anlayışı olan, belli bir dünya görüşüne inanan, belli bir yaşayış tarzı, belli alışkanlıkları bulunan bir topluluk. Adeta bir tarikat. Ayırıcı vasfı ne meslek, ne iktisadi durum, ne sosyal sınıf. Birliği yapan düşünce, daha da çok sosyal düşünceler. Bu aydınlar yüzde yüz Rus. Davranışlarını anayurttan kopuş, Rus halkından ayrışıl diye nitelemek yanlış... Siyasetle uğraşmazlardı. Böyle bir iklimde politika, ister istemez edebiyata ve düşünceye sığınacaktı. İntelijansiyanın kapalı bir tarikata benzeyişi bundan. Yaşanan gerçeğin dışına atılmış, bağnaz olmasın da ne yapsın... İntelijansiya dogmatiktir, Rus ruhuna tıpatıp uyan bir dogmatizm. Batı da her varsayım, her nazariye eleştiriye açık. Her hakikat, bir nastr Rus intelijansiyası için, kısmi ve izafi hakikatler bile. İhtiyat, şüphe, tenkit... tanımadığı duygular. Bir raskol (eski keşiş) ahlakı. İmanını kaybeden intelijansiya, ilmi putlaştırır. Zaman zaman Hegel'ci, Saint-Simon'cu, Fourier'ci, maddeci ve daha da çok Marksist²⁴⁰.

²³⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.61.

²³⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.63.

²⁴⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.64–70.

Rus entelijansiyasını belli bir kalıba sokup sınıflayamayız. Kendi içinde tamamen farklı bir özelliğe sahiptir. Yaşadığı sosyo-kültürel ortam ve geçirdiği gelişim süreçleri batıdan farklıdır. Hitap ettiği halkta farklıdır. Bu kadar fark yanında entelijansiyanın batının entelektüeline benzeyen yönleri vardır. Sonuçta batı ve Rus kültürleri her ne kadar uzak coğrafyalarda yaşasalar da aynı kültürü paylaşmaktadırlar.

Rus entelijansiyası, Batı'daki aydın topluluklarına benzemez. Bu entelijansiyayı ciddi olarak vasıflandırmak istiyorsak, alışlagelen sınıf mefhumunu yeni baştan değerlendirmeliyiz. Evet, hiçbir sosyal tahlil, üyeleri birbirine yalnız “şuur” yalnız “tenkitçi düşünce” veya “ahlaki bir tutkuyla” bağlanmış bir sınıftan söz etmez. İntelijansiya bir yanıyla Raznoçinsi'dir. Raznoçinsi'nin Rusya'daki sınıflar manzumesinde kesin bir yeri yoktur. Demek ki, aydınların ilk ayırıcı vasıflarından biri, resmi sınıflarla uyumayan kimseler olmaları²⁴¹.

Siyaset ve yönetimi ilgilendiren birçok alana uzak kalmaya çalışsa da “Rus toplumunda ki tek itici güç olması sebebiyle İntelijansiya”²⁴² etkisini çoğu yerde hissettirmiştir. Rus eğitim sistemi de etkisinin görüldüğü kurumların başında gelmektedir. Daha önceleri klasik bir eğitim anlayışına sahip olan Rusya, değişen şartlara ayak uydurmuş ve kendini yenilemiştir.

İntelijansiya arasında daha elle tutulur ortak bir payda vardı: Rus terbiye sistemi. Aşağı yukarı 1825'lere kadar ülkenin belli başlı terbiye müesseseleri çeşitli askeri ve teknik okullardan ve akademilerden ibaretti... 1803'den sonra çarlık hükümeti ilk defa olarak ülkeyi sivil mekteplerle donatır.

Beş yeni üniversite açılır, aşağı yukarı bütün vilayet merkezlerinde liseler (jimnazyum) kurulur, hatta ilk eğitim bile düzenlenir... Raznoçinsiler bu merdivenin (seminer, jimnasium, üniversite) basamaklarını tırmanarak gün ışığına çıkabildiler. Mektepler olmasa onlar da olmazdı²⁴³.

Rus İntelijansiyası ve Rus düşünce sisteminin tanınmış isimlerden biri de Herzen'dir. Herzen, popülizmin kurucusu olup hiçbir düşünce sistemine dâhil değildi.

Herzen ne bir siyaset nazariyecisi, ne bir eylemcidir. Bakounin, anarşist fikirlerini yaymaya kalkınca, ona şiddetle saldırmıştır. Proleterlere büyük sevgi duyar; sosyalizme temayülü vardır ama liberal ve ferdietçidir. Yurduna bütün gönüllüyle bağlıydı, bununla beraber Slavcılarının yıldırımlarını çekti üzerine, çünkü hakka ve adalete karşı duyduğu saygı Rusya'ya karşı beslediği sevgiden üstündü.²⁴⁴

²⁴¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.105.

²⁴² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.107.

²⁴³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.75.

²⁴⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.92.

Herzen'in Slavcılarla ters düştüğü nokta Rus köylüsüne (mir) karşı takınılacak tavrın nasıl olması gerektiği üzerineydi. "Mir karşısındaki davranışı Slavcıların tıpkısıydı, şu farkla: Slavcılar, Mir'in ahlaki cephesi üzerinde duruyorlardı, Herzen iktisadi cephesi üzerinde"²⁴⁵.

Herzen 1850'de Avrupa'da yazdığı iki eserinde *Fransa ve İtalya'dan Mektuplar* ve *Öteki Kıydan*'da Avrupa'da ki yaşayışını ve hayal kırıklıklarını anlatıyordu. Islahat hamleleri akamete uğramış, devrimci eylemler hızını kaybetmişti. Bir zevalin alametiydi bu. Batı Avrupa toplumları, ahlaki değerlerden ve ideallerden uzaklaşıyordu demek. Bir yanda imtiyazlardan ayrılmak istemeyen zengin burjuvazi, bir yanda yoksul veya ötekiler kadar zengin olmayan ve mülk sahiplerinin servetine göz diken ama emellerini gerçekleştirebilecek gücü olmayanlar. Bir kelimeyle bir tarafta cimrilik, öbür tarafta haset²⁴⁶.

Genel kanaatin aksine Rusya'da Nihilist diğer bir ifadeyle maddecilik halkın tarafında bulunmak demektir. Avrupa'dan tersine bir gelişim çizen Rusya'da nihilist felsefi inanç, devletin yönetiminde kendini göstermiştir. Maddeci olmamak ahlaksızlıktır adeta, ferdin ve halkın sömürülmesinden yana olmaktır. Descartes'in metodik şüphesi Rus ruhuna yabancısıdır.

Rusya'da kendini iyiden iyiye hissettiren maddecilik devletin ve toplumun her kurumuna yavaş yavaş sinmeye başlamıştı. Yazarlar bazen halktan kişiler çoğu kurumda ve toplumda gördüğü kokuşmuşluğun nedenini artık zamanının geçtiğine inandıkları dine bağlıyorlardı. Yeni bir sistem ve düzen kurulmalıydı. Rusya tam da bu zeminde farlılaşmaya başlamıştı. İleride gerçekleşecek olan devrimin adeta alt yapısı hazırlanıyordu.

Devrimden sonra Rusya artık yol ayrımındadır. Akli karışıktır isyan ve metanet arasında seçim yapmak zorundadır. Ya isyanla bir şeyleri değiştirecekti ya da metanetli ve idealist davranıp başta bireylerden başlamak suretiyle toplumda, o beklenen değişime ön ayak olacaktı. Taraflar netleşirken herkes kendince bir safta yer almaya başlamıştı. Başlı çekenler ise Bakounin ve Lavrov'du.

O yıllarda Rus devrimcileri ikiye ayrılırlar. Bir kısmı Bakounin'e, onun isyan ve suikast metoduna bağlıdır; bir kısmı Lavrov'a. Lavrov, 1868-69'da yayımlanan *Tarihi Mektupları'nda* genç aydınları, köylere gidip, köylüleri eğitmeye ve kalkındırmaya çağırır. İdeali terakkidir. Terakkinin iki yönü var: Fertlerin vücutça, ahlakça, zihince gelişmesi ve sosyal müesseselerde hakkın ve hakikatin gerçekleşmesi. Ne ferdiyetçilik, ne sosyalizm: ikisi arasında tam

²⁴⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.88.

²⁴⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.87.

bir denge. Dünyayı yöneten: düşünce. Her çağda eleştiri yeteneğine sahip bir avuç insan var. Onları ezmeye kalkışan toplum, yerinde saymaya mahkûm. Aydınlar, 1870’de bu davete koştular. Hareket 1872’de bir seferberlik boyutu kazandı²⁴⁷.

Rusya’da yaklaşan devrim adına bunlar yaşanırken bizim intelijansiya ise gelişimini tamamen farklı bir yoldan sürdürmekteydi. Her şey de olduğu gibi bunda da tezat içindeydi. Rusya’da devrim halk talebiyle alttan gelen bir baskıyla olurken bizde ise tepeden inmeydi. Bu eleştirel manada değil Türk halkının karakteristiğiyle alakalıydı. Türk halkı devletçidir. Devlete ve onun en tepesinde bulunana her zaman saygıda kusur etmemiş hatta o makama geçmişten beri devam edegelen bir bağlılıkla kutsallık atfetmiştir. Bizim intelijansiya ise ülkesini ve halkını tanımamakla en büyük hatayı yapmaktaydı. Tanzimatla başlayan Jön Türklerle devam eden İttihat ve Terakki ile zirveye çıkan bizde ki intelijansiya halkına ve onun kutsal değerlerine yabancıydı. Belki de en büyük başarısızlığı bundan kaynaklanmaktaydı. Bizim intelijansiya ve diğer intelijansiya arasındaki farka atfen Meriç:

İtelijansiya Plekhanov’un Cleopatra’sı değil. Nerede o asalet? Nerede o cazibe? Cleopatra etin tecessüsünü, Cleopatra aşkı, hummayı temsil eder, Havva’yı temsil eder. Cennete sığmayan, yeni ufuklar arayan ve insanlığı tarihsiz bir bahçıvan olmak haysiyetsizliğinden kurtaran Havva’yı. Bizim entelijansiya mahalle aralarında ihtiyar gulamperestlere iffetini sunan, her mezellete önceden razı bir ahlak ve idrak düşkünü²⁴⁸.

Bu ülkenin bütün ırklarını tek ırk, tek kalp, tek insan haline getiren İslamiyet olmuş. Biyolojik değil, moral bir vahdet... Lazı, Kürdü, Arnavutu düğüne koşar gibi ölüme koşturan bir inanç bu. 600 yıl aynı potada erimek ve kâinata meydan okumak, zaferden zafere koşmak, beraber ağlayıp, beraber gülmek. Sonra çözülüş çürüyüş, kokuş. Ve bir mezarlık haline gelen memleket. Tarihin dışına çıkan Anadolu. Tarihin ve hayatın. Ve Avrupa kapitalizminin uyuz köpeği intelijansiya... İtelijansiya, efendilerinin fırlattığı kemikleri yalamakla meşgul. Havlamasını bile unutmuş. Dışsız, kuyruksuz. İnsan, inançlarını kaybedince çomarlaşıyor. Dinsizlik irticaların affedilmezi. En yiğit orduyu en miskin sürü haline getiren veba²⁴⁹.

Türk İtelijansiyası’na rağmen yeni kurulan cumhuriyetle birlikte iktidar, yaşamın her alanını kapsayan devrimleri halk nazarında kalıcı kılmanın yolunu çoktan aramaya başlamıştı. Cevabı en çok aranan soru ise bu konuda neler yapılabileceğiydi. Amaç, halkla atışmadan ve zıtlasmadan yenilikleri kabullendirmektir. Türk inkılâbı başarılı olabilecek miydi ya da Türk inkılâbı bu yeni düzenin neresindeydi, halka istediğini vermek yeterli miydi. Bu ve bunun gibi sorular

²⁴⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.94.

²⁴⁸ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.180.

²⁴⁹ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.156–157.

bize, yeni Türk devriminin sağlam temellere basması gerektiğini hatırlatıyordu. Konuyla ilişkili Bediüzzaman'ın ihtilal ve ahlak ile alakalı tespitleri ilginçtir. Bediüzzaman'ın ihtilalden kastı serbest iradeye, ahlaki ve dini ilkelere bağlı bir düzendi.

Aynı yıllarda “inkılâb”a yeni bir hüviyet kazandırmak isteyenlerden biri de Bediüzzaman’dır. Cumhuriyet’in kuruluş hazırlıkları yapıldığı sırada Ankara’ya davet edilen Bediüzzaman “yapılacağı söylenen hareketlerin memleket şartlarına uygun olmasını istiyor” ve “Şu inkılâbı azimin temel taşları sağlam atılmak gerek” diyordu. Bediüzzaman’ın memleket şartlarından kastettiği İslami esaslardı... Üstadın inkılâptan anladığı İslâmi esasların ihyasıdır. Bu esaslar da terbiye ile irşatla amme vicdanına nakşedilebilir. Ne var ki, inkılâbı yapanlar, İslamiyet’i diriltmek değil, “İslamiyet’e rağmen laik ve Avrupalı” bir devlet kurmak istiyorlardı. İnkılâbın ihtilalci muhtevasını değiştirmek, ona, kimsenin kabul etmeyeceği yepyeni bir mana yüklemek hiçbir belâğatin başaramayacağı bir teşebbüs idi. Hele Adalet Bakanı’nın genç hukukçulara, “Ellerinizdeki inkılâp oklarını, irtican (yani İslam’ın) kalbine saplayınız” diye seslendiği bir dönemde²⁵⁰.

Sonuçta Bediüzzaman’ın istediği gibi bir devrim olmamıştı. Belki düşüncesinde halisti ama günümüz şartlarıyla o dönem hakkında yargılamada bulunamayız. Yeni temelleri atılan bir devletin her kesimden destek talep etmesi ayağını yere sağlam basmak istemesi gayet anlaşılabilir bir nedendir.

c) Anarşizm ve Ahlak

Anarşizm ve ahlak ilk bakışta birbirinin tezaadı ve hiçbir zaman bir arada düşünülemeyecek gibi dursa da aslında bu iki kelime kendi içinde kaotik bir düzene sahiptir. Anarşizm insanda düzen karşıtlığı gibi ilk anda bir izlenim uyandırır da gerçekte her düzensizlik içinde bir düzeni de barındırmaktadır.

Asrın başlarında yayımlanan Fransızların Büyük Ansiklopedi’si, anarşizmi şöyle tarif ediyor: “Her baskıya, her disipline, her hükümete, her devlete, her iktidara, her otoriteye açılan, bir savaş... Bütün şekilleriyle siyasi, manevi, iktisadi baskının kaldırılması, hükümetlerin organizmalar içinde erimesi, hâkimiyetin yerine serbest anlaşmaların geçmesi... Emek, hiçbir dış güce boyun eğmeyecek, insan kendine teşkilatlanacak ve tam bir bağımsızlık içinde yaşayacak; ehliyetine göre üretecek, ihtiyacına göre tüketecek.

Anarşistler devleti toptan reddederler. Mühim olan kişinin mutluluğu. Hürriyet olmadan mutluluk gerçekleşemez. Demokrasi, yani halkın hâkimiyeti başka, siyasi hürriyet başka. Demokraside halk, iktidarını memurlara devretmek zorundadır, demek ki hep insanoğlunun hükümeti, hep keyfilik (Proudhon)²⁵¹.

²⁵⁰ MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, s.132–133.

²⁵¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.164–165.

Anarşizm bir düzen karşıtlığı olması sebebiyle siyasetten de uzaktı. Kavgasını ise siyaset dışında sürdürmüştü. “Anarşizm, Rusya, İspanya ve Fransa’da önemli bir rol oynamıştır. Siyasi bir parti içinde mücadeleyi reddeden anarşistler daha çok sendikalar içinde kavga verdiler. Ahlaki bakımdan çok titiz olan ve insanların hürriyeti için savaştan anarşistlerin, siyasi hayata katılmamış olmaları üzücüdür”²⁵².

Rousseau’nun, “tabiatı iyi ve hür olan insan” inancından yola çıkan anarşizm, tarih içinde üç akıma ayrılır: Hristiyan anarşizmi, Tolstoy’un öncülüğünde Çarlık Rusya’sında gelişir. Ferdietçi anarşizm, piri Max Stirner. Komünist anarşizm. Proudhon, amaçlarını açıkça belirttiği için, bugün de, anarşizmin en büyük nazariyecisidir²⁵³.

Anarşizmin akla gelen en büyük savunucularından biri olan Proudhon’a değinmeden geçemerdik. 1969 yılında yapılan bir konferansın Proudhon’la ilgili girişi şöyle başlar:

20. asır, Proudhon’un asrı. Proudhon hem demokrasinin, hem sosyalizm, hem anarşizm bayrağı. Fetihten fethe koşan bir düşünce Proudhon. Kiliseleri yıkan bir düşünce. Gerçeği bütün tezatları ile kucaklayan bir düşünce. Kalıplaşmadığı, katılaşmadığı için canlı.

Cemil Meriç, İslamiyet ile Proudhon’cu anarşizm arasında iki açıdan yakınlık kurmakta beis görülmez: 1) Kanun hâkimiyeti; 2) Faiz yasağı. İki nazariyenin (!) farklılaştığı nokta ise, İslamiyet’in vahyi, anarşizm’inse akli esas almasıdır sadece:

Proudhon’un temsil ettiği anarşizm Batı’nın bütün doktrinleri içinde İslamiyet’e en yakın olan felsefedir. İslamiyet de bir nomokrasi (kanun hâkimiyeti)dir, anarşizm de. Yalnız anarşizm için Nomos (kanun) maşeri akıldır, İslamiyet için vahiy yani ilahi şeriat. Proudhon emekten doğmayan bir kazancı mahkûm eder. Faiz bir sömürü aracıdır, üstada göre.

Proudhon’cu anarşizm: İslamiyet’e en yakın felsefe...

Okurken insan hayret ediyor değil mi? Etmemeli; zira o yıllarda bu tür mukayeseler zaaf olarak değil, meziyet olarak görülüyordu; bilhassa “İslam sosyalizmi” gibi şablonlar revaçtayken²⁵⁴.

Asıl konumuza yani anarşizmin insanlığa nasıl bir ahlak anlayışı sunduğuna gelince gördüğümüz tamamen kendiliğinden gelişen bir ahlak anlayışıdır. Anarşizmin istediği insanın öz benliğinde bulunan gerçek ahlak anlayışının farkına varmasıdır. Kişi öyle hissettiği için iyi davranmalıdır ve bundan da hiçbir menfaat ummamalıdır.

Anarşist ahlak ne Bentham’a dayanır, ne de Kant’a; ne faydacıdır, ne vazife ahlakçısı. Kropotkin’in benimsediği ahlak Guyau’nun ahlakı²⁵⁵; Guyau da

²⁵² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.166–167.

²⁵³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s. 167.

²⁵⁴ CÜNDİOĞLU Dücan, *Bir Mabed İşçisi: Cemil Meriç*, s.36–37.

dıştan gelen hiçbir otorite kabul etmez. “Ahlaklıyım, çünkü ahlaklı olmak bana zevk veriyor; soyum için faydalı olan şeyleri benimseyemezsem, iyi olmazsam üzülüyorum. İnsanlar her çağda yiğitlik, fedakârlık göstermişlerdir; bir dakikalık feragat, bir dakikalık heyecan için hayatını vermeyecek kaç kişi var? Ne hodkâmlık, ne diğerkâmlık bu, başkalarının bahtiyar olduğunu görmek zevki sadece.” Guyau’ya göre: “Vazife: Hayatın coşkunu, şiriyeti; kendini ifade etmek, gerçekleştirmek, feda etmek isteyen hayatın...”

Anarşistler, dünya görüşleri bakımından maddeci ama ahlak anlayışları ile idealist birer iyimserdirler...

Kropotkin’in ütopyasında insan, insan için melektir, Stirner’inde kurt. Nazari sahada bağdaşması imkânsız olan bu iki ahlak, çağdaş toplum söz konusu olunca birleşir. Zira anarşist herhangi bir devletin değil, devletin, yani baskının düşmanıdır. Demokrasi bir aldatmacadır, ona göre. “halk temsilcilerini seçtiği için hürdür” diyorlar, bu öküzün istediği kasabı seçmesi gibi bir şey. İktidarını devretmek onu kaybetmektir. İşçi de olsa, her milletvekili, yarının yahudasıdır. Millet meclisine bir işçi göndermek neye benzer bilir misiniz? Bir annenin kızını geneleve kaydetmesine. Sosyalistler için mühim olan iktisadi eşitlik; anarşistler için iktisadi eşitlik ve ferdi hürriyet; uzlaşması imkânsız iki prensip. Anarşistler despotik bir ekseriyetle (sosyalist bile olsa) herhangi bir despot arasında fark görmezler²⁵⁶.

Anarşizm belki bir an için toplumun belli bir kesimine büyük bir ilham vermiş olabilir ancak o da kendi çapında ütopyaydı. Sonuçta cevapsız birçok soruyla birlikte bir hayal olmaktan öteye geçemedi. Zamanla anarşizm kendi içinden çıkan bazı aşırı uçların sivri tezleriyle yavaş yavaş kendi sonunu hazırlar oldu. Bakounin ve Kropotkin bunu çok önceden görerek endişe duyanların başında gelmektedir.

Bakounin de, Kropotkin gibi, hassas bir insandır, cinayetten hoşlanmaz, Blanqui’cilere düşmandır. Bir gün ayaklanacak olan halkın, cellâtlarını öldüreceğinden üzüntü duyar ama çömezleri intikamın her şeklini benimserler. 1881 Londra Anarşist Kongresi şu karara varır: “Kurulu düzenin herhangi bir temsilcisini: Kral, vekil, papaz, polis, sanayici, kim olursa olsun, öldürmek meşrurdur. Ve anarşizm, nazariyecilerinin yüzünü kızartacak bir haydutluğa dönüşür”²⁵⁷.

Bugün anarşizmden ilk zamanları gibi bahsedebilir miyiz orası meçhul ama anarşizm döneminin acılarından ve ızdıraplarından beslenerek çığ gibi büyümüş ve bugüne kadar gelmiştir. Artık geçmişin o harareti tartışmaları içinde anarşizmin adı

²⁵⁵ Guyau: (1854–1888). Meydan Larousse’da Alfred Fouillé’in damadı deniyor, oysa üvey çocuğudur. Parlak, derin ve atılgan zekâsıyla çağında etkili oldu. Eserinin ahlaki yönü iki temel fikre dayanır: 1) Yapabiliyorsun, o halde yapmalısın; 2) İnsanlar sıkı bir dayanışma ile birbirlerine bağlıdırlar. Abdullah Cevdet, bu coşkun ve şair fikir adamının hayranlarından. “Terbiye ve Veraset” adlı eserini Türkçe’ye kazandırdı. Guyau’dan bir başka tercümesi de, “Bir Filozofun Şiirleri”dir. Hasan Ali, “Sosyolojik Bakımdan Sanat’ın ana fikirlerini 1928’de yayımlanan bir risalede hülâsa etmiştir. (MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.312).

²⁵⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.174–175.

²⁵⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.176.

geçmemektedir. Ne olursa olsun “anarşizm, insanların yaşadıkları hayat tarzından tedirgin olduklarını belirten bir isyan ve ızdırap çılgılığıdır”²⁵⁸.

Bir kelimeyle anarşizm, XX. asır ortalarında siyasi bir hareket olarak çöküş halindedir; lakin entelektüel tesiri, dolambaçlı yollardan, devam etmektedir. 1950 sonrası anarşistler üzerinde durdukları, âdem-i merkeziyetin her sahada lüzumlu ve arzuya şayan olduğudur; siyasi plüralizme bir nevi katılıştır bu. Modern ilimlerin ve teknolojinin gelişmesi, küçük komünotelerden kurulu devletsiz bir düzen içinde, âdem-i merkeziyeti büsbütün zorunlu kılmıştır²⁵⁹.

Anarşizm başlığını, Nurettin Topçu’nun isyan ahlakı konusundaki düşünceleri ile noktalamak uygun olacaktır. Topçu’ya göre anarşizm, yalnız ilahi iradeye varmak içindir. İlahi iradenin olmadığı bir isyan, sadece insanlığı bölmeye ve manevi inkıraza neden olmaktan başka bir işe de yaramazdı.

İlahi iradeden ayrılan isyan... Ruhî tekâmüle uygun olmayarak, insanı bilakis bölüyor, kendini yine kendinden ayırıyor. Stirner’in anarşizmi, Rousseau’nun meflûç ferdiyetçiliği ve Schopenhaur’ın akıbetsiz bedbinliği, bizim anladığımız manada, mesuliyet iradesinden fıskıran, iman kaynaklarından hayat alan ve nihayet ilahi varlıkla birleşmek hamlelerinin ifadesi olan isyanın tam zıddıdır. Biz ferdi bu yıkıcı isyanlardan kurtararak, hem içtimâi uysallığın ve hem anarşist ferdiyetçiliğin, hem cemiyetin, hem cemiyetin, hem Allah’sız varlığın üstüne yükselteceğiz. Bizim isyanımız, Allah’ın insanda isyanı diye ifade edilebilir ki bu isyan, Hallac gibi bir Müslüman mistiğin dilinde şu şekilde en belîğ ifadesini bulmuştu: “Ben hakikat’im!”²⁶⁰

d) Hürriyet ve Ahlak

Hürriyet ve ahlak derken aslında kastettiğimiz hürriyetin tanımının ahlakın tanımına denk düştüğü içindir. İnsan iyi ve güzeli seçerken kendi vicdanıyla baş başadır yani seçme hürriyetine sahiptir. Eğer seçtiği iyiye bu hürriyet onu doğruca ahlaka götürür.

Hürriyet mefhumuna yeni bir anlam kazandıran: Rousseau. Ona göre, insan sıfatına bağlı, sadece o sıfattan gelen bir hürriyet vardır. Yeni hukukun, yeni ahlakın, yani demokrasi hukuk ve ahlakının temeli bu hürriyet anlayışıdır. İnsan insana eşittir. Hiç kimse başka bir kimseden ne daha üstün, ne de aşağı. İnsanı insan yapan ruh ve akıl. Ruh ve akıl, bütün insanlarda bir. Bütün insanlarda konuşan vicdan aynı. İçinden gelen sese kulak vermek, hissettiklerini söylemek, düşüncelerini dile getirmek her insanın hakkı. Kimse bu sesi boğamaz, bu iradeyi baskı altına alamaz²⁶¹.

Hürriyet nedir? Şarlman’ın hocası Alcuin’e göre: günahsız bir hayat. Bir ahlakçının anlayışı bu. Massachusetts Kanunname’sindeki tarif de aşağı yukarı aynı: ‘Doğru ve iyi olanı yapmak hakkı’. Kanun koyuculardan biri, Wintrop (1588–1949) tarifi şöyle açıklar: iki türlü hürriyet var... Biri bozuk... Hayvan da, insan da kullanabilir bu hürriyeti: hoşuna gideni yapmak. Böyle bir

²⁵⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.169.

²⁵⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.176.

²⁶⁰ TOPÇU Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, s.132.

²⁶¹ MERİÇ Cemil, *Bu Ülke*, s.199.

hürriyet, her otoriteye düşmandır, her kurala kafa tutar, aşağılatır bizi. Hakka da, barışa da karşı, tanrı yasaklamış bu hürriyeti. Bir de medeni ve ahlaki hürriyet var, gücünü birlikten alan bir hürriyet. Devletin görevi, bu hürriyeti korumaktır işte. Bu kutsal hürriyet uğruna gerekirse canımızı vermeliyiz: doğru ve iyi olan her şeyi çekinmeden yapma hürriyeti. Kiliseye göre de hürriyet ikiye ayrılır: Bozuk olan, kutsal olan²⁶².

Hürriyet insanı kısıtlayan her şeyden kurtulmak demektir. Kölelikten kurtulmak hürriyetin bir yönüken cehaletten kurtulmak ise diğer bir yönüdür. İnsan eğer seçme kabiliyetinden yoksunsa hürriyet tek başına hiçbir şey ifade etmez.

Zaten Sartre'da insan hürriyetten kurtulamaz diyor, eli ayağı bağlı, hürriyet denizine atılmış. İstese de istemese de hür. Bu nasıl bir hürriyet? Havaya fırlatılan taşın hürriyeti. Hürriyet, vehimlerin en çılgını. Determinizm deli gömleğinden daha insafsız: yalnız kolunuzu bacağınızı hapsedmekle kalmaz, ağzınızda da tıkaç... Eski Yunan, ananke, fatum, nemesis demiş bu meçhul, bu korkunç güce; Hint karma; semavi dinler, kader... Galiba tek kurtuluş inanmak. Ama onda da hür değiliz. İman ilahi bir hidayet²⁶³.

Diğer bir önemli konu ise hürriyete tek taraflı bakmamak ve hürriyeti sadece yasalarla sağlanan bir ortam olarak görmemektir. Hürriyet bir yaşam tarzıdır. Hürriyet bu yaşam tarzının gereklerini yerine rahatlıkla getirebilmektir. Dolayısıyla hürriyet bir bütündür ve biri olmadan diğerinin olmasının da pek bir anlamı yoktur.

Bize lazım olan birtakım hürriyetler değil, hürriyetlerin bütünü. Hür olmak, her türlü kölelikten kurtulmak demek. Cehalet ve sefaletten daha ağır kölelik var mı? Vicdan hürmüş... İmanını kaybeden halk kuvvetli bir ahlak ve felsefe terbiyesi alamadıktan sonra bu hürriyeti ne yapsın? Çalışma hürriyeti varmış... Çalışma vasıtalarından yoksun halk, topraksız, aletsiz, sermayesiz, kollarını bile kullanamazken, bu hürriyet neye yarar? Gerçek hürriyet yalnız hak değil kuvvettir de: yeteneklerini adaletin hâkimiyeti ve kanunun himayesi altında geliştirmek iktidarı. Kullanılmayan soyut bir hürriyet, hürriyet midir? Sokak fenerleri körlerin ne işine yarar? İnnemelilere yürüye bilirsiniz diye kanun çıkarmak yeter mi?²⁶⁴

Kültürümüze yabancı literatürden girmiş olan hürriyet kelimesinin dilimizde ki yolculuğu uzundur. Biz, bundan ziyade hürriyet kelimesinin Osmanlı ve günümüz için ne ifade ettiği üzerinde durmak istiyoruz. Daha önce hürriyet için yazdıklarımıza ilaveten Osmanlı için hürriyet kelimesini bir cümleyle açıklamak istersek Suavi Efendi'den yararlanabiliriz. "Suavi Efendi için hürriyet demek, adalet demek. Adalet ise, İslam'ın temeli"²⁶⁵.

²⁶² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.201.

²⁶³ MERİÇ Cemil, *Jurnal II*, s.217–218.

²⁶⁴ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.202–203.

²⁶⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.206.

İslam, cihanşümul bir dindir, bütün insanlara hitap eder. Kast da tanımaz. Gerçek Müslüman nazarında sosyal sınıf diye bir şey olmaz. Servet veya mevki ayırmaz insanları; Müslüman, Müslüman'a eşittir...

Demek ki İslamiyet'in temel mefhumu: eşitlik. Bu bir amaç değil, bir hak. Hürriyet, eşitliğin bir başka adı veya görünüşü. Sınıf kabul etmeyen, imtiyaz tanımayan bir dinde kimin, kime karşı hürriyeti? Batı, hürriyeti, bir hata işleme hakkı olarak tarif ediyor. Müslümanın böyle bir hakkı yoktur. Çünkü o ebedi hakikatin, yegâne hakikatin, cihanşümul hakikatin emrindedir.

Evet, İslamiyet bir kanun ve nizam hâkimiyeti (nomokrasi)dir. Batı'nın gerçekleştirmeye çalıştığı eşitliği çoktan fethetmiştir. Fikir hürriyetini, insanı insana saldırtan bir tecavüz silahı olarak değil, bir ikaz, bir irşat vasıtası olarak kabul etmiştir. Demokrasinin ta kendisidir İslamiyet. Ama Batı'nınkinden çok başka bir ruh ikliminde gelişen, çok başka umdelere dayanan bir demokrasi²⁶⁶.

Antik Yunan'da ortaya çıkmış ve adını buradan almış olan demokrasi nasıl oldu da İslamiyet'in ta kendisi olmuştur. Belki de demokrasinin insanlığı ulaştırmaya çalıştığı o üstün erdemlere İslamiyet daha doğuşundan itibaren sahipti. Zaten İslamiyet ile demokrasinin çelişen yönlerinden çok benzeşen yönleri mevcuttur. İnsanları kulluk zemininde birleştiren İslamiyet açısından bir çiftçiyle bir padişah tamamen eşitti. Birbirlerine karşı hukuk önünde hiçbir üstünlükleri yoktu. Demokrasi, batı kaynaklı bir kavram ve yönetim şekli olmasına rağmen batıdan çok doğuda tartışılmış ve sahiplenilmiştir. Demokrasi ve hürriyet ilişkisine gelirsek:

Weber'ci bir sosyologa göre, demokrasiyi diğer siyasi rejimlerden ayıran ön faraziye: hürriyet. Hürriyet, demokrasinin başlangıcından itibaren mevcuttur; derece kabul etmeyen, kayıtsız şartsız bir hürriyet. Bu mefhum demokrasinin amacını da belirler: eşitlik. Eşitlik gerçekleşemez, gerçekleşirse demokrasi hikmet-i vücudunu kaybeder, yerini anarşiye bırakır. Tarihteki demokrasileri anlamak ve özlerinden ne kadar uzaklaştıklarını tayin etmek için onları bu saf tiplerle karşılaştırmak gerek.²⁶⁷

Hürriyet kavramı da zamanla ahlak gibi evrim geçirmiştir. Bernard Lewis'e göre hürriyet, hükümet tarafından yapılacak kanundışı davranışlara karşı vatandaşın korunması, hükümetin kuruluşuna ve yönetimine katılma hakkıdır... Hürriyet, belli bir siyasi teşkilat tarafından korunur ve tatbik edilir. Bu siyasi kuruluşu tatbik edenler, umumiyetle ona demokrasi derler²⁶⁸.

Gerek olumlu gerekse de olumsuz birçok tanım ve zengin bir anlam içeren demokrasinin vaat ettiği hürriyet ve eşitlik kimisi için elde edilmesi gereken bir gerçeklikken kimisi için de bir ütopyadan ibaretti. Şurası bir gerçek ki demokrasi artık tartışma götürmez bir sistem ve dünya üzerinde çoğu milletin sahip olduğu, olmayanların ise elde etmek için her türlü fedakârlığı gösterdiği bir yönetim şekli olarak varlığını sürdürmektedir.

²⁶⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.171-172.

²⁶⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.169-170.

²⁶⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.209.

Batı'dan gelmiş bir mefhum gibi dursa da hürriyetin aslını Osmanlı kendi bünyesinde tüm renkleriyle yaşatmıştır. Bunu kendi değil batılı müsteşriklerde çok rahat görebiliyoruz.

Lewis'e hatırlatalım: Osmanlı ülkesinde "hükümet tarafından yapılacak kanun dışı davranışlara karşı vatandaşı" koruyacak aşılmaz kaleler vardır: şeriat ve örf. "Hükümetin kuruluşuna ve yönetimine" katılamayacak tek fert yoktu. Hürriyet, Müslüman olsun, Hristiyan olsun, tab'a-i şahanenin müşterek mameleki. Yabancılaşmış bir iki aydın, yani Batı'nın birkaç papağanı, hürriyet içinde hürriyet hasreti çekerken, "bize bağlı olan memleketin (Romanya) çocuğu olan Panait Istrati, dünyanın en hür diyarı Osmanlı ülkesidir" diyordu. "Tanrı'ya ve Padişah'a çatmadıktan sonra insan orada her şeyi yapmakta serbesttir." Bir kelimeyle, Avrupa'nın özlediği gerçek demokrasi ilk –belki de son- defa olarak Devlet-i Aliyye'de gerçekleşmişti. Çağdaş Avrupalı derbeder Istrati'nin açık kalpliliğinden de mahrum²⁶⁹.

Bu denli özgür bir yönetim anlayışına sahip Osmanlı tanıtıldığının aksine dış etkilere karşı kendini koruyacak bir nevi otokontrol mekanizmasına da sahipti. Bu daha çok gençliği ve Osmanlı tebaasını dış etkilere karşı koruma amaçlıydı. Burada diğer bir amaçta devletin bekasıydı.

Sosyalizm gibi Osmanlı'dan günümüze uzanan diğer bir sorun ise yeni neslin eğitiminde ahlaken mevcut bulunan eksiklikler ve bunun için neler yapılabileceğidir. Meriç, kimilerinin aksine yeni neslin içinde bulunduğu bu halden kendisini ve kendisi gibi diğer aydınları sorumlu tutar. Erol Güngör bu konuda gençleri zihni çalışmadan kaçmakla suçlarken Meriç ise onları köklerine karşı yabancılaştırdıkları için kendisine ve diğer aydınlara ithamda bulunur. Meriç'in öz eleştirisi dikkate değerdir.

Onlara, ecdatlarını hor görmeyi öğrettik, mukaddeslerini yıktık birer birer. Sığınacakları kale kalmadı. Tefekküre değil, ukalalığa düşmanlar. Düşünce, heyecandır evvela, bulanıktır, coşkundur, serseridir. Setler çöktü, insiyaklar köpürerek akacak elbette. Evet, yeni nesiller şuursuz, bağınaz, barbar. Ama samimi, ama dürüst ama fedakâr. Bu haşin, bu serazat tabiat kuvvetini kemale ve fazilete kanatlandırmak, sizin gibi genç ve imanlı terbiyecilerin eseri olacak, aziz Güngör. Ben, dumanları hala tüten o bedbaht yangınları, mesut bir fecrin pırıltıları olarak görmek istiyorum²⁷⁰.

Kimilerinin aksine Meriç, bir aşkın varlığa inanmayı hürriyetten fedakârlık etme olarak görmemiş bilakis insanı yücelten bir fedakârlık olarak algılamıştır. Bununda istisnası kutsalla bir ilişkisi olmayana kutsallık atfetmemektir. İnsan, önce inanır sonra inandığını akıl süzgecinden geçirir ve bu inandıklarının üzerine kendi

²⁶⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.209.

²⁷⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.255.

binasını inşa eder. İnancı kâmil bir hale gelir. Kâmil iman sahibi de neye ve niçin inandığını bilen özgür insana dönüşür.

İnsanın insanlaşması, kutsala inanması ile başlar. Un animal religieux (Dini olan bir hayvan). Kutsal için fedakârlık yapan, kendisinden daha büyük bir varlığa inanan. Ama insanı mağarasından kurtaran, gerçek kutsalın yanında şuur için zincir olan bir sahte kutsal da var. Semavi dinlerden hiçbiri insanın gündelik hayatına karışmaz hale gelmiştir. Tehlikeli olan, kutsalla alakası olmayana kutsallık atfeden düşüncedir. Bir kast için inanç hürriyeti ilk defa Hindistan’da doğmuştur, sonra yunan ve Roma’da boğulmuş, 16. yüzyılda yeniden doğmuştur. Burjuvazi ki akıldır, artık sahte kutsallara inanmaz: Bugün Türkiye’de belli bir sahaya inhisar etmektedir hürriyetsizlik. Ama mutlaka tamamlanmalıdır, hürriyet²⁷¹.

Eğitim bilimleri ile ilgilenen bir akademisyen olan Bayraktar Bayraklı’nın ahlak ve hürriyet meselesinin eğitim ile olan münasebeti hakkındaki tespitleri dikkate değerdir. “Akıllı hür vicdanı hür birey yetiştirme” amacıyla yola çıkan öğretmenlerin tek hedefinin bunu sağlamak olması gerektiğine inanan Bayraklı, diğer yandan eğitimcilerin, bireylerin davranışlarına kısıtlama getirmesini ise tasvip etmemektedir.

Ahlak, hürriyet meselesinde de eğitimle birleşir. Çünkü eğitim hürriyetsiz düşünülemez. Öğretmen şöyle hareket et, böyle yapma derken aynı zaman da hürriyete sınır koymaktadır. Çünkü eğitimci düşünceyi bilgi alanında serbest bıraktığı kadar, davranışlara da aynı serbestiyi tanıyamaz.

“Ahlaki irade aynı zamanda hür irade ismine hak kazanan yegâne iradedir. Zira hürriyet dizginsizlik demek değildir, hürriyet bilakis kendine hâkim olmaktır... Benim hürriyetim esas itibariyle, kanunu kendime tatbik etmemde, başkalarının hürriyet sahalarına hürmet etmemde, başkalarının haklarına ait sahaya tecavüz etmememde mündemiçtir. Böylece Kant’ın tanınmış bir formülüne gelmiş oluyoruz: Öyle hareket et ki, diğer bir insana hiçbir zaman sadece bir vasıta, bir alet olarak muamele etme. Ona karşı muamelen bilakis, fiillerini kendisi tayin edebilen ve hürriyet için takdir edilmiş bir mahlûka yapacağını muamele olsun”²⁷².

Eğitimin bir hedefinin de fikren ve vicdanen hür bireyler yetiştirmek olduğuna değindik. Hiç şüphesiz eğitim sistemleri her türlü siyasal baskıdan ve etkiden uzak, açık fikirli ve özgür bireyler yetiştirmek için çalışırlar. Eğitimcilerin bunun farkında olarak birey yetiştirmesi ileride karşılaşılabilecek toplumsal sorunların çözümünde katkısı büyük olacaktır.

Halk kendilerini yönetecek kişileri seçtiği için, bu konuda sorumlu olarak eğitilmelidir. Eğitim yoluyla herkes, kendi yeteneklerini sonuna kadar geliştirmeyi beklemelidir. İnsanlar özgür olmak için eğitilmelidir. Eğitim, açık fikirliliği geliştirmelidir. Demokrasilerde eğitim; sağlıklı bir yarışma kadar,

²⁷¹ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.101.

²⁷² BAYRAKLI, Bayraktar, *İslam’da Eğitim*, s.46.

verimli bir işbirliği alışkanlığı geliştirmelidir. Okul, demokratik uğraşlara bir ortam olmalıdır. Eğitim üzerindeki siyasal denetim asgari düzeyde olmalıdır²⁷³.

Hürriyet büyük fedakârlıklar sonucu elde edilen bir değer. Hiç kuşkusuz bunun da bazı bedelleri vardır. Nasıl ki cumhuriyetin kazanılması kolay olmadıysa fikri sahada hürriyetin kazanılması da kolay olmamıştır. Bu noktadan hareketle Meriç, bizdeki hürriyet anlayışını ve fikir hayatını da sert bir dille eleştirmekten geri durmamıştır.

Bizde hürriyet yok. Ne hürriyeti? Fikir var mı ki hürriyeti olsun? Her fikir sahneye çıktığı zaman ısıklanır, hücumu uğrar, bir rahatsızlık unsurudur. Fikir de yaşamak için dövmek zorundadır... Hürriyet içtimâî sınıfların varlıkları, yani gerçek kuvvetleri ölçüsünde mevcuttur. Sınıfsız hürriyet yani havada hürriyet sadece cemiyetin çöküşünü gösterir. Cehaletin hürriyeti. Söyleyecek sözü olan her zaman ve her yerde hürdür. Var oldukça hürdür. Fedakârlıksız hürriyet olmaz. Hürriyet bir fedakârlık mirasına dayanır²⁷⁴.

Hürriyetin sadece hürriyet olarak kalmadığı içinde ahlaktan eğitime bir sürü vasfın barındırıldığı bu derin anlamlı kelime hala çağımızda üzerinde en çok tartışılan ve aranılan kelimesidir. Yüzyıllardır tecrübe ettiğimiz hürriyet kavramının günümüzde ki tüm eksikliklerine rağmen yine de çözümün temel unsuru olduğu açıktır. Hürriyet her şeyin başıdır, hürriyet olmadan hiçbir şeyden de bahsedilemeyeceği açıktır.

B. BİR AHLAK ADAMI OLARAK CEMİL MERİÇ

Bu başlığımız altında Meriç'i bir hoca, aydın, baba gibi değişik açılardan ele alıp kendisiyle ilgili yakın çevresinden bilgi edineceğiz. Ayrıca eğitimde farklı bir yaklaşım olan Surmoi metodunu tanıtacağız.

1. Geçitteki Düşünür Meriç'in Ahlaki Vasıfları

İnsan hayatta üstlendiği rolleri gün içerisinde oynarken bunları layıkıyla yerine getirmeye çalışır. Her zaman başarılı olur mu orası tartışılır ancak insanoğlu elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışır; bunu yaparken de birçok zorlukla karşılaşır. Kişi toplum nazarında önemli bir yeri işgal ediyorsa yükümlülükleri bir o kadar artmaktadır.

Meriç gibi baba olmasının yanında hoca ve aydın gibi toplumun fikir ve ahlaken önderliğini yapan insanlara bu noktada daha büyük işler düşmektedir.

²⁷³ MIZRAK İsmet, *Cemil Meriç ve Eğitim*, s.62.

²⁷⁴ MIZRAK, İsmet, a.g.e. s.30.

Hayatlarını birçok insanın gözü önünde yaşayan bu şahsiyetler başta kendi çocukları ve öğrencileri olmak üzere toplumun geri kalanı için örnek teşkil ederler.

Meriç'in ailesinden gelen bir ahlak anlayışına sahip olduğunu görmekteyiz. Zira Meriç, mutaassıp bir çevrede ve aile ortamında yetişmiştir. Babasının dedesi Hafız İdris Efendi, döneminin Dimetoka müftüsü idi. Dedesi Ahmet Kaymak Efendi dürüst bir tüccardı. Babası Mahmut Niyazi Bey ise evlenmeden hacca gitmiş Dimetoka'da iyi itibarlı bir hâkimdi. Böyle bir aileden gelen Meriç'in farklı olması düşünülemezdi. Mahmut Niyazi Bey ile ilgili şu kıssa sanırım Meriç ailesi için dürüstlüğün ne denli vazgeçilemez bir değer olduğuna iyi bir örnektir.

Mahmut Niyazi Bey, mahkeme reisi olarak göreve başlar fakat bir müddet sonra kendine eşraftan bir zatı kayırması teklif edilince, yaklaşan emeklilik maaşını da reddederek, istifa eder. Kefertharım'ı terk eder. Ziraat Bankası Müdürü olarak Reyhanlı'ya, o zamanki ismi ile söylersek Reyhaniye'ye yerleşir²⁷⁵.

Dönemin eğitim sistemi gereği din ve ahlak dersleri büyük önem arz ediyordu. Böyle bir dönemde yetişen Meriç'in hiç kuşkusuz bu derslerden uzak kalması düşünülemezdi. Kendisinin de değindiği bu konu hakkında: “Sınıfta neler okuyordu, bilmiyorum. İlyas Efendi din dersleri, Kur'an ve Hüsn-ü hat hocamız. *Musâhebat-ı Ahlâkiye* diye bir kitabımız var. İlyas Efendi bir müddet medrese görmüş. Her ders *Musâhebat-ı Ahlâkiye* 'nin okuyucusu benim”²⁷⁶.

Ahlakla irtibatı daha küçük yaşlarda başlamış ve hiçbir zaman da kesilmemiş olan Meriç için “her filozofun hakikati kendine göre ele aldığı”²⁷⁷ gerçeği, lise sondaki felsefe hocası Mesut Fani'den tek öğrendiğidir.

Meriç, aynı zamanda kendini iyi bilen bir insandır. Daha sonra terbiyesizliği olarak adlandırdığı on birinci sınıfta ki hocasıyla girdiği çatışmayı anlatırken nasıl bir özgüvene sahip olduğunu da göstermektedir. Meriç, hocalarını sömürgecilerin ekmeğine yağ sürdükleri için tasvip etmemekte ve yeri geldikçe yazdığı yazılarda eleştiriden geri kalmıyordu.

Meriç'in kitabında ihanete yer yoktu. O dönem Türk milliyetçisiydi. Arkadaşlarına karşı da vefakârdı. Bir ara yakın arkadaşı Tarık ile münasebetini

²⁷⁵ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.14.

²⁷⁶ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.21.

²⁷⁷ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.21.

kesmesi gerektiği konusunda Türkiye'nin Halep konsolosu tarafından gelen talebi reddetmesi oldukça manidardır. Zira Tarık'ın Atatürk'e karşı suikast yapan bir grupta münasebeti vardı. Meriç, bu uyarıya uysaydı okuldan sonra Türkiye'ye gönderilecekti. Sonuçta Meriç, zor zamanlarında hep yanında bulunan arkadaşına karşı ahde vefa göstermiş ve kendi menfaati uğruna arkadaşına yüz çevirmemiştir. Buna karşılık o zamanlarda Tarık Mümtaz'dan gördüğü vefasızlığı da doğrusu çok içerler.

Tarık Mümtaz, fırtına geçtikten sonra, aleyhimde yazı yazan ilk insan oldu. İkincisi de Kemal Sülker. Yıllat geçti. Tarık'la Ankara'da karşılaştık. "Hatay Albümü" diye bir kitap yayımlamıştı. Kitabın üzerine şöyle yazarak sundu: "mazinin karanlıkları içinde, ışıklı istikbalini ilk keşfeden sıfatıyla hayatımın en büyük gururunu duyduğum büyük edeb ve fikir adamı Cemil Meriç Beyefendi'ye"²⁷⁸.

Meriç'in bu denli özgüveni, sahip olduğu öz eleştirel yanı hoşgörüsünden kaynaklanmaktaydı. "Öz eleştirisi çok güçlü biriydi. Sürekli olarak kendini eleştirirdi. Yazdıklarını hiçbir zaman beğenmezdi, hep bir vicdan azabı ile onları matbaaya yollardı"²⁷⁹.

Konu hocalarından açılmışken Meriç, "Zaman zaman hocalarının bilgi eksikliklerini de ders sırasında yüzlerine vurmaktan çekinmez. Bir gün dersten sonra Sabri Esat Siyavuşgil kendisini çağırır ve 'Evladım, senin bu derslere ihtiyacın yok. Sen okula gelme' der"²⁸⁰.

Bu yıllarda genç Meriç'in okuldan alacağı fazla bir şey yoktur; aksine o, daha çok kendi dünyasında yaşamakta; sadece kendi istediği kitapları okumaktadır. Kendi keşiflerinin tesiriyle ser-hoş bir haldeyken, pek tabiidir ki hocalarına hiç iltifat etmemektedir:

1940'ta Dr. Burkhart adında bir hanım hocamız vardı. "Tristesse sans cause"u açıklamamızı istemişti. O zamanlar Max Nordau'nun keşfiyle sarhoştum. Dr. Burkhart, Nordau'dan habersizdi. Yazdıklarımı, küfür okur gibi yüzü kızararak okudu. Ve numara vermedi"²⁸¹.

Meriç'in sözünü esirgemeyen ve kendine güvenen bir yapısı vardı. Bu da sahip olduğu birikimden ileri geliyordu. Dönemin önde gelen yazarlarının tercümelerine yaptığı sert eleştirilerden dolayı tenkitler alsa da eleştirmekten asla geri kalmıyordu.

²⁷⁸ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.255.

²⁷⁹ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.58.

²⁸⁰ MERİÇ, Ümit, *a.g.e.* s.35.

²⁸¹ CÜNDİOĞLU, Dücan, *Bir Mabel Savaşçısı: Cemil Meriç*, s.27-28.

Hugo hakkında aktardığı bir olumsuz değerlendirme nedeniyle Orhan Veli'ye şiddetle çatmış, tercüme dergisinin “Şiir Özel Sayısı”ndan muhtelif misaller vererek hocası Sabri Esat Siyavuşgil başta olmak üzere, Özel Sayı'ya katkıda bulunan bazı mütercimlere ağır tarizlerde bulunmaktan kaçınmazdı²⁸².

Meriç'i gençliğinde ruhen etkileyen belli başlı eserler ve yazarlar olmuştur. Bunlardan özellikle bahsederken kendinden de bize belli ipuçları vermektedir. *Suç ve Ceza*, Meriç'in okuduğu ilk yabancı kitap. Meriç, kendin de derin izler bırakan bu eserin çevirisi üzerinde bir ara çalışmıştır. Daha sonra “*Suç ve Ceza*'yı ne kadar anlamıştım?”²⁸³ diye hayıflanırken hep bu eser üzerinde yeteri kadar durmadığından dert yanmaktadır.

Suç ve Ceza, insan ruhunun uçurumlarını, mağaralarını, dehlizlerini tarayan bir kitap. Sözü Vogüé'ye bırakalım (Rus romanının Kristof Kolomb'u o. Avrupa, Gogol'ları, Dosto'ları, Tolstoy'ları ondan öğrenmişti): “Romanı zevk için okuruz umumiyetle, hastalanmak için değil. *Suç ve Ceza*'yı okumak, kendini isteyerek hasta etmektir. Kitabı okurken, daima bir ruh sancısı duyarsınız. Her kitap, yazarla okuyan arasında bir düello; yazar bize bir hakikat, bir hayal veya korku aşılama çabası; biz de ya kayıtsızlığımızla karşı koyarız ona, ya aklımızla. *Suç ve Ceza*'ya yazarın dehşet verme kabiliyeti, orta bir hassasiyetin dayanamayacağı kadar büyük... *Suç ve Ceza*, Macbeth'den beri yazılan en derin suç psikolojisi etüdü²⁸⁴.

Ribot ve *Revue Philosophique*, Meriç'in felsefe ve psikoloji'de ki ilk irtibatlarından. “Temelde felsefe dergisi olan *Revue Philosophique*, bütün felsefelere açmış kapısını, ama “eclectisme”e²⁸⁵ düşman... İnsanı tanıtmak istiyor *Revue Philosophique*. Birinci keman: Psikoloji. Tabiat ilimlerine, felsefe tarihine hatta ahlakla metafiziğe geniş yer veriyor”²⁸⁶.

Revue Philosophique'nin idarecisi Ribot, felsefe doktoru. Çağdaş felsefe kendine bu dergide yer bulmuştur. Döneminin saygın dergilerinden biri olan *Revue Philosophique*, çağın problemlerine farklı yaklaşımlarıyla dikkat çekmiştir.

Ribot'yu çocukken tanımıştım. *Hissiyat Ruhiyatı* ziyaret ettiğim ilk harikalar diyarı... Sanki ruh dünyasının bütün girdaplarını ışığa kavuşturacaktı eser. *Hissiyat Ruhiyatı* on dört-on beş yaşlarında çocuğa ne verdi? Üç beş anekdot ve hayal kırıklığı. Hikmet, Cemil Meriç Reyhaniye'ye Ribot'yu getiren adamdır demiş. Doğru. Ama Reyhaniye'de konuşmuyor Ribot. *Hissiyat Ruhiyatı* ne oldu? Çaldılar galiba. Sonra üstadın birkaç eserini roman gibi

²⁸² CÜNDİOĞLU Dücane, a.g.e. s.18.

²⁸³ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.24.

²⁸⁴ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.206.

²⁸⁵ Eklektizm: Seçmecilik. Çeşitli felsefelerin uygun olan taraflarını alıp yeni bir felsefe meydana getirme işi. (BOLAY, Süleyman Hayri: *Felsefeye Giriş*, Ankara–2004, s.310).

²⁸⁶ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.185–186

okudum. Sonra yeni Tanrılar çıktı karşıma; ferdi psikoloji cazibesini kaybetti²⁸⁷.

Meriç'i gençliğinin o buhranlı ve boşlukta hissettiği günlerinde etkileyen bir akımda maddecilik olmuştur. Zaten kendisi de daha sonra bunu kabul ederek "Gençliğim Allahsız bir çölde akıp giden başıboş bir ırmaktı...²⁸⁸" diyecektir.

Meriç, *Madde ve Kuvvet*'i okuduktan sonra etkilenir. Biraz da gençliğin verdiği heyecanla dünyaya meydan okumaya kalkar. Nazım'ı da bu yıllarda tanır. Okur ve anlamadığı için sevemez. Balzac'a ise âşıktır. Buchner, Nordau ve Marx, Meriç'i mistisizmden öylesine soğutmuşlardı ki Hristiyan olduğu için Dosto'yı bile sevememiştir. Tam tersine dinsiz olduğu için Zola'yı ise sevmiştir. Zira Meriç için hayatın bu döneminde her mistisizm, bir mistifikasyon anlamına geliyordu.²⁸⁹

Kendi içinde bu buhranları yaşayan Meriç, Marksist olduğuna kanaat getirilip bir ara gözaltına alınmasına rağmen asla bulunduğu konumundan bir adım dahi geri atmamıştır. Çünkü bu onun için korkaklıktı ve samimi olmamaktı. Meriç, ne korkaktı ne de birinin kuklası. Sadece kendisiydi. "Mahkemede Marksist olduğunu haykırdığı zaman tek işçinin elini sıkılmış değildi. Sadece namuslu olmak, 'korktuğu için sustu' dedirtmemek istiyordu... Sadece inandıklarını savunuyordu, güçsüzün yanındaydı ve bir o kadar da cesurdu. Sonunda beraat etti. Ne var ki bütün dostları, bütün tanıdıkları selam sabahı kestiler. Yirmi yıl bir Jan Valjan hayatı"²⁹⁰. Ne yazık ki dürüstlüğün karşılığı her zaman iyi olmayabiliyordu.

"Donec eris felix"... Bahtiyarken dostla dolar etrafın, arılar çiçeğe koşar saadete, bölüşülecek ekmeğin vardır, ısınılacak ocağın. Rüzgâr, çil yavrusu gibi dağıtır etrafındakileri. Akraban sensin. Boğulurken güler baktılar, elini uzattı, sırtlarını çevirdiler²⁹¹.

Belki de bu yüzden siyasete karşı hep mesafeli durmuştur Meriç. Kendisine "Neden İşçi Partisi'ne girmiyorsun? diye sorulduğunda; Girmem, çünkü benim yerim kütüphane. Ben ışık arayan, aydınlanmak ve aydınlatmak isteyen bir insanım. Politikanın kurtarıcılığına inanmıyorum."²⁹² diye cevap verir. "Horace, her ne kadar "Yaptığı işten memnun olan yok" dese de Meriç, işini sevmektedir. Mesleğini

²⁸⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.185–186.

²⁸⁸ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.35.

²⁸⁹ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.28.

²⁹⁰ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.34.

²⁹¹ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.293–294.

²⁹² MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.112.

isteyerek seçen de şikâyetçi... Mesleğini isteyerek seçmek... nerede? Spencer mühendisti. Paul-Louis Courier asker. Rodin tutturmuş yaptığın işten zevk alırsan sanatkârsın diye. Seçim hürriyeti hudutsuzmuş gibi”²⁹³. İnsanlar o ya da bu sebeple istemeyerek de olsa herhangi bir işte çalışabilirler ama meslek etiği olarak yaptıkları işte en iyisi olmaya çalışmalıdırlar. En iyisi olarak kişi hem yaptığı işin hakkını verdiği için haz alacak hem de cemiyetin bu alanda ki eksikliğini giderdiği ve alanındaki profesyonelliği için de takdir kazanacaktır.

Meriç açısından politikanın hatta kanunların insanı sınırlayan bir yönü mevcuttu. Bu Meriç’in politikadan uzak durmasının diğer bir nedeni olsa gerek. Gerçekte politika özgürlük demektir. Belli bir düşünceye ve dünya görüşüne sahip bir bireyin kendini ifade etme aracı olan politika kişiye bu hakkı vermiyorsa zaten işlevini yerine getirmiyor demektir.

Dedim ki kanun her vatandaşı ahlaksızlaştırmaktadır. Düşüncesini gizleyen ahlaksızdır. Düşüncesini gizlemeyen... Batı’da adam, yezidi olur, bûdi olur ve bununla övünür. İnancı kişiliğidir insanın... Fransa’da komünistim diyen, birtakım sorumluluklar yüklenmiyorsa gülüp geçerler. Yani bir bağlantı fedakârlıklarla mühürlenecek ki ciddiye alınsın. Yoksa atıyorsun derler... Lamennais dört cilt feryat eder. Zındık olun, dindar olun ama düşünün, insanı öldüren kanser kayıtsızlıktır. Kayıtsızlık. Kanun kayıtsız olacaksın diyor. Senin ne vazifen? Kimin vazifesi? Seçeceğin adamların, seçeceğin adamların hepsi deyyussa? Kanun buna cevap vermiyor²⁹⁴.

Batı tarihinde kanuna karşı duyulan bu güvensizlik yeni değildir. Çok öncesine dayanır. Eski Roma’ya kadar giden bu güven sorunu en az Roma hukuku kadar kadimdir. Roma’nın ahlaksızlığı ve kanunlarına karşı duyulan güven sorunu da en az hukuku kadar meşhurdur. Ancak tüm bunlara muhalefet edecek tek bir şey vardı. Hiciv. Hicvin olduğu yerde politika kendine çeki düzen veriyordu. Bir nevi adı konulmamış gizli hukuk işlevi gören bu kurum günümüzün muhalefet anlayışı ve eleştirel medyasına benzemekteydi. Demek ki Batı’da Roma’dan günümüze değin uzanan hukuk ve ahlak anlayışı adına pek bir şey değişmemiştir.

Juvenal Eski Roma’nın en büyük isimlerinden biri. Dussaulx, Juvenal’i Fransızca konuşturan adam... Dussaulx’nun Juvenal tercümesine yazdığı “Giriş” , Juvenal’in kaleminden çıkmışçasına heybetli: “Minnetten çok isyana mütemayil insan kalbi; işte satır’ın kaynağı. Homeros’un sesinde bile zaman zaman hınç ve isyan duymuyor muyuz? Salluste, Roma’nın ahlaksızlıklarını, Juvenal’den önce büyük bir belagatle haykırıyor mu?

²⁹³ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.292.

²⁹⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.356.

Tacite'in yalnız adı bile, zorbalara ecel teri döktürmüyor mu?" sonra hicvin tarihini anlatıyor yazar. "Hiciv, önce bulanık ve çamurlu, zamanla süzülüyor ve duruluyor, bir ahlak mektebi oluyor. O zamanlar satır, kinin veya kıskançlığın emrinde değildi. Onun da vazifesi, tarihinki gibi fazileti yüceltmek, alçakları damgalamaktı. Hiciv alkışlamasını da bilirdi, yermesini de. İyilerin dostu, kötülerin düşmanıydı. Hicvin sesini yükselttiği yerde kanunlara ihtiyaç yoktu, Juvenal'e göre²⁹⁵.

Politika, çoğu zaman kavga, çatışma, baskı ve hatta bazen de şiddet aracı olarak dahi kullanılabiliyordu. Gençliğinin buhranlı bir döneminde maddeciliğe ilgi duymasına rağmen "Ben Lenin'den çok Gandi'ye yakınım. Ama bu belki de kavganın dışında olduğumdan.²⁹⁶" derken Meriç, sanırım bunu kastediyordu. "Önünde birçok yollar var. Politika bunlardan biri. Belki en aldatıcı olduğu için en cazibi. Mutlakın ve sonsuzun rüyası. Mukaddes bir abes. Bana sorarsan kütüphanene dön, yani kitap ol. Aydınlan ve aydınlat"²⁹⁷.

Değinemeye çalıştığımız Meriç'in politik ve sosyal ahlak anlayışının yanı sıra özel yaşamında da Meriç, kendine has bir şahsiyetti. Bu negatif anlamda değil, daha çok onda ki tarafsız ve öz eleştirel karaktere sahip olmasıyla alakalıydı. Meriç, kendi zaaflarından bahsedebilecek kadar cesur ve dürüsttür. Aşklarından bahsederken başından geçenleri birebir anlatması ve çekincelerinin de olmaması bunun ispatıdır.

Cemil Meriç, ilk aşkı olan Marunî bir Lübnanlı Fahişe, Linda'dan sonra ömrünün ikinci büyük aşkını İstanbul'da tanımış, bir sınıf arkadaşına, Rayegân'a vurulmuştur. Linda aşkına cevap vermiş, onun davetini kabul edip babasının evine gelmiş, bu olay çevrede ve ailede büyük skandallar yaratmıştır. Oysa bu beyaz tenli, kara gözlü, kara saçlı kız, ömrünün sonuna kadar genç Cemil'de uyandırdığı duyguları bilmemiş, ismini uzun bir nağme gibi mırıldanan delikanlının belki varlığını bile fark etmemiştir²⁹⁸.

İnsan, kim olursa olsun insandır. Bilinen yönünün dışında her insanın bir de bilinmeyen yönü vardır. Meriç'in mektupları da onun bu pek bilinmeyen yönünü gün yüzüne çıkarırken hem Meriç'in psikolojisini anlamamıza hem de kendisini daha iyi tanımamıza yardımcı oluyor. Mahmut Ali Meriç, babasının mektuplarının toplanarak hazırlandığı *Jurnal II* adlı eserine yazdığı giriş yazısında babasının bu pek bilinmeyen ve arka planda kalmış ama Meriç'in konuşmaktan da asla çekinmediği hatta saklamadığı bu yönü ve zaafları hakkında ne kadar dürüst ve yalın olduğunu bize anlatır:

²⁹⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.364.

²⁹⁶ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.112.

²⁹⁷ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.47.

²⁹⁸ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.35.

Jurnal II'de yer alan, Cemil Meriç'in Lamia Hanım'a mektupları, onu bambaşka bir açıdan, kişiliğinin bambaşka bir yönüyle tanımamıza imkân sağlıyor. Bu mektuplar sayesinde, tanıdığımızı sandığımız ama daha çok eserlerinden tanıdığımız yazarı hiç bilmediğimiz yanlarıyla keşfetmemiz, kişiliğine daha çok saygı duymamız ya da hayal kırıklığına uğramamız mümkün olabiliyor.

Mektuplarında da *Jurnal*'inde de hep samimidir Cemil Meriç, bazen fazla açık ve yalındır, kimseye yaranmak gibi bir endişesi zaten yoktur. Hisseden ve düşünen adamdır Cemil Meriç, düşünmek, hem de doğru düşünmek ister, doğru düşünmek hissetmektir aynı zamanda, zevk sahibi olmaktır, kesin ve hızlı bir ayırım yapabilmek, kararlar alabilmektir. Sağduyulu olmak demektir düşünmek, umutsuz olmamak, hayaller dünyasına saplanıp kalmamak, üretken olmaktır, çalışmaktır. Doğru düşünmek başkalarıyla birlikte ve başkaları için de düşünmektir²⁹⁹.

Zaafları ve kişiliği konusunda bu denli açık olmasına rağmen, dini-tecrübe boyutunda ise oldukça farklı bir insandı Meriç. Lamia Hanım'a yazdığı mektupların birinde "Ahlaki konulardaki taassubundan"³⁰⁰ bahsederken kastettiği daha genel ve dinler üstü bir ahlak anlayışıydı. Zira kendisi çocuklarına bile bu konuda baskıcı olmamış onları Fevziye Hanımla birlikte oldukça özgür ve kendi kararlarını kendilerinin alabilecekleri bir ortamda yetiştirmişlerdir. Bu konuda kızı Ümit Meriç şöyle demektedir:

10–11 yaş İslamiyet'te dini terbiyenin başlaması için geçtir. Oysa annem ve babam o yaşta iken bizi çağırıp dediler ki; "Biz size dini bir terbiye vermeyeceğiz siz büyüdükçe okur, tetkik edersiniz. Vicdanınıza ne uygun geliyorsa onu uygularsınız." Yani kendi değer yargılarına uygun bir tavır sergilediler³⁰¹.

Benim imanım öğretilmiş bir iman değil, keşfedilmiş bir imandır. Genetik kodumun dışında ben hiçbir dini terbiye almadım ve benim İslamiyet'e gelişim herhangi bir Zürihlinin Müslüman olmasından çok da farklı değildir. Ben İslami terbiye almadım. Ben ilmi bir terbiye aldım³⁰².

Çocuklarını inanç konusunda vicdanen özgür bırakan Meriç, ömrünün ilerleyen yıllarında kızından namaz kılmayı öğrenmiştir. Bu konudaki üzüntüsünden bahsederken Ümit Meriç:

"Dininizi çocuklarınızdan öğrenmeyiniz hadis-i şerifinin maalesef mazmununca, muhtevasinca babama namaz kılmayı öğretmiş bir evladım. Bir yerde babam dinini evladından öğrendi; fakat öğrendi. Benim evrimim tek başına açıklanacak bir şey değil. Benim yaşadığım tecrübelerin babamın üzerinde etkileri var. Babamın ya da annemin tecrübelerinin ya da

²⁹⁹ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.10–12.

³⁰⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.118.

³⁰¹ MERİÇ, Ümit, *İçimdeki Cennete Yolculuk*, İstanbul–2007, s.35.

³⁰² MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.77.

tecrübesizliklerinin benim üzerindeki etkileri var. Yani gidiyor ve geliyor ışınlar”³⁰³.

Dini yönden kutupları olmayan bir insandı Meriç. Yaşadığı ortam ve yetiştiği aile düşünüldüğünde oldukça renkli bir portre çiziyordu. Mutaassıp bir ailede yetişmiş gerek Hatay gerekse ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği İstanbul gibi şehirlerde yaşamış biri olarak oldukça farklıydı. Ümit Meriç, buna atfen; “İstanbul’un o kubbeli silueti babamın idrakine hiç düşmemiştir”³⁰⁴” derken bunu kastediyor olsa gerek.

Meriç’in inanç dünyasında daha özele indiğimizde -Lamia Hanım ile yazışmalarında- kendini onunla daha fazla ilintilendirmek için oruç tutmamasına rağmen sırf kendisini Lamia Hanım’a yakın hissetmek için oruç tuttuğuna şahit oluyoruz.

“Ramazanda oruç tutacak mısın? 40 senedir tutmadım. Ama sen tutacaksan, senin hayatını yaşamak, seninle aynı saatlerde yemek yiyebilmek için ben de tutarım. Şubat benim en çok sevdiğim ay. Seni şubatta tanıdım. Arife gecesi idi. Latince “febriarius”ten geliyor. Tövbe ve istiğfar etmek manasına. Garip bir orijin. Sevgilerle”³⁰⁵.

Yakın tarihli bir mektubun da ise Meriç, “Oruç için söylediklerimi tekrarlamayacağım. Seninle beraber yemek, seninle beraber içmek, seninle beraber yatıp kalkmak istiyorum”³⁰⁶.

Aşkları ve inançları konusunda bu denli tutkulu ve açık olan Meriç, evlenirken de bu özelliğinden vazgeçmemiş ve ileride karısı olacak Fevziye Hanım’a evlenme teklif ederken daha evvel yaşadıklarını bir bir anlatarak kurulması muhtemel bir yuvanın temellerini sağlama almak istemiştir. Fevziye Hanım’ın ağzından eşinin evlenme teklifi reddedilemeyecek kadar cesurca gözükmektedir.

Pastanede sıcak çikolata içerdim. Meğer Cemil 3–5 kitabını satar, parayı cebine koyar, benimle buluşmaya gelirmiş. Nereden bilebilirdim? Cemil bana evlenme teklif ederken adeta kabul etmemi istemezmiş gibi “içki içtim, fahişelerle düşüp kalktım, hapse girdim çıktım. “ne dersiniz? Benimle evlenir misiniz?” diye sordu. Bir an düşündüm. Bu kadar açık sözlü biri kötü bir insan olmazdı. Gülerek yüzüne baktım ve kısacık bir cümleyle sorusuna cevap verdim: “Cesaretimi takdir edersiniz”³⁰⁷.

³⁰³ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.37.

³⁰⁴ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.36.

³⁰⁵ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.113.

³⁰⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.118.

³⁰⁷ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.42.

Meriç'in sahip olduğu bu meziyetler başta eşi olmak üzere yakın çevresi ve öğrencilerinin de dikkatini çekmekteydi. Yakın çevresinden bazı kişilerin samimi tespitleri bizi doğrulamaktadır. Elazığ Lisesi öğretmenlik yıllarından Meriç'i tanıyan Ahmet Kabaklı onu şöyle anlatıyor. Bütün bu halleriyle, o temiz ahlakı, inanılmaz Türk çocuğu samimiyeti, evinde bir kaşık pilavını, bir toprak şekerini, biz gariplerle paylaşan Cemil Meriç bizim bir ağabeyimiz, hocamız, dostumuz olarak kaldı³⁰⁸.

Öğrencisi Ali Özgüven ise: Hiçbir şeyi kesinlikle öğrenmeden eleştiri yapmazdı. Çünkü ya yanlış olursa bütün itibarımız gider derdi. Yine lügatlere sarılırdık. Başkası kalmayınca dururduk. Cemil Meriç hocamız bir de bize ahlak yönünden ders verirdi. Sorumluluğuna çok müdrikti. Bir kere bile derse gelmediğini, geç girdiğini, hatırlamıyorum, bilmiyorum. Bir kişi de olsa, iki kişi de olsa, dersini yapardı³⁰⁹.

Meriç'in diğer bir öğrencisi Fuat Andıç ise Ümit Meriç'e babası hakkında yazdığı mektupta "Bütün kitaplarını okudum babanın, hala da okuyorum. Tekrar tekrar kafamı terbiye için, dostumu anmak için"³¹⁰. Meriç'in kitaplarının bir de böyle bir ahlaki yönü vardır. Bir kere okuyan insan bir büyü misali hemen etkisine girer ve adeta ruhi doyum yaşar.

Böyle bir insanın ailesinin farklı olması düşünülemezdi. Meriç'in eşi Fevziye Hanım onun en büyük destekçisi olmasının yanında zorluklara karşı her zaman eşinin yanında olan ve azla yetinmesini bilen kanaatkâr bir hayat arkadaşı olmuştur.

Cemil Meriç Türkiye'nin sayılı özel kütüphanelerinden biri olan ve bir yerde en önemli eserlerinden biri kabul edilebilecek olan kütüphanesini işte böyle ömrü boyunca tuğla tuğla üstüne koyarak inşa etmiştir. Cemil Meriç'in ifadesi ile bunda 'yırtık çorapla gezmeye razı olan ve bana şunu al, bunu al demeyen Fevziye Hanım'ın kanaatkârlığının ve gözü tokluğunun' büyük payı vardır³¹¹.

Meriç'in ciddi, işinde bu denli titiz ve çalışkan olmasının yanında bir de yaşamdan zevk almayı bilen, seven, çevresi tarafından sevilen ve aranan bir yönü daha vardır. Ümit Meriç'in ağzından babasının bazen fizikiyle bağdaşan bazen de fizikiyle çatışan yönlerini şöyle anlatır:

Ruhunda bizim güneşimizden bin kat daha semavi ve muhteşem bir ışık pırıldardı. Öyle ki bu güneş geceleri batmaz ve bulutların arkasına gizlenmez. Zaman zaman kalbindeki saadet, yüzüne de akseder. Gözlerinde, en ufak bir ışık görmeyen gözlerinde, hummalı ve derin bir ateş için için yanardı. Dudaklarında durgun bir gölde dolaşan meltem kadar hafif ve sakin bir

³⁰⁸ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.46.

³⁰⁹ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.54.

³¹⁰ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.62.

³¹¹ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.65.

tebessüm dolaşırdı. Yüksek alnı, içindeki fikir çatışmalarından bîhabermiş gibi gergin ve sakin dururdu. İri bir cüssesi vardı. Ama bu cüsse, onun hayalperest ruhu ile bir tezat teşkil etmez, bilakis şayan-ı hayret bir armoni yaratırdı. Gittiği yere neşe götüren, etrafında daima kahkahadan kırılan bir grup bulunan bu insanı her tanıyan severdi.

Gerçekten de neşesi de, asabiyeti de fazla idi Cemil Meriç'in. Kızdığı zaman gökler gürlendi. Güldüğü zaman da kahkahasının uzayarak sönmesini şaşarak beklerdiniz. Müziği severdi. Batı'dan Bizet'yi, bizden de Şevki Bey'i; "Nedir bu haletin ey meh cemalim" ve şevki Bey'in diğer bütün şarkılarını. Bazen yürüyüş sırasında, bazen bir dost meclisinde en çok severek şarkılar vardı³¹².

Hayatının her alanında renkli ve bir o kadar da dikkat çekici bir kişiliğe sahip olan Meriç'in yazarlığı da bundan nasibini almıştır. Her şeyden önce Meriç, yazmak için yazmıyordu. Maddi açıdan kazanç sağlamak içinse, asla yazmıyordu. Onun yazarlığının belli kıstasları ve ahlaki öncelikleri vardı. Kendisi kitaplara büyük saygı duyardı. Çünkü biliyordu ki hepsi büyük emeklerin ürünüydü. Yazılan her esere büyük değer vermesine rağmen ne yazık ki hayattayken kendi yazdıklarına bu değer verilmediğini hissetmiştir. Yakın arkadaşlarından Mehmet Akif Ak, kendisi üzerinde büyük izler bırakan Meriç'in ahlaki ve edebi yönlerini bizlere şöyle anlatıyor:

Meriç'in beni asıl etkileyen yönü insani vasfıdır. Cemil bey hudutsuz sevgi, saygı, istîğna ve tesamuh ummanıydı. Hiçbir zaman sizin ona duyduğunuz sevgi ve saygıyı karşılıksız bırakmaz, mutlaka ona ziyadesiyle cevap verirdi. Böylece Cemil Bey'le dostluk, bitip tükenmeyen bir mutluluk halini alırdı. Ona göre bir insanın saygı değer olması için, insan olması kâfiydi. Hiçbir rütbe, nam, şan gerekmezdi. Sonra onda hiçbir vakit kin belirtisine de rastlamazdım. Sevmeyebilirdi ama kin duymazdı. Yine enteresan bir tespit: farzedin ki kendisine bir kitap getirdiniz, hediye ettiniz. Onu almak için ayağa kalkar, kitabı öper, alnına koyardı. İstîğna sahibi bir insandı, yani gözü gönlü tok bir insandı. Hep maddi sıkıntı içinde yaşadı. Emekli aylığı vardı. Yazılarını asla pazarlamazdı. Büyük emekle yazdığı yazıların çoğu zaman hatta hiçbir zaman değeri tam olarak verilmezdi.³¹³

Yazarlığı gibi hoşgörüsü de bir deryaydı Meriç'in. Öyle ki her düşünce onda hayat bulur gerektiği saygıyı görürdü. Her ne kadar Meriç'i kategorize etmeye çalışsalar da aslında o hiçbir kategorinin adamı değildi.

Ben hayatımın delikanlılık çağından bu yana, düşüncelerimde hiçbir temel değişiklik yapmadım. Yani soldan hareket ettiğim de, sağda karar kıldığım da yanlış bir değerlendirmedir. Hiçbir zaman sol da olmadım, sağ da. Böyle bir sınıflama, sokakta ki adam için geçerli olabilir. Ömrünü düşünceye adayan, Eflatun'dan Marx'a kadar her düşünce adamını sevgi ve saygıyla selamlayan, bütün dinlere, bütün mezheplere saygılı bir kimsenin herhangi bir kilise de barınabileceği nasıl düşünülebilir? Ve devam eder. Bugün daha az yobazım,

³¹² MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.89-90.

³¹³ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.120.

zıt kutupların birbirini tamamlayan iki bütün olduğuna inanıyorum. Bir zamanlar Promete'nin "Bütün Tanrılara düşmanım" sözünü benimsemiştim, şimdi bütün Tanrılara inanıyorum. Tanrı biziz, ıstırap çeken insanlar. İnsanla ilgili her ümit, her teselli, her hayal kutsal³¹⁴.

Evet, Meriç hiçbir tarafın ve fikriyatın adamı değilim derken doğru söylüyordu. Ancak Osmanlı'nın yani geçmişimizin yeri onun için daha bir başkaydı. Hatta söz konusu Osmanlı ise Meriç, objektiflik uğruna bazı gerçekleri göz ardı etmiyordu. Zira Osmanlı kültürü dolayısıyla İslam, zamanımıza kadar gelmiş hoşgörü, hümanist ve birleştirici değerlere sahiptir.

İslam-Türk Osmanlı medeniyeti bin yıllık mazisi olan, bütün medeniyetler içinde en insanisi, en birleştirici olanıdır. İslam'ın kılıcı olan bir kavimdir. İslam bütün devirlere ve ülkelere hitap eden bir dindir. Parçalayıcı değil, birleştirici olanıdır. İslam'ın kılıcı olan bir kavimdir. Osmanlı için savaşın bile gayesi ila-yı Kelimetullah'dır. Osmanlı İmparatorluğu yoktur, Devlet-i Aliyye vardır. Türk-İslam medeniyeti bütüncüdür, hidayetden mahrum kavimleri bile himaye eder. Bu kadar civanmert bir medeniyetin Avrupa karşısında mağlup olması mukadderdi. Avrupa Ignace de Loyola ile Machiavelli'nin çocuğudur. Kapitalizm Protestan ahlakının çocuğudur Weber'e göre. İkinci bir ahlak, Yahudi ahlakıdır, tefeci ahlakıdır³¹⁵.

Batı, Judeo-Christian ahlakı üzerine kuruluydu. Tanzimatla birlikte başlayan batılılaşma maceramızla birlikte bize giydirilmeye çalışılan bu bol gömlek, üstümüze oturmamıştı. Batı düşüncesi kendi içinde değişik görüşlere sahipti. Biraz burjuvayla birlikte Hristiyan'dı. O'da Nietzsche'e kadar. "Nietzsche için Tanrı'nın ölümü, Hristiyanlık Tanrısının ölümüdür. Tanrı ölünce, moral değerlerin bir baştan bir başa değişmesi şart. Hristiyanlık insana bir insan örneği sunuyordu: İsa. Nietzsche'nin haber verdiği buhran, bu insan imajını değiştirdi, yerine rasyonalist bir insan imajı getirdi³¹⁶". Bu insan, imtiyazları için savaşıyordu, sanayi devrimi sonrasında rasyonalist ve kapitalistti yani akılcıydı, bir yandan kapitalist düzen gereği Dünya'yı sömürürken diğer yandan da liberalizmi savunuyordu. Ne yaman çelişkiydi ki özgürlüğü savunan liberalizm ile zayıf milletleri sömürüp onların özgürlüğünü gasp eden kapitalizm bir aradaydı. İşte bu sebeple Osmanlı, batılı olamazdı. Çünkü Osmanlı'nın DNA'sında bunlar yoktu.

Yıllarca uyutulduk. Kitaplar deccalı Tanrı gösterdiler. Bütün şereflerimizden utanır olduk. Ne hürriyet, ne kalkınma. Ne maddede zafer, ne manada fetih. Rezil bir tahrir. Her güzeli, her şerefi, her mukaddesi. Hiçbir müstemleke,

³¹⁴ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s 121–122.

³¹⁵ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s 126.

³¹⁶ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.397.

kıymetlerinin âdet bezinden daha hakir görüldüğünü bu zavallı memleket kadar ürpermeden, isyan etmeden müşahede etmek bedbahtlığına uğramamıştır³¹⁷.

Tüm bu sebeplerden dolayı Meriç'in batılılaşma üzerinde ciddi şüpheleri vardı.

Elbette ki batıyı tanımak zorundayız. Evvela düşman olarak sonra kendimizi tanımak için. Önce kendimizi tanımalıyız fakat kendimizi tanımak için de batıyı tanımalıyız. Batıyı bütünü ile doğru kabul edemeyiz. Hakikatte hiçbir düşünce düşman değildir, her düşünce kanımıza karıştırılmak, millileştirilmek şartıyla doğrudur. İman mutlaktır, ilim parçadır³¹⁸.

Meriç, hayatı boyunca değindiğimiz bu denli ağır ülke fikriyatı üzerine kafa yormuşken ömrünün zor dönemlerinde kendi hissiyatı üzerine biraz olsun tercüman olmaya çalışmıştır. İşte *Jurnal*'ler de bu çabalarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Tüm *Jurnal*, baskı altındaki bir karakterin atılımlarını, hırslarını, arzularını, zor yaşam koşullarını anlatıyor ve tasvir ediyor. Hiçbir düşünce ve inanç sistemi bu keskin tahlilin etrafında yarattığı boşluğu dolduramıyor. O zaman da düşünür beşeri bir din, inanç ve ahlakta karar kılıyor. Pascal'la Montaigne *Jurnal*'de buluşuyorlar. İnsan olmanın asaleti, kendisini tanıyan ve dürüstçe açığa vuran yazar da ortaya çıkıyor. Bütün samimiyetiyle içini boşaltan herkes huzur bulur, kendini güçlü hisseder, üstelik bu gurur dolu ama alçakgönüllü davranış, yapmacıklardan kaçan bir sanatla da birleşince, herkesin hayranlığını ve sempatisini kazanır³¹⁹.

Meriç, *Jurnal*'ler ile adeta kendini bulmuştur. *Jurnal*, adı gibi Meriç'in günlüğüydü. Kendi kodlarını taşıyordu ve Journalleri anlamak Meriç'i anlamının en kolay yoluydu.

Jurnal'in amacı, hiçbir özel amacı olmaması, her şeye hizmet etmesidir. Biraz kapris ona zarar vermez, beklenmediklerle dolu olması bir kusur sayılmaz. Bu anlamda *Jurnal*, sırlarını paylaşmak isteyenler için bir model oluşturur: bir şey bilmez gibi gözükür, her şeyin farkındadır, hem çok iyi bir dinleyicidir hem de teselli etmesini, öğüt vermesini ve azarlamasını iyi bilir³²⁰.

Malum insan hayatı tek düze değildir. Farklı zaman, durum ve şartlar altında yükseliş ve çıkışlar yaşayabilir. Meriç'te de böyle olmuştur. Zamana ve şartlara göre farklı ruh hallerine bürünmüştür.

Cemil Meriç 25–26 yaşlarındadır. Ateşli, meraklı, araştıran, seven veya nefret eden sıra dışı bir gönül ve bir beyin. İnsafsız bir eleştirmendir de aynı zamanda, çok açık sözlüdür, kırıkcıdır, bu da onu giderek yalnızlığa itmektedir.

1953 yılı başından itibaren yeniden makalelerine döner: “Ya Batılı olacağız yahut Batı'nın âzad kabul etmez sömürgesi” diye yazar bunlardan birinde. Bu makalelerinde de ilerde tekrar ele alacağı birçok konu ve mefhuma el atar.

³¹⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.399.

³¹⁸ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.129.

³¹⁹ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.28–29.

³²⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.30.

1935’de hakikat uğruna gözlerini feda edebileceğini yazan genç Hüseyin Cemil, hazin bir tecelli olarak, 1955’de, yani tam yirmi yıl sonra, gözlerini kaybeder.

Meriç’in 1955 yılı ortalarına kadar gelen yazılarında, kendinden emin, istikbalî fethetme hazır, enerji ve güven dolu, kabına sığmayan bir insan ve bir düşünce karşımızda.

Ne var ki gözlerini kaybetmesiyle sonuçlanan yaklaşık iki yıllık sağlık sorunları onun hem maddi hem de manevi kişiliğini olumsuz yönde çok fazla etkiler. Karamsar, ürkek, zayıf bir insandır artık, kanatları kırılmıştır adeta. “Körlük bir nevi ölüm. Hayır, ölümden çok daha beter bir işkence, öldükten sonra yaşamak gibi bir şey. Bit hortlak gibi yaşamak, şekillerin silindiği, güzelliğin kaybolduğu, cisimlerin katılaştığı bir dünyada yaşamak. Dünyanın dışında yaşamak” (Jurnal, 2.2.1963)³²¹.

Meriç’in zamanla birlikte değişen bu ruh hallerine en iyi örnek Said Nursi ile ilgili şu samimi açıklamasıdır. Zira Said Nursi gibi yaşamı boyunca komünizm ve tanrıtanımazlık gibi yıkıcı akımlara karşı durmuş birini, hayatının bir bölümünde maddeciliğe ilgi duymuş *Madde ve Kuvvet* okumuş, bir ara Marx ve Buchner’in arkasından koşmuş biri savunur hale gelmiştir. Bu müthiş bir değişimdir. Üstelik burada ahlaka direkt değinmesi ve kimseye zararı dokunmayan sadece insanlıktan bahseden bir kitabı okuduğu için gözaltına alınan insanları Meriç, tıpkı gençliğinde kendisinin gözaltına alınmasını anlayamadığı gibi anlayamamaktadır. Said Nursi risaleleri okuduğu için tevkif edilen kişiler üzerine yazdıklarına gelince:

Said Nursi’nin risalelerini okumak için toplanan üç beş vatandaşın tevkifi, tabii hukuk bakımından hamakatle kaynaşan bir cinayettir. Ahlaksızlığın, bencilliğin, kayıtsızlığın ferman ferman olduğu bir ülkede, bir kitabı, ahlaktan, insanlıktan bahseden bir kitabı okuyanlar ancak takdire layıktır. Soğuk ve süprütülülükten devşirme, maddeci, sözde maddeci yayınlardan tiksinen, kendilerine insaniyetçi süsü veren bir alay züppenin sapıklıklarına iğrenerek bakan ve bir kurtuluş arayan samimi çocuklar... Davranış bakımından kendimi onlara çok yakın buluyorum³²².

Meriç’in Marksizm’le olan bu birlikteliği ve hayatının sonraki yıllarındaysa geçirdiği fikri tekâmül, onu Marksizm’in sınırlarını çizmeye sevk etmiştir. Ümit Meriç ve Recep Doksat, Meriç’in Marksizm ile olan evrimi hakkında:

Ümit Meriç, babasının “bir düşünce sistemi olarak” Marksizm’den hiç vazgeçmediğini açıklarken, Recep Doksat –anlaşılır nedenlerle- bu ilginin kalıntılarını “Marksizm’in ekonomik cepheleriyle” sınırlı tutmaya çalışmaktadır. Oysa Cemil Meriç bu tür sınırlamaların içinde rahat edecek bir şahsiyet değildir.

11 Şubat 1977’de açıkça şöyle der:

³²¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.15–16.

³²² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.62–63.

Sosyalizm, İslamiyet'ten haberi olmayanların İslamiyet'idir³²³.

Cemil Meriç, 1977 yılında yaptığı bir değerlendirmeyi 1983'e değin sürekli tekrarlar:

İrfanımızı maziye bağlayan köprüler yıkılmış, İslamiyet sisler içinde; ihmalin, bilgisizliğin, bühmanın sisleri. Kuran'ın "asrın idrakine söyletmek" Akif'in rüyasıydı. Müslüman gençlik de aynı emel peşindedir. İslam. İctimaî bir nizam; yaşayan ve yaşayacak olan bir dünya görüşü. Ama bunu çağdaş insana kabul ettirmek kolay mı?³²⁴

Nitekim kızı Ümit Hanım'ın da beyan ettiği üzere, bu sadakat ömrünün sonuna kadar devam etmiş gibidir:

— (Cemil Meriç) istikamet değiştirdi mi?

— (Gülerek) İstikametler istikametini değiştirdiler aslında; babam istikamet değiştirmede. Sağ cenah babamı anlamaya başladı, ona yaklaştı diyebiliriz. Ciddi bir solcuydu, ama bizim anladığımız manada değil. Hayatımızın sonuna kadar Marksist'ti, bir düşünce sistemi olarak Marksizm'den hiçbir zaman vazgeçmedi³²⁵.

Meriç, oldukça verimli ve bir o kadar da meşakkatli geçmiş hayatının sonuna doğru acılar, insanı olgunlaştırır düsturu gereği adeta farklı bir halet-i ruhiye'ye bürünmüştü. Önce eşinin vefatı ardından bozulan sağlığı ve geçirdiği felç Meriç'i oldukça etkilemiş ve değiştirmişti.

Feneryolu'nda ki ev, Allah'ın gerçek bir nimetidir. Cemil Meriç felçten sonra, bir başka kişilik kazanmıştır, sanki. Hasta yatağında genellikle mütebessim hatta iyimserdir. Senelerdir süren o sel artık durulmuş, yatağına çekilmiştir. O eski isyan hali kalmamış, Cemil Meriç teslimiyetin kuştüyü yastığına başını dayamıştır³²⁶.

Bu fiziksel şartların yol açtığı psikolojide olan Meriç, artık yazamamaktadır. Felçle birlikte başlayan bu süreç artık hayatın anlamı ve ölüm üzerine daha çok düşünmeye başladığı dönemdir. Arkamdan bırakabileceğim neyim var diye düşünen Meriç'in ağzından dökülenler aslında onun hayıflandığının aksine büyük bir miras bıraktığının en büyük delili olsa gerek. Üstelik bu miras sadece kendi evlatları için değil bizim içinde oldukça değerli bir mirastı. "Ölüm hak, miras helal. Hangi miras? Miras kütüphane. Miras terbiye. Miras namus. Miras temiz kalmış bir insan. Babanın ve babaların temiz kalmış ismi..."³²⁷

³²³ CÜNDİOĞLU, Dücan, *Bir Mabel İşçisi: Cemil Meriç*, s.33.

³²⁴ CÜNDİOĞLU, Dücan, a.g.e. s.37.

³²⁵ CÜNDİOĞLU, Dücan, a.g.e. s.194-195.

³²⁶ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.140.

³²⁷ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.392.

Gerçi her ne kadar Meriç, çok önceden göz ameliyatı için gittiği Fransa’da ölüm ve inanç konuları ile ilgili düşüncelerini dile getirse de hayatının son yıllarında geçirdiği bu sıkıntılı dönem aklını bu konuyla alakalı daha çok kurcalar olmuştur.

Ruhun ölümsüzlüğü bir mitostan ibaret değil diye yazar, metampsikoza lazım, hele insan dini ve mistik tesellilerden mahrumsa. “Keşke bütün insanlar aynı tanrıya inanabilselerdi, o zaman dünya bir yaratıcıyı sevmek, hem de ruhun ölmezliğine inanarak. Yani ebediyet ölçüsünde bir sevgi”³²⁸.

Hüsameddin Aslan sorar: “Ölümden korkar mısınız?” Cemil Meriç “Aksini söyleyemem” der. “Somutlaştırarak anlatmam mümkün değil. Mahiyeti meçhul bir korku. Aslında bu sorular, benim bütün hayatım boyunca kendime sorduğum sorular. Hiçbir zaman cevap veremedim. Kimse verememiş. Ben daima intihar düşüncesi içinde yaşadım. İntihar beni daüssıla gibi takip etmiştir. Şimdiyse, intihar bile edemeyecek haldeyim... Tanrı sorusuna cevap veremem. İnanıyorum da. Bunlar matematik birer realite değil ki. Zaman zaman inandım. Ama ne kadar inanıyorum, bilemiyorum. Eğer Tanrı olmazsa, hayat bir curcuna oluyor, intihar tam bir hal çaresi oluyor o zaman... Bunlar kaypak kavramlar. Kim ne kadar inanır, bilinmez. İnanıp inanmadığımı bilemiyorum. Müslüman’ım, Müslüman bir çevrede doğdum. Ancak ne kadar inanıp inanmadığımın cevabını mahşer günü bilebileceğim”³²⁹.

Meriç, her ne kadar inanıp inanmadığımı bilmiyorum dese de son anlarında ağzından dökülen sözcükler, inanmayan bir insanın ağzından çıkacak sözlerle benzemiyordu. “Cemil Meriç, kimsenin anlamadığı bazı sözler söylemektedir. Koridorda yankılanan bu sözcükler arasında, açık seçik anlaşılan kelimeler “Allah, Allah, Allah” ve “Muhammed sevgilimdir”³³⁰.

Ömrü boyunca başkaları tarafından seilmeyi istedi, başkalarınca seilmeyi bekledi. Sevildi de nitekim. Lakin bir türlü kendisini, önce yine kendisinin sevmesi gerektiğini bilemedi.

Evet, o birçok hakikat savaşıcısı gibi bilmeyi sevdi ve fakat sevmeyi bilemedi³³¹.

Son nefesini 13 Haziran’da veren Meriç’in cenazesi tam bir Türkiye mozaığıydı. Her kesimden, her düşünce ve ideolojiden insanı burada görebilirdiniz. Meriç, büyük bir şey başarmıştı, zamanının büyük çekişmeleri içinde o, tüm Türkiye’yi fikirleri altında toplayabilmişti. Üstelik Meriç, bunu Murat Belge’nin de dediği gibi “bir ideolog olamayacak kadar bireysel, bir teorisyen olmayacak kadar da coşkulu”³³² haliyle yapmıştı.

³²⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.13.

³²⁹ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.142.

³³⁰ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.143.

³³¹ CÜNDİOĞLU, Dücane, *Bir Mabel Savaşısı: Cemil Meriç*, s.16.

³³² MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.148.

Bu kadar büyük bir miras bırakmasına karşın Meriç'in üzüldüğü en büyük mesele "Kültür erozyonuna uğramış, punkçuluğa, hapçılığa heves salmış genç neslimiz için bir ideal tipin çizilip ortaya koyulmayışıdır... Cemil Meriç gibi düşünürlerden hayatta iken istifade etmeyişi ülkemiz ve genç nesiller için çok büyük bir kayıp³³³". Oysa Sen ne güzel bir adamdın Cemil Meriç, ardında "büyüyünce Cemil Meriç olacağım" diyen, düşünceye talip çok sayıda genç aydın bıraktın³³⁴.

2. Surmoi: Ahlakın Temeli

Eğitim bahsinde daha ayrıntılı ele alacağımız Surmoi ve eğitim metodu meselesini burada ahlaki açıdan irdelemeye çalışacağız.

Surmoi, değişiklik angoisse'ına karşı bir müdafaa mekanizması. Boyuna değişen bir dünyada dinamik itişler, bovarik temayüller ortasında tek müstakar unsur: "Surmoi". İnsan ölüme karşı –değişiklik de bir ölümdür- kendi içinde değişmeyen bir ezeliyet kurmak istemiş. Hürriyet denen okyanusta bir şamandıra. Yani Surmoi güvensizlik duyguna karşı bir nevi müdafaa mekanizmasıdır³³⁵.

Surmoi aile ile direkt alakalı bir kavram. Çünkü Surmoi genelde çocuğun ailesi tarafından müdafaası anlamına gelmektedir. Aile, ahlaki değerlerin eğitim vasıtasıyla verildiği ilk toplumsal kurum olması sebebiyle Surmoi'ye en canlı örneği teşkil etmektedir. Aile toplumun devamını sağlayan gelenek, görenek, kültür ve ahlakın aktarılmasına yarayan toplumun en küçük ama en büyük işlevlerinden birini yerine getiren müessesesidir. Aile, toplumsal birlikteliği kültürel ve ahlaki devamlılığı sağladığı için toplumun vazgeçilemez unsurudur. Bunun için Piaget, anne babalara çocukların kusurlarını, görevlerini, güçlüklerini göstermelerini, onlara çocuğun kendi kendini tanımasına yardımcı olmalarını tavsiye etmektedir. 7–11 yaş arasındaki çocukların ahlaki gelişmeleri hakkında özetle şunları söylüyor:

Fertler arası işbirliği onların görüş noktalarını karşılıklılık (mütekabiliyet) ilkesine uydurur ve bu da hem ferdin otonomisini hem grubun tutkunluğunu garanti eder. İşte bu çağda yeni ahlaki duygular ortaya çıkar ve irade teşekkül eder... İşbirliğinin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkan ve sosyal hayatın geliştirdiği yeni bir duygu da saygıdır... Bu çağda çocuklar oyun kaidelerinin karşılıklı anlaşma ile doğduğunu düşünmeye başlarlar. Daha önce rastlanmayan birçok ahlaki duyguların –dostluk, arkadaşlık, namus gibi- bu safhada ortaya çıkışının sebebi budur. Çocuk yalan söylemenin ne ifade ettiğini ancak bu çağda öğrenir; arkadaşlarına yalan söylemenin ebeveyn yalan söylemekten daha kötü olduğunu düşünür, çünkü arkadaşlarıyla kendi

³³³ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.149.

³³⁴ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.151.

³³⁵ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.197.

arasındaki ahlak kuralları dışarıdan empoze edilmemiş, karşılıklı anlaşma ile ortaya çıkmıştır. Adalet duygusu da bu çağda gelişir. Ebeveyn ona eşitliğe dayanan reaksiyonlarda bulunduğu takdirde çocuk ahlaki realizmden, yani ahlaki kendi dışında mutlak bir zorlayıcı sistem olarak görmekten kurtulur³³⁶.

Toplumun müesseseseleşmesinde aile ne kadar etkiliyse kişi üzerinde de doğrudan etkilidir. Dolayısıyla aile ve fertle bu kadar iç içe bir kavram olan Surmoi'nin bunlardan bağımsız olması düşünülemezdi. "Cemiyetin müesseseseleşmesi fert hayatındaki "Surmoi"nin teşekkülüne üç noktada tetabuk eder. 1-Ahlakın temelidir, 2-Arkaiktir, 3-"İntuitif" ve "Irrationel"dir"³³⁷. (İntuitif; sezgisel, Irrationel; akılsız, mantıksız anlamına gelmektedir).

Toplumun müesseseseleşmesinden bahsederken bireyin müesseseseleşmesini de dikkate almalıyız. Zira bireylerin sosyalleşmesi demek toplumun müesseseseleşmesi demek. Aynen ailenin toplumun çekirdeği olması gibi bireyin sosyalleşmesi de toplumun sosyalleşmesinin vazgeçilmezidir. "Ahlak değerlerinin birer sosyal değer halinden ferdi değer haline geçmesine psikoloji dilinde 'sosyalleşme' adı verilmektedir"³³⁸. Bu yüzden toplumun müesseseseleşmesinden bahsedeceksek bunu çocukluktan başlatmamız doğru olacaktır.

Çocuk terbiyesi, toplum olarak üzerinde az durduğumuz, fakat önemle ele alınması gereken bir konudur. Çünkü çocuk doğumuyla beraber bir sosyalleşme sürecine tâbi tutulur: "Doğuştan psikolojik bir varlık olan insan, zamanla sosyal bir varlık halini alır. İşte sosyalleşme, insanın psikolojik varlıktan sosyal varlığa doğru geçişini meydana getiren bir dizi süreçler toplamıdır. İnsanı 'ben' olarak düşünürsek, bunun 'biz' olan topluluk içinde erimesi sosyalleşmedir. Cemil Meriç, çocuğun cemiyetin içinde sosyalleştiğini, bu sosyalleşmenin olumsuz yönleri kaymaması gerektiğini vurgulamaktadır."³³⁹

Surmoi'nin ahlakla birebir irtibatının toplumda farklı yansımaları olmaktadır. Kimi için cemiyet hayatı kişinin medeni olmasının ilk şartıyken kimi içinse Oscar Wilde gibi saf bir çocuğu ahlak yoksunu kılabilcek kadar tehlikelidir. "Oscar Wilde, şu yedi yaşındaki çocuğa bakın der, ne kadar cici. Sonra şu haytaya bakın, yirmi yaşında, nobran, edepsiz, lanet. On iki sene evvel o da bir çiçek kadar, bir kuş kadar sevimliydi, o yavrucuğu bu hale getiren cemiyetinizin terbiyesi"³⁴⁰.

³³⁶ GÜNGÖR, Erol, Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar, s.48-49.

³³⁷ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.199.

³³⁸ GÜNGÖR, Erol, Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar, s.121.

³³⁹ MIZRAK, İsmet, *Cemil Meriç ve Eğitim*, s.79-80.

³⁴⁰ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.222.

İnsanın elinde her şey bozuluyor. Neden? Her şeyi düzelten de insan değil mi? Bir et pıhtısını bir ışık mihrağı haline getiren terbiye, insanın eseri. Azizler de, peygamberler de, kahramanlar da insan. Hepsi hepsi cemiyetin eseri³⁴¹...

İnsanoğlu her ne kadar birçok iş başarmış olsa da kültürel ve ahlaki çöküntü giderek kendisini esir almaya başlamıştı. Yaşanan bu ahlaki çöküntünün nedenleri üzerine düşünen Meriç, nedenlerden birinin nesiller arası kopukluk olduğunu görür ve Rusya örneğiyle neler yapılacağı üzerine bizlere fikir sunar:

Rusya'yı hatta bütün insanlığı mahveden, babalarla çocuklar arasındaki uçurum. Bir ilerleyiş yok. Bir kopuş, bir sarsılış, bir kendini kaybediş, bir dengesizlik var. Nesiller arasındaki anlaşmazlık ilerleyiş değil. Rusya'nın Avrupalılaşması bir tehlike Dosto'ya göre. Bir ülke mazisinden kopamaz, kopmamalıdır. Aydın sınırların ötesinden basmakalıp ıslahat projeleri dileneceğine halkın içine inmeli, Rusya'yı ancak din kurtarabilir. Din yani Alyoşa. Tanrı'ya inanan bir sosyalizm. Garip bir Hristiyanlık. Davayı reddetmek kolay şey³⁴².

Kurtuluşu, nesiller arası uzlaşısı ve dinde gören Meriç, cemiyete de bunlar üzerinde daha dikkatle ve ısrarla durmasını öğütüyordu. Rusya örneklemeyle Meriç, Türk toplumuna geleceği ile ilgili uyarıda bulunuyordu. Aydınların da böylesine hassas bir konu üzerinde daha dikkatli olması gerekirken geçmişine ve değerlerine yüz çevirmesini Rus aydını gibi Türk aydını içinde utanılacak bir durum olarak görüyordu.

Meşrutiyet aydını için, Frenkleşmiş Meşrutiyet aydını için, düşman İslamiyet'ti. Korkunç bir şaşkınlık içindedir o aydın. Sabih Bey hem Osmanlı İmparatorluğu'na hayrandır; hem İslamiyet'e düşman. Yani bizde "athée", düşünememek için Allah'ı inkâr eder, meseleyi basitleştirir böylece. Düşünememek için Müslüman'dır, dogmaların gölgesinde, şad, uyur da uyur. Yani işimize gelmeyen ne varsa çöp tenekesine atmak, rafa kaldırmak, inkâr etmek. Mecnun nesillerin arapsaçına döndürdüğü o kadar problem var ki, insanın feryat edip kaçacağı geliyor³⁴³.

Surmoi sahibi olmadığı için kendini şanslı ve bir o kadar da ahlaklı hisseden Sartre, çocukken babasını erken kaybettiğinden dolayı üzüntü duymamakta bilakis bunun ona artı bir değer kazandırdığını düşünmektedir. Bir yanda babasını erken kaybetmesi sebebiyle üzüntü duymayan hatta hoşuna giden Sartre diğer yanda ise bunun ona kin gibi kötü hasletleri kazandırmaması sebebiyle sevinen Sartre. Tezat gibi gözükse de bu durum Sartre açısından gayet ahlaki olarak kabul görse de Sartre'ın geleceğinde derin izler bıraktığı açıktır.

³⁴¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.223.

³⁴² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.213.

³⁴³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.215–216.

Küçük Sartre'ı hiç sevmedim. Şımarık ve calî. Zaten Sweitzer'ler tuhaf bir aile. Sartre'ın yazıları içinde en kötüsü bu. Belki de kendine iftira ediyor. Portresini çizdiği çocuk bütün gayretlerine rağmen yaşamıyor. Hazretin en çok hoşuna giden, babasını erken kaybetmiş olması. Babanın iyisi olmaz diyor. Bu sayede hiçbir "Surmoi"si yokmuş, kin nedir bilmezmiş... Sartre babasını hiç tanımıyor. Cochinchin'de sıtmaya yakalanan ve evlendikten birkaç sene sonra ölen bir bahriye zabiti. Bu zabitten iki kitap kalmış oğluna ve oğlu onları satmış. Yalnız kitaplar kurtulabiliyor bu ameliyeden. Babasını tanımayan ve baba olmayan bir yazar, Sartre³⁴⁴.

C. GEÇİTTEKİ DÜŞÜNÜRÜN PUSULASINDAN

Bu bölümümüzde Cemil Meriç'i farklı açılardan tanıyacağız. Öncelikle Meriç'in düşünce dünyasında farklı bir yeri olan Saint Simon'u inceleyeceğiz. Ardından Meriç'in bir dönem kendini adadığı Hint edebiyatına eğilip dünya edebiyatını ise Meriç'in gözünden farklı boyutlarıyla ele alacağız. Başlığımızı çağımızın yükselen değeri hümanizmle noktalayacağız.

1. Saint Simon'un Ahlak Öğretisi

Hint'e kaçış gibi Saint Simon'da Meriç için adeta bir kaçış hatta bu kaçıştan sonra da bir durak olma özelliğini taşıyordu. Doğu'da Hint varsa Batı'da Saint Simon vardı. Meriç'in pusulası bu sefer bize Saint Simon'u işaret ediyordu. Meriç için Saint Simon vazgeçilmezleri arasındaydı.

Bir kere Saint Simon bir asrı dolduran düşünce. Her ışık-insanı çevreleyen sis, kinin ve kayıtsızlığın sis, onu yıllarca kalabalıklardan saklamış, kalabalıklardan, yani gerçek dostlarından. Saint-Simon kutupları ahenkleştiren adam. Hem akıl, hem gönül. Zirveleri ve uçurumlarıyla büyük ve bütün. Yalnız pozitivizm, yalnız sosyalizm değil, burjuva endüstriyalizmi de onun eseri³⁴⁵.

Meriç, Hint ve Saint Simon vasıtasıyla zincirlerini kırmıştı. Özgürdü, etrafında kendini sınırlayan çizgileri yoktu. Her seferinde etrafından farklı tepkiler alıp belli kalıplar adı altında etiketlenmeye çalışılırsa da o sadece kendisiydi.

Hint meçhule açılan kapıydı, meçhule, yani insana. Dört yıl Ganj kıyılarında vecitle dolaştım, sağ dediler... Saint Simon'la uğraştım iki yıl: çağımız onunla başlıyordu, sol dediler. Hint'i yazarken tek amacım vardı: Asya'nın büyüklüğünü haykırmak, yani bir vehmi devirmek, bir iftirayı yok etmek. Saint Simon'u putları yıkmak için kaleme almıştım. Her iki kitap da peşin hükümlerin rahatını kaçırdı, ne sol'un hoşuna gittiler, ne sağ'ın. Anladım ki, bu iki kelime, aynı anlayışsızlığın, aynı kinlerin, aynı cehaletin ifadesidir...³⁴⁶

³⁴⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.267.

³⁴⁵ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.104.

³⁴⁶ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.104–105.

Meriç'i eğitim gibi ahlakta etkileyen fikir öncülerinden biri yine Saint Simon'dur. Saint Simon'u Türk düşünce hayatında, Cemil Meriç gibi anlayan kimse yoktur. Onun hala devam eden ahlaki öğretisi Meriç'i oldukça etkilemiş ve eserlerinde adına sıkça rastlanır olmuştur. "Dini fanatizmlerin, gündelik ekonomik endişelerin, edebi bir duygusallığın egemen olduğu bir ortamda, üstadın ekonomik, sosyal ve ahlaki öğretisi nasıl ve niçin yaşamaya devam eder?"³⁴⁷

Herhalde bunun nedenlerinden biri Saint Simon'un ve öğretisinin güncel olanla ilgilenmesi ve insana insan olması sebebiyle değer vermesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca kötümserlik yerine iyimserliği desteklemesi ve insanlığın sıkıntılı dönemlerden geçtiği böylesi zamanlarda dahi umutlu olmayı tavsiye etmesi Saint Simon'u döneminin ve hatta günümüzün ünlü fikir adamlarından daha farklı bir yere koyuyordu. Saint Simon'un bu fikir ve düşünceleri gerçekleşir ya da gerçekleşmez orası tartışılır ama önemli olan onun insanlığa gönderdiği mesajdı. Saint Simon'un ilgi alanı insanlığın tümüdür. Saint Simon'un doktrini önce bir felsefe ve insan sevgisi bilimidir. Buna yeni bir din de diyenler vardır.

"Saint Simon Doktrinin Açıklaması" adlı yapıtın giriş bölümü şakirtlerin şu coşkulu çağrısıyla son bulur: "Sizler ki insanlığın mutluluğundan başka bir şey düşünmüyorsunuz, sizler ki insanoğlunu zincirlerinden kurtarmak, ona özgürlüğünü vermek istiyorsunuz, elbette şiddetin sona ereceğini haykıran, insanlığın ahlaki, fizik ve entelektüel geleceğinin mükemmelleşmesi amacıyla toplumun yeni baştan örgütleneceğini söyleyen... Saint Simon'u nasıl sevmezsiniz? Neden insanoğlu kastları, köleliği, derebeyliğini ve serfleri tarihe gömdü; ahlaksızlığın, cehaletin, yeteneksizliğin egemen olduğu her yönetime neden başkaldırdı... İnsanlara umutlarının aldatıcı olmadığını, babalarımızın peşinde koştukları tutku dolu hayallerin çok geçmeden gerçek olacağını ilk kez müjdeleyen Saint Simon'a selam!"³⁴⁸

Saint Simon'un en büyük ideallerinden biri insanlığa yeniden bir ilham ve heyecan vereceğini umduğu Yeni Hristiyanlık düşüncesi idi. Geleceği gören bir aydındı Saint Simon. Dinin artık din olmak dışında her amaç için kullanır olduğu bir zamanda dönüşüm geçirmesi kaçınılmazdı. Bu yüzden Saint Simon, Hristiyanlığı kıyasıya eleştirmiştir. Gerçek dinin iyi ahlaka dayanan, Allah ve insan sevgisinin ön planda tutulduğu bir Hristiyanlık olması gerektiğini önermiştir.

Gerçekte Saint Simon, Hristiyan olmayan bir Hristiyan ve Tanrıya inanmayan bir peygamber. Yeni Hristiyanlığın Tanrısı bir süs, bir lakırdı: cansız ve soğuk. Şöyle bir görünüp kaybolur. Ve yerini ahlaka bırakır: birbirinizi seviniz.

³⁴⁷ MERİÇ, Cemil, *Saint Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, İstanbul–2004, s.18.

³⁴⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.20–21.

Dogmalar da, ibadet de teferruat. İnsanlar arasında kardeşliği gerçekleştirecek olan: emek, iş ve ilim. Ama egoizmin hora teptiği bir toplumda idealsiz yaşanamaz. İlimden kopmayan bir iman, insanı toprağa bağlayan bir ideal. Toplum bir atölye: Amenna. Fakat bu atölyede bir mabede de ihtiyaç var. İnançlar kalıp değiştirir, fakat yok edilmez.³⁴⁹

Ve bu amaçla ölümünden önce yazdığı son eseri “Yeni Hristiyanlık” 1825 Nisanında yayımlanır. 19 Mayıs 1825’de de Paris’te ölür Saint Simon³⁵⁰.

Saint Simon’un ölümünden sonra mirası öğrencileri devralır. Öğrencileri diğer bir tabirle şakirtleri Saint Simon’un görüşlerini bir adım daha ileriye götürmek istiyorlardı. Toplumun tümünü kucaklayacak bir sistem kurmak ise en büyük idealleriydi.

Bu uğurda şakirtler hocalarının derslerini, iktisatçılarınkilerle genişletmek isterler. Devrimin altüst ettiği toplumu yeni bir düzene kavuşturmak için denenmemiş metotlara ihtiyaç vardı. Ama dinsiz yaşayamazdı inanlık, din birlik demektir, bağ demektir. İdealin kutsal ateşi, hayırseverliğin cılız meşalesiyle tutuşturulamazdı. Yeni bir ahlak, yeni bir iman, yeni bir din kurmak lazımdı. İktisat da, ahlak da, din de aynı amaca yönelmeliydi: en yoksul ve en kalabalık sınıfı kafaca, gönülce, refahça yükseltmek.

Genç Saint Simoncular çağdaşlarına bir program sunmak isterler. Bütün gönülleri, bütün zekâları birleştirecek bir program³⁵¹.

İnsanın ne yapılırsa yapılsın dinsiz yaşayamayacağı anlaşılınca yeniçağın yeni inancını kurma yoluna gitti Saint Simoncular. Maddeciliğin zirvede olduğu bir çağda hiçte kolay bir iş değildi bu. Din, inanç, ahlak konuları insanlık için çok şey ifade etse de böyle bir dönemde kastedilen din o bilindik Hristiyanlık olmadığı halde insanlık üzerinde pek de etkili olmamıştı.

Saint Simon önce rasyonalistti. Yaşlandıkça anladı ki, onsekizinci asrın maddeci felsefesine rağmen din yaşamaktadır. İnsanı egoizm zindanından ancak ahlak kurtarabilir. Ahlak veya iman. Ölüm döşegindeki Saint Simon’un son sözleri: birbirinizi seviniz... Saint Simon için İncil’in bir emri bütün ahlakı özetliyor: Birbirinize kardeşçe davranın. Şakirtleri bunu kâfi görmediler ve sosyalizmi gerçekleştirecek yeni bir din kurmaya kalktılar³⁵².

Yeni kurulacak dinden bahsetmişken bu dinin faydalanacağı kaynaklar arasında sadece batı, Hristiyanlık ve kutsal kitabı yoktu. Saint Simoncular daha evrenseldiler. Doğu ve batının birlikteliğine inanıyorlardı. Bu sebeple böyle bir ayrıma gitmemişlerdir.

³⁴⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.94.

³⁵⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.35.

³⁵¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.96.

³⁵² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.100–101.

Saint Simon'un şakirtleri için : “Akdeniz, Doğu ile Batı'nın zıfafa yatağıdır”, “Doğulu düşünmez, görür, sefil mantığa ve pespaye akla iltifat etmez. Asya'da ilim uçar, yürümez”.

Saint Simoncu Michel Chevalier, ruhla vücut arasındaki ikiliği ortadan kaldıracak bir politika planı çizer. “Ruh Doğu'dur, vücut Batı... Doğu'yu Othello, Batı'yı Don Juan temsil eder: birincisi vakur ve vefakâr, ikincisi hercai ve kaypak”. Hristiyanlığın kutsal kitaplarını incelemek yetmez, Doğu'nun da kutsal kitaplarını incelemek lazım. Ancak Vedalar'ı Avesta'yı... Tanıdıktan sonra Avrupa için yeni bir çağ açılacak, Batı'nın ufku genişleyecek ve Hristiyanlık tarihe karışarak yerini daha anlayışlı bir dine bırakacaktır³⁵³.

Dünya değişmekteydi. Avrupa ise değişen dünyanın adeta lokomotifiydi. Kurulan fabrikalar, yok olmaya başlayan sınıf ayrımları ve onların yerini almaya başlayan kapitalizm, liberalizm, sosyalizm gibi fikir akımları. Bu fikir akımlarının her birinin ideal olduğunu savunduğu farklı dünya görüşleri olsa da ortak noktaları da yok değildi.

Fransız sosyalistleri de liberaller gibi Hristiyanlığın miadını doldurduğuna inanmaktadırlar. Hem dünyayı açıklayacak bir felsefeye, hem bir ahlak düzenine, hem bir heyecan kaynağına, hem de insanları kaynaştıracak bir düşünce mayasına ihtiyaç var. Sosyalistler sık sık İsa'yı hatırlarlar. Bir yanda Mesih'in devrimci cesareti, ötede kilisenin aşırı tutuculuğu. Kaybolan dinin yeri nasıl doldurulacak, bilgilerin mihveri ne olacak? Yeni topluma yeni bir inanç sunmak isterler, başlıca kaygıları bu yeni temel üzerinde yeni bir dünya ve yeni bir insan yaratmak³⁵⁴.

Liberalizm, düşünce ve ekonomi de serbestiyeti savunan, adeta özgürlüğün bayraktarlığını yapan ilerlemeye ve gelişmeye dayalı fikir akımı.

Uzun zaman bölünmez bir bütün olarak gösterilen liberalizm ondokuzuncu asırda birbirinden farklı ideolojilere ayrılır. İktisadi liberalizm başkadır, siyasi liberalizm başka. Birincisinin dayandığı ilkeler servetle mülkiyet. Devlet müdahalesine karşı olan bu liberalizm, kapitalizmin nazari temelidir... Bir de fikri liberalizm var, onun da ayırıcı vasfı her düşünceye, her inanca saygı göstermesi.

Liberalizm kaypak, karışık, yumuşak bir ideoloji. Burjuvaziyle halkı, devrimle imparatorluğu, hürriyetlerle hürriyeti, politikayla ahlakı birbirine karıştırır. Böylece burjuvazi ile proletarya arasında bir anlaşma sağlar, 1830 devriminden sonra bozulacak olan kısa ömürlü bir anlaşma³⁵⁵.

Saint Simon için biraz evvel geleceği gören bir aydın demiştik bunun diğer bir kanıtını da 1814 Kasımında yayımlanan “*Avrupa Toplumunun Yeni Baştan Düzenlenmesi*” adlı eserinde görebiliriz. Saint Simon, burada yeni bir Avrupa'dan bahsederken Avrupa Birliği fikrinin ortaya çıkmasından neredeyse 150 kusur yıl

³⁵³ MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s.60.

³⁵⁴ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.44.

³⁵⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.43.

önce adeta günümüz Avrupa Birliği'nden ve onun bugün bir bir gerçekleşmiş olan kurumlarından bahsetmekteydi.

Napolyon orduları 1812'de Rusya'dan, 1813'de Almanya'dan çekilirler. 1814'de savaş Fransız topraklarındadır... Saint Simon'la sekreteri Thierry'nin amacı, İmparatorluk savaşlarını kapamak. Avrupa'yı barışa kavuşturmak için önce Fransa'yla İngiltere arasındaki çatışmayı sona erdirmeli. Yazarlara göre iki millet arasındaki anlaşma, Avrupa devletinin başlangıcı olacaktır. Önce bir Fransız-İngiliz parlamentosu kurulacaktı, sonra bir Avrupa parlamentosu. Devletler dengesi yerine, devletler kaynaşması. Uluslar arası kurumlar yeni bir insan yaratacaktı: Avrupa insanı. Zamanla bir Avrupa vatanseverliği doğacaktı. Avrupa meclisinse seçilecekler geniş ufuklu aydınlar olmalıydı ki bu amaca varılabilsin. Kıta'nın eğitimini bu parlamento düzenleyecek, bütün mekteplerde tek ahlak kitabı okutulacaktı. Gönüller aynı heyecanla ürperecek, vicdanlarda aynı inançlar kök salacaktı³⁵⁶.

“Siyasi toplumların peşinden koşacakları tek makul ve isabetli hedef, faydalı nesnelerin üretimidir...³⁵⁷” sözü gereği Saint Simon Avrupa'ya dolayısıyla da tüm dünyaya “Politikanın, ahlakın, felsefenin, hiçbir uygulama değeri olmayan birtakım hayallere saplanıp kalmasını istemiyoruz; istiyoruz ki asıl vazifelerini yerine getirsinler yani toplumun mutluluğunu gerçekleştirsinler”³⁵⁸ der. Tasvipçi Ahlak Teorileri ile ilgili çalışmaları bulunan filozoflardan F.C. Sharp'da (1928) yılında ahlakın tüm toplumlar için tek amacının mutluluk olduğuna değinirken konuyu tek cümleyle özetlemiştir: “Tarafsız, objektif düşündüğümüz zaman herkesin iyiliğini isteyeceğimize göre, evrensel olarak geçerli olan ahlak standardı şudur: Genel mutluluk”³⁵⁹.

Toplumun mutluluğu, her siyasi düşünce ve kurumun istisnasız gerçekleştirmek istediği bir icraat. Tabii kolay bir icraatta değil bunu sağlamak. Toplumu birçok unsur oluştururken bu birçok unsur arasında dengeyi sağlamak ve herkesin hoşnutluğunu kazanmak elde değil. “Sosyal güçlerin çokluğu ve birliği üzerinde duran Saint Simon sosyolojik bir metot kurmuştur. Toplum hareket halinde bir bütündür yazara göre, birbiriyle karşılaşan maddi, fikri ve ahlaki güçlerin dengesi ve dengesizliğidir. Toplum ilkelerden çıkarılamaz, oluş halinde bir realitedir, tarihi bir

³⁵⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.47.

³⁵⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.53.

³⁵⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.49.

³⁵⁹ GÜNGÖR; Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, s.35.

realite. Bu realitenin kalıpları ve yapısı birbiriyle karşılaşan güçlerin bütününden ibarettir”³⁶⁰.

Toplumu oluşturan bu dinamiklerin de sorunsuz çalışması için “nazariyelerin yerini pozitif fikirler; kaprise dayanan ahlakın, vahye dayanan politikanın yerini, akla dayanan ahlak, endüstriye dayanan politika almalıdır”³⁶¹. Sosyalizm’e göre bu yolda aydınlara da büyük görevler düşmekteydi. “Bir zamanlar rahipler kılavuzluk etmiş insanlara. Şimdi filozoflar, bilginler, sanatçılar kılavuzluk edecek. Rahipler derebeylik düzeninin koruyucusudurlar. Filozofların ödevi onlarla savaşmak, en kalabalık ve en yoksul sınıfın kafaca bedence yükselmesini sağlayacak ahlak ilkelerini yaymak ve kökleştirmek. Rahipler ortadan kalkacak mı? Hayır, sadece bilginin ve bilginlerin emrinde çalışacak”³⁶².

Sosyalizm, bununla da kalmaz. Mülkiyet konusuna da el atar. Mülkiyet bilhassa özel mülkiyet en meşakkatli konuların başında gelmektedir. Sosyalizmi zorlayan en önemli nedenlerden biri olan bu mesele hala sosyalizmin en büyük handikaplarından biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Saint Simon mülkiyetin sosyalleştirilmesini, millileştirilmesini, ortak hale getirilmesini istemez. Daha doğrusu açıkça ve doğrudan doğruya istemez. Toprak paylaştırılmayacaktır ama eninde sonunda en ehliyetli üreticiler tarafından işletileceğine göre, özel mülkiyet manasını kaybedecektir. Krediyi umumileştirir Saint Simon. Ortak bir sermaye fonu kurulacak, bu parayı bankacılar dağıtacaktır; bankaları hükümet veya devlet bürokrasisi değil, bir merkez bankası kontrol edecek, merkez bankasını da mesleki bir kamuoyu...³⁶³

Saint Simon, fakir ama gururlu, üreten, ahlaklı ve refahın tüm topluma eşit olarak yayıldığı bir toplum amacındaydı. Toplumun çoğunluğunu kendine hedef seçen Saint Simon, bu tabakanın kalkınmasının çoğu sorunu çözeceğine içten inanıyordu.

Saint Simon, özel mülkiyetin yeni baştan çoğunluğun yararına düzenlenmesini istiyor... Amacı daha umumdur: mülkiyeti ferdin müdahalesinden kurtaran bir üretim rejimine tabi kılmak... Yarının toplumunu çalışanlar yönetecektir. Saint Simon, o güne kadar bir fakirler yığını olarak ele alınan işçi sınıfına sosyal bir kişilik kazandırır. Artık fakir yok, fakir işçi var. Fakir, kilise avlusundan çıkmış, keşkülünü fırlatmış, çalışan bir insan olmuştur. Yoksuldur ama çalışmak isteyen bir yoksul. Ve çalıştığı halde fakir kaldığı için ahlak ve iktisat

³⁶⁰ MERİÇ, Cemil, *Saint Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, s.58.

³⁶¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.53.

³⁶² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.55.

³⁶³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.59–60.

açısından ilgiye değer... Saint Simon'un amacı büyük endüstriyi, üretimi en kalabalık ve en yoksul sınıfın yararına düzenlemektir³⁶⁴.

Saint Simon'da şu farkı görmekteyiz; kendisi ne katı bir sosyalist ne de kapitalisttir sadece toplumun menfaatlerini düşünen ve toplumun bireyleri arasında eşitlik ve adaletten yana tavır alan bir düşünürdür. Bu yüzden onu diğerleriyle aynı kefeye koymamız doğru olmaz. Saint Simon'da her dünya görüşünden biraz olsun var bu yüzden onu sınıflar üstü bir kategoriye oturtmak daha makul olacaktır.

Çağdaş iktisatçılardan birçoğunun Saint Simon'a uygun gördüğü yer araftır. Gaeton Pirou'ya göre "Sosyalizmin belli bir amacı var: sosyal adalet. Bu amaca varmak için izlediği yol üretim araçlarının topluma mal edilmesi. Bu iki unsuru birleştirmeyen doktrine sosyalizm denemez. Ne Eflatun sosyalisttir, ne anarşistler. Saint Simon'u katıksız bir sosyalist saymak yanlış. Gerçi üstat mirası mahkûm eder, ama özel mülkiyete dokunmaz"³⁶⁵.

Saint Simon'un diğerlerinden farklılığına bir başka delilse kişisel servetle alakalı düşüncesi idi. "Servete karşıydı, ahlak bozucuydu servet. Sanayi ile ticaret meşum birer müesseseydiler. Saint Simon'un görüşleri bambaşka... O, ne lüksün aleyhindedir, ne servetin, tam tersine başlıca kaygısı toplumun refahıdır"³⁶⁶.

Bu denli etkin olan Saint Simoncular her şeyden önce, endüstrinin filozofları. Ahlakla uzun uzadıya uğraştıkları bir gerçek. Yine şüphe yok ki, en büyük emelleri insanlığın ahlakça yükselmesi.

Yine Saint Simoncular rekabetin aleyhindeydiler. Rekabet "Hem fert ahlakını, hem sosyal ahlakı altüst eden öldürücü bir savaş"tı. İktisadi araştırmalarda ahlaka hiçbir yer verilmeyişinden şikâyetçiydiler. İktisat için amaç, üretimdi. Vatandaş, aile babası, işçi ve asker umurunda değildi iktisatçının. Saint Simon da, Sismondi de, Saint Simon mektebi de bu tutuma karşıydı³⁶⁷.

İnsanlık görüp, değerlendirdiği hatta denediği bazı fikir akımlarını zamanla reddetmiş ve bunların kendisi için bir artısı olmadığını anlayınca uzaklaşmıştır. Örneğin, "Dinde panteizm, ahlakta materyalizm, politikada despotizm, bunlardan her biri insan aklı, insan vicdanı tarafından binlerce defa reddedilmiştir... Ve gerçek sosyal düzen demek, ahlak düzeni demektir. Hürriyete, mülkiyete, aileye saygı olmayan yerde toplumdan söz edilemez"³⁶⁸.

³⁶⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.74.

³⁶⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.63.

³⁶⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.66.

³⁶⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.106.

³⁶⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.68.

19. asırda bu denli fırtınalar koparan hatta yeni bir din kurmaya kadar işi götüren Saint Simoncular ne oldu da başarılı olamadılar. Niye kitleleri peşi sıra sürükleyemediler.

Saint Simoncular halktan kopmuşlardı. Fazla entelektüeldiler, gündelik hayata karışmamışlardı. Gerçi bir işçi partisi kurmaya kalkıştılar. Ama işçi değildiler, işçiyi anlayamıyorlardı. Bu partiye gelenler onların düşüncelerini kavrayamadı. Sözün kısası kalabalığın psikolojisine yabancıydılar. Zirvelerde kaldılar ve felsefe yaptılar. Tarikat haline gelen düşünce, dış dünyayla ilgisini kesti³⁶⁹.

Diğer bir eksik yanları da şu olsa gerek; işçilerden çok bankacılarla, müteşebbislerle ilgilendiler... İnsanlara “birbirinizi sevin” demişlerdi ama üretimin ezdiği kalabalıklardan çok, üretimden faydalanan mutlu azınlıkla beraberdiler... Saint Simoncuların ülküsü, bütün tezatları, bütün kepezelikleriyle, kapitalizm değildi şüphesiz. Ama Saint Simoncu iş adamları kapitalizmin kökleşmesinde, boy atmasında küçümsenmeyecek bir rol oynadılar³⁷⁰.

Auguste Comte, Saint Simon’un takipçisi çoğu yerde ortak fikre sahip olup üstadın şakirdidir.

Comte da, Saint Simon gibi toplumu içinde bocaladığı anarşiden kurtarmak istiyor... Görmüyorlar ki, her hangi bir reforma girişmeden önce, sosyal alanda bir takım hakikatler, artık hiç kimsenin tartışamayacağı bir takım hakikatler ortaya koyarak manevi düzeni kurmak lazımdır. Bu hakikatler, ihya edilen toplumun dayanacağı ilkeler olacaktır.³⁷¹

Bu hakikatleri ortaya çıkarma vazifesi, toplumlar ilminin, yeni bir hayat kazandırmak için bu ilme güveniyordu. O da Comte gibi ilimlerin geçirdiği merhaleleri anlatıyordu. İlimler bu gelişme sayesinde farazi veya dini şekilden pozitif şekle geçmiş bulunuyordu³⁷².

Comte ile Saint Simon, hocayla talebe ilişkisi içinde çoğu yerde örtüşen görüşlere sahip olmakla birlikte Comte, Saint Simon’u fikriyatında ilmi tarafın eksik olması ve hissi davrandığı sebebiyle tenkit eder. Saint Simon, Hristiyan ahlakı ve mistisizmi birleştirmek istiyordu. Comte ise bu ikisinden de hoşlanmıyordu. Bunlar fikri ayrışmalarının en temel nedenini oluşturuyordu

Hülasa Saint Simon’dan ayrılan Comte, müesseseleri düzeltmeden önce, düşüncelere yeni bir düzen vermek kararında olan ve hocasının Yeni Hristiyanlıkla ilgili rüyalarına katılmayan bir ilim adamı olarak görülmektedir. Ama felsefi terbiyesinde Saint Simon’un büyük tesiri olduğunu Valat’ya yazdığı mektupta hala itiraf etmektedir. Bu hakseverlik zamanla yerini kine bırakacak ve Auguste Comte ebediyen dostu kalacağım dediği o büyük insana,

³⁶⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.108.

³⁷⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.106–107.

³⁷¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.83–84.

³⁷² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.86.

o cömert yol göstericiye ağız dolusu küfredecektir... Büyük adamın küçük tarafı³⁷³.

Oysa Saint Simon'un gerçek devamcısı Auguste Comte değildir çoğu yazara göre. Auguste Comte sadece Saint Simon bir takipçisidir. Bu yazarlara göre yeni bir şey de getirmemiştir Saint Simon'un üzerine Comte.

Comte'un çömezi olmayan büyük tarihçiler bile kendilerini onun tesirinden kurtaramamışlardır. Mesela Léon Brunschwig ile Henri Gouhier, Saint Simon'un tutarlı bir düşünceden yoksun olduğu konusunda birleşmektedir. Zira Saint Simon düşüncesini değerlendirirken, ikisinin de hareket noktası pozitivizmdir. Oysa Saint Simon düşüncesi bambaşka bir yönelişin başlangıcıdır, Saint Simon'un devamcıları Proudhon'la Marx'dır, Auguste Comte değil³⁷⁴.

Her ne kadar Saint Simon ve Auguste Comte'un aralarında öğrenci hoca ilişkisinin ötesinde, başlarda bir fikriyat birliği olsa da zamanla bu bir birliktelik olmaktan çıkarak farklılaşmaya ve sonunda da ayrılmaya gitmiştir. Peki, Saint Simon ile Auguste Comte'un dünya görüşleri arasında ki fark neydi

Saint Simon'un sosyolojisinde ağır basan: ilerleme, Comte'unkinde: düzen. Saint Simon devletle toplumu birbirinden ayırır. Sosyalist düşüncenin belli başlı fetihlerinden biridir bu. Saint Simon bugün, emeğe dayanan, medeniyet adını verdiğimiz oluşun kurucularından biri. Comte'un eğilimi tam tersine. O mutlak birlik peşindedir. Donmuş bir mertebeler düzeninden yanadır, her türlü eşitliğe düşmandır. Toplumun bütün güçlerini kendinde toplayan devleti, sosyal bir hücre saydığı geleneksel aileyi göklere çıkarır... Comte düşüncesinin devamlı temaları: birlik, bağlılık, mertebeler dizisi. Oysa Saint Simonculuğun ana fikirleri: devlet dışı organizasyon, ekonomik toplumun egemenliği, siyasi devletin ortadan kalkışı, insanı sömürmesine son veriş, elele veren insanların tabiatı fethedişi... Auguste Comte, daha derin, Saint Simon daha ilerici³⁷⁵.

Saint Simon ile Auguste Comte belki sonlara doğru fikri ayrılığa düşmüşlerdi ama Saint Simon her zaman birilerine ilham kaynağı olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. İlk akla gelenler ise Marx ve Spencer'dır. Özellikle Saint Simon ve Marx sosyal gerçekliğin kolektif üretim olduğu üzerinde mutabıktırlar. Toplumun birlikte yaşamaya dayalı, üretimin adeta bir yaşam tarzı ve zorunluluk olduğu bir sistemdi bu.

Saint Simon'a göre, iktisadi üretim, mülkiyet, siyasi rejimler, ahlaki değer ve fikirler, her nevi bilgi topyekûn sosyal faaliyetin kısmî tezahürlerinden ibarettir. Bunları anlamak ve açıklamak için bütün içinde ele almak lazımdır. Sosyal müesseselerle düşünceler arasında her zaman bir uygunluk vardır...

³⁷³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.88–89.

³⁷⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.89.

³⁷⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.91.

Genç Marx da manevi üretimden, üretim kuvvetlerinin bir parçası diye bahseder. “Din, aile, hukuk, ahlak, ilim, zekâ... Üretimin özel şekillerinden başka bir şey değildir”³⁷⁶.

Demek ki, bir yandan “ortak düşünceler olmadan toplum olamaz” , “ahlak toplumun vazgeçilmez bağı” diyen Saint Simon, öte yandan “toplumdaki bütün gerçek kuvvetlerin son tahlilde endüstride toplandığını” ileri sürerken tezada düşmüş olmuyor³⁷⁷.

Bir çelişme karşısında mıyız? Hayır. Saint Simon bütüncü bir filozof. Sosyolojinin kurucusu için iktisat, mülkiyet, siyasi rejimler, ahlaki değerler ve fikirler, bilgi sistemleri topyekûn sosyal faaliyetin parça parça görünüşlerinden ibaret. Onları bütün içine yerleştirmedikçe anlayamaz, aydınlatamayız.³⁷⁸

Fizyolojiden bahsetmişken; “Saint Simon’a göre, insan ilmi, fizyolojinin bir koludur. Bu genel ve sosyal fizyoloji, ahlakla siyaseti de kucaklar. Politika pozitif bir görüşle incelenmeden, öteki ilimler gibi mekteplerde okutulmadan Avrupa buhranı sona eremez”³⁷⁹.

Saint Simon, anlaşıldığı üzere yeni bir toplum düzeni düşlemektedir. Bu toplum düzeni, bütünü kucaklayan ve her tür emeğe saygılı insana insan olması sebebiyle değer veren maddi ve manevi değerlerinde iç içe olduğu bir düzendir. Saint Simon’da ki bu zıt kutupları birleştiren ve hepsini bir arada tutan düşünce yapısı onu diğerlerinden tamamen farklı kılarken sosyal ilimler arasında da insanoğluna yenedünyalar açıyordu. Bu yeni topluma yeni bir ahlak lazımdı. Bu düzeni sağlarken de ahlak insanoğluna yeni görevler yüklemekteydi.

Bonald için ahlaki eylem, ne birtakım haklar istemektedir, ne yeni bir düzen kurmak. Toplum görevler yükler insana, mevkiine, mesleğine göre değişen fakat sosyal düzen gibi ebedi olan görevler. Ahlak bu görevleri gerçekleştirmektedir.

Saint Simon hiç de böyle düşünemez. Ahlak zamanın ve mekânın dışında bir kurallar bütünü değildir. Her toplumun kendine göre bir ahlakı vardır. Ortak ahlaki fikirler olmadan toplum olmaz”. Tarihin farklı merhalelerinde, farklı düşünceler, farklı inançlarla karşılaşırız... Bugün saçma bulduğumuz kuruluşlar belli bir devirde tabî idiler. Her inancı her müesseseyi sosyal bütün içinde değerlendirmeliyiz. Toplum değiştikçe dayandığı kurallar da değişir³⁸⁰.

Saint Simon’un ısrarla üzerinde durduğu “Yeni Hıristiyanlığın” en temel hedeflerinden biri de kardeşlik ahlakı ve iş ahlakını bir yandan gözetirken diğer yandan da işçilerin çıkarları ve haklarını korumaktı. Evet, “Yeni Hıristiyanlık, dini

³⁷⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.119.

³⁷⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.130.

³⁷⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.131.

³⁷⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.127.

³⁸⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.141–142.

toplumun kolektif faaliyetiyle endüstri rejimine has yeni bir sevgi ve iş ahlakına bağlıyordu”³⁸¹. Bunun içinde “Saint Simon, proleterlerin çıkarlarını diğer üreticilerin tecavüzlerinden korumak, onları kalkındırmak için sevgi, şefkat ve kardeşlik ahlakına başvuruyordu”³⁸². Saint Simon, “Bugüne değin birbirini kovalayan rejimlerce bozulan toplumun gerçek kişiliğinin: Sevgiyle tekniğin, iş ahlakıyla dinin, endüstrinin hiyerarşik teşkilatıyla üreticiler arasındaki kardeşçe birliğin yaratacağı ahenkle düzeleceğine inanıyordu. İşte bu da sosyal gerçeğin asıl mahiyeti idi”³⁸³.

Saint Simon’un o her yerde üstlendiği uzlaştırmacı tavrını bu seferde tabiatçı panteizmle insaniyetçi panteizmi bir araya getirmeye çalışırken görüyoruz. Panteizm, bütün varlıkların aynı değerde olduklarını ileri süren, mekânı da vicdanı da Tanrılaştıran felsefi bir görüş. Ve bu iki panteizmden sonunda insaniyetçi panteizm üstün gelir. Bu panteizmi kolektif ahlak gerçekleştirecektir. Kolektif ahlak yani tanrı. Sosyal gerçeğin gerginlik ve çatışmalarını tam bir ahenk içinde eritecek olan panteist bir ahlak. “Yeni Hristiyanlık” a göre, cennet ne geçmiştedir, ne göklerde. Cennet bizi bekleyen hayat. Bu ahlakçı panteizm, Saint Simon’u aşırı bir iyimserliğe sürükler. Üstat sosyal gerçeğin her toplum tipinde ayrı bir giriftlik gösterdiğini unutmur, o dâhiyane keşif de, sosyolojik görecilik gibi, böyle bir hayali ümit içinde kaybolur³⁸⁴.

Maddeci akımlar ve sanayi devriminin zirvede olduğu bir çağda Saint Simon, ortaya çıkarak dinden, ahlaktan, kardeşlikten ve barıştan söz ederek oluşturmak istediği eşit birlikteliğe dayalı düzeni Yeni Hristiyanlık olarak adlandırmıştı. Yeni Hristiyanlık içinde çağın bütün sorunlarına cevap olacak çözümler sunmaktaydı.

“Yeni Hristiyanlık” a kadar ahlak, toplumun genel faaliyeti içindeydi. Endüstriyle uyuşan bir ahlaktı Saint Simon’un ahlakı. Endüstri barışçı ve birleştirici olduğundan barış ve dayanışmayla ilgili değerler ve kendilerini topluma tabîi olarak kabul ettireceklerdi. Hâlbuki “Yeni Hristiyanlık” ta ahlak sınaî dinamizmle çatışması ve onu düzenlemesi gereken sosyal bir güçtür. Saint Simon eyleme yön vermek, kolektif faaliyeti daha insanca bir hedefe yönleltmek için sevgiye başvurur, yeni ahlak tek emrin içinde: birbirinizi seviniz³⁸⁵.

Saint Simon, ahlakı çağın bir gereği olarak endüstriyel açıdan inceler. Bu aynı zamanda çeşitli etik dalları ve meslek etiğinin de bir nevi başlangıcıdır. Hem ahlak hem de endüstriyel açıdan konuya baktığımızda. “Saint Simon’un ahlakı anlayışının toplumun nazari ameli unsurlarından biri olduğunu görürüz. Ahlakı incelemek

³⁸¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.138.

³⁸² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s. 135.

³⁸³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s. 137.

³⁸⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.138–139.

³⁸⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.147.

istersek toplumun bütününe ya da bir sınıfına eğilmeliyiz. Saint Simon’da ahlak sosyal bir gerekliliktir ve bu ahlakın sosyal çerçevesi de üreticilerdir.”³⁸⁶.

Ahlakın sosyal çerçevesini teşkil eden üreticiler toplumun en önemli unsurlarıydılar. Toplumun bütünüyle üretici olması çok önemliydi. Avrupa’nın sanayi devrimiyle kalkınmasının yolunu açan üreticiler olmuşlardır. Ancak “Bu toplumlarda endüstri güçleri ve sınıflar gittikçe genişleyecek, hamleleri köstekleyen ve köhne bir sistemin siyasi, ahlaki ve fikri münasebetlerini ayakta tutmaya yeltenen her engeli, her sosyal sınıfı yok edecekler”³⁸⁷.

Üretici bir topluma yeni bir ahlak gerek. İncil’in ahlaki emri kaypak bir emir. Onun yerini yavaş yavaş başka emir alıyor. “İnsan çalışmalıdır”. Ahlaklı insan, çalışkan insan. Çalışan yani üreten. Bu bakımdan üreticiler sınıfı, çalışanlar partisi, ahlakı temsil ediyor... Endüstri toplumunun amacı tabiatın fethi, ihtiyaçları giderecek nesnelerin üretimi, fizik ve moral yaşama şartlarının ıslahı. Onun için yeni toplumun gözünde biricik değer, kolektif emek. Ferdi emek, bu faaliyetin bir parçası. Ahlak kişinin kolektif faaliyete katılımını yüceltecektir... İnsanları ikiye ayırır Saint Simon: Üreticiler, asalaklar...

Endüstri büyük bir vücut, diyordu Saint Simon. Bu vücudun bütün üyeleri birbirine bağlı, birbirine karşı sorumlu. Demek ki bu ortaklık münasebetleri hem tarihi bir gelişmenin eseri, hem ahlaki bir değer³⁸⁸.

Saint Simon’un Yeni Hristiyanlığa dayalı endüstri toplumunda ulaşılması hedeflenen ve şimdiye kadar üzerinde durduğumuz amaçları; kolektif hareket etme, herkesin üretmesi yani üretici olması ve dayanışmaydı. Bunlara ilaveten diğer bir amacı ise; barıştı.

Yeni ahlakın temel hedeflerinden biri de barış. Çünkü endüstri münasebetleri barış içinde gelişmektedir. Barışı sağlamak için asalakları ortadan kaldırmak lazım, karışıklığın sebebi onlar. Yüzde yüz sosyal bir ahlak bu, endüstri toplumundaki insanın yaşama ahlakı. Ferdi değerler ancak yeni bir toplumda gerçekleşebilir. İnsan kendini kolektiviteden ayrı bir varlık olarak düşünmemeli, bir çalışanlar ordusu içinde görev aldığını bilmelidir³⁸⁹.

Saint Simon’un bütünü kucaklayan bakış açısına, sosyal hayat ve ahlaki hayata dair yaptığı değerlendirmelerinde bir kez daha şahit olmaktayız. Ancak arzu edilen düzene geçmek için sınıf kavgaları gibi bazı sosyal çatışma alanlarının da olabileceğini baştan kabullenmişti Saint Simon.

Saint Simon, sosyal hayatla, siyasi hayatı, sosyal hayatla ahlaki hayatı birbirinden ayırmaz... Kurduğu ahlak, sınıfları aşarak bütün vicdanlara

³⁸⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.142.

³⁸⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.142–143.

³⁸⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.142–143.

³⁸⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.144.

seslenmez. Saint Simon belli bir kavganın temsilcisidir, belli bir fırkanın politikasını ve ahlakını dile getirir. Ama bu sınıf ahlakı, evrensel bir ahlak olacaktır ona göre. Geçici olarak böyle bir sınıflar arası çatışmayı kabul etmek siyasi bakımdan zorunlu, ahlaki bakımdan doğrudur.³⁹⁰

Daha evvel ele aldığımız hürriyet kavramına Saint Simon, çağdaşı Benjamin Constant'dan farklı yaklaşarak olaya Yeni Hıristiyanlıkta olduğu gibi yeni bir toplum kurma ihtiyacı açısından bakmaktadır. Politik ve sosyal ahlakla birlikte bireylerin eşitliğine dayalı bu sistem de hürriyet, layıkıyla gerçekleşme fırsatı bulabilecektir.

Saint Simon'un ahlak doktrini, liberal çağdaşı Benjamin Constant'inkinden çok farklı. Saint Simon hürriyet kelimesini kullanmaktan hoşlanmaz. Kişinin bağımsızlığı manasına gelen hürriyet, ne insan faaliyetinin amacı olabilir, ne sosyal teşkilatlanmanın temeli. Dava, ferdin kaypak ve metafizik hürriyetini koruyacak vasıtaları çoğaltmak değil, yeni bir toplum kurmak. Bu toplumda bütün üyeler çalışacak ve ortak faaliyet üyelerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak. Hürriyet ancak böyle bir toplumda gerçekleşebilir.

.Politik ve sosyal bir ahlak bu, ama hiç de hürriyete aykırı değil. Hürriyete somut bir muhteva kazandıran, onu parlak bir laf olmaktan kurtaran insana, kendinden kolektivitinin kucağında yaratabilirsin diyen bir görüş.

Böyle bir ahlakta ilmin yeri nedir? Böyle bir ahlak “akılcı” idealle bağdaşabilir mi?... İlim, sanat, edebiyat, endüstri gibi özel faaliyetlerin kaynağı sosyal bütün. Sosyal varlığı yaşatan bu güçlerin bir araya gelişi. Bu ahlaka, çok geniş manada, bir “yabancılaşmadan kurtarma” (désaliénation) ahlakı denebilir. Dava insanı somut olarak kurtarmaktır. Önce ihtiyaçların baskısından kurtarmak, üretimin gayesi bu. Sonra siyasi baskıdan kurtarmak. Bunun için aylak sınıfları ortadan kaldırmak lazım. Nihayet geçmişin baskısından, geleneğin baskısından, çalışma faaliyetini köstekleyen köhne doktrinlerin baskısından kurtarmak³⁹¹.

Saint Simon'un sanayi devrimiyle birlikte 1824 öncesi ve sonrası farklı gibi duran görüşleri ve ahlak anlayışı karşılaştırıldığında, ilk ve son düşünceleri çelişiyor gibi gözükse de aslında herhangi bir değişim yoktu.

1842'de daha karamsardır Saint Simon. Sosyal çatışmaları, sosyal başarısızlıkları sona erdirmek için bir dine ihtiyaç görür, temeli şefkat olan, ilmi gerekçelerle bağdaşabilen Tanrısız bir din. Görülüyor ki, Saint Simon'un ahlak anlayışında yeni bir merhale bu.

1824'den önce, ahlak yeni sosyal faaliyete uydurulmalıdır diyordu Saint Simon, ahlak bilgimizle ahenkli olmalıdır. Yani ahlakla kolektif faaliyet arasında kendiliğinden bir birlik vardı. Ahlakçının vazifesi pratikte ilkeler arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmaktı. Oysa “Yeni Hıristiyanlıkta”ta ahlakın görevi, sosyal yapılarla savaşmaktır. Ahlak sosyal adaletsizliklere karşı tek sığınak. Endüstri şeflerini işçilere yaklaştıracak olan sevgidir.

Saint Simon bu yeni ahlak anlayışıyla, daha önceki fikirlerini cerhetmiş olmuyor, sadece sınaî gelişmenin bazı tehlikelerine dikkatleri çekiyordu. Yoksa üstadın temel görüşlerinde bir değişiklik söz konusu değildi. Sonuçta Saint Simon'un ahlak doktrini siyasi bir doktrin. Sosyal kavgada görev

³⁹⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.144–145.

³⁹¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s. 145–146.

yüklenen bir emek doktrini. Tarihe faal olarak katılmamızı isteyen bir ahlak. Bu ahlak, bir üreticiler ortamı içinde vazife alan fatih ve yaratıcı insanın; sosyal düzensizliğe, haksızlığa, asalaklığa ve bir ölçüde, sosyal sömürüye karşı gelen insanın ahlakı³⁹².

Saint Simon'da gördüğümüz Yeni Hristiyanlığın bir versiyonunu da Balzac'da görmekteyiz. Balzac'ın eseri *İnsanlığın Komedyası*, Balzac'ı ve onun ideali olan yeni bir ahlak anlayışına dayalı sistem özlemini işaret etmekteydi.

İlahi Komedya'da: Kaynak: mistisizm, mansap: Yeni Hristiyanlık.

İnsanlığın Komedyası, asrı kucaklar. Çünkü Balzac nesli bu asrın kök ağacıdır. Balzac'ın niyeti, bu nesli ifade etmek, bir kitaba aktarmaktır. Şöyle yazar: 'bir nesil dört beş bin kalburüstü kişinin rol aldığı bir dram; kitabım, bu dram işte'... Yeni toplumun peygamberi Saint Simon'dur. Saint Simon'un ıslahatçıları birer şeftir, Balzac'ınkiler birer tip. Bu işi başarmak için *Binbir Gece Masalları*'nın hüddamlarına, devlerin yardımına ihtiyaç var.

İnsanlığın Komedyası, bir hükümdür. Bir asrın ve bir ülkenin aynası eser, ama yalnız o kadar değil. Temel konu: İnsanlık. Ne var ki Balzac, insanı yalnız malzeme olarak ele almaz. Yani eser, bir belgeler koleksiyonu olarak takdim edilemez. *İlahi Komedya* gibi bir hükümdür Cehennem, yani maddi tutkuları; Arafı, yani manevi tasfiye mekanizması; Cenneti, yani ruhani sezişi olan bir dünya.

Balzac'ta her zaman diğerlerinden farklı bir şeyler görebilmekteydik. Balzac, bir tiplerle bir çok şeyi anlatabilmekte diğerlerinin göremediklerini ise gözler önüne sermekteydi.

Burjuvazi, insanlığın Komedyası'nda yalnız sosyal bir boyutla değil, ahlaki bir boyutla da çıkar karşımıza. César Birotteau ticari dürüstlüğü'nün bir kurbanıdır. Goriot nasıl bir babalık Yesu'u ise.

... Hâkim melekeyi bulmak. Taine, tenkidine temel olan bu anlayışı, Balzac'ın romanından çıkarmış. Bir seciyeyi tek tutkuya dayandırmak: Grandet'de cimrilik, Gobseck'de para mistiği, Goriot'da babalık...

Babalığın cevherini kavrayan Balzac, elbette ki analığın cevherini de kavrayacaktı; *Vadideki Zambak*'ta olduğu gibi.

Kadın işe karıştırılmadan *İnsanlığın Komedyası* doğamazdı: Dehanın anneliği. Auguste Comte roman okumayı vakarına yakıştırsaydı, *Vadideki Zambak*'ı insanlık dininin büyük kitaplarından biri olarak vasıflandırır: Ruh anneliğinin kitabı.

Vadideki Zambak'ı da, *Goriot Baba*'yı da okurken anlarız ki Felsefi İncelemeler, *İnsanlık Komedyası*'nın vazgeçilmez bir parçası, adeta Akropolüdür.³⁹³

Balzac'ın aksine Rus edebiyatçıları insanın mizacını düzeltmeye çalıştılar. "Avrupalı ise bundan sıkılmıştı artık. Aksine Avrupalı önce sanat arıyordu. Ne çılgınlık yerini tutabilirdi sanatın, ne ahlakçılık.

³⁹² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.148.

³⁹³ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.256-257.

Balzac hiçbir zaman insan mizacını düzeltmeye kalkmadı. İnsan, olduğu gibi büyülüyordu üstadı. Bu mizaç kazara değiştirilebilse, Balzac'ın üzerinde uğraştığı konu yok olurdu. Balzac'ın üstünlüğü tabîî oluşunda³⁹⁴. Bu özelliğinin eserlerine de yansıyor olması Balzac'ı diğerlerinden farklı kılan yönü olsa gerek.

Meriç'in hiç düşünmeksizin Balzac'a olan hayranlığı ve tutkusu, yakın arkadaşı Kerim Sadi ağzından şu mısralarla bizlere aktarılır.

Ne güzel de çalıyor, dinletiyor her telden
Polemikte yakalar hasmını, derhal belden
Deprem olsa yine Balzac'ı bırakmaz elden
Elhak allâmedir Hazret, okutur ordineri.
Deprem olsa yine Balzac'ı bırakmaz elden...

Hakikaten, deprem olsa da Meriç, Balzac'ı elinden hiç bırakmamış ve her fırsatta, her vesileyle bu Fransız romancıya atıfta bulunmaktan, sözü ne yapıp edip ona getirmekten vazgeçmemiştir³⁹⁵.

Meriç'in perestîşkârlığı o derecedir ki kızı Ümit Meriç dahi bu hakikate gayet doğal bir biçimde temas eder:

Fransız kültürü iliklerine sinmiştir. Batı'ya hayrandır. Yetişme şartlarının kazandırdığı yabancı dil bilgisi ile Batı kültürünü ülkemize taşımaya başlar. Balzac ve Hugo iki tanrısıdır o yıllarda.

Hâşâ, ilâh gibi... Hâşâ, ilâhlar söyler ancak bu kadar...³⁹⁶

Saint Simon vasıtasıyla Balzac'a ve *İlahi Komedyasına* değindikten sonra bir cümleyle konumuzu noktalarsak: Fikirleri, bakış açısı, yeni Hıristiyanlık ve yeni toplum açılımlarıyla bu uğurda sarf ettiği çabaları, bize bıraktığı eserleriyle Saint Simon, her zaman, her topluma ve her yazara ilham vermeye devam edecektir.

2. Hint Edebiyatı ve Düşünce Sistemine Meriç'in Gözünden Bir Bakış

Meriç'in adeta gökte ararken yerde buldum dediği farkına geçte olsa vardığı Hind edebiyatı ve düşüncesi ve engin hoşgörüsü, Meriç'te derin izler bırakır. Hint medeniyeti yozlaşan ve kararan dünyasında Meriç'e bir dönem bir ışık olmuştur.

Cemil Meriç'in Hint medeniyeti ile olan ilgisi Beylerbeyi'ndeki evde başlamıştır ama "Hint bütün cazibesi, bütün esrarı ile" Göztepe'de yaprak yaprak açılmıştır önünde.

³⁹⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.263–264.

³⁹⁵ CÜNDİOĞLU, Dücan, *Bir Mabed Bekçisi: Cemil Meriç*, s.106.

³⁹⁶ CÜNDİOĞLU, Dücan, a.g.e. s.216.

60'lara kadar tecessüsümün yöneldiği kutup Avrupa. Coğrafyamda Asya yok... Hint, benim için Asya'nın keşfi oldu. Avrupa'dan görülen Asya, Avrupalının gözü ile Asya, ama nihayet Asya. Bu yenedünyada da kılavuzlarım Avrupalıydı demek istiyorum, ilk hocam Romain Roland... Ama büyü bozulmuştu, anlamıştım ki tarihte başka Avrupa'lar da var... Ama sonunda Hint de bir kaçış, bir arayıştı.

Olemp'i ararken Hint çıktı karşıma...

Kolomb Asya'yı ararken Amerika'yı bulmuş, ben Avrupa'yı incelerken Hint'le karşılaştım. Dikkatimi Ganj kıyılarına çeken Schopenhaur ile Schelling oldu. 19. yüzyılı anlamak için Vedalar Çağı'nı incelemek zorunda kaldım...

Düşünce dünyasını fethe koşanların uğrayacağı ilk ülke Hint olmalı. Hint bütün inançlara söz hakkı tanır. Çağdaş Avrupa en aydınlık taraflarıyla Hint'in bir devamıdır. Hint belki bütün hakikat değil ama hakikat...³⁹⁷

Meriç, Avrupa'yla uğraşırken Hint medeniyeti ile tanışmıştı. Hint bundan sonraki yaşamını ve çalışmalarını kökten değiştirdi. Meriç, Hint'te her yerde aradığını bulurken Türkiye'nin o sıkıntılı ve buhranlı dönemlerinde düşünce özgürlüğünün, hoşgörünün ve güzel ahlakın tadına Hint kültüründe vardı. Sıgınılacak bir liman vazifesi gören Hint, Meriç'in eserlerinde artık başköşeyi işgal eder olmuştu.

O ülke, düşünce hürriyetinin vatanıdır... Hint'ten tesamuhu öğrendim, düşüncenin gökkuşağını bütün renkleriyle sevmeyi öğrendim. Peşin hükümlerin mahpesinden kaçmayı, hakikatin çeşitli yönlerine eğilmeyi, hayatın her tecellisine saygı beslemeyi öğrendim.

'Hint', bir çağrıdır, güzele, sonsuza, hoşgörüyü çağrı.³⁹⁸

Avrupa kendi içinde çekişirken, Hint medeniyeti ise sonsuz bir hoşgörü ve sükûnete sahipti. Eğer batı, biraz olsun Hint kültürünü anlayabilseydi ondaki o sonsuz ışığın ve huzurun farkına varabilirdi. Oysa kendine göre batı, medeniyetin zirvesiydi. Daha alt seviyede bir kültür gördüğü Hint'ten ise alacağı bir şey olduğuna inanmıyordu.

Hint. Evet, Hint'in kazandırdığı huzur çok ferdi ve muayyen bir dünyada, muayyen bir iklimde gerçekleşebilecek bir mucize. Üstelik yaşadktan sonra, vücudu ile insiyakları işe yasadıktan sonra mümkün.

... Romain Rolland'ı çıkarırsak, sol cenahta Hint'le uğraşan kimse yok. Hâlbuki bence, bütün kavgaların üstünde bir ahlak Budizm. Ahlak karanlık kelime, yol. Ama kimsenin senfoni dinleyecek hali yok. Sokakta silah sıkıyor, tepede jetlerin uğultusu... Acaba Hint de bir mistifikasyon mu, bir sahte hal sureti mi, sanmıyorum. Proletaryanın o kadar dolambaçlı yollardan zararsız

³⁹⁷ MERİÇ, Ümit, Babam Cemil Meriç, s.91-92.

³⁹⁸ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.92-93.

hale getirilmesi imkânsız... Şimdilik Hint, bizim için, kütüphanelerimize eklenen bir raf bile değil³⁹⁹.

Avrupa'nın tezatları içinde Hint medeniyeti insanlığa çözüm sunuyordu. Avrupa'nın tarihi acı, şiddet ve sömürü ile iç içeydi. Hint'in tarihi ve felsefesinde ise şiddete, acıya ve sömürüye yer yoktu. Çünkü Hint medeniyeti, Buda'nın Tagor'un ve Gandi'nin memleketiydi. Mücadeleleriyle ve felsefeleriyle tarihte hatırlanan bu şahsiyetlerin ülkesi Avrupa'nın kanla yazılmış tarihiyle kıyas kabul edilemezdi.

“Non-violence” bu şaşkın, bu ne istediğini bilmeyen, bu tarihin dışında insan yığınını şekillendirebilir mi? Gandi Buda'nın torunu. Ve İsa'nın torunlarıyla kavga ediyordu. Türk, kılıca arslan payı tanıdığı için İslam'ı kabul etti: cennet kılıçların gölgesindedir. Gandi bizde olsa Kemal Paşa'nın dalkavukları iki günde kuşa benzetir, kellesini uçurturlardı. Şiddet tarihin mimarı. Tarih kan içinde doğuruyor. Hayvan da ondan. Lanza haklı: şiddet, şiddetten doğuyor. Onun için şiddeti yok etmeli. Ama nasıl? Komünizm, şiddet kullanarak diyor: “c'est la lutte finale”. Hoş ama “final” olduğunu nereden bileceğiz? Gerçekten de nazari olarak yanılmayan yalnız Gandi. Gandizm rüyaların en güzeli. Ne var ki hıyanetlerin en şeytancası da olabilir. Stoik⁴⁰⁰ ahlak asildi, necipti. Yalnız soyumuza göre değildi. Epiktetos'un kabadayılığı Ahimsacı'nın ki yanında bir tiyatro hokkabazlığı. Ölümün kuluçka makinesi haline getirdiği laboratuvarında küreyi uçuracak cehennem bombaları imal eden sadist Amerika'yla, açlığın çelik kırbacı altında bütün imtiyazlara yumruk sallayan aç Asya'ya, aç Afrika'ya anlat bakalım Gandizm'i⁴⁰¹.

Şiddet karşıtı ve hoşgörünün taraftarı olan Hint kültürü Meriç'e en büyük ilham kaynaklarından biri olmuştur. Zaten Meriç'te bunu itiraf eder ve Ahmet Kabaklı'ya ithafen yazdığı kitabının tanıtım yazısında: “Sana bir avuç çiçeği yollamak vefasızlığımı mükâfatlandırmak gibi bir şey. Bu hoşgörüyü Hint'ten öğrendim. Sen de kitabı bitirince insanlara daha çok bağlanacaksın, insanlara ve bütün canlılara”⁴⁰².

Hint medeniyetinde bizi Avrupa'dan daha çok çeken ve yakın gelen bir şeyler vardı. Çünkü Hindistan düşüncesiyle, insan sevgisiyle, ahlakıyla adeta büyük Anadolu'ydu. Upanişatlardan alınmış şu paragraf sanki Yunus'un ya da, Hallac-ı Mansur'un ağzından çıkmıştır:

³⁹⁹ MERİÇ Cemil, *Jurnal I*, s.165.

⁴⁰⁰ Stoik: Helenistik dönemde Zeno tarafından kurulmuş, Stoa öğretisine bağlı kimseleri tanımlamak için kullanılır. Bugün bu kelime İngilizce'de dâhil birçok dile “acıya da zevke de kayıtsız, her türlü tutkudan uzak ve hatta apatik (İlgisizlik, duyarsızlık hiçbir şeye ilgi göstermemek) anlamlarına gelmek üzere yerleşmiş. Ahmet Altan'a göre Stoik “acılara kayıtsız kalmak ve sabırla dayanmak” gerektiğini söyleyen felsefeyi savunan, acıyı bir anlamda yücelten ve acıya katlanmayı büyük bir erdem olarak görenlere denir. (www.sozluk.sourtimes.org)

⁴⁰¹ MERİÇ Cemil, *Jurnal I*, s.266.

⁴⁰² MERİÇ Cemil, a.g.e. s.371.

Her meyvede tohum, her canlıda Tanrı. Onun için seviyoruz cananı, çocuğumuz O'ndan bir zerre diye aziz... Sevgin bütün varlıkları kucaklamalı; onu, beni, onları değil. Bütün varlıkları, yani Tanrı'yı. Kurtuluş, Kesret'ten Vahdet'e dönüş. Tanrı'nın içinde kaybolmalısın. Ummana dökülen ırmaklar gibi, benliğinden sıyrılmalsın. Ne kalıbın, ne de adın kalmalı. Tanrı nedir diye soruyorsun, Tanrı sensin⁴⁰³.

Her ne kadar aşağıdaki paragraf ilk bakışta sevgiliye hasreti ifade etse de biraz düşünüldüğünde insandan yola çıkıp Tanrıya ulaşmanın yolunu çiziyordu. Hindistan'da insan kutsaldı. Çünkü insan sevendi, sevilendi ve tanrı karşısında benliğinden sıyrıldı.

Bir imsak değil, bir şehvet bu, bir vuslat. Hint, "tat twam asi", Tanrı sensin diyor insana, gerçek insana, seven insana, sevgi olan insana. Sen, günahlardan soyunan; sen, cürufundan temizlenen; sen, öksüzler karşısında gözyaşı olan; sen ameliyat geçiren talebeni başarısızlıktan kurtarmak için gözlerinin ışığını feda etmek isteyen; sen, şefkat; sen, fedakârlık; sen, kadın; sen, melek; sen, benim canım⁴⁰⁴.

Yunus Emre'nin ünlü "Yaratılanı sev yaratandan ötürü", dizesi ile Hallac-ı Mansur'un tasavvuf düşüncesinde kendini bulan Vahdet-i Vücut ile kastettiği Ene'l Hak tabiri Hint felsefesiyle ne kadar da örtüşmektedir. Temelde kesretten vahdet'e gidişi ifade eden bu felsefe, iki kültürün inanç dünyalarındaki tek ortak noktaları olmayıp bilakis birçok ortak noktadan sadece birisidir.

Zerre bütüne karışmalı ki hasret dinsin. Bizi hayat denen ezeli cehennemden yalnız bilgi (cnana) kurtarabilir. "Birlik sırrından habersiz olanlar, yerini bilmedikleri bir hazineyi arayan körlere benzerler. Atman-Brahman sırrına erenlerse her türlü kaygıdan, her türlü kuşkudan azat olur. Atmanla kaynaşan, rüyasız bir uykunun huzuruna kavuşmuş, Çokluk'tan Teklik'e yükselmiş dertlerden kurtulmuştur"⁴⁰⁵.

Panteizm'in batıda ki yansımalarına için Meriç, hiç düşünmeksizin Balzac'ı örnek verir. Halil Açıkgöz ile bir söyleşisinden alınmış şu paragraflar Meriç'in ağzından Balzac'ın Panteizm hakkında ki görüşlerini içermektedir:

CM: Batı düşünce tarzında çokluğun sebebi: Bağlayıcı hükümler yok, vahiy yok. Avrupa'nın son varabildiği panteizmdir.

HA: Bir manada İslam'da da panteizm var. Batılıların da vardıkları son merhale bu. Her iki medeniyetin tesir ettiği insanlar ise farklı olmuşlar. Bu neden?

⁴⁰³ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.241.

⁴⁰⁴ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.125.

⁴⁰⁵ MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s.118.

CM: Balzac’a göre canlı tektir. Her iklimde ve her ülkede farklı şekiller alır sadece. Vahdette kesret bu. Düşünce, iklimine göre şekil alır. Milletleri yapan bir parça da coğrafyadır; maddi ve manevi iklim⁴⁰⁶.

Yine Hint medeniyeti ile ortak fikirleri paylaştığını düşündüğümüz Mevlana ve batının ünlü ahlakçısı Kant, “Üzerimde gök kubbe içimde ahlak kanunu⁴⁰⁷” düsturu ile kavuşurlar. Mevlana’nın dünya’da kazandığı özellikle “Şark-İslam dünyasında kazandığı bu büyük ün de, Celalettin Rumî’nin tasavvufi görüşlerini kucaklayan kitaba âlem oluşu”⁴⁰⁸ çok büyük önem arz etmekteydi.

Edgar Quinet, Doğu Rönesans’ını vecitle selamlayan ilk tarihçi. “Asya’nın ruhu daha çok felsefenin özüne işlemiş. Düşünce alışkanlıklarımızı değiştiren bu ruh. Çağdaş Alman metafiziği ile Hint metafiziğini karşılaştırın... Birbirlerine o kadar çok benzerler ki adeta ayırt edemezsiniz. Bütün bu benzerlikleri tek kelime ile ifade edebiliriz: Vahdet-i vücut... Doğu Rönesans’ını, Almanya’nın temessül ettiği Asya panteizmi taçlandırıyor: Felsefe alanında şahidi olduğumuz en büyük hadise bu.

Dünya medeniyetleri ve kültürel kalkınmaları üstünde Hint’in yeri tartışmasız ilk sıralarda gelmektedir. Neredeyse Avrupa’da İkinci Rönesans’a yol açacak olan Hint medeniyeti, biz de ise tam bir bilinmezdi. Meriç, bu konuda ki üzüntüsünü dile getirirken kendisi gibi milli edebiyatımızın da Hindistan’ı geç tanımasına sitem eder: Osmanlılar ne Fevzi-i Hindi’yi, ne Hayyam’ı, ne Urffî’yi anlamış. Muaarralı Ebu’l-Âlâ adını duyabilmek için Abdullah Cevdet’i beklemiş⁴⁰⁹.

Hint medeniyeti ile bir o kadar ortak değeri paylaşıyor olmamıza rağmen bir o kadar uzak olmamız şaşırtıcıdır. Özellikle Mevlana, Yunus ve neredeyse Doğu toplumların tamamında kendini bulan bu insan sevgisi ve temelde insan odaklı düşünce sistemi batının aksine doğu toplumlarının ortak paydasını oluşturmaktaydı. Tagor’da Mevlana ve Yunus gibi doğunun en büyük ilham kaynaklarındandı.

Hint’in batısından, Birmanya’ya kadar, Bengalce konuşulan her yerde onun şiirlerini duyarsınız. Tagor, hayatı bütünüyle yaşayan, bütünüyle terennüm eden ilk Hint velisi... Çevresindekiler üstat (grudev) diyorlardı ona, Gandi, “büyük kılavuz”. Tagor, “kavîh” adını benimsiyordu. Şair demekti kavîh, bilge demekti. Bir nevi meczub-u ilahi. Edebiyatın belli bir bölgesine, dar bir bölgesine hapsedilemezdi o. Hem gönül, hem düşünce adamıydı. İlhamlarını kâh sözle, kâh çizgiyle dile getiren bir düşünce adamı, kadim Rîşiler(Eski Hint Bilgeleri) gibi⁴¹⁰.

⁴⁰⁶ CÜNDİOĞLU, Dücan, *Bir Mabed Bekçisi*, s.106.

⁴⁰⁷ MERİÇ, Ümit, *İçimdeki Cennete Yolculuk*, s.87.

⁴⁰⁸ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.319.

⁴⁰⁹ CÜNDİOĞLU, Dücan, *Bir Mabed Bekçisi*, s.200–201.

⁴¹⁰ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.242–243.

Batının daha doğudan alması gereken çok şey var. Doğudaki iç huzuru, yani maddi âlemle manevi âlemin o eşsiz bütünlüğünü batı daha yeni yeni keşfetmekteydi. Bunun nedeni batı ile doğunun gelişim aşamaları ve tecrübelerinin farklı olmasıdır.

Batı, maddi dünyayla manevi dünya arasındaki sürekliliğin farkına daha dün varabildi. Psikiyatrinin, psikanalizin, psikosomatik tıbbın gelişmesini bekledi bunun için. Bu anahtarı yeni sanıyor, kullanmasını beceremiyor pek. Asya asırlardan beri ustaca kullanmış onu, ne var ki başka amaçlar için kullanmış. Üç yüz yıldan beri mekanik araçlarını geliştirmiş Batı, vücut teknikleriyle uğraşmamış. İnsanın emrindeki en tabii alet: Vücut. Batılı bu aleti pek az tanıyor. İnsan vücudunun yeniden keşfi, insan ruhunun da yeniden keşfi olacaktır. Batı'nın bu konuda rehberi Doğu.

Asya'nın siyasi ve içtimai düşüncesi de, aynı inançtan, vücutla ruhun birliği inancından ilham alıyor. Bunun ilk örneği din. Budizm'den İslamiyet'e kadar Güney Asya'nın dinleri her çeşit inançla bağdaşabilmiş. Tarih boyunca, Hint'in bütün büyükleri insanîyetçi. Asya, ırklar arasında da, inançlar arasında da eşitlik idealini asırlar boyu gerçekleştirmiş. Binlerce yıl beyazla siyah yan yana ve kardeşçe yaşamış⁴¹¹.

Meriç, doğunun bu büyük dehalarıyla aynı gayeleri taşıyordu. Amacı bölen değil birleştiren olmaktı. Bu yüzden Meriç, o çok hayranı olduğu Mevlana, Tagor gibi, Gandi gibi farklılıklardan çok ortak noktalar üzerinde durmaya çalıştı. Bunu Meriç'in ifadelerinde de görebilmekteyiz:

Batı, sonunda Hindistan'ı keşfetmişti. Hindistan, büyük bir misafirperverlikle kaynaklarını İngiliz sömürüsüne sunarken farkında olmadan İngiliz edebiyatına dolayısıyla Batı edebiyatına sızmıştı. İlk başta seyyahların yazılarıyla tanındı batı, doğu'yu sonra ünlü Hint eserleri, tercümeyle batı edebiyatına kazandırıldı ve arkası da geldi. Victor Hugo'dan bir asır sonra Guglielmo Ferrero, Avrupa'da canlanan bu Şark ve Garp ilişkisi üzerine şunları söylemişti:

Avrupa'da ve Amerika'da Aksâyi Şark'ı ziyaret eden seyyahların sayısı kadar Asya memleketlerine dair yazılan kitaplar da artıyor. Almanya'da bütün bir mektep, harpten beri Şark hikmetine (sagesse) dönmeyi telkin etmektedir. İngiltere'de dini mahiyette ve menşei Hintli olan cereyanların büyük muvaffakiyetleri var. Tagor ve Gandi, gitgide Avrupa'nın sulhperver ve kozmopolit muhitlerine alaka veren iki şahsiyettir. Tagor, 1925 ilkbaharında İtalya'ya geldiği vakit etrafında öyle bir merak uyandı ki, hükümet korktu ve Milano'ya seyahatinin ilk merhalesinde onu tevkif etti⁴¹².

Ünlü Hint eserlerinin çevirilerini ise batı büyük bir hayranlıkla takip etmeye başlamıştı.

⁴¹¹ MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s.25.

⁴¹² AYVAZOĞLU, Beşir, *Doğu-Batı Arasında: Peyami Safa*, s.187.

Jones, Colebrook ve Wilkins on yıl içinde Sanskritçenin belli başlı şaheserlerini, “içerdikleri destan boyutu, metafizik derinlik, klasik zarafet, saf ahlak anlayışıyla Hint dehasının mükemmel bir şekilde yansıdığı en önemli eserler olan” “Bhagavad-Gita’yı (1784), “Hitopadesa’yı (1787), Şakuntala’yı (1789), “Gita-Govenda’yı (1792), Batı kütüphanesine kazandırdılar⁴¹³.

Batı’yı Hint’e ısındıran ana kitaplardan biri de Emerson’un “Denemeleri”dir. (Essays). “Denemeler” Hint panteizmini, laikleşmiş İncil ahlakıyla kaynaştırır⁴¹⁴.

Avrupa, bugün Hindistan’a hem özür hem de takdir borçludur. Özür borçlu çünkü ahlaksızca sömürdüğü Hindistan ile bir o kadar fakir halkın sırtından bugünkü müreffeh seviyesine ulaştığı ve onları görmezden geldiği için; takdir borçlu çünkü hem edebi alanda hem de ilmi alanda Hindistan sayesinde bulunduğu yerde durduğu için. Eğer bu sömürü olmasaydı ne bugünkü medeni Avrupa’dan, ne de dünyanın kendisi dışında kalan kısmına medeniyet satmaya çalışan Amerika’dan söz edebilirdik. Dolayısıyla İngiltere’nin Hindistan’a karşı girdiği bu çok yönlü tahrip Hint’i daha evvel fethetmeye gelenlerin hiçbirini benzemiyordu.

İngiltere’nin Hint’te iki görevi vardır; biri tahrip görevi, öteki yeniden kurma görevi. Eski Asya cemiyyetini yok etmek ve Asya’da Batı cemiyyetinin maddi temellerini atmak. Hint’i birbiri ardından istila eden Araplar, Türkler, Tatarlar, Moğollar çabucak Hintlileşmişlerdi. Tarihin ezeli bir kanunu mucibince, barbar fatihler tebaalarının üstün medeniyeti tarafından fethediliyorlar. İlk üstün fatihler İngilizlerdi, Hint medeniyetinin tesiri altında da kalmadılar. Yerli ortakları tahrip ederek, yerli sanayinin kökünü kurutarak, Hint toplumunda büyük ve yüksek ne varsa yerle bir ederek, bu medeniyeti yok etmişlerdir. Hint’te İngiliz hâkimiyetini anlatan tarih sayfalarında, bu tahripten başka bir şeye rastlanmaz⁴¹⁵.

Fethi bile diğerlerinden farklılık gösteren Hindistan’ın her şeyde olduğu gibi inanç dünyası da renkliydi. Onun şemsiyesi altında her görüşe, inanca ve dine saygı duyulurdu. Bir başkasını kendinden görmediği için yok etme ya da tahammülsüzlük Hindistan’da yoktu. Hint coğrafyasında din en büyük ihtiyaçlardan biri olmasının yanında daha çok kişinin özelinde yaşanandı. Keza terbiyede öyleydi. Her kültürün terbiye anlayışı kendine hastır. Başka bir kültüre dayatılan terbiyenin kabul görmeme olasılığı oldukça fazladır. Hint’te insanla tabiatı kaynaştırmak için kurulan Santiniketan’ın kapısında şu sözleri okursunuz:

Terbiye metotları, bir başka ülkeden ithal edilemezdi. İnsan ağaçlar gibi boy atmahydı, kendi toprağında. Dallarını göğe uzatmalıydı. Yabancı terbiye, bu

⁴¹³ MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s.40.

⁴¹⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.45.

⁴¹⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.79.

serazat, bu yaşayan ağacı kesip, ambalaj sandıkları yapıyordu ondan. Hayatı kurutuyor, insanı öldürüyordu içimizde⁴¹⁶.

Tagor Santiniketan'a çekilerek burada çalışmalarına devam etmiş öğrenciler yetiştirmiştir. Her ne kadar “çevresindekilerin dar milliyetçiliğinden endişe duysa da, Tagor için milletler yoktu, millet vardı. Acı çeken, dövüşen, düşüp kalkan ve alın teriyle ıslanmış yolda durmadan ilerleyen millet: bütün insanların milleti”⁴¹⁷.

Avrupa'yı seviyordu şair: Shakespeare'lerin, Hugo'ların, Goethe'lerin Avrupa'sını. Ama gözü bağlı bir aşk değildi bu. İkiye bölmüştü ahlakı; bir yamyamlar medeniyetiydi batı medeniyeti. Kıtaları yiyerek semiren bir medeniyet. Ama altın buzağıya tapan sömürücü Avrupa'nın yanında bir başka Avrupa daha vardı. Barışçı Avrupa, düşünen Avrupa. Canavarlar yaratan Avrupa, canavarları tepeleyen savaşçıların da vatanydı. Maddenin karanlık zindanında mahpustu insan ruhu, onu batının tekniği kurtaracaktı. Doğu, sonsuzu kucaklayan düşüncesini armağan edecekti insanlığa; Batı tekniğini. Biri ruhtu, öteki madde. İki medeniyetin kucaklaşması Asyalı şairin en büyük emeli, en muhteşem ümidiydi. Tanyerinin ağarmaya başladığı bir çağdaydık⁴¹⁸.

Gandi. Hint'in tartışmasız en bilinen ve sevilen ismidir. Batıya karşı en sert ama tarihin de en insancıl duruşunu sergileyen kişidir. Hindistan'a başını dik tutmasını öğreten ve Hindistan'ın sömürülmesine karşı ilk ve en haklı tepkiyi gösteren önderidir. Meriç, Gandi'ye olan yakınlığını şöyle dile getirir. “Yogi'yle Komiser... İkisi de yarım. İkisi de adam değil bunların. Birer tecrit. Ben Lenin'den çok Gandi'ye yakınım. Ama belki de kavganın dışında olduğumdan”⁴¹⁹. Bu yüzden Meriç, kendini Gandi'ye yakın hissediyordu. “Gandi'nin sesi zulmün duvarlarını devirmedi mi? ... Bu seste Hint var; bütün Hint, hatta bütün insanlık, berrak, telaşsız, sakın ama İsrail'in sûru kadar heybetli”⁴²⁰.

Mahatma mizaç itibarıyla din adamı, hadiselerin zoru ile politikacı. Ama gelenekleri vicdanının ve aklının daimi kontrolünden geçiren bir dindar. İman onun için bir put değil. Kuran da, İncil de, Avesta da, Vedalar kadar tanrısal.

Gandi, Tolstoy'un ve İncil'in hayranıdır. Ruskin'le eflatun'u tercüme etmiştir. Yazılarında Thoreau'ya dayanır. Bir kelimeyle Avrupa ve Amerikan düşüncesine aşinadır...

“Mukavemetin pasifi olmaz, doğrudan doğruya harekete geçeceksin. İsa ile Buda'nın gerçekleştirdiği en büyük sentez, tatlılıkla kuvveti birleştirmeleri. Buda, düşman kampla mücadele etmiş, küstah bir rahibeye diz çöktürmüştü. İsa, bezirgânları mabetten kovmuş. İkisi de hem yumuşak, hem kuvvetli”.

⁴¹⁶ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.242.

⁴¹⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.243.

⁴¹⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.243.

⁴¹⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.154.

⁴²⁰ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.278.

Gandi şiddet taraftarlarını hoş görmez, onların hata ettiğine kânidir. Şiddete inananlar silah kullanmasını öğrenmelidirler ama şiddet, sadece şiddet olduğu için değil, hedefe götürmediği için de terk edilmelidir.⁴²¹

Tagor ile Gandi, ikisi de sömürüye karşı olmalarına rağmen yöntem olarak birbirlerinden ayrılmaktaydılar. Gandi, Hint'e sanki zehirli bir kök gibi sarılmış Batı medeniyetini söküp atmak istiyordu. Tagor ise sükûnetten yanaydı. Çünkü olan olmuştu artık önemli olan bundan sonrasıydı. Her şeyden önemlisi Tagor, iki kültürü yani dünyanın iki kutbunu birleştirmek istiyordu.

Gandi ile Tagor çağdaş Hint düşüncesinin iki kutbu. Kalplerinde aynı kutsal inançlar tutuşuyordu. Zora düşmandılar, sömürgecilğe düşmandılar. Ama uçurumlar vardı aralarında; yaşayışları başkaydı, duyuşları başkaydı, anlayışları başka. Biri imanla şefkatti, tek arzusu yeni bir insanlık yaratmak; öteki sakin, serazat bir gönül, bütün varlıkları kucaklayacak kadar geniş, bütün tezatları ahenkleştirecek kadar güçlü. İngiltere ile işbirliğine karşıydı Gandi. Avrupa'yı söküp atmak istiyordu Hint'ten. Tohum serpmeden önce toprağı temizlemek lazımdı. Tagor, ahenk bozulmasın diyordu, ne varsa kalsın. Uğultudan hoşlanmıyordu, kandan hoşlanmıyordu... Gandi ise "Avrupa 'maya'dır", diye haykırıyordu: "Hint eski ihtişamına kavuşabilmek için bu 'maya'dan bir an önce kurtulmalı." Tagor'a göre, bir insan ne kadar büyük olursa olsun bir ülkenin kaderine hükmedememeliydi.⁴²²

Hint, için ilham kaynaklarından biri Pandit Nehru'dur. Pandit Nehru'ya göre "Eski esir milletleri, eski mazlum kavimleri bir an önce toplamak, onları savaş aleyhinde haykırtmak lazımdı. "Non violence" mücahidi Hint sulhperverliğini cihana yaymak istedi"⁴²³.

Evet, Hint bu sulhseverliğini bu iç huzurunu tüm dünya ile paylaşmak istiyordu. Rammohan Roy'da bu amaçla dünya'nın geri kalan kısmına bunu teminen evrensel bir din fikriyle ortaya çıktı.

Roy iki kültürü kaynaştıran adam, dünyaya Hint'ten seslenen ilk insan. Her konuya eğilmiş Roy, her kitabı okumuş, her insanı sevmiş, Hristiyanlıktan ahlakı almış, İslam'dan vahdaniyeti, yarasaları kovmuş mabetten...

Roy'u tek Tanrı'ya bağlayan Vedanta'dan çok, aldığı İslami terbiye...

Roy'un kurmak istediği cihanşümül dinin amentüsü: Her inanca saygı, her insana sevgi... Vedanta'nın, bir bakıma Müslümanlığın Tanrısı ile 18. yüzyılın rasyonalizmini kaynaştıran bir teizm, 19. yüzyılın romantik Hristiyanlığını andıran bir terkip...⁴²⁴

Doğu'dan ilham alan insani ve cihanşümül bir din fikri, Fransız aydınlarının zihnini kurcalarken, Rammohan Roy Avrupa'ya gelir. Vedalarla İncil'i kaynaştırmak isteyen Roy (1772–1833), Londra'da ilahiyatçılarla, bilginlerle

⁴²¹ MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s.265–267.

⁴²² MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.244.

⁴²³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.388.

⁴²⁴ MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s.272–274.

temasa geçer, Paris'te Saint-Simoncular'la tanışır. Avrupa, genç Hintli'nin görüşlerini yarı hayret, yarı sempatiyle karşılar...

Putperestlik bütün dinlere sızmıştı Roy'a göre. Teslis ne Tevrat'ta vardı, ne İncil'de. Böyle bir inanç politeizm demektir. Ahlak, nasların dışında müstakil olarak mevcuttu. Müminlerinden ibadet olarak yalnız temiz ahlak isteyen tektanrılı bir din kurmuştu Roy.⁴²⁵

Gandi, Tagor, Nehru, Roy ve dahası, yaptıkları onca şey yanında Hind Edebiyatı ve düşünce dünyasının önde gelen isimleriydiler. Hind edebiyatı Meriç için çok yeniydi ama müthiş derecede etkileyiciydi. Görmeyen gözlerine rağmen Hint'te bulduğu bu farklı ama bir o kadar da kendine yakın hissettiği yeni keşfini herkesle paylaşmak istiyordu Meriç.

Hint'i göklere çıkarmışız Batı'yı yermek için değildir. Himalaya'nın keşfi Olemp'e karşı beslediğimiz sevgiyi azaltmadı. Ama Eski Yunan yalnız kitaplarda yaşıyor, Hint'in dehasını dile getiren büyük fikir adamları çağdaşımız. Tebliğleri yaşanmış ve yaşanan bir ders. Bunun için daha sıcak, daha canlı. Kafayla gönlü barıştıracak yeni bir terkip için Hint'in kılavuzluğuna ihtiyaç var. Hayatın manasını aydınlatan büyük sırların anahtarı hala onun ellerinde⁴²⁶.

Meriç gibi ünlü Rus yazarı Tolstoy'da Hindistan'a ve onun edebiyatına hayrandı. Hint'le arasında ki bu bağ edebiyatına ve dünya görüşüne de yansımıştı.

Tolstoy'un (1828–1910) fikri tekâmülünde Hint'in oynadığı rolü nasıl unutabiliriz? O da Rammohan Roy gibi, İsa ile Upanişadları mecze kalkar. Büyük romancıyı Hint'e bağlayan edebi bir tecessüs değil, ahlaki ve dini kaygılardı. Romain Roland Tolstoy'a hayran olmasa, belki de Hint'le bu kadar yakın ilgilenmeyecekti.

Şankara'nın (788–820) “Vedanta”sına dayanarak Batı'nın bütün bilgilerini küçümseyen Tolstoy budizmin tesiri altında, her türlü şiddeti mahkûm eder. Genç Gandi'nin Tolstoy'a yazdığı hayranlıkla dolu bir mektubu “şakirdiniz” diye bitirmesi dikkate şayan değil midir?⁴²⁷

Hint'in dini hayatı da sosyal hayatı ve edebiyatı gibi çok çeşitliydi. Budizm'den, İslamiyet'e, Hinduizmden Cainizme ve hatta ateizme değin birçok inanca rastlanmaktaydı. Ateizm dedik çünkü böylesi yoğun inançların bir arada yaşadığı bir toplumda maddeci felsefi tartışmalarında yapılması oldukça ilginçti. Nitekim Budizm ve Cainizm'de bu tartışmaların ürünü olan tanrısız dinlerdir.

Hint'i yalnız mistisizmin ve sisli düşüncelerin vatani sananların Will Durant'ı dinlemelerinde fayda vardır:

⁴²⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.61.

⁴²⁶ MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s.20.

⁴²⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.70.

Şüpheci düşünürlerin eserleri kaybolmuş. Onları rakiplerinin yazdığı hicivlerden tanıyoruz. Adı bize kadar gelen en eski şüpheci: Brihaspati. İşte elimizdeki tek şiiri.

“Ne cennet var, ne ölümden sonra kurtuluş... Ruh yok, ahiret yok, kastlar palavra... Üç Veda, bilgeliğin üç yolu, tövbe, istiğfar... Hepsi de tek işe yarar bunların: Eblehlerin, iğdişlerin karnını doyurmaya... Toprak olan vücut nasıl dünyaya gelir tekrar? Bir gölge mi öbür dünyaya giden? Neler de uydurmuş rahipler; törenler yapacakmışız ölümler için, kurbanlar kesecekmişiz! Ne yapsınlar onlar da geçinecek! Keyfine bak! Kendini hiçbir zevkten mahrum etme”.

Brihaspati'nin bu taşlamalarından bütün bir felsefe mektebi doğmuş. Kurucularından birinin adını taşıyan Şarkavas, materyalist bir mektep: “Tabiat olaylarını Tanrılarla, şeytanlarla açıklayanlar aptal... Ahlakın kaynağı tabiat ve toplumdaki anlaşmalar. Ne iyilik umurunda tabiatın, ne kötülük... Güneş, evliaları da, eşkıyaları da aydınlatır...”

Şarkavaslar'ın bu devrimci görüşleri ile Vedalar ve Upanişadlar çağı sona eriyordu. Brahmanların nüfuzu sarsılmıştı artık. Yeni bir dine ihtiyaç vardı... Nitekim Cainizme ve Budizm Hint tarihinin yepyeni bir dönemini başlatırlar.

428

Hint edebiyatı içinde dinle ilgisi olmayan eserler bunlardan ibaret değildi. 20 asırlık bir geçmişe sahip olan Tamul edebiyatı ve bu edebiyatı geliştirmek amacıyla kurulmuş olan üç akademiden (sangam) kalan eserler Hint edebiyatının bu az bilinen yönü hakkında bize ayrıntılı bilgi sunmaktaydılar.

Tamulca konuşanlar bütün hayat tecrübelerini birkaç satırlık vecizelerde billurlaştırmışlar, o vecizeler hem biçim, hem öz bakımından birer şaheser. On sekiz büyük vecize kitabı var, en önemlilerinden biri “Tirukkural”. Kitabın konusu Hint geleneğinin insan hayatına çizdiği üç amaç: Fazilet, para, aşk.

Tirukkural Hint'in büyük kitaplarından biri, aşıladığı ahlak pratik ve laik, eser, dinler arasında taraf tutmaz⁴²⁹.

Materyalist felsefeye dayalı bu inanç, Hint dini hayatının sadece bir yönüydü. Hint deyince akla gelen en önemli inanç Karman felsefesidir. Hindistan'ı olduğu gibi tüm dünyayı da gün geçtikçe etkileyen bu inancın temelinde mutlak adalet ve ahlak yatmaktaydı.

Karman: Cihanşümul adalet. Bu inanç yalnız Vedanta ahlakının değil, Budizmin de kemer taşı. Hint'in şer meselesine getirdiği çözüm aydınlık ve insanca. Tanrı'yı kötülemeden, dünyadaki kötülükleri izah etmek Karman ile mümkün. Mademki felaketlerimizin kaynağı daha önceki doğuşlarımızda işlenen günahlar; niçin ve kime isyan edeceğiz? Acı çekmek; eski bir borcu ödemek ve mutlu bir geleceğe hazırlamak. Bugünü yapan: Dün. Ama yarına karşı tamamen hürüz. Yarın, bizim dokuduğumuz bir kumaş⁴³⁰.

⁴²⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.120–121.

⁴²⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.284–287.

⁴³⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s. 117.

Karman'ın aksine Hint şeriatı anlamına gelen "Darma"lar ise evrensel olmanın ötesinde sadece kast sistemine hitap eden yerel bir ahlak ve adalet anlayışı sunmaktaydı. Yerel diyoruz çünkü bu haliyle "Darma Sutra"lar Karman gibi cihanşümul olmanın çok ötesinde bir özellik arz etmekteydi. Bir nevi ahlak ve hukuk anlamına gelen Sutra'lar özellikle içinde ihtiva ettiği Darma'lar ile dikkat çekmektedir.

Hint hukukunun ilk belgeleri olan "Darma Sutra"lar Vedalar çağının yarı hukuki, yarı dini metinleridir. "Darma" şeriat, kanun, kural demek, Darmalar hukuk ve din bakımından Hintlilerin bağlı bulundukları kaideler.

Bazen bir muaşeret bilgisi kitabının andırır Darmalar. Bütün kurallarında dini kaygılar sezilir.

Kişinin her hareketi önceden düzenlenmiş, değerlendirilmiştir. Darmalar, evlenme töreni ile başlar çok defa... Sonra doğum, süten kesme vs. Darmalar'ın ileri sürdüğü ahlak bütün ve cihanşümul değil, bir kast ahlakı⁴³¹.

Bhagavad Gita; Mahabharata'nın içinde yer alan Hint'in büyük ve kutsal destanı. On sekiz bölümün yedisinin ahlaka ayrıldığı Hint'in bu kutsal kitabı insana, hayata karşı göğüs germeyi ve yaşamın değerini öğretiyor. Weber'in dahi benimsediği Gita'nın insanlığa sunduğu bu kurtuluş yolu gözleri muhtemelen İ.Ö. 4. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Gita'ya çeviriyor. Gitalarda yer alan ve Weber'in referans olduğu Darmalar'ın kast ahlakına burada da rastlıyoruz.

Bütün dinler bu uyumsuzluğu ortadan kaldırmaya çalışmış. Luther, savaşın sorumluluğunu iktidara yüklemiş. Calvin, tek meşru savaşın din uğruna yapılan savaş olduğunu söylemiş. Weber, Bhagavad Gita'nın çözüm yolunu benimsiyor. Her kastın kendine göre bir ahlakı var... Vazife, en büyük ibadet. Tecelliler âlemine bunun için çağırılmışız. Yol önceden çizilmiş: kastımızın darması. Her sınıf için ayrı bir ahlak. Brahman yol gösterecek halka. Kşatriya dövüşecek. Vaisya toprağı ekecek"⁴³².

Kastlar arasında kuşkusuz en önemli görevi Brahmanlar üstlenmişti. Brahmanlar, Hint toplumunun görüşlerine itibar edilen ahlak önderleridir. Toplum içinde gerek fikirleri gerekse yaşam tarzlarıyla örnek teşkil etmekteydiler. Fazilet ve ahlak üzerine karşılıklı soru cevaba dayalı Yaksa ve Yudhisthira'nın yaptıkları sohbet, bir yandan Brahman'dan bahsederken diğer yandan Hint'i ahlakın zirvelerine taşıyan diyaloglarıyla dikkat çekmektedir.

⁴³¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.123–124.

⁴³² MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.248–249.

Sordu Yaksa:

Kimin buyruğu ile doğar güneş? Yoldaşları kimler? Güneş kimin buyruğu ile batar?

Yudhisthira cevap verdi.

Brahman'ın buyruğu ile doğar güneş. Yoldaşı: Tanrılar. Düzen'in buyruğu ile batar.

... Sordu Yaksa:

Topraktan daha değerli ne? Gökten daha yüce olan ne? Rüzgârdan daha hızlı olan ne? Nedir çimenden daha bol olan?

Yudhisthira cevap verdi:

Topraktan daha değerli: Anne. Gökten daha yüce: Baba, rüzgârdan daha hızlı olan: Zekâ. Çimenden daha bol olan: düşünce.

... Sordu Yaksa:

Vazifenin özü ne? Ün nasıl kazanılır? Saadet'in sırrını söyle.

Yudhisthira cevap verdi:

Vazifenin özü: Cömertlik. Ün, bağışla kazanılır. Saadetin sırrı: Fazilet.

... Sordu Yaksa:

... Brahmanı Brahman yapan ne? Soy mu, bilgi mi, ahlak mı?

Yudhisthira cevap verdi:

Ne soy, ne sop, ne bilgi. Brahmanı Brahman yapan ahlak. Günaha bulandıktan sonra Vedaları ezbere bilmişsin kaç para eder. Bilge: Ödevini yapan adamdır⁴³³.

Ahlaki bir amaç ve karşılıklı mütalaaya dayalı böylesi edebi türlerin yanı sıra Hint edebiyatı deyince akla gelen en önemli eserlerden biri de hiç kuşkusuz “*Kelile Dimne*”dir. Batı’nın *Ezop*’u *La Fontaine*’i varsa Hint edebiyatının da *Kelile ve Dimne*’si vardı. Üstelik *Kelile ve Dimne* fabl türünün öncülerindendir. Kendisinden sonra yazılanlar *Kelile ve Dimne*’nin birer taklitçisi. Üstelik dünya edebiyatına böylesi bir türü hediye eden Hint edebiyatı’nda amaç eğlenmenin de ötesinde kıssadan hisseydi.

Masalların kaynağı ve yayılışı hakkında ilk değerli inceleme Grimm kardeşlerin. Max Müller’in benimseyip tamamladığı bu nazariye akla uygun olduğu kadar da cazip. Yarım asır mutlak bir gerçek sayılması bundan. Mitolojik ve meteorolojik denen bu izah tarzına göre, peri ve cin masallarının da, ahlaki mesellerin de yaratıcısı: Aryalar. Bütün bu hikâyeler eski mitlerin, eski atasözlerinin zamanla değişen şekilleri. Baktıryan hepsinin ana vatanı. Hintliler, İranlılar, Yunanlılar, Romalılar o yüksek yayladan dağılmışlar dünyaya. Ve göç ettikleri ülkelere bu ecdat yadigarı hatıraları yaymışlar.⁴³⁴

⁴³³ MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s.344–347.

⁴³⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.228–230.

Bu kültürler arası etkileşiminin bir diğer örneğini de Hint düşüncesi ve inanışlarının Batı teolojisini hatta ve hatta İslam inanışlarını etkilemesinde de görebiliriz. Örneğin, Hint Caynacılarının gayet sade, kısıtlı ve kendini tüm dünya nimetlerinden uzak tutan yaşam anlayışının bir yansımasını, Hristiyan keşişlerinde görebiliyoruz. Çok ilginçtir ki bunun bir diğer versiyonuna Mevlevi dervişleri arasında rastlamak mümkündür. Mevlevi dervişleri, çilehane adını verdikleri mekânlarda belli bir süre aynen keşişler gibi inzivaya çekilir az yer az uyur ve fazla ibadet ederek bu dünyanın zevklerinden uzak durup Allah'ın rızasını kazanmaya çalışırlardı. Görüldüğü üzere bu gibi etkileşimler her zaman olmuş, olmaktadır ve olacaktır da. Bir din ve bu dine sahip insanlar varsa bu dinin çevresindeki kültür ve inançlardan bağımsız olması düşünülemez ve bu etkileşimin olması gayet doğaldır.

Bir Batılı araştırmacı gözüyle Campell dinler arası etkileşim üzerinde dururken aslında dinlerin birbirlerine ne kadar yakın olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bir dindeki öğenin diğer bir dine farklılaşarak girmesi üzerine örnekler verirken Campell Hz. Peygamber'in miracına ve günümüzün farkında olmadan yaşayan pagan tanrılarına değinmiştir.

Müslüman dinsel efsaneleri, örnek olarak miraç, yani peygamberin göğe çıkması, öte dünyadaki yaşama ilişkin halk inanışları ve felsefe kavramları, Müslüman geleneklerinden ve Farabi, İbni Sina, Gazali ve İbnu'l Arabî gibi yazarlardan türetilmiştir ve en iyi beyinlerince kabul edilen genel yazın kültürü olarak on üçüncü yüzyıl Avrupa'sına geçmiş olmalıdır. İspanya ve Sicilya'nın Arap fatihleri, daha zayıf bir derecede de olsa, aynı döllenme sürecini İran ve Suriye'nin Helenist uygarlığı karşısında yaşadılar.⁴³⁵

Gene, Kelt tanrılarının Hristiyan İrlanda'nın perileri haline gelişi gibi, İran, Mısır, Babil ve Hint tanrıları da Müslüman halk inancının Cinleri olmuştur. Bu iki komşu gelenekte büyülenme ve büyüden kurtulma biçimlerinin Avrupa yakasında Grail efsaneleriyle yansıtılıyor olması en ilginç yönlerden biridir.⁴³⁶

İslam'ın içindeki bu unsurlar hiç kuşkusuz çevresindeki kültürlerle etkileşimi sonucu gün yüzüne çıkmıştır. Zira döneminde dünya ticaretinde hatırı sayılır bir yere sahip olan Müslümanlar birçok kültürel öğeyi yanlarında getirdikleri malların yanı sıra İslam dini içine sokmuşlardır. Müslümanlar, çeşitli ticaret yolları vasıtasıyla İpek Yolu'ndan Baharat Yolu'na oradan Akdeniz ticaret gemilerine hatta ve hatta Karadeniz'in kuzeyindeki pagan kültürlerle kadar çok geniş bir coğrafyayla irtibatla bulunmuşlar ve bu yoğun etkileşim sonucu da hiç kuşkusuz Müslümanlar

⁴³⁵ CAMPELL, Joseph, *Yaratıcı Mitoloji (Tanrının Maskeleri)*, Ankara-2003, s.143.

⁴³⁶ CAMPELL, Joseph, a.g.e. s.149.

içine bazı yabancı unsurların karışmıştır. Bunu yanı sıra bu iki kültür İspanya’da Emeviler vasıtasıyla karşılaşmışlardır. Özellikle İspanya’da Hristiyan, Yahudi ve diğer Müslüman unsurlar gerek günlük yaşam gerekse Emeviler’in bilimsel faaliyetleri sebebiyle yoğun etkileşim içinde bulunmuşlardır. Bunlara ilaveten İslam’a yeni giren Türkler gibi İranlıları, değişik kültürlerin beraberinde taşıdıkları inançları ve Kudüs’e her yıl hac için gelen Hristiyanlar ile Müslümanların irtibatını da unutmamak gerek.

Hint masallarının diğer bir yönü insan ilişkileri ve politika hakkında insanlara rehberlik etmesidir. Hayvanlar tarafından insanlara hayatla ilgili birçok dersin kısa ve özlü bir şekilde anlatıldığı bu türün sadece çocuklar için değil büyükler için de hatta ve hatta politikayla uğraşanlar için bile değerli ve başvurulması gereken bir kaynak olduğu açıktır.

Hint çok ilgilenmiş politika ile. Onun da Hobbes’ları, Machiavel’leri var. Ama politika sanatını bütün yönleri ile öğreten, ilmi eserlerden çok, masallar. Hayvanların insana yaşama dersi verdiği bu hikâyelerde heyecanın, hassasiyetin, ahlakın yeri yok. Her an, yavuz bir kendini koruma içgüdüsü, azgın bir başarı hırsıyla karşılaşmaktayız, kavga tekniği, ahiretle, dinle ilgisiz. Hayvanlar dünyasında ki insafsız boğazlaşmayı insan planına aksettiren bir teknik bu. Birbirini parçalayan, birbirini yiyerek yaşayan mahlûklar... Sanki okyanusun derinliklerindeyiz. Zaten bu edebiyat türünün adı “Matsya-nyaya” (Balıkların kanunu). Yani büyük balıkların küçükleri yuttuğu bir dünya.

Hintli bilge Pilpay’ın hikâyelerini yüzyıllardan beri zevkle okuyan Avrupa, onlardaki derin ve gerçekçi hayat felsefesini anlayabilmiş midir? Zimmer, hayır diyor bu soruya... Ve milletlerarası politikanın birçok girift problemlerini Hint masallarının ışığı altında kavrayabileceğimizi ileri sürüyor⁴³⁷.

Politika hakkında böylesi değerleri barındıran *Kelile ve Dimne* edebi bir tür olarak tarihin değişik zamanlarında devlet yöneticilerinin ilgisini çekmeyi başarmıştır.

Bugün tanıdığımız masalların ana kaynağı, Pança-Tantra (Politika ve İdare Sanatı üzerine Beş Kitap)

Pança-Tantra beş bölüm, bir giriş. Her bölümde bir çerçeve hikâye, onun içinde de hikâyecikler, manzum hikmetler var. Önsözden öğrendiğimiz şu: Mehapur hükümdarının üç şehzadesi tembel mi tembel. Müşavirlerden biri, ancak Vişnu-Sarma onları adam edebilir, diyor. Huzura çağrılan bilge, şehzadelere altı ayda Niti-Şastra’yı (Hükümet İdaresi ve Ahlak) öğreteceğini söylüyor. Onlar için yazıyor Pança-Tantra’yı.

Birinci bölümün adı: Dostluğun bozuluşu. Hükümdarları nifakçıların şerrinden korumak için yazılmış...

⁴³⁷ MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s.231.

İkinci bölüm: Nasıl dost kazanılacağı hakkında.

Üçüncü bölümün adı: Harp ve Sulh.

Dördüncü bölüm: Kazandıklarımızın kaybı.

Beşinci bölümün başlığı: Tedbirsizlik. Bölümün sonunda Vişnu-Sarma öğrencilerinden, memnun olup olmadıklarını sorar, onlar da hükümdarlık makamının bütün vazifelerini anladıklarını söylerler. Kral hocayı ihsana gark eder. Yazar, “Hükümdarlar için Ahlak Kitabı” adlı bir kaynaktan da faydalanmış⁴³⁸.

Batı’nın kendine ait ne kadar üstün değer ve edebiyat varsa alaşağı ettiği bir dönemde, doğu kendi Rönesans’ını yaşıyordu. Doğu adeta kendi kalıplarına sığamıyor bir yandan Batı’nın kendinden uzaklaştırdığı eski Yunan düşüncesi ve bilginlerini tercüme edip baş tacı ederken bir yandan Hint felsefesi ile ilgileniyordu. Özellikle de *Kelile ve Dimne* Doğu hükümdarlarının büyük perestiş ettikleri bir eser olmuş hatta hükümdarların hazinelerinde saklanır olmuştur.

6. yüzyıl, Orta İran kültürünün en parlak devri. Zerdüş’tün dini, Sasani İran’ın ahlak ihtiyacını karşılayamamaktadır. Barzuyeh’in Ganj kıyılarına yollanışı, yeni bir hayat felsefesine karşı duyulan ihtiyacı belirtmektedir. İnsanlık, Pança-Tantra’yı, Hint’in bu harikulade kitabını, hekim Barzuyeh’in tercümesinden “*Kelile ve Dimne*” adıyla tanıyacaktır.

İran Müslümanlar tarafından fethedilinceye kadar hükümdarın hazinesinde saklanmış *Kelile ve Dimne*. İkinci Abbasi halifesi El Mansur kitabın methini duymuş, uzun araştırmalardan sonra bir nüsha bulunabilmiş. Arapça’ya İbn Mukaffa kazandırmış eseri. Ve Barzuyeh’in tercümesi kaybolmuş⁴³⁹.

Batı’nın aksine Doğu’nun şansı Hint edebiyatı gibi bir edebiyata sahip olmasıydı. İslam’ın şansı ise Hint’e komşu olmasıydı. Hind ve İslam inancının yüzyıllardır birbiriyle iç içe yaşamasının edebiyata da büyük katkıları olmuştur. Biraz evvel de ele aldığımız gibi Hint ve İslam inançları birbirlerinden birçok şey alıp vermişlerdir. Bu iki kültürün gelişmesine ve zenginleşmesine neden olmuştur.

Kuzey Hint edebiyatları içinde en önemlisi Pencap’ta kullanılan dillerin İslam unsuruyla kaynaşarak şekillendirdiği geniş edebiyat.

... Pencap dili Müslümanlar sayesinde ebedileşir. “Adi Granth”da, Nanak Şah’ın çağdaşı Şeyh İbrahim Farid’in (Baba Ferit) Pencapca şiirlerine rastlıyoruz.

“Adi Granth” Pencap edebiyatının en eski anıtı, bir kısmı Pencap dilinde, büyük bölümü ise Hintçe yazılmış kolektif bir eser, Müslüman yazarlara da yer vermiş.

Gurdas daha çok Hintçe yazmış, ama Pencap dilinde de şiirleri var, ahlaki konuları işleyen kısa şiirleri, “Adi Granth”dakilerle büyük benzerlikler arz eder⁴⁴⁰.

⁴³⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s. 232–233.

⁴³⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.234–235.

⁴⁴⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.251–255.

Modern Hint edebiyatının, Klasik Hint edebiyatından pek farklı olmadığını, bazı değişiklikler dışında ahlaki ve dini öğelerin modern Hint edebiyatı'nda da varlığını sürdürdüğünü görürüz. Bu edebiyatın modern çağı, on sekizinci. yüzyılın ikinci yarısı ile başlar. Dini şiir yine ön saftadır, ama konular da, kalıplar da değişir.

3. Edeb, Diğer Bir Değişle Edebiyat ve Ahlak

Edeb, kelimesinin ıstılah anlamı dilimizde karşıladığı anlam bakımından önemlidir. Zira edebiyat edeb ile eş tutulmuş yeni bir kelime olarak adına çok da yakışan güzel bir sanatı adlandırır hale gelmiştir. Edebiyatı anlatırken kelimenin köküne indik çünkü edeb kelimesi ve kastettiği anlamları bilmeden edebiyat hakkında konuşmamız hoş olmazdı.

Edebiyat, Latince yazı, alfabe, ilim, gramer ve filoloji anlamlarına gelmektedir. Edebiyatın iki anlamı var günümüzde: 1- Geniş anlam: edebiyat, aktarılan ifadedir... Dil vasıtası ile insandan insana ve nesilden nesile aktarılan her beşeri ifade, edebiyattır. 2- Dar anlam: Güzel yazılar... Yazı anacak, biçimi sayesinde, biçimini bulduğu ölçüde yaşar... Edebiyat, geniş anlamda, zekâ ürünlerinin bütünü, ama merkezinde, kemalleriyle kendilerini tarihe kabul ettirmiş, şaheserler var.

Edebiyat kelimesi ne Farsça'da var, ne Arapça'da. Fransızca "littérature"ü karşılamak için Tanzimat'tan sonra uydurulmuş. Kökü: edep. "Edep"le "Edebiyat", Batı ile Doğu'dur; "İrfan"la "kültür" gibi. Edep, insanın bütün davranışlarını kucaklayan bir kelime. Sülâsisi: e d b.

Edep: 1- Davet.

2- Ahlak-ı fâzılanın mecmuu (iki mana arasında yakın bir münasebet var. Eski Araplar için cömertlik ahlaki faziletlerin başında gelir. Demek ki edip, fazilete davet eden kişi. Edep, fazilet).

3- Hakayık-ı örfiyye.

Kısaca, edep gerek Cahiliye devrinde, gerekse İslamiyette, asil ve insani değerlere yönelmek anlamına geliyor...

İslam'ın kendisi de edep sayılmıştır. Mevlana: "gözünüzü açıp Kuran'a bakınız. Allah kelamı olan Kuran'ın bütün ayetleri edep taliminden ibarettir" demiyor mu?... Edep, zengin ve kucaklayıcı bir kelime. Batı'nın hümanizm, "hümanités" gibi lafızlarla ifade ettiği bütün manalar, edebin içindedir⁴⁴¹.

Edebiyat, edeb sahibi ve belli bir ahlaki duruşu sergileyen bir sanat dalını kastederken ismiyle müsemma varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Edeb ile edebiyat arasındaki bu yakın münasebet mısralarımıza değin yansımıştır. "*Edip olur kişi sermaye-i hayâsı kadar*"⁴⁴² mısrası bu konuda bize iyi bir örnek teşkil

⁴⁴¹ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.19-23.

⁴⁴² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.340.

etmektedir. Böylesi anlamlar içeren edebiyattan insani ve ahlaki bir beklenti içinde olmak kaçınılmazdır.

Ahlakı ismiyle birlikte özümsemiş olan edebiyat, bize bunları hatırlatırken batıda ise bir dönem neredeyse müstehcenliğin adı ve karşılığıydı. Edebiyatın edeb ile ilişkisi üzerinde durduktan sonra edebiyatta müstehcenliği ele almamız başta garip gelse her şey tez ve anti tezi ile makbuldür. Kötü olmadan iyiyi anlayamayacağımız gibi.

“Müstehcen, tarifi yapılamayan mefhumlardan biri. Frenkçede pornografik ve objen gibi karşılıkları var. Ama kelimelerden hiçbirisi kesin olarak betimlenememiş. Mehmet Doğan “Büyük Türkçe Sözlük”ünde şöyle demiş: “Edep ve ahlak dışı, ahlaka aykırı, çirkin, açık saçık, uygunsuz”⁴⁴³. İşte bizle batı arasındaki sanat boyutunda ki en büyük farklardan biri de buydu aslında.

Batıda müstehcen “Ahd-i Atik” ile başlayıp Yunan’la devam etmiştir.

“Ahd-ı Atik” yüz kısaltıcı parçalarla dolu. (Neşideler Neşidesi’ni hatırlarsınız... Hadi şiirin hakları vardır diyelim, hürriyeti vardır, Lut kıssasına ne buyrulur)⁴⁴⁴.

Roma yıkılmış, barbarlar yeni yeni devletler kurmuşlar, tımarhanedekilerin hezeyan koleksiyonu diye itibar etmeyeceği garip ve ahlaka aykırı kitaplar, Kitab-ı Mukaddes olarak büyük ve de rasyonel ve de rasyonalist Frenklere kabul ettirmiş kendini. Tevrat, Galata serserilerinin ve Hacıhüsrev esrarkeşlerinin yüzünü kızartacak müstehceniyatla dolu⁴⁴⁵.

Yunan edebiyatı bir fuhuş edebiyatı. Dufour, altı ciltlik “Fuhuş Tarihi”nin beş yüz sayfalık birinci cildini bu edebiyata ayırır. Roma da Yunan’ın şakirdi. Juvenalis⁴⁴⁶ gibi ahlakçıları bile yüzünüz kızarmadan okuyamazsınız. Bir kelimeyle Batı’nın eski edebiyatları için müstehcen diye bir mefhum yoktur. Afif olan kulaktır Roma’ya göre, göz en hayâsız tasvirleri okuyabilir⁴⁴⁷.

Kısaca: gönülleri çağdışı kalmaya razı olmayan garpperest aydınlarımız Yunan’dan fazla Yunancı kesilirler, hocalarına parmak ısırtacak kadar... Efendileri yalan mı söyleyecek? Kendine yeni cedler arayan kibar entelijansiyamız, elbette ki Yunan’ı Moğol veya Hun’a tercih edecekti⁴⁴⁸.

⁴⁴³ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.348.

⁴⁴⁴ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.14.

⁴⁴⁵ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.179.

⁴⁴⁶ Juvenalis: (60–140). Latin şairi. Zengin bir azatlığın oğlu. 40 yaşına kadar hitabetle uğraşır. Satir’lerini kırk yaşında yazmaya başlar. Sonra, sürülür Roma’dan. Felsefi görüşü, müphem bir stoacılık. Hayâsızlığa kaçan bir realizm, girift muhteşem ve karanlık bir şiir dili. (MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.316).

⁴⁴⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.198.

⁴⁴⁸ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.14.

Yunan'dan sonra Batı farklı mıydı. Bilakis Ortaçağ ile birlikte artarak devam eden bu durum Sade⁴⁴⁹ ve Stirner ile zirveye çıkmıştı.

Ortaçağa gelince... Kilisenin tanınmış bir azizi “Tanrı’nın yaratmaktan utanmadığı uzuvların adını söylememek Tanrı’ya hakarettir” diyor... *Decameron*, dekolte tasvirlerle bayılanların hala başucu kitabı. Yalnız *Decameron* mu? Balzac, XVI. asrın en yaman üslup ve düşünce tacidarı Rabelais’yi George Sand’a okumak ister. Sand gibi dişlemediği memnu meyve kalmayan bir alutfe-i cihan dehşetli utanır, kapı dışarı eder Balzac’ı... XVII. Asır, merasimperver ama Lafontaine’in Conte’ları (Fabl’ları değil) bir müstehcenler meşheri.

Voltaire’in çağdaşları –en ciddileri de dâhil- yasak bölge tanımazlar. Diderot’un “Geveze İnciler”i, üslup bir yana, Sade’in romanlarıyla boy ölçüşebilir... Avrupalı’nın şuuraltını dile getiren cesur ve hayâsız bir psikolog.

Sade yaşarken aristokrasi can çekişiyordu. Küstah Marki, bütün inançlarını kaybetmişti. Başarısız bir izdivaç, baldızına karşı duyduğu aşk, mukaddeslerini kaybeden adamın tek mukaddesi kalmıştı: vücudu. Yirmi beş yıl tımarhanede yaşadı. Mecburi imsak, azgın iştihalarını kamçılادıkça hasta muhayyilesinin hayallerini kâğıda döktü. Talihsiz bir Freud. Zincire vurulan bir Enfantin. Sade için hayatta başkası yoktur. Saadetin sırrı insiyaklara teslimiyet. Tek düşman: Tanrı, yani ahlak. Hiçbir anarşist cinayeti överken onun kadar coşkun değildir. Sade, insanlığı kurtarmak için cana kıymayı öğütmez, cinayet, cinayet olduğu için, yani işleyene cismanî bir zevk verdiği için insanın Tanrılaşmasıdır.

Aşk yoktur, Sade için. Çiftleşme vardır. Kadın bir zevk makinesidir. Kâm alındıktan sonra ifna edilir. İnsana işkence en büyük haz kaynağı... Şuuraltının karanlık dehlizlerinde dolaşmaktan zevk duyanlar, bu Freud zamanını muhabbetle bağırklarına basarlar. Avrupa’nın putlarından biri olur Sade⁴⁵⁰.

Edebiyatta müstehcenliğe diğer bir örnekte Ortaçağ İtalyan edebiyatı idi. Boccaccio’nun (1313–1375) *Dekameron* adlı eseri Avrupa edebiyatlarını büyük ölçüde etkilemiş ve birçok edebiyatçıya göre de müstehcen romanların şaheseridir.

Dekameron, Kara Avrupa’sı çeşnisinde bir yaşayış tablosu... Boccaccio’nun dünyası aldananlar ve aldatanlar, talihliler ve talihsizlerle dolu. 1348 vebası Floransa’yı perişan etmiş. Ölümünden kaçan bir avuç insan, yedi hanım üç bey, bir köye sığınmışlar. Nasıl vakit geçirsinler? Önlerinde koca on gün. Hikâyeler anlatmışlar birbirlerine günde on hikâyeden yüz hikâyeye. Hemen hepsi hayâsız, açık saçık. Zaman zaman soylu duygular da sergilenir eserde ama sadece zaman zaman. Kitap, çağın gerçeklerine tutulmuş bir ayna. İnsanların başlıca işi zina, dolandırıcılık, ne pahasına olursa olsun post kapmak. Kahramanlar sefih keşişler, rezil tefeciler, kolaya teslim olan kadınlar, kurnaz aylaklar... Bir kelimeyle her devir Avrupa’sının insanları: Her devir Avrupa’sının daha da çok, Ortaçağ Floransa’sının⁴⁵¹.

İğneyi başkasına batırırken çuvaldızı da kendimize batırmamız gerekiyordu. Batı kadar olmasa da kendi edebiyatımız içinde müstehcenlik mevcuttu. Çoğu zaman

⁴⁴⁹ Sade, kendi adıyla anılan Sadizmin kurucusu. Stirner ise onun en yakın takipçilerinden.

⁴⁵⁰ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.198–202.

⁴⁵¹ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.211–212.

görmezden gelinse ve yok farz edilmeye çalışılsa da işlenen bir mevzu idi müstehcenlik.

Müstehcen ne demektir? Sanatta müstehcen olur mu idi? Türk edebiyatının ilk piyesiydi *Çıkmaz Sokak*... Piyenin yazarı Şehabettin Süleyman Fecr-i Ati cemiyet-i edebiyesindendi. İlk haykıran Yakup Kadri oldu... Ve Yakup Fecr-i Ati'nin düstur-u edebisini bir dua gibi tekrarlıyordu: "Sanat, şahsi ve muhteremdir". Böyle bir bedahete (Daha doğrusu böyle bir terbiyesizliğe) verilecek tek cevap vardı: Sükût. Raif Necdet bir encümene değil, bir nesle sesleniyordu. Islıklara aldırmandan yoluna devam etti.⁴⁵²

Raif Necdet, müstehcene, bayağıya boğulan edebiyat karşısında isyan eden maşeri vicdan. Resimli kitap mecmuasına yolladığı musahabeler, müselsel bir şikayetname... Gençlerimiz "Fransa'nın hevâperest, müptelâ-yı zevk ve ihtiras, lâubali, üryan ve 'egoist' muharrir ve şairlerini değil, samimi nezih, hakikatbin, fazilet ve adalete meclub mütefekkir şairlerini ve filozof ediplerini takdir ve taklit etmelidir".

Raif Necdet, bilinçli bir ilerleme yanlısı, Avrupa'nın her şeyinin taklit edilmesine karşı bilinçsizce yapılan her tür irtihalin bu toplumu karanlık bir dehlize sürükleyeceğine inanıyordu. Raif Necdet, bunun farkında olan birkaç aydından biridir. Ayrıca Raif Necdet, "Sanat, Sanat içindir" anlayışına da karşıdır:

Raif Necdet de Avrupa'ya hayran, yalnız yükselen Avrupa'ya. Yirminci asırda "sanat, sanat içindir" nazariyesine taassupla bağlanmak hata. Edebi eserler "yalnız güzel ve pür-sevda değil, aynı zamanda müfit ve pür-ziya" da olmalıdır. Hele bizim gibi "terakki ve medeniyette geri kalan memleketlerin asar-ı edebiyesi". Enine boyuna incelenmesi gereken nice "mesail-i içtimaiye ve ahlakiye" varken onlara lakayt kalmak 'insanîye' karşı kayıtsızlık değil mi? Çözüm bekleyen Binbir dava, Binbir mesele. Ve hürriyete kavuşan yayın hayatımızda *Çıkmaz Sokak* gibi eserler. Sanki toplumun biricik derdi, 'sevicilik'. Unutmayalım ki, heyet-i içtimaiye sanatsız yaşayabilir, ahlaksız asla". (Eylül 1909)⁴⁵³.

Hint'ten İran'a ve Araplar'dan Doğu'ya kadar müstehcen edebiyat örneklerine her toplumun edebiyatında rastlamak mümkündür. Binbir Gece'den daha müstehcen bir kitap gösterilebilir mi? Bizim edebiyatımızdan birkaç örnek vermek gerekirse:

Pınar Kür, bir dönemin, belki de bütün çöküş dönemlerinin insanlarını çok güzel anlatmış. Kişiler, bilhassa kadınlar çok canlı... Eserin en cansız kişilerinden biri, başkahraman: Selim... Aysel, tam bir zevk kadını. Adanalının Aysel'e tecavüzü çok güzel anlatılmış. Kitap, bir günah gibi sarıyor insanı... Atilla'nın romanlarında daha kesif bir müstehceniyat var. Sıhhatli olmayan bir edepsizlik. Pınar Kür'de tasvirler daha sıhhatli, yani daha reel. Geçenlerde bir Fransız yazarının güzel bir romanını okudum. Femina ödülü alan romanın adı: "Gecelerin Veziri". Harun Reşit'le Cafer'in aşklarını anlatıyor... Hikâye çok müstehcen, ama hiçbir şey hayali yaralamıyor. Bir kadın zarafeti.

⁴⁵² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.301.

⁴⁵³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.299-300.

Meriç'in tercüme ettiği *Altın Gözlü Kız* adlı eserinde de sonradan farkına vardığı müstehcen örnekleri görmek mümkündür. Diğer bir müstehcen örnekte *Kör Sait'in Oğlu*.

Altın Gözlü Kız'ı, seviciliği anlatan bir roman olduğunu aşağı yukarı anlamadan çevirmiştim Türkçeye. Büyük bir yazarın şaşırtıcı inceliği. Bir kitap daha okudum: "Kör Sait'in Oğlu". Rezil bir kitap, Feyzioğlu'nun homoseksüalitesini sergilemek için kaleme alınmış. Feyzioğlu'ndan hoşlanmam. Ama son zamanlarda yaşayan en değerli Türk politikacılarının başında gelir. Yatak odalarına sokulmak, hiçbir yazara büyük bir şeref kazandırmıyor. Kaldı ki sergilenen ahlaksızlık da iç açıcı değil... Galiba, son üç kitap arasında tek müstehcen olanı, bu. Sevmediğim bir başka roman da, Erol Toy'un: "Zor Oyun"u, çok önemli bir konuyu, okunmayacak hale sokmuş. "Kör Sait'in Oğlu"ndan bile tatsız. Yazko'nun başkanı, ne beceriksiz bir yazarmış!⁴⁵⁴

Sanat daha özel manada ise edebiyat eşittir edeptir demişken "klasik bir eserin prensiplerinin neler olması üzerine asrı dolduran çeşitli önsözlere, kitaplara, risalelere, şiir ve mektuplara bakarak çıkarmak mümkündür. Eskileri örnek almak ve onların yasaklarına uymak bu prensiplerin başında gelmektedir. Sanat eseri tabiatı ifade etmeli, 'olabilir'den uzaklaşmamalı, edep dışına çıkmamalıdır"⁴⁵⁵.

Önce batı kendini ahlaken sorgulamaya başlamıştı. Bu kadar hedonist bir yaşam ve artan ahlak dışı söylemler toplumda içten içe rahatsızlıklara yol açmaya başlamıştı. Sade, Stirner, Freud ve birçoğu birbirine yakın ve aynı şeyleri söylüyorlardı. Ama içlerinden Rousseau gibi, farklı düşünenler de vardı.

Rousseau, çağdaşlarının yüzüne tükürür gibi sorar: içinde Mandaren'i öldürmeyecek kaç kişi var? Kimdi bu Mandaren? Çin Maçın'de yaşayan bir meçhul insan. Tanımadığımız, tanıyamayacağımız biri. Yani bir mücerret. Oturduğumuz yerde bir düğmeye bastık mı geberecekti herif, biz hazinelerine konacaktık, kimselerin ruhu duymayacaktı, şöhretimiz gölgelenmeyecek, şerefli bir insan olarak yaşamakta devam edecektik. Ahlak bu suale verilecek cevaptaydı, Rousseau için⁴⁵⁶.

Rousseau için şeytan: özel mülkiyet. İnsan, bir tarlanın etrafını çitle kuşatıp, burası benimdir dediği günden beri doğru yoldan uzaklaşmış. Cinayet cinayeti kovalamış, facia faciayı. Sonunda medeniyet denilen bu yapma düzen kurulmuş⁴⁵⁷.

Rousseau, birçok kişiyi etkilemiştir. Bunlardan biri de Bernardin de Saint-Pierre'dir.

⁴⁵⁴ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.348–349.

⁴⁵⁵ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.59.

⁴⁵⁶ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.203.

⁴⁵⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.217.

Bernardin Rousseau ile dost olmuş. Daha doğrusu üstadın coşkun bir talebesi...

Düşüncenin kaynakları, Fénelon, Rousseau, Robenson Kruzo. O da çağının ahlak anlayışına düşman. Altınçağ'ın mazide kaldığına inanmış. Eski zaman özlemi içinde. Geleceğin cazibesine kapılırsak, hürriyet dünyasından uzak kalırız. Çocukluk çağlarımızın saflığına, varlığın temel birliğine dönmeliyiz.

Evet, Altınçağ yok artık. Ama Rousseau'nun tavsiye ettiği tabii yaşayış, patriarkal hayat neden gerçekleşmesin?⁴⁵⁸

Rousseau'dan bahsetmişken Meriç'in bir ara giriştiği ve tamamlayamadığı *Emile*'nin tercümesine de değinmek gerekir. İçeriği ile konumuzla örtüştüğünü düşündüğümüz bu tercüme ve özellikle önsözü önemlidir. Rousseau hakkında Meriç'in para kazanmak uğruna giriştiği bu beyhude tercümeden insanların aklında sadece Hint'ten bir iki müstehcen mısra kalacak olmasından da üzülmektedir.

Aylarca *Emile*'den kaçtım. Aylarca, hatta senelerce. Neden? *Emile* şöhrete zerre eklemeyecek. *Emile* irfanıma yeni ufuklar açmayacak. Karanlıkta hüner göstermiş olacağım. Çok nankör bir iş *Emile* Tercümesi. Rousseau zaman zaman uyuyor. Zaman zaman ilk mektep hocası kadar ukala. Yeni zenginlerle, yeni öğrenmişlerin sevimsizliği çok benziyor birbirine. Yol çok uzun. *Emile*'i istediğim zaman şartlar başkaydı, (şimdi) 45 yaşındayım, köpüren taşan bir yaşama gücüm, bir yaratma gücüm yok. Çalışabileceğin birkaç yılı *Emile* tercümesine gömmeye hakkım var mı? *Emile* ne? Tercümem Türkiye Yayınevi'ninkine bir şey ekleyecek mi? Sanmıyorum. Bununla beraber bu bir vazife. Bir angarya. *Emile* bu çağın kitabı değil. Çiğnenmiş bir devirde, hiçbir teferruat yığınına dalmak cesaretini gösteremez. Öyle olmasa kıyametler kopardı. Türkiye yayınevi tercümesi on binlerce sattı, on kişi ilk kitabı okumak zahmetine katlanmamıştır. Benimki de okunmaz. Para kazanmak... Mesele bu! Ama ben okumak zorundayım, düşünmek, yaratmak zorundayım. Tanıdığım insanlardan hiçbiri, hiçbir zaman *Emile* tercümesini karıştırmayacak, tanımadıklarından bana ne? Belki Hint'ten zaman zaman müstehcen bir iki mısra okunacak. Evet, profesörlerimiz "bu kadar paraya böyle okutulur" diye cinayetlerine mantıktan fetva koparmaya çalışırken, ömrünün belki son yıllarını hiçbir zaman okunmayacak ve ancak yaktığı elektrik parasını kazandıracak bir esere harcamak zorundasın. Yoksa aç kalırsın dostum⁴⁵⁹.

Rousseau dışında batı toplumunu belli ahlaki değerlere yönlendirmek için basılmış Meriç'in de takip etmeye çalıştığı belli başlı dergiler vardı. Fransa'da "*Revue des Deux Mondes* ve *Revue de Metaphysique et de Morale*, İngiltere ise *Edinburg Review*"⁴⁶⁰ başlıcalarıdır. Fransa'da basılan dergiler zamanının en uzun soluklu ve en çok satan dergileri olarak bir yandan varlıklarını sürdürürken diğer yandan hür düşüncenin ve akıldan yana olan herkesin kalesi olmuşlardır. *Edinburg Review* da İngiltere'ye karşı duran İskoç direnişini elimine etmek için kurulmuştu.

⁴⁵⁸ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.245–246.

⁴⁵⁹ CÜNDİOĞLU, Dücan, *Bir Mabel Bekçisi Cemil Meriç*, s.238–239.

⁴⁶⁰ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.102–104.

“Bu uyuşturucu idarenin siyasi ve ahlaki zararlarını önlemek için bir fikir organına ihtiyaç vardı. Genç kabiliyetler, “*Edinburg Review*”yu kurdular. Ama dergi İskoç ruhunun temsilcisi”⁴⁶¹.

Edinburg Review’dan bahsetmişken İngiliz edebiyatının ahlaki alt yapısından ve İskoç edebiyatından da bahsetmemiz gerekir. İngiliz edebiyatı kendine has bir edebiyat, hem Avrupalı hem ada ülkesi olması sebebiyle biraz da Avrupa’dan kopuktur. Dolayısıyla İskoç edebiyatı, İngiliz edebiyatının çekim sahasında olduğundan onu da ayrı düşünemeydik.

İngiliz edebiyatı genelde ada edebiyatı, her zaman farklı olmuştur. Bunda en büyük etkenlerden biri mezhep ayrılığıdır. Britanya kralının aşkı uğruna eşinden boşanmasına, papanın izin vermemesiyle başlayan süreç İngiltere’nin kendi kilisesi, yani Anglikanizm’i kurmasıyla son bulmuştur. Bu değişim, beraberinde edebiyattan sosyal hayata İngiltere’de pek çok değişimin yolunu açmıştır.

Daha başlangıcından itibaren, İngiliz romanesk edebiyatı Protestanlık ruhuyla meşbudur. Protestanlığın bazı mürailikleriyle savaştığı zaman bile açıktan açığa Protestan. 17. yüzyıl Fransız edebiyatında ise Hristiyanlığın derin ve aşikâr bir etkisi yok. Bu farkın sebebi şu: Katolik ülkesinde, insanların manevi yönetimi rahiplerin tekelindedir; Protestan ülkesinde ise, herkesin görevidir bu.

Buna mukabil, Katolik ülkelerde, bilhassa Fransa’yı kastediyoruz, günah çıkarma müessesesi vardır. İtiraf, bir vicdan murakabesidir. Psikolojik kabiliyeti geliştiren bir kendi kendiyi hesaplama. İnsan, hareketlerinin psikolojik sebeplerine daha çok eğilmek ihtiyacındadır. Oysa Kalvinist ülkelerde, içini boşaltmak ihtiyacı, edebiyatı, bilhassa romanesk edebiyatı, sübjektif ve şairane bir içliğe kanatlandırmış. İnsanla Tanrı arasında bir üçüncü kişi yok. Erkek veya kadın iman ediyorsa, büyük bir tutkuya da yakalanmamışsa, trajik bir savaşa şahit oluruz⁴⁶².

16. yüzyıl belli eserlerin ön plana çıktığı yüzyıldır. Şiir ve dram bu çağda başı çekenler arasındadır. Nesir hikâyelerinin de bundan aşağı kalır yanları yoktur. İlk akla gelense John Lyly’nin *Euphues*’u (1578).

Zarif bir Üslupla anlatılan, içine ahlaki dini mülâhazaların da serpiştirildiği romantik bir serüven. Büyük bir ihtimalle yazarın başına gelen bir olayın öyküsü. Kadınlardan sakınma, eğitimin ıslahı, Tanrıya inanç gibi konularda tartışılır kitapta. Ama eserin başlıca önemi ne serüvenin kendisinde ne de psikolojisinde. Kahramanın adından da anlaşıldığı gibi bu bir terbiye kitabı. *Euphues*, Yunanca’da terbiyeli demek. Bununla beraber *Euphues*’un etkisi daha çok üslubundan daha çok üslubunun mükemmeliyetinden ileri geliyor⁴⁶³.

⁴⁶¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.311.

⁴⁶² MERİÇ, Cemil, Kirk Ambar, s.216.

⁴⁶³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.213.

Zamanla çok tutulan bir eser olur Euphues tıpkı Fransız aşk romanları ve *Arcadia*'ya gibi.

Eski şövalye kodu yerine İngiliz burjuvazisinin santimentalizmini, ihtiyaçlarlığını, beylik yargılarını sergileyen Richardson, soylulara değil, terbiyeli genç kızlara hitap etmektedir. Her çağda görülen adiliklerle savaşmak için, püriten ahlakına nasıl sarılacaklarını anlatmaktadır onlara⁴⁶⁴.

... Artık muhatap, insanlık, yani burjuvazidir. Burjuvazi belli başlı tipleri, ilişkileri, faaliyetleriyle canlandırılacaktı. Komedi düşkünlüğü, ankete karşı gösterilen rasyonel ilgi, ahlakın düzeltilmesi gibi püriten bir ihtiyaç oynayacaktı bu işte⁴⁶⁵.

... John Bunyan (1628–1688) püriten İngilizlerin sadık ve parlak bir sözcüsü. Kolektif bir ilham karşısındayız. Dil, 1611'de I. Jack tarafından bir âlimler topluluğuna hazırlatılan İngiliz İncil'inin (yani Necata Doğru, Pilgrim's Progress) dili, samimi ve soylu. Çok çevrilmiş, çok beğenilmiş dini bir hikâye: insanın günahla savaşı, kemale doğru Binbir güçlkle ilerlemesi. Mecazlarla anlatılan bir yolculuk⁴⁶⁶.

“Romantizm”i ‘Dünya edebiyatında tanıdığım tek büyük inkılâp’ olarak niteleyen ve bu akımın Fransa’da ve dünyada en büyük temsilcisinin Hugo, olduğuna inanan Meriç, ‘14 yaşından beri meselenin içinde olduğunu’ söyler ve ilave eder:

Realizm romantizmden ayıramayız. Örnek Hugo, *Notre Dame de Paris* baştanbaşa ortaçağı aksettirir. Sefillerde sefalet ve realite var. Elbette bazı yerlerde mübalağa olacak, yeni bir cereyan. Sel ilk defa boşanınca çamurlu ve bulanıktır. Hugo Hernaninin, Cromwell'in, Shakespeare'in önsözlerinde tarif eder romantizmi. Bunları okumak gerek”⁴⁶⁷.

Değirmeye çalıştığımız etik içerikli İngiliz edebiyatı eserleri yanı sıra Romantizm, edebiyat dalları içinde ise şiir, özellikle tarihi şiir İngiliz edebiyatı içinde büyük bir yer işgal etmekteydi.

Tarihi şiir bir arayış, bir uzanış, bir özleyiş, bir imreniş veya iğreniş. Bir seziş. Tarihi şiir çok defa hayali bir vuslat. Tarihi şiir yerine tarihi vesika geçecek. Tarihi vesika yani tenkit ve sabır. İngiliz romantizminin fırcasından çıkan dünya bir opera dünyası. Dekorlar şahane: gotik katedraller, minareler, Hint mabetleri. Ama içindeki insan belli bir çağın İngiliz'i. Hisler yapmacık. İngiliz zekâsı seyyal bir zekâ değil. Üstelik fazla ahlakçı. İngiliz antikacı ve seyyah. Görür, fakat dışı. Yabancınnın derisi içine giremez. İngiliz için akli başında tek insan vardır: İngiliz. Kendi dininden başka din saçmadır, kendi ahlakından farklı bir görüş, hezeyan. Anlamak için sevmek lazım. İngiliz kendinden başkasını sevmez. Tarihi şiirin kanatsız bir kümes hayvanını hatırlatışı bundan.

Scott tarihi şiirin, tarihi romanın en büyük temsilcisi. Avrupa'yı fetheden bir şöhrat, Avrupa'yı hatta dünyayı. Edebiyatın gerçek sihribazlarından biri. Ama ne kadar tarih, ne kadar şiir. Scott benim zaafım. İskoçya'yı o sevdirdi bana, İskoçya'yı ve İngiliz Ortaçağını. Aylarca onunla yaşadım. Onunla yani onun

⁴⁶⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.219.

⁴⁶⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.217.

⁴⁶⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.214.

⁴⁶⁷ CÜNDİOĞLU, Dücan, *Bir Mabed Bekçisi Cemil Meriç*, s.202.

kahramanlarıyla. Sözümleri geri alıyorum, İngiliz tarihi romanı kanatsız bir kümes hayvanı değildir⁴⁶⁸.

İngiliz edebiyatının farklılığı kendini romantizmde de gösteriyordu. Söz konusu edebiyat olunca ada edebiyatı oldukça rahattır. Çünkü kesin çizgileri yoktur. Bu konuda yazar, özgün ve daha ön plandadır.

İngiliz aydını estetik ve entelektüel alanda bir çeşnidir hep. Metodik kitaplar yazmaktan çok, esnek ve daldan dala denemelerden hoşlanır. İngiliz romantizminin belli başlı münekkith tarihçileri ‘birbirinden çok farklı olmakla beraber’ bu tipe girerler... Daha tenkitçi daha uyanık olan William Hazlitt ise, büyük edebi dönemlerin “ruhunu” anlatmaya çalışır... Konuya bir moralist gibi eğilir...

Sainte-Beuve’ün entelektüalist bir izleyicisi olan Matthew Arnold Critical Essays’inde (1865–1888) estetik kriterin yerine ahlaki ve felsefi kriteri getirir. Ama boşuna. Eserinde edebiyat tarihi diyebileceğimiz bölümler daha çok kişisel karşılaştırma, ferdi ve kolektif psikolojik tahlil, yakınlıklar aramadan ibaret⁴⁶⁹.

Edebiyatta romantizm demişken gerçek Eflatuncuların da romantikler arasından çıktıklarını söylemeden geçmeyelim. Eflatun gibi bir ahlakçı artık klasik olmuş eserleriyle sıkça başvurulmuş kaynaklar arasındadır.

Eflatun dolayısıyla da Yunan yazarlarından ölçü dersi almak, ahlak ve sanatta itidal ve inzibatı öğrenmek ve bir hiçten bir sanat eseri nasıl yaratılır, görmek içindi. Yunanistan’a uzanmanın bir başka hikmeti de şuydu: kutsal gelenekleri ve sayısız örnekleri ile uzun bir tarihin yükü altındaydı modernler; oysa Yunan yazarları taptaydı, ne kökleri vardı, ne örnekleri. Elbette ki hem Fransızları büyüleyeceklerdi, hem de öteki çağdaş kavimleri. Hayatla iç içe olan Yunan sanatı ne tekniğe hapsolmuş, ne kendi içine kapanmıştı. Vaizci bir didaktizm de sızmamıştı edebiyata. Bağlanmak, çözülmek ve yeniden bağlanmak manisine de tutulmamıştı bu edebiyat, sanat için sanat ve dekadantizm gibi hastalıklardan da uzak kalmıştı. Ne ararsanız vardı Eski Yunan’da romantizm dâhil.

Yine Romalılarda ilk kaynak olarak Yunan’a başvurmuşlardır. O çağın Romalıları şuurulu olarak Yunan hocalarının eserlerini taklit ederler. O dönem Latin edebiyatının hareket noktası oldukça sunîdir. Eski Romalıların ahlaki ciddiyetlerini ihya etmek isteyen Oğüst’ün çabaları gibi⁴⁷⁰.

İngiliz klasik edebiyatının ünlü yazarı Pope:

Sanat teorisini (*Tenkit Üzerine Deneme*, 1711) eskilere dayandırır. Hataya düşmemenin en emin yolu eski yazarları tanımaktır, ona göre. O da, edebiyatın, insanları ve yaşayış tarzlarını etkilemek, onları disipline alıştırmak, yüce bir ahlak ve bedîî ölçüler telkin etmek gibi sosyal bir misyonu olduğuna inanır.

İngiliz klasikleri içinde, Kara Avrupa düşüncesini etkilemiş olan biricik yazar Shaftesbury Kont’u. Kont’a göre ahlaki değerlerle estetik değerler ayrılmaz birbirinden. Ahlak ve estetik’i ahenkleştiren denge, kişilerin gündelik hayatına da uygulanmalıdır. Yunan heykeltıraşlarını inceleyen Winckelmann bütün

⁴⁶⁸ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.65–66.

⁴⁶⁹ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.413–414.

⁴⁷⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.66.

sanatların sırrını bulmuştur artık. Yeryüzünde bu düşünceleri gerçekleştirmiş bir millet vardır. Eski Yunan⁴⁷¹.

Bir o kadar süreli derginin ve İngiliz edebiyatının yanı sıra değinilmesi gereken diğer bir ünlü Avrupa edebiyatı ise Fransız edebiyatı ve bu edebiyatın oluşturduğu Fransız Akademisidir. “Katolik ve vüstaî düzene son veren Rönesans’ın setleri yıkılınca dalgaları durduran ve Avrupa’ya, müstakar, siyasi, manevi ve entelektüel değerler teklif eden tek ülke Fransa oldu”⁴⁷². Bu sebeple Fransız edebiyatı ve Fransız Akademisi yerine getirdiği işlev sebebiyle dikkate değerdir. Çünkü akademi dilin, kültürün ve ahlaki değerlerin gelişmesi açısından bünyesinde barındırdığı edebiyatçılar ve entelektüellerle oldukça popülerdir. “Fransız akademisi hantal, tutucu, şekilperest. Ama dünü yarına bağlıyor, milli şuurun bir parçası. Hazineyi ejderler bekler, Kapitol’ü kazlar. Akademi, Fransa’nın Kapitol’ü, kırk kazlı bir Kapitol. Fransız dilini, barbarların istilasından o kazlar koruyor, Diderot’ya⁴⁷³ göre”⁴⁷⁴. Diderot gibi fazilet, aşk, dil ve ahlak gibi konulararla uğraşmış bir entelektüel açısından akademi bulunmaz fırsattı. Ara sıra savaşlar gibi nedenlerle de olsa akademinin kapısına kilit vurulsa da en son 1816 yılında tekrar açılmıştır. Bugün “23 ödül veren akademinin on yedisi edebiyat, altısı ise ahlak ödülüdür”⁴⁷⁵.

Fransız edebiyatında da aşk ve ahlakı iç içe görebilmekteyiz. Böylesi bir Fransız edebiyatından birkaç örnek vermeden geçilemez.

Princesse de Clèves (1678). Bugün bile okunuyor. Üç asırdan beri sayısız baskıları yapılmış. Madam dö La Fayette, o asrın en çok sevilen kadınlarından biri. Salonların gözdesi, zamanın en büyük yazarlarıyla dost. *Princesse de Clèves* de bir aşk romanı. Ama çok ahlaki. Kadın sadakatini yücelten ve kahramanlık düzeyine çıkaran bir hikâye.

... Matmazel dö Chartes, soylu ve zengin bir hanımefendi. Sevmediği Clèves prensiyle evlenmiştir. Derken Nemours düküne çıldırısıya âşık olur. Dük de tapmaktadır kahramanımıza, İngiltere kraliçesi ile evlenecekken vazgeçer. Bununla beraber prensesimiz sonuna kadar dizginler aşkını ve kocasına en küçük bir ihanette bulunmaz. Oysa prens, aldatıldığına kanidir. Kadının iffetini koruyuşu, hiçbir işe yaramaz. Prens kederinden ölür. Prens hürdür artık, dük ile evlenmesine hiçbir engel kalmamıştır. Ama adilik sayar bunu. Sevmediği

⁴⁷¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.73.

⁴⁷² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.75.

⁴⁷³ Diderot: (1713–1784). Çağı için bir filozof, mimarı olduğu ansiklopedi’nin sembolü, seçkin bir hatip, ateşli ve taşkın duygular ilham eden bir fikir öncüsü... Tutarlı bir felsefe doktrini yok. Önce Tanrıci (deist), sonra maddeci, sonra da panteist. Faydacı ahlak anlayışı ile on dokuzuncu asır İngiliz filozoflarının öncüsü. Hem fazilete, hem güzelliğe âşık. Sanat eserinde duygu ve ahlak arar. Sanatta yalnız ustalık değil, şiiriyet de olmalıdır. (MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.310).

⁴⁷⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.85.

⁴⁷⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.302.

kocasına ölümünden sonra da sadıktır. Bir manastıra çekilir, kendini züht-ü takvaya verir. Oysa hayatında tek günah yoktur⁴⁷⁶.

Princesse de Clèves, bir aşk romanı olmaktan öte yaşanan çağın yani 17. yüzyılın ütopyasıdır. Eserde Fransız klasisizminden kaynaklanan türler arası kesin ayırım olduğundan dolayı değinilmese de Hristiyan ahlakına göndermeler mevcuttur.

Romanla çağın yaşayışı arasında hiçbir münasebet yoktu. Zina, umur-u âdiyedendi; ahlaksızlık ayyuka çıkmıştı. Ama 17. yüzyıl dini akımların da güç kazandığı bir dönem. Yüksek tabakayla burjuvazi, Cizvitler tarafından eğitilmektedir; fakir sınıflar ise, tarikatlar tarafından. *Princesse de Clèves* gibi bir aşk romanında, kadının, taptığı ve kendisine tapan bir erkeğe direnmesi Hristiyan ahlakına mutlak bir teslimiyet değil midir? Ama kitapta Hristiyanlıktan hiç söz edilmez... Hikâyede dinden söz edilmemesi bir parça da şundan ileri geliyor: Fransız klasisizminde türler kesin olarak ayrılmıştı birbirinden. Dramda komik unsurla bulunamazdı, komedi de trajik unsurlar...

Klasik anlayışın bir başka kısıtlayışı da edebiyatla dini ayırmasıdır. Boileau açık açık söyler: “Dinin esrarı edebiyatın konusu olamaz”. XIV. Louis asrının okuyucuları, teoloji âlimleriyle din polemikçilerinin eserlerini kapışır. Ama bir eğlence, bir vakit geçirme konusu değildir din. Edebiyatın alanı başka, dinin başkadır⁴⁷⁷.

Bununla beraber edebiyatla din ilişkisi kendini daha çok roman türünde göstermektedir. 17. asırdan itibaren gelişmeye başlayan roman başka edebi türlerle gelişimini sürdürse de çağımıza kadar bağımsız bir tür değildi. En çok tartışılan konulardan biri de roman, din ve daha genel ifadeyle ahlak ilişkisi üzerinedir.

Çevre, romanın dilediği gibi kanat açmasını engeller. Tenkitçiler romana düşmandır umumiyetle. İlahiyatçılar, komediye karşı uzun zamandır kullanageldikleri silahları romana yöneltirler.

Her iki zümrenin de üzerinde birleştiği yargı şu: Roman demek, uydurma demek... Öyleyse, zevk için de (güzel olan yalnız doğrudur) ahlak için de (tutkuları ballandırarak anlatır) tehlikelidir. Peki, roman gerçeği tasvir ediyorsa, zevk için daha da tehlikeli, çünkü muaşeret adabını zedeler. Ahlak için de öyle, her türlü rezaleti gözler önüne serer.

... Kısaca, gerek roman gerekse yeni tarz düşüncenin diğer ürünleri karşısında eski zihniyetin takındığı tavır, önceleri kötölemek, susturmayı başaramayınca kendine katmak olmuştur.⁴⁷⁸

Düşünülenin aksine bu ve bunun gibi eleştiriler romanın gelişmesinin yolunu açmıştır. Bugün gelinen seviye romanın, edebiyatın en popüler dalı olmasına yol açmıştır.

18. asır yazarları ve daha da çok Mariveaux, şu hakikati kavramış bulunuyordu: Belli bir çevrede maddi ve manevi vasıfları kesin olarak sınırlanmış; kucağında yaşadığı çevreye iştihalarının, emellerinin veya

⁴⁷⁶ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.235.

⁴⁷⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.235–236.

⁴⁷⁸ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.238.

tutkularının etkisiyle tepki gösteren yahut ta amacına ulaşmak için bu çevreden faydalanmaya kalkışan olacak ki roman doğabilsin⁴⁷⁹.

Zola, (1840–1902) Fransa’da natüralizm akımının öncülerindendir. Romanları yaşanılan hayatın birer kesitidir. “Ahlaki ve içtimai bir ülkünün yapıcısı olan dev bir yazardı Zola”⁴⁸⁰. Zola, bir Stendhal bir Proust kadar itibar görmemişse de büyük hayranları olan bir yazardır. Mehmet Akif gibi Halide Edip Adıvar’da Zola hayranıydı.

Halide Hanım romancı Zola’yı tanımamıştı, tanıyamazdı da. Çünkü Fransızca bilmiyordu. Zola İngilizceye 1885’de tercüme edilmeye başlandı. Ve hemen bir kıyamet koptu. Gerçi romanların birçok kısımları makaslanmıştı ama yine burjuva ahlaki yaralanmış saydı kendini. Efkâr-ı umumiye, bu iğrenç kitapların toplanmasını, suçluların cezalandırılmasını istedi. Hükümet işe karışması ama bazı kişiler mahkemeye başvurdular. Mütercim para cezasına çarptırıldı. Sonra üç ay hapse mahkûm edildi. Tercüme durdu.

... Tenkitçiler genel olarak düşmandılar romancıya. Müstehcenle uğraşmasını anlayamıyorlardı. ... Halk daima soğuk karşıladı Zola’yı, yalnız bazı edebiyatçılar coşkun bir hayranlık gösterdi⁴⁸¹.

Meriç ise Balzac vasıtasıyla tanıdığı Zola’yı yine Balzac vasıtasıyla sevmiştir.

... Ortaokul ve lise yıllarında Hugo’ya âşık olan Meriç, üniversite yıllarında Balzac’a tutulmuş ve Balzac’ın izini takip ederek adım adım Batı edebiyatının sokaklarında dolaşmıştır. Öyle ki lisedeyken pek hoşlanmadığı Zola’ya bile Balzac’tan dolayı yakınlık duymaya başlamış; hatta Zola hakkında övücü bir yazı kaleme alıp bu romancıdan yapılan bir çeviriye de şiddetle eleştirmiştir⁴⁸².

Zamanla Meriç’in vazgeçilmezlerinden olan Zola, sesini daha çok duyururken bir yandan Meriç’in tabiriyle bir Rousseau bir Saint Simon ya da bir Aristo gibi nârâ atıp kalıplarını yırtanların arasına katılır.

Meriç’in gençlik idollerinden Zola’da kimsenin kayıtsız kalamayacağı bir nârâdır; içtimai yalanlar karşısında isyan eden bir nârâ...

Germinal yazarı, “romancı politikanın dışında kalmalıdır” diyen bar bar bağırıyor. Sanatçı Agora’yı fildişi kuleden seyreden bir şahitti. Kader kasırganın içine attı üstadı. İtham ediyorum, bir vicdanın korkunç ve heybetli sesidir. İçtimai yalanlar karşısında isyan eden, beşer haysiyeti bir nârâ. Tarih âşıkane fısıltıları değil, nârâları duyuyor. Kin, sevgiden daha vefalıdır. Ne kadar düşmanınız varsa, o kadar yaşıyorsunuz⁴⁸³.

⁴⁷⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.248–249.

⁴⁸⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.307.

⁴⁸¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.305.

⁴⁸² CÜNDİOĞLU, Dücan, *Bir Mabel Bekçisi: Cemil Meriç*, s.71.

⁴⁸³ CÜNDİOĞLU, Dücan, *Bir Mabel Savaşçısı: Cemil Meriç*, s.31–32.

Ahmet Mithat, Emile Zola ve onun eserlerinde ki üslup ile ahlak dışı unsurlar hakkında şunları dile getirmiştir:

Zola'yı tutanlar, ayıplarını sayıp dökünce, insanoğlu, onlardan kurtulmaya çalışır diyorlar. Belki doğru ama romancının diline ne buyuracaklar? Bu dil Sururi'nin *Hezeliyat*'ını hatırlatmıyor mu? Gerçi Zola, bu sözleri aşağılık kimselere söyler. Ama yazan kim? Müstehcen lakırdılardan hoşlanmasa kahramanlarını ayaktakımından seçer miydi?

Ne kadar garip... Romanlarında yirmiden fazla insan var. Hepsı de terbiyesiz, hepsi de hayâdan mahrum. Fransız halkı bu sefiş, bu rezil kimselerden mi ibaret? Olur mu canım? Demek yazar iftira ediyor halkına. Evet, roman yalnız boşa gitsin diye yazılmaz. Okuyucuların bilgisini artırmak da lazım. Ancak hakikati anlatmak bahanesiyle, romanda, insanoğlunun sefalet ve sefaletini sergilemek de yanlış, akıl almaz tesadüfleri sıralamak da⁴⁸⁴.

Çağdaş roman, Zola'yı destekler nitelikteydi. Zira çağdaş romanda edebi kaygılardan ve ahlaki çekincelerden çok okuyucunun istekleri ön plandaydı.

Çağdaş roman, kahramanlarının görünüşüne, fizyonomisine çok önem verir. Kişiler çehrelerine göre, birtakım faziletlerle veya ahlaksızlıklarla donatılır. Kahramanların sayısı belli değildir. Her an yeni bir maceranın eşliğindedirler. Çevre, yığın, bütünler inceden inceye anlatılır. Sonu gelmeyen olaylar içinde yuvarlanır kişiler, heyecanları, hisleri üzerinde durulmaz. Gönül dramlarının yerine geceleyin duyulan esrarlı kurşun sesleri geçer. Okuyucu estetik değere aldırılmaz. Macera, hep macera. Yazardan beklenen: Sabırsızlığı alevlendirecek teknik bir ustalık. Ertesi gün ne olacak acaba? Kahraman tehlikeyi nasıl atlatacak?⁴⁸⁵

Her şeyde olduğu gibi romanda çağımızın değişim rüzgârından nasibini almıştır. “Bugün roman, 17. yüzyılda moralistlerin ve vaizlerin yaptığı işi yüklenmiştir: Bir yandan sokaktaki adama büyüklüğünü keşfettirmek, bir yandan sefaletini sergilemek”⁴⁸⁶ gibi bir görevi vardır artık. Hiç şüphesiz “Roman ve deneme. Çağımız insanının terbiyesiz ve inzibatsız tecessüsü yalnız onlara yönelmektedir”⁴⁸⁷.

Çağın romanını bu denli popüler kılan zamana ışık tutması, güncel olanla ilgilenmesi ve en önemlisi kendini, özlemlerini ve hayallerini anlatmasıdır. Roman artık klasik devirlerin burjuva eğlencesi değil halkın ilgiyle izlediği yeni edebiyat anlayışıydı. Yazarlarda geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmanın yolunu görmüştü artık. “Romandan politikayı, aşkı, ahlakı, Tanrı'yı, insanı ve dünyayı kovanlar, kalabalık bir okuyucu kitlesini fethedemezler kolay kolay. Hikâyeyi, ümitsizliğe

⁴⁸⁴ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.296.

⁴⁸⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.141.

⁴⁸⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.145.

⁴⁸⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.138.

düşmek için değil, yaşamımıza yardım eden bir güç kazanmak, ışığa kavuşmak için okuruz”⁴⁸⁸.

Bunun gibi birçok eser sayesinde değişim, gelişme ve ilerlemelerle birlikte “realitedeki nesnel değişiklikler, fizik bilgilerimizdeki ilerlemelere eklenince, felsefi görüşlerimiz, metafiziğimiz, ahlakımız da yenileşti”⁴⁸⁹.

Ne olursa olsun, yaşadığımız dönemin bir özelliği var: Korkunç bir samimiyet. Birçok genç inanmış oldukları değerlerden yüz çeviriyor, onları yok farz ediyor. Bugünün nesli artık ne katılmadığı bir dinle tartışmaya yanaşmıyor, ne bu dine dayanan bir ahlakla, ne bu ahlaktan doğan bir şeref anlayışıyla. Günün birinde inanınca da, baştanbaşa değişiyor hayatı. Her şeyi yeni inancına göre düzenliyor. İnanmıyorsa düpedüz inanmıyor. Her türlü yapmacıklıktan uzak. Tutkusu herhangi bir engele çarpmamaktadır. Önünde hiçbir set yok: Çelişkisi olmayan bir hayat⁴⁹⁰.

Son olarak Fransız edebiyatında, üstünde durulması gereken diğer bir şahsiyetse Madam Dö Stael ‘dir. “Madam dö Stael’in meşhur eserinde: *Milletlerin Moral ve Politik Durumu ile Münasebetleri Bakımından Edebiyat*. Yazar eserde, şüphesiz ki milli edebiyatları incelemektedir. Milli edebiyatları, yani çeşitli ülkelerin edebi ürünlerini”⁴⁹¹.

Madam Dö Stael edebiyat sosyolojisinin ilk müjdecisi. Edebiyat hakkında, dinin, ahlakın, kanunların edebiyat üzerindeki; edebiyatın, din, ahlak ve kanunlar üzerindeki etkilerini araştırır. Bununla beraber tenkide ve edebiyat tarihine ilim haysiyeti kazandıran ilk büyük yol gösterici: Taine. Onu, şakirtleri izler. Sonra psikanalizciler ve diyalektik materyalizm. Artık malzeme hazırdır, edebiyat sosyolojisi mimarını bekliyor⁴⁹².

İngiliz edebiyatı ve Fransız edebiyatının bu birbirinden değerli örneklerinden sonra diğer bir önemli edebiyat ise İspanyol edebiyatı ve bu edebiyatın en önemli eserlerinden biri olan Don Kişot’dur.

Don Kişot, dünya edebiyatının ana kaynaklarından biri. Cervantes kimleri etkilememiş ki. Çağdaş Rus romanı Ölü Canlarla başlar. Gogol’un ilham perisi Cervantes.

Philippe Van Tieghem’in Fransız Edebiyatında Yabancı Etkiler isimli eserinde şunları okuyoruz: “İstediğiniz kadar tarayın; Don Kişot’taki ahlak ve felsefe zenginliklerinin sonunu bulamazsınız... Okuyucu için ondan daha bereketli, daha sürekli bir haz ve hayranlık kaynağı yok. Her dönemde okunmuş.”⁴⁹³

Don Kişot, düşüncelerle dolu bir kitap. Edebiyatla hayatın münasebetlerine ışık tutuyor. Ele aldığı konunun baştan sona yabancıyız. Don Kişot, İspanyol

⁴⁸⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.272.

⁴⁸⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.276.

⁴⁹⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.149.

⁴⁹¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.382.

⁴⁹² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.434.

⁴⁹³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.207.

dilinin şaheseri. Üslubun güzelliğine varmak için İspanyolca bilmek lazım. Meyve ağacından koparılacak ki, bütün lezzetiyle tadılabilsin. Dünyanın bütün dillerinde Don Kişot'lar var. Her nesil kitabı yeni baştan çevirmeye, Cervantes'i yeni baştan konuşturmaya çalışmış. İspanya'da doğan güneş, bütün Avrupa'yı aydınlatmış. Yorumlar yorumları kovalamış.⁴⁹⁴

Ortaçağ edebiyatı, Avrupa'nın kurtuluş reçetesini yazmıştır devamlı. Yazarlar ve tüm edebi türler kötü bir zamandan geçen Avrupa için durumu özetleyen çözümler sunmaktadırlar. Biraz evvel değindiğimiz İngiliz, Fransız, İspanyol ve diğer Avrupa edebiyatı örneklerinde olduğu gibi. Bunlardan değinmek istediğimiz biri de Galyalı Amadis idi.

Feodal toplum sefahat ve ahlaksızlık içinde çürüyüp gitmektedir. Her yanda haksızlık, her yanda baskı. Temel faziletleri ayakta tutmak için birtakım insanların yollara düşmesi, örnek olması lazımdı. Çetin bir iş. Ufukta güdük ve çıkarıcı bir istikbal belirmişken, yarına dur demek ve yıkılan bir mazinin köhne değerlerine ihtişam kazandırmak dile kolay. Hele bu ulvi çılgınlıkların en büyük düşmanı da adaletle iktidarın temsilcileri ise... Başka bir deyişle, 14. yüzyıldan itibaren roman kahramanları, hak ve adalet uğruna mızrağa sarılacak, mahvolan toplum düzeni ferdi zaferleri ile payandalamaya çalışacaklardır. Bu hikâyelerin en eskisi, ama hiç şüphesiz en ünlüsü: *Galyalı Amadis*. 1492'de kaleme alınmış (Basılışı, 1508). Kaynağı neresi? Belki Portekiz, belki Fransa. Muhakkak olan şu ki, Garcı Ordonez de Montalvo tarafından İspanyollaştırılmış. *Amadis*'i türün bütün özellikleriyle donatan o: Canana karşı mutlak ve ilahi aşk, hükümdara düşkün bir devrin bütün emellerini dile getiren bir kitap *Amadis*. Ermiş Teresa'nın genç ruhunu büyülemiş bu romanlar, daha sonraki mistiklerin eserleri için taze bir ilham kaynağı olmuş.⁴⁹⁵

Bize gelince Tanzimatla birlikte edebiyatımıza giren ve gelişen bir tür olan roman, Osmanlı toplum yapısı ve kültürüne kendini uydurmuştur. Bizde edebiyat daha özele inince roman, içinde birçok ahlaki unsurun barındığı ders verme amacı güden bir sanat dalıdır. Böylesi bir ahlaki kaygıyı barındıran edebiyatımızda romanın bunun dışında kalması düşünülemezdi.

“Türkiye’de roman türüne Cumhuriyet dönemi edebiyatı tarihçilerinin incelemelerinden yola çıkarak bakarsak romanımızın Tanzimat’la birlikte başladığı ve çeviri ile edebiyatımıza girdiği yerleşmiş yargısını görürüz.” Yanlış mı?

Osmanlı kendini imanda veya aksiyonda gerçekleştirir. Gevezeliği vakarına yakıştırmaz. Teşhir etmez yaralarını. Hikâyeleri ya bir kahramanı edebileştirir, yani bir nevi destandır; ya bir ahlak dersi verir, yani zamanın ve coğrafyanın dışındadır. Bir ifşa değil, bir ikazdır, bir ikaz veya bir zihin temrini.

⁴⁹⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.210.

⁴⁹⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.171.

Roman, Şark hikâyesi üzerine inşa edilemezdi. Batı'nın ilk romanlarından biri Topal Şeytan evlerin damlarını açar, bizi yatak odalarına sokar. Osmanlı bu tür laubaliliklerden hoşlanmaz, mahremiyetlere hürmetkârdır⁴⁹⁶.

Roman türü ile batı ve doğunun roman üzerine farklı yaklaşımları hakkında Meriç, şunları kaleme alır:

Roman ciddi değildir, vesikaları daha serbesttir. İlim adamıyla farkı romancının, tarihi metottan farklı. Roman hürriyetlerin ülkesi. Tek ciltten yirmi cilde, tek şahıstan kemiyete uzanır. Batı-Doğu farkı. Batı Aristo'dan beri illiyet prensiplerine bağlı düşünür. Mantık hâkim. Bizde ise kıssadan hisse. Ucunda daima ahlaki, siyasi, dini bir telkin vardır. Hikâyenin kendisi mühim değil. Batı'da hâkim olan zalim bir Aristo mantığı. Doğu: İnsan, hayvan, nebat... Her şey.

Roman toplumun aynası. Her toplumun kendine göre bir tahassüs şekli var, Batı'da rasyonalizm hâkim olduğundan, Aristo mantığının tesiriyle romanda gerçek arar⁴⁹⁷.

Edebiyatın ise en önemli problemlerden biri tıpkı bilimsel çalışmalarda olduğu gibi objektiflik problemidir. Bu edebiyatın başlı başına bir bilim dalı olarak diğer bilim dallarıyla yan yana durmasının en önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir Renard'a göre.

Evet, bütün nazariyeciler, bir filologun, bir tabiyecinin, bir iktisatçının ilmi tarafsızlığını överler, ama kendileri peşin hükümlerin, ahlaki ve estetik yan tutuşların esiridirler.

Objektif akılla sübjektif şuur arasındaki tenakuz, Hegel ortaya çıkmadan çözümlenemeyecekti. Hegel, varlıkla düşüncüyü, reel ile rasyoneli tek realitede mezceden "geist" kavramını ileri sürdü. (Geist'in ne 'düşünce' ile karşılaşması kabil ne 'ruh'la). Oluşu taramanın tek yolu olan diyalektik metot, felsefi düşünce ile edebiyat olgusu arasında ezelden beri mevcut olan duvarı yıktı⁴⁹⁸.

Her bilim dalının bir metodu mutlak vardır. Çalışmasını bu metot üzerine icra eder. Edebiyatla alakalı ilmi metotlar ve ele aldığı ahlaki ve manevi ölçütler dikkate değerdir. Renard'ın edebiyat tarihi için seçtiği bilimsel yol ise edebi ilimlerde kıstasımız olacak değerdedir.

Tarihçi tümevarım metodunu kullanmalıdır, Georges Renard'a göre, sosyal ilimler tümdengelim metodunu kullanacak kadar gelişmemişlerdir. Zevk ve değer gibi meseleler, ilmin konusu dışındadır. Edebiyat tarihi, bir eserin veya bir devrin özelliklerini belirtmelidir önce, sonra bu özelliklerin sebeplerini açıklamalıdır. Bunu yapmak için izleyeceği yol şu: edebi devirlerin sınırlarını çizmek, bu devirlerin kucakladığı eserleri tahlil etmek.

Önce özün tahlili veya iç tahlil... Sonra dış tahlil veya biçim tahlili. İç tahlil eseri tanımlar. Dış tahlil izah eder... Sonra eserin etkilerini araştırmak gerek: Ahlaki, içtimai, siyasi veya edebi etkiler.

⁴⁹⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.330.

⁴⁹⁷ CÜNDİOĞLU, Dücane, *Bir Mabed Bekçisi: Cemil Meriç*, s.64.

⁴⁹⁸ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.410.

Renard'ın üzerinde en çok durduğu “etken” içtimai çevredir. Kitap içtimai çevreyi dokuz başlık altında inceler: İktisat, politika, hukuk, aile, cemiyet hayatı, din, ahlak, ilim, sanat. Ama bu alanları taramak da yetmez... Her devrin başka devirlerle veya ülkelerle ilgisi vardır. Ancak bütün bu incelemeler yapıldıktan sonradır ki, belli bir devrin genel formülünü ortaya çıkarabiliriz⁴⁹⁹.

Edebiyatın çok defa bu hayat ile iç içeliği küreselleşen dünyada kendini daha çok hissettirmektedir. Milletler siyasi ve askeri etkiden çok kültürel yönden bugün birbirlerini daha çok etkilemektedirler. Bu kültürel etkilenmede edebiyat ilk sıralarda başı çekmektedir. Lanson'un Fransız edebiyatına ışık tuttuğu kanunlardan biri olan yabancı etkiler kanunu da bu konuya değinmektedir:

Bir milletin siyasi ve askeri gücü ona bir nevi üstünlük sağlar. Saygı telkin eden bir üstünlük. Bu hayranlık kolayca genelleşir. Güçlerini kaybeden milletler o büyük millette ne bulurlarsa, karmakarışık ülkelerine taşırlar: ahlak, yaşayış tarzı, kostüm, sanat, edebiyat. Hayat ile edebiyatın karşılıklı münasebetleri kanunu bir zaman için işlemez olmuştur. Ama unutulmamalı ki bu yapma, bu cansız eserler de içtimai bir realitenin ifadesidir. Bir milletin başka bir millet üzerindeki nüfuzu. 17. ve 18. asırlarda Almanya Fransa'yı taklit eder.

Bir milletin edebiyatı çeşitli sebeplerden dolayı kucağında yaşadığı toplumu doyuramıyor, bir bitki hayatı yaşıyorsa, kurumuş, fakirleşmiş, mumyalaşmışsa, yeni ihtiyaçlara uyamıyorsa dışarıya başvurulur. Böyle durumlarda askeri veya siyasi üstünlük değer taşımaz. Çok defa galip alır (VII. Charles'ın İtalya'yı fethi).

Değirmeye çalıştığımız sayısız konu da olduğu gibi edebiyat ve onun birçok kolunda ahlaka, dine, aşka ve üstün insani değerlerle birlikte ahlaki erozyona ve çeşitli zaafılara da rastlamaktayız.

Din, aşk, şiir... Boşlukta yuvarlanan insanın bir yıldız attığı merdivenler. En yüce, en güzel, en ölümsüz taraflarını benliğinden koparıp bir mücerrede armağan eden insan, neden fakirleşsin? Boş kubbeleri sonsuzluğumuzla doldurmak, sonsuzlaşmaktır. Tanrı beşerin en büyük keşfi.

Mağarasında meçhul kuvvetlere yalvaran uzak ceddimiz, feza çağının zındığından daha mı az bahtiyardı? Hangi ilmi hakikat bir kabile dininin naslarından daha sıcak, daha doyurucu? İnanmayanların, inananlara sataşmaları kıskançlıklarından. Müminlerin saadetini gölgeleyen tek ıstırap, inananlara karşı duyulan merhamet olmalı⁵⁰⁰.

Meriç, “İnsan mukaddesi olandır. İnsan hırlaşmaz, konuşur, maruz kalmaz, seçer.⁵⁰¹” diyor. Evet, insan mukaddesleri olandır bu sebeple ahlak sahibidir. Bir şey yapacağı zaman bunu iyi ya da kötü diye bir kıstasa tabi tutar ve öyle karar verir. İnsanın sosyal bir varlık ve akıl sahibi bir canlı olmasından kaynaklanan bu ahlaki

⁴⁹⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.447–446.

⁵⁰⁰ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.298.

⁵⁰¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. 52.

seçicilik ona büyük sorumluluklar yüklemektedir. İnsan her zaman bu büyük sorumluluğa layık bir şekilde yaşamamaktadır. Bazen kendi koyduğu düzeni bazen de ilahi düzeni ihlal etmektedir. Bu belki insanın fitratından kaynaklanmaktadır. İnsanoğlu Kabil'den beri günaha meyillidir. Bu sebeple insanoğlunun tarihi açgözlülüğü, ihtirasları ve hırslarının yol açtığı kanla yazılmıştır.

İyi ama Yaratıcı'nın eserini tahrip eden insan da Yaratıcı'nın eseri değil mi? Güzel, güzel'i nasıl bozar? Belli ki şuuraltında konuşan, "ilk günah" masalı. Yedi canlı bir masal bu. Calvin ahlakı bu masala dayanıyor; kapitalizm, Calvin ahlakına⁵⁰².

Altınlarını cam karşılığı dağıtan Kızılderili'yi hiçbir zaman gülünç bulmadım. Cam, altından çok daha asil. İsrail peygamberlerinden beri lanetlenmiş bir maden altın. Adı, tahir bütün cinayetlerine karışmış. Pıhtılaşmış kan, insan kanı. Cam güzel, çünkü kirli bir mazisi yok. Cam güzel, çünkü kalbi var, kırılıverir.

Deli İbrahim, Osmanlıları'nın en akıllısı. İnci balıklara atılmak için yaratılmış olmasaydı, denizlerde ne işi vardı?

İnsanlar beyni fırlatıyor lağım. Süleyman'ın sofrası iltifatlarına muntazır, onlar kemik peşindeler. Venüs'e arkaları dönük, köpekler sırtıyorlar. Efsane yalan söylüyor: Sirse⁵⁰³ insanları domuzlaştırmamış, domuzları insanlaştırmış. Bunları tekrar ahıra sok Sirse!⁵⁰⁴

Sirse'nin hikâyesinde, mitolojinin değişik göndermeler vasıtasıyla insanlık ve ahlaka dair çeşitli çıkarımlar yaptığını görmekteyiz. Yukarıda müstehcenliği ile eleştirdiğimiz batı edebiyatı sırf gayr-i ahlak üzerine kurulu değildi. Gerek mitoloji gerekse de ahlaka olan inanç ve bağlılıklarıyla ilk çağ filozoflarında bunu görebilmekteyiz. Hicivleriyle ünlü Horatius⁵⁰⁵ ve Juvenalis'te bunun izlerini mevcuttur.

Hiciv, lirizm ırmağının coşkun bir kolu: önceleri bulanık akar, sonra durulur. Zamanla bir mekteb-i edeb olur, tarih gibi. Vatani, Roma. İlk büyük temsilcileri: Horatius ile Juvenalis. Horatius bahtiyarların şairi, Juvenalis mustarıplerin...

⁵⁰² MERİÇ, Cemil, a.g.e. 216-217.

⁵⁰³ Sirse: "Mitolojide misafir ettiği insanları domuza, kurta, köstebeğe çevirmesiyle tanınan güzel Tanrıça. Bir ara arkadaşlarını kurtarmak için Sirse'nin sarayına kadar cesaret gösterip çıkan cesur Ülis, Sirse'den arkadaşlarını tekrar eski haline çevirmesini isteyince bir zaman arkadaşları olan hayvanların verdiği cevap Ülis'i şaşırtır. Ülis, aslana insan olmak ister misin diye sorunca "Alay mı ediyorsun şimdi ben hükümdarın üstelik senden daha güçlü bir hükümdar" demiş. Kurt'un verdiği cevap ise insanlık için daha manidar olmuş: "Ne münasebet, onlar benden daha kıyıcı, daha namussuz, üstelik hürriyetleri de yok diyerek bütün hayvanlar Ülis'i kovmuşlar". (MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.330).

⁵⁰⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s 294.

⁵⁰⁵ Horatius: (MÖ. 65-MÖ. 8). Latin şairi. Babası azatlı bir köleydi. Roma'da öğrenim gördükten sonra 20 yaşında Atina'ya felsefe okumaya gitti. Sonra savaş ve Roma'ya dönüş. Zevkleri ve hürriyetine düşkün bir sanatçı. Kültürü, zekâsı, inceliği ile Romalı kibarların gözbebeği oldu. Epikürçüydü. Kır hayatından, eğlenceden, yalnızlıktan hoşlanırdı. Ahlak anlayışı, aşırılıklardan kaçan, kültürlü bir insanın ahlak anlayışı idi. (MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.314).

Zekâ ile vicdan. Horatius, sevdiklerini yaralamamak için oklarını uzaklara atan bir heccav, çağının zevk ve zarafet hocası. Juvenalis'in perî-i ilham'ı: öfke⁵⁰⁶.

Hiciv elbet ki önemli ancak hiciv yaparken belli bir adab olmalıdır. Horatius'da bu adabı görürken Juvenalis'te ise sertliği ve yeri geldikçe öfkeyi görmekteyiz. Ancak ahlaksızları cezalandırmanın yolunun bu olmaması gerektiğini savunanlar da vardır. “İtalyan tiyatrolarının şiarı, çok defa polemğin şiarı: “castigat ridendo mores” (ahlaksızları gülerek cezalandırmak), gülerek ve çok kere de öğreterek”⁵⁰⁷ tabiri bize eleştiri ve tartışmanın nasıl olması gerektiğe dair ipuçları vermektedir.

Edebiyat âleminde sıkça şahit olduğumuz polemik zaman zaman yükselen bir değer olmuşken zaman zaman da sınırları çizilmiş ve belli ahlaki ölçülere göre yapılmaya çalışılan bir yöntem olmuştur. Rönesans, “ilmi polemikler” çağı. Terbiye kurallarını hiçe sayan bir savaş. XVII. asırda polemik biraz daha kibarlaşır. Bununla beraber, “eskiler” ile “yeniler” kavgası edebiyat cumhuriyetini birbirine katar. Bu kavga sona ererken, Batı edebiyatının en büyük kalem savaşçısı sahneye çıkar: Voltaire. “Candide” yazarı, bütün zaafı ve bütün ihtişamıyla burjuvazinin temsilcisidir. Hain, hayâsız, saldırgan ama yükselen bir sınıfın temsilcisidir. Sonra İhtilal, gelişen basın ve siyasi polemikler.

Polemğin ruhu samimiyet ve dürüstlük. Mübalağa, tersine tepen bir silah. Çatılan adamın meziyetleri de belirtilmeli. Önce en kesin, en karşı konmaz delille başlamalı yazıya. İlk darbe öldürücü olmalı. Kavgada iltimasa yer yok...

Polemğin tuzu biberi: Küfür. Luther, Erasmus, Calvin tulumbacı gibi küfrederler. Namık Kemal'i okurken (bilhassa Mektupları'nı) sık sık yüzümüz kızarır. Savaşıda “nezahet-i lisanîye” aranmaz.

Yumuşak kalplilik de olmaz polemikte. Ölüm bir mazeret değildir. Voltaire: “Yaşayanlara saygı borçluyuz az çok.” diyor... “Ölenlere tek borcumuz kalmıştır: hakikat”⁵⁰⁸.

Her şey de olduğu gibi tartışma ve eleştiride de belli bir standardı oturtmak gerekir. Ne ahlak kurallarını hiçe sayan bir üslup olmalı ne de abartıya kaçan samimiyetten uzak bir anlatım. Sonuçta duygu ile düşüncelerimizi ete ve kemiğe büründüren kelimelerimizdir.

Meriç'in de dediği gibi “Kavga, insanla kader arasında değil artık, insanla kelime arasında. Rüyalari o bayraklaştırıyor. Yığınlar onun için yaşıyor, onun için dövüşüyor, onun için ölüyorlar. Mukaddeslerin rengine bürünen bir

⁵⁰⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.123.

⁵⁰⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.128.

⁵⁰⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.127-128.

bukalemun kelime, semavi kitapların şeytanı. Ve en tehlikelileri, toprağımızda doğmayanlar.

Sol’la sağ, bu karanlık kafilenin öncülerinden ikisi...

Sol-sağ... Çılgın sevgilerin ve şuursuz kinlerin emzirdiği iki ifrit. Toplum yapımızla herhangi bir ilgisi olmayan iki yabancı. Sol’un halk vicdanında yarattığı tedailer: casusluk, darağaçları, Moskova; sağ’ın, müphem, sevimsiz, sinsî bir iki hayal. Hristiyan Avrupa’nın bu habis kelimelerinden bize ne? Bu maskeli haydutları hafızalarımızdan kovmak ve kendi gerçeğimizi kendi kelimelerimizle anlayıp anlatmak, her namuslu yazarın vicdan borcu⁵⁰⁹.

Kelimelerin bu denli etkili olduğu ifade dünyamızda her şey daha iyiye ve güzele ulaşmak için ama bunu sağlamak çoğu zaman hiç de kolay olmamaktadır.

İnsanın hayat karşısındaki bütün davranışlarını bir gökkuşağına benzetiyor Koestler⁵¹⁰. Ve sosyolojik bir spektroskoptan seyrediyor. Tayfin bir ucunda (kıvıll-ötesi) komiser, ötekisinde (mor-ötesi) yogi. Komiser dünyayı dışardan değiştireceğine inanır; devrim, bütün felaketleri ortadan kaldıracaktır... Amaca götüren her vasıta meşru: şiddet, hile, hıyanet, zehir. Mantık tek yanılmaz pusula. Kâinat bir kere harekete geçirildi mi hep aynı gidiş-gelişleri tekrarlayan bir rakkas.

Yogi der ki: amacı bilen var mı? Yalnız vasıtalar önemli. Zor yok. Dıştan hiçbir şey düzelemez. Tek manivela, kişinin ruhi kuvvetleri. Her işin başı: mistik bir terbiye. Fert, görünmeyen bir göbek bağıyla sonsuza bağlı. Onun manevi değerlerini besleyen: sonsuz...

Çağdaş insan, insanın yarısı. Ona kutsiyetini ve bütünlüğünü kazandırmanın yolu murakabe. Bizi ne yalnız veli kurtarabilir, ne ihtilalci, diyor Koestler. Kutuplar arasında ahenk kurulmadıkça, insanlığın istikbali tehlikelidir. Ve murakabenin mekteplerde ders olarak okutulmasını istiyor, jimnastik ve matematik gibi⁵¹¹.

Yogi ve komiser bir dünyanın iki kutbu. Biri sadece bu dünya için yaşıyor ve amaca giden yolda her şeyi yapmaya hazır diğeri ise kendini manevi değerlere adanmış sonsuzluk düşüncesiyle yaşıyor ve yaptıklarının bir gün elbet karşısına çıkacağını biliyor. Hiçbir şey ebedi değil ve bunu bilen insanoğlu içinde bulunan sonsuzluk arzusunu tatmin etmenin yollarını arıyor. Din ise bu hissiyata en güzel cevap veren kurumların başında gelmektedir.

Avrupa, düşünce âleminde çıktığı bu yolda düşe kalka büyük merhaleler kat ettikten sonra yolunu maneviyata çevirmeye başlamıştır. Her şey de olduğu gibi bunda da batıyı geriden takip eden aydınlarımız adeta Avrupa’nın sanayi devrimi dönemini hatırlatmaktadır.

⁵⁰⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.77-79.

⁵¹⁰ Koestler: (1905-1983). İngilizce yazan Macar muharriri. (MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.318).

⁵¹¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.210-212.

Örneğin dört asır önce içtimâî'yi ahlakın dışına iten Avrupa şimdi de ferdi hayatı ahlak dışı ilan ediyor. Machiavelli ile Freud iki müşahit. Biri politikayı ilimleştirmiş, öteki ruhiyatı. Avusturyalı hekim çağdaş insanın kulağına, “canavarsın” diye fısıldıyor, “canavar ve hasta”. Dertlerinin kaynağı annene duyduğun itiraf edilmez şehvet, babana beslediğin hayvanca kıskançlık.” Ve Avrupalı, asırlarca gizli kalmış meziyetleri keşfedilmiş gibi mağrur. Psikanaliz karlı bir mit. Kilisesi, rahipleri, ayinleri var. Şuuraltı, her istediğini kolayca elde eden mutlu azınlığın imtiyazı. Yığının bu gibi inceliklerden haberi yok. Upaniṣat⁵¹² “Tanrısın” diyor insana, Freud “İtsin” diyor haklı?⁵¹³.

Avrupa, bu konu üstünde etraflıca tartışmaya açıkken bizde ise batıdan geliyorsa üstelik de ne geliyorsa gelsin doğru olduğu yönünde genel bir kanı vardı. Katıksız batı hayranı ve destekçisi olan Ağaoğlu Ahmet Bey;

Şark milletlerinden -daha doğrusu İslam dünyasından- tam bir teslimiyet, kayıtsız şartsız teslimiyet bekliyor... Yaşamak için “yalnız libasımız ve bazı müesseselerimizle değil, kafamız, kalbimiz, tarz-ı telakkimiz ve zihniyetimiz itibarıyla de, Avrupa’ya uymalıyız.” Ama bunun için “şahsiyet-i milliye”mizi feda etmek lazım gelecekmış...

Ahlak ve hukuka gelince bunlar mahiyetleri itibarı ile mütehavvil ve mütebeddildirler... Lisanın ebediliği de umumi değildir. Bununla beraber yalnız lisanıdır ki, mahiyeti değişmeden tekâmül edebilir. Demek ki milli şahsiyet denilen mefhum, lisanla beraber bir milletin mevcudiyet-i maddiyesinden başka bir şey değildir.

Din, ahlak, hukuk... Birer safra. Gemimizi kurtarmak için vazgeçeceğiz onlardan. Dil’e gelince, başka bir “milliyetçimiz”. Ahmet Bey’den kırk yıl sonra, hemşerisinin başlattığı teceddüt hamlelerini taçlandırarak ve bizi ilim dili olarak İngilizceyi kabul etmeye çağıracaktır.

Ahmet Bey tanımadığı Osmanlı tarihinin ve ölünceye kadar öğrenemediği Türk edebiyatının hasm-ı bîamanı’dır... Deli Petro’yu “âli fikir” ve “âli himmet” bir dahi olarak takdim eden yazar, ahlakımızı da, edebiyatımızı da yerin dibine batırıyor. “Hâkimiyet-i Milliye” başmuharririnin en çok sevdiği müellifler “Lenin’i hazırlayan Rus yazarlardır.

“Üç medeniyet” serlevhalı bu insafsız ithamnamede Türk-İslam Medeniyetine ait her değer kötülenir. Bayramlarımızın sayısı azdır, kabahat. Sadi’yi okuruz, günah. Ve üstat bizi utançtan öldürmek için Sadi’nin ahlakını “Kanunların Ruhu” ve İçtimâî Mukavele” ile mukayeseye çıkarır. Hatta Marx’ın tarihi maddeciliğini bile sahneye çıkarır.⁵¹⁴

Batıya nazaran bu denli köklü ve takdire şayan bir maziye sahip olup kendinden ve ülkesinden utanan, batının doğru yanlış her fikri temayülüne neredeyse istisnasız tutunan başka aydınlar var mıdır acaba dünyada. Aydınlar diyorum çünkü aydın ve entelektüel tabirleri Meriç’in bize izah etmeye çalıştığı farklı kavramlardır.

Aydınlık entelektüel aynı kimse midir? Hayır. Entelektüel, ya zamanını doldurmuş değerlerin aktarıcısı, ya yeni bir dünya kurmaya çalışan bir içtimai

⁵¹² Upaniṣatlar: Hint’in mukaddes kitaplarından. Sanskritçe yazılmış bu metinlerin sayısı, 108 ile 1180 arasındadır. Nazım ve nesir iç içe. (MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.332).

⁵¹³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.208.

⁵¹⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.157.

sınıfın yol göstericisidir. Aydın ne mazisini bilir, ne geleceği hakkında aydınlık tasavvurları vardır. Ülkesi ile göbek bağıni çoktan koparmıştır. Yaşayıp yaşamadığı halkın umurunda değildir. Bizde bu kelime sadece okuryazar manasındadır. Kendini küçük görür. En ciddileri ya Marx'ın tebaasıdır, ya Muhammed'in tekrarlayıcısı. Mustagrip veya mustarip. Türk'ün düşünebileceğine inanmazlar.

Batı'nın en adi düşünce simsarı mukaddestir onlar için. Oysa entelektüelin ilk vasfı tenkitçiliğidir. Entelektüel, dünyayı her gün yeni baştan kurabileceğine inanan adamdır. Descartes'den beri aklın ve idrakin cihanşümül olduğunu anlamıştır⁵¹⁵.

Bu tasnif Ahmet Bey, için mi yapıldı orası bilinmez ama örtüştüğü çok açık. Bunu dönemi ve içinde bulunulan zamanı içeren güzel bir durum tespiti sayabiliriz. Ancak ülkemiz içinse acınası bir durum olduğu malum. Halkımızın eğitim eksikliği ve az gelişmiş sosyo-kültürel durumu gerçek entelektüellere olan ihtiyacı daha da arttırmaktadır. Bizi bu karanlık dehlizden ne batının ipi ne de bizim garpperest aydınlarımız kurtaracaktır. Yapmamız gereken toplumsal bir uyanışla birlikte milletçe aydınlanmaya ön ayak olmaktır. Öncelikle üzerinde en fazla durmamız gereken konu Meriç'in belirttiği üzere kültür yokluğudur. "Felaketimizin kaynağı kültür yokluğu. Bizi helak eden ne ahlaksızlık, ne bencillik, ne kafamızın ağır işlemesi. Bir öğrenci kayıtsızlığı içindeyiz. Hoca tanımadığımız için yardım görmemize imkân yok"⁵¹⁶.

Avrupa 19. yüzyılın kayıtsızlığı ve feodal toplumdan sanayi toplumuna geçişin sıkıntılarını yaşarken Lamennais ise inançlı bir Hristiyan olarak toplumu, üstüne serpilene bu ölü toprağından kurtarmak istiyordu. Her ne kadar kendisi gibi Dostoyevski ve Pascal'da inançlarından ötürü topluma masal anlatmakla itham edildiyse de onların amacı biraz olsun kılavuz olmaı.

Ne acılar kelimeye aktarılabilir, ne sevinçler. Güneş altında söylenmeyen ne kaldı? Don Kişot için hakikat şövalye romanları idi. Avıllalı Thérèse için, Kitab-ı Mukaddes. İkisi de inandıkları için savaştılar. Saint Thérèse, kilisenin masallarına âşıktı. Don Kişot çevresindeki masallara. İslamiyet'te Marksizm de belli bir coğrafyanın, belli bir medeniyetin masalları. Hayat büyük, çılgın, deli dolu, ikisinin de dışında. Hiç kimse Babil Kulesine söz geçirememiş. Kilisenin nasları kocakarı hikâyesinden daha çürük çarık. Ama bir Pascal, bir Lamennais, hatta bir Dosto benimsemiş masalları. İnsanoğlunun budalılığı korkunç ve hudutsuz⁵¹⁷.

⁵¹⁵ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.210.

⁵¹⁶ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.110.

⁵¹⁷ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.238.

Lamennais, Batı medeniyetinin yetiştirdiği ender hümanist, dindar ve dürüst fikir adamlarındandır. 19. asır Avrupası'nın rasyonel düşünceye duyduğu sınırsız güveni eleştirirken gerçeği görmezden gelmelerini ise anlayamamaktadır.

Lamennais tanımadığımız bir Avrupa'nın sesi.

Hayatının yarısı Kilise'nin abesleri uğrunda savaşmakla geçti. Yıkılan bir nizama inanıyordu. Teokrasi ezeli hakikat demektir... Zavallı Lamennais ömrünü vakfettiği davanın nasıl bir serap, nasıl bir abes, nasıl bir batıl olduğunu anlayınca, ümitlerini halka bağladı... İnsanlık, içindeki Allah düşüncesini öldürmemeli. "Bir Müminin Sözleri" imansız, samimiyetsiz, namussuz bir toplumun suratında şaklayan kamçı.

Biz sadece çıkarıcı Avrupa'yı tanıdık. Oysa bugün bile Lamennais'lerden öğreneceğimiz çok şey var. Avrupaperestlerimiz yalnız Marx'ı değil, Lamennais'yi de okumalıdır. Hırçın, tedirgin ve deli. Ama kalbi daima insanlık aşkı ile tutuşmuş; daima inandığı hakikatin can feda müdafii. Onun için yalnız Batı'ya değil, doğu'ya da seslenebilmiş. Yer yer Said Nursi. Bir parça Akif. Daha çok Necip Fazıl. Ama hepsinden başka. Başka çünkü İslam'ı tanımıyor. On iki ciltlik külliyyatı kanla, alevle yazılmış. Çılgılık ve hırçınlık⁵¹⁸.

Bu kadar olumsuzluğa, yabancılaşmaya ve kendisi dışındakini yok farz etmeye rağmen yine de güzel şeyler vardır ve var olmaya da devam edecektir. Edebiyat ya da daha genel ifadeyle sanat da bunlardan yalnızca biri ama en birleştirici olanıdır. Sanatın dili, dini, ırkı yoktur. Her ne kadar güzel kavramı göreceli olsa da herkesin sevdiği bir kitap, bir şiir, bir müzik ya da resim muhakkak vardır. Bu da insanlık için hala bir umudun var olduğunu gösteriyor. Umudun anahtarı sanatçıların elindedir. Sanatçının yüklendiği büyük görev hakkında Meriç, 19 Ekim 1966 tarihli mektubunda şunları yazmıştır:

Bir çağın ideali, idealin kendisi değildir, herhangi bir idealdir. Başka idealler de var. Her çağın, her milletin kendine göre bir güzel anlayışı var... Bütün bu güzellikleri tatmaya çalışalım, genişletelim ufukumuzu. Geçen devirlerde yaşamak, yani derinleşmek ve ömrü alabildiğine uzatmak; başka ülkelerde yaşamak, başka insanlarla acı çekmek, başka insanlarla gülmek, damlayken denizleşmek ve an'ı ebediyete sığdırmak; kalbini bütün heyecanlara açmak, yani sınır taşlarını devirmek, çağların ve politikaların sınır taşlarını; bütün insanlığı aynı büyük aşk içinde birleştirmek...

Sanatçının tek vazifesi vardır bence: İnsanları birbirine sevdirmek, iki insanı veya iki milyar insanı. Sanat, bir heyecan seyyalesiyle kilometrelerin ve asırların ayırdığı kalpleri birleştiren büyüdür⁵¹⁹.

Sanatta kesret yoktur. Sanatın amacı insanları bir ve bütün yapmaktır. Edebiyatla uğraşanlar ise tüm sanat dalları içinde belki de bu tür konularda en fazla

⁵¹⁸ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.238–240.

⁵¹⁹ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.9.

kafa yoran ve eser verenlerdir. Türk edebiyatı hakkında özellikle edebiyatın birleştiriciliğine dair Meriç şunları söylemiştir:

Bir zamanlar Türkiye’de bir edebiyat cumhuriyeti vardı. Medeniyet demek, mertebeler dizisi demek. İnsanlar birbirini severlerdi. Nazif için, Abdülhak Hamit, Türk şiirinin, Türk düşüncesinin, bir kelime ile soyumuzun yetiştirdiği en büyük insandı. 1927’lerde Nazifperestler de az değildi. Cenap’tan Tarık Mümtaz’a, Fazıl Ahmet’ten Ahmet Haşim’e kadar bir sürü yazar Batarya ile Ateş müellifine hayrandılar. Çünkü edebiyat diye bir değere inanıyorlardı. Üstat üstattı, çırak da çırak. Ne siyasi kanaatler ayırıyordu. İnsanları, ne ahlaki zaaflar. Dini inançlar konusunda da bu kadar inhisarcı, bu denli yobaz değildik. Evet, yazarın sorumluluğu diye bir mefhum yoktu, dün başka türlü konuşurdunuz, bugün başka türlü. Ama herkesi birleştiren sevgiler, değer hükümleri, her ayrılığı hoş gösterir, güzel yazılmış birçok kusurları bağışlatırdı⁵²⁰.

Edebiyatın birleştiriciliği yanında övülesi diğer bir yanı eğitimin vazgeçilmezlerinden biri olmasıdır. Değirmeye çalıştığımız böylesi edebi örnekleri ele almış Meriç için edebiyat tartışmasız baş tacı; ama edebiyatın öğretilmesi, tanıtılması ve genç nesillere de aktarılması gerekiyordu. Bunun için en ideal yol ise kozmopolit eğitim. Kozmopolit eğitim, aynen küreselleşen dünya gibi çağın ve klasik dönem edebiyatının öğretilmesine dayalı bir eğitim anlayışıdır. Kuşkusuz Meriç’te kozmopolit eğitim denince akla ilk gelenlerdendir.

Cemil Meriç, kozmopolit bir eğitim için; dünya edebiyatının ve düşüncesinin mahsulü olan eserleri, vazgeçilmez unsurlar olarak görmektedir. Ona göre edebiyat, düşünce alışverişine bir vasıta. Bu noktadan hareketle, Goethe’nin şu ifadelerini nakletmektedir:

Goethe için dünya edebiyatı, milli edebiyatları birbirine bağlayan ve kafa ürünlerinin alışverişini çoğaltarak toplumlar arasında köprü kuran bir edebiyat. Böyle bir edebiyatın gelişebilmesi için şair ve yazarların artık yalnız kendi milletlerine seslenmeleri, yalnız kendi milletlerinden söz etmeleri yetmez; birbirlerine hitap etmeleri ve birbirlerinden söz etmeleri de lâzım. Bu karşılıklı düşünce alışverişlerinin amacı: İnsanoğlunu kafaca yükseltmek.

... Yaklaşık yüz yıldan beri, dünya edebiyatını, dünya düşüncesini kucaklamaya çalışan kafalar çoğalıyor. Artık, gerçekten Avrupalı her yazar, Nietzsche gibi, kendine sayısız öncüler bulmaktadır. Sanki Richard Dehmeler aşığadaki mısraları onlar için söylemiş: Geniş bir vatanım var. Kafamdaki bir parça beyin on ülkeden geliyor. En has değerim hangi ülkeden geliyor, bilemem ki? Rilke kültürdeki ve özümseme gücündeki bu modern yayılışın tipik örneği. Kendisi Çek, Avusturya’da eğitim görmüş, yeteneklerini geliştirmek için Danimarka’yı, Rusya’yı ve Fransa’yı tanımış⁵²¹.

⁵²⁰ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.265–266.

⁵²¹ MIZRAK, İsmet, *Cemil Meriç ve Eğitim*, s.63–64.

Kendi kendisini edebi âlemde yetiştirmiş biri olan Meriç, tartışmasız ülkemizde kozmopolit eğitimin öncüsüdür. Bu yüzden böylesi bir eğitim sisteminin uygulanması demek yeni Cemil Meriç’lerin önünü açmak demektir.

Cemil Meriç’in düşündüğü kozmopolit eğitim, bütün dünyaya hitap edebilecek bir eğitim sistemidir. Yukarıdaki ifadelere dikkat edilirse; Cemil Meriç, hem Doğu’da hem de Batı’da ideal olan eğitim görüşlerini nakletmektedir. Düşündüğü kozmopolit eğitimle, bunların sentezini aramaktadır. Şöyle ki:

Cemil Meriç’in Doğu ve Batı kaynaklarından naklettiği; eğitimin kabiliyetlere dayanması, tekrar ve tedrici öğretimin önemi, yabancı dil öğrenmenin gereği, eğitimle seven, düşünen ve çalışan insanların yetişmesi, planlı ve ehliyet (yeterlik) sahibi olma... vb. görüşler, kendisinin de devamlı vurguladığı esaslardır.⁵²²

4. Yeniçağın Yeni Ahlak Anlayışı: Hümanizm

Yabancı ve yeni bir kelime gibi gelen hümanizm, aslında çok bizden ve anlamını da gayet iyi bildiğimiz bir kelimedir. Biz, hümanizmin yabancıları olan bir toplum değil bilakis “Yaratılanı sev yaratandan ötürü” ve “Gel ne olursan ol yine gel” diyen bir milletin torunlarıyız. Evet, “müstağriplerimize sorarsanız, Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bektaşî Veli, hümanizmin zirveleridir. Oysa Kemal Tahir, “hümanizm, dünyanın en namussuz sömürsü olan burjuva sömürsünü örtbas etmek için ileri sürülmüş bir duman perdesidir” demektedir.⁵²³

Yürekten inanıyorum ki geleceğin dini katıksız bir hümanizm olacaktır, yani insanın bütününe saygı; hayat ahlaki bir değer taşıyacak, kutsileştirilecek, yüceltilecek. Yarının başlıca kanunu güzelim insanlığa özen göstermek. Belli bir şekle bürünmeyecek bu inanç, hizipler ve tarikatlar gibi kimseye kapalı olmayacak. Akıldan başka kılavuz tanımayan, gizli Remzileri, tapınakları, rahipleri bulunmayan, kiliseler dışı dünyada gönlünce yaşayan geniş ve hür ilim... işte insanlığı kanatlandıracak biricik inanç. (Ernest Renan)⁵²⁴.

Avrupa’nın yeni kutsalı insan olmuştu artık. İnsanlık onuru her şeyin üstünde geliyordu. Anayasaların zorunlu ve en başta gelen maddesi olur hale gelmeye başlayan hümanizm, yeniçağla birlikte Avrupa’nın olmazsa olmazlarından biriydi artık.

Katolik bir tarihçi, “Batı hümanizmi, Yunanlıların dini ideali ile İncil arasındaki kaynaşmanın eseridir,” diyor; “Yunan felsefesi, Latin hukuk anlayışı ve Yahudi-Hristiyan teoloji aynı potaya döküldü, bu halitadan çıkan ana mefhum: İnsanoğlunun değeridir”⁵²⁵.

⁵²² MIZRAK, İsmet, a.g.e. s.67.

⁵²³ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.85.

⁵²⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.85.

⁵²⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.87.

Yeni bir kavram olarak gün yüzüne çıkan, toplum değerlerini, ahlakını ve insani ortak değerleri aksettiren hümanizm kelimesine ve anlamına eğilmemiz konuyu daha ayrıntılı ele almamızı sağlayacaktır.

Hümanizm genç bir kavram, batı dillerini 1850'den sonra fethetmiş. Ama hümanizm nedir, kimsenin tarife yanaştığı yok. Şemsettin Sami için hümanizm, “insaniye muhabbettir”, *Lügatçe-i Felsefe*'ye göre, “Devr-i teceddüt (Rönesans) übedasinin, yani elsine ve edebiyat-ı atika taraftarlarının (hümanistlerin) mezhebi... Beşeriyete ibadet... İngiltere feylesofları kıymet-i ameliye (pragmatizm) mezhebine de bu namı verirler...”⁵²⁶

Hümanizm, kaypak, çapraşık bir mefhum. Karışıklığın ilk kaynağı: kelimenin kökü, *humanitas*. Latince'de *humanitas*, müphem ve çeşitli manalar taşır. Cicero -Yunanlı Panetius ve Posidonius gibi- kelimenin manalarını ayırmaya çalışmıştır. Ona göre, *humanitas*, edep, hayırseverlik, âlicenaplık, zekânın terbiyesi, insana saygı demektir. Mana, zamanla daha da genişleyerek, medeniyeti de kucakladı. Kaldı ki Terence, ünlü mısraı ile mefhumu daha da geniş bir anlam kazandırmış oluyordu:

Homo sum: Humani nihil a me alienum puto. (Türkçesi: İnsanım, insanla ilgili hiçbir şey bana yabancı değildir)⁵²⁷.

18. yüzyıldan itibaren hızlı bir gelişme gösteren hümanizm, 19. yüzyıldan itibaren ise çeşitli edebiyatçılar ve fikir adamlarınca kullanılmaya başlanmıştır. Çeşitli sözlüklere de girmeye başlayan hümanizm kelimesi hakkında, artık bir literatür oluşmaya başlamıştı. Bu yeni fikir akımı ve onun oluşturmaya başladığı edebi birikime birkaç örnek vermek gerekirse:

Hümanizm, hümanist'ten türeme. “Hümanizm ve hümanizm, insanlık sevgisi ve saygısı anlamına 1765'ten itibaren mevcuttur. Hümanizm, yaşamamış. Hümanizm 19. yüzyılın ortalarına kadar zaman zaman kullanılmıştır”... Fransızca'da, hümanist kelimesi 16. asırda kullanılır: Eski dil ve edebiyatları bilen kimse. Zamanımızda ise, daha çok 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Antik kültür geleneğini yaşatan bilgin ve edebiyatçılar anlamındadır.

Bu mana ilk defa olarak, 1873 *Larousse*'unda karşımıza çıkar. Hümanizm ise, lügatte çok genel bir anlamda kullanılmıştır: Beşeri ile ilgisi olan. 1869 baskılı *Littre*'de de, 1878 *Akademi Sözlüğü*'nde de yok... Zamanımızda, kelimededen anlaşılan manayı *Akademi Sözlüğü*'nün ancak ikinci baskısında (1728) buluyoruz: Tarihi bakımdan, Batı Avrupa'da 15. ve 16. yüzyıllarda ortaya çıkan Grek ve Latin edebiyatlarına dönüş hareketi; özel olarak, klasik edebiyatlarla, bilhassa Yunan ve Latin edebiyatı ile yoğrulmaktan doğan zekâ ve ruh olgunluğu. Bu konulara duyulan sevgi...

Büyük Ansiklopedik *Larousse*'da hümanizm: “amacı, insanın temel vasıflarını geliştirmek olan fikri ve felsefi temayüllerin bütünü” olarak tanımlar. “Özel olarak bilhassa 16. yüzyılın Avrupa'sında gelişen, metotlarını ve felsefesini Eskiçağ'ın metinlerinden çıkaran entelektüel hareket. Hümanitelere dayanan eğitim”⁵²⁸.

⁵²⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.85.

⁵²⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.96.

⁵²⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.104–105.

İnsanlık tarihini ve fikri temayülleri bu denli etkiyen hümanizmin felsefeye konu olmaması düşünülemezdi. Felsefede de büyük etkileri olmuş olan hümanizmin, felsefi düşünce içinde de zamanla taraftarları çıkmıştır. Felsefe kamuslarına kadar girmiş olan hümanizm kelimesini felsefe açısından ele alırsak:

Felsefede:

1-Auguste Comte'un kurmak istediği insanlık dini.

2- F.S.C. Schiller'in doktrini... Schiller, doktrinini ahlak'a, mantığa, estetiğe ve metafiziğe uygular. Pragmatizm'den daha da ileri giderek, her metafizik mutlağı reddeder. Ne kadar mizaç varsa, o kadar da metafizik vardır, hepsi de aynı derecede meşrudur. 3- Günümüzde, son amacı insanın bütün olanaklarını geliştirmek, insan haysiyetine, maddede ve manada saygınlık kazandırmak olan bütün felsefi, sosyal ve siyasi teoriler”.

Şimdi de hümanisti tanıyalım. Hümanist “eski dillerin, eski edebiyatların mütehasısı. 15. ve 16. yüzyıllarda klasik antikite'nin şaheserlerine itibar kazandıran bilginler ve edebiyatçılar. Sisteminin temelinde, insanın ana vasıflarının gelişmesi bulunan filozof.”

Hümanist, “eski dillerden yana olan, bu dilleri bilen. Kolejde hümanite okuyan. Hümanizm yanlısı. Hümanist adı, daha çok Petrark'la başlayan, Casaubon'la sona eren dönemin (14. 15. 16. yüzyıllar ile 17. yüzyılın ilk yılları) filologlarına (Latinist, Helenist ve Hebraizan) verilir. Rönesans eski sanatların canlanması, hümanizm eski edebiyatların”⁵²⁹.

Rönesans'ın, Hümanizm üzerinde büyük etkileri olmuştur. Keza hümanizmin de Rönesans üzerinde etkileri olduğu gibi. Hatta “1886'da, Pierre de Nolhac, hümanizmi, Rönesans'ı Rönesans yapan düşünce hareketi olarak tarif eder”⁵³⁰. Bu yüzden hümanizmi hazırlayan sürece ve Rönesans'a eğilmek aslında hümanizmin temellerine eğilmek demektir.

İlk Rönesans, Hristiyan hümanizminin ilk tecellisi, Arapların aracılığı sayesinde, Aristo'nun Batı'ya, yeniden kazandırılması ile gerçekleşmiştir...

15. ve 16. asır İtalya'sının hümanisti engellerinden kurtulmuş bir insandır. Hümanizm, onu çağından sıyırmış, kâinatın ölçüsü haline getirmiştir. Zamanını, ülkesini, toplumunu aşan bir insan bu... Leonardo ile Erasmus birer dünya vatandaşlarıdır. Daha sonra, Leibniz ile Goethe'nin çağlarının çok ötesinde olacakları gibi.

Hümanizm o devirden itibaren, cihanşümul insanı yaratmıştır. Zamanımızda ise büyük devletlerin köstebek siyaseti bu insanın gerçekleşmesini sağlayamıyor...

Nesillerin bize aktardığı en iyi miras olan hümanizm, bu çetin yolculukta köhne ve çürük bir sefine. Ama atamayız da bu sefineyi. André George, Gerçek Hümanizm adlı eserinde, yeni hümanizmin ilmin boyutları ölçüsünde genişleyebilir, diyor. İlmi tecrübeye sırtını çeviren hümanizm köhnemeye mahkumdur. İlmin önümüzde açtığı korkunç uçurum karşısında, ilmi

⁵²⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.106–107.

⁵³⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.105.

hümanizm sığınakların en emini... Hümanizm nesillerin kolektif hafızası; bütün asırların fikir ve ahlak güzidelerinin vicdanı...⁵³¹

Hümanizm'i Rönesans var etmişti ama daha öncesine gittiğimizde Rönesans'ı da var edenin Ortaçağ Avrupası olduğunu görürüz. Ortaçağ Avrupası bir karmaşa zamanıdır. Her şey önceden düşünülmüş ve bitmiştir. Yeniliğe yer yoktur. Daha doğrusu tahammül yoktur. Bu konuda en ufak bir eleştiri ise karşılığını misliyle almıştır. Böyle bir çağ Rönesans'ı, o da hümanizmi var etmiştir.

İncil, şefkati, kardeşliği barışı telkin eder. Kilise, ortaçağın gaddarlığı içinde daha insanca faziletleri canlı tutmaya, hümaniter bir şuur yaratmaya çalışır. Ne var ki Hristiyanlık için bu dünyada acı çekmek sevaptır. Hayvanların ruhu yoktur, onlara acımak lüzumsuzdur. Kilise, putperestleri zorla hristiyanlaştırır. Hristiyan olmayanları kardeş saymaz. Kiliseden ayrılanlara işkence eder, Haçlı Savaşlarını yönetir. Düşmanlarına ne eşitlik tanır ne adalet. Bedbin ve baskıcıdır.

Rönesans da, Reform da insan ve hayvanların acısını azaltmayı amaç edinmez. Gerçi Thomas More, insaniyetçi tedbirlerle fakirlerin durumunu düzeltmek ister. Benzer temayüllere Erasmus ile diğer hümanistlerde de rastlamak kabil. Fakat çağ, tutkulara kaptırmıştır kendini, zavallıları düşünecek halde değildir.

Çağdaş hümanizm 18. asırda doğar. İktisadi ve sosyal gelişmenin eseridir. Yeni zenginleşen üçüncü sınıf, asiller gibi, savaş yanlısı değildir, kandan hoşlanmaz⁵³².

Edebiyat tarihçisi Albert-Marie Schmidt, dönemin Avrupası ve hümanizm hakkında şu tespitler de bulunur:

Hümanizm Avrupa'yı müşterek bir mitler hazinesine kavuşturuyor".

Bachelard, Spenlé'nin *Avrupa Hümanizminin Büyük Üstatları* adlı incelemesine yazdığı önsözde, diyor ki: "Hümanizm, Rönesans'tan zamanımıza kadar etkisini sürdüren aralıksız bir tarih, ruhi bir aksiyondur, ama harekete dinamizmini veren, asırlara hükmeden, büyük dahiler..."

Hümanizm, hem kültürün yenilenmesini gerektirir, hem de geleneksel kültürün taze düşüncelerle bütünleşmesi...⁵³³

Hümanizmin oluşturmak istediği, insani ve şiddet karşıtı toplum değişen dünyada her geçen gün kendine daha fazla yer edinmeye başlarken bir taraftan da kendine yöneltilen eleştirilerden nasibini fazlasıyla alıyordu. Bunlardan Darwin, Babbitt ve Seillière yalnızca birkaçıdır.

"Malthus'la Darwin'in 'hayat için mücadele' nazariyesi hümanitarizmi baltalar. Sanayinin emrine giren ilim, aşağı sınıfların yarasına tuz biber eker. Savaşa tatbik edilen ilim, insanlığın felaketine sebep olur. Birçok yazara göre hümanitarizm çağın

⁵³¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.88-89.

⁵³² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.100.

⁵³³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.119-120.

problemlerine cevap vermekten uzaktır. Savaş, yoksulluk, suç bunlar hümaniter metotlarla halledilemez. Bunlar kısa süreli çözümlerdir. Yoksula, ezilene yardım edenler aslında onlara kötülük etmektedirler. Çünkü onlar bu adaletsizliğe isyan edip önlemek için ellerinden geleni yapmalıdırlar. Biolojistlerde böyle düşünmektedirler. Gelişmenin şartı rekabettir. Bu rekabet savaşında zayıflar ayıklanır, güçlüler kalır. Buna karşı çıkmak doğanın kanununa karşı gelmektir”⁵³⁴.

Amerika’da Babbitt’in (1865–1933), Fransa’da Seillière’in hümanitarizme yönelttiği tenkitler dikkate layık. Babbitt’e göre hümanitarizm, modern demokrasi, nasyonalizm, emperyalizm ve bütün modern politika ve ahlak, 18. asırdan ve -daha çok- Rousseau’dan kaynaklanır. Hristiyanlık da, hümanizm gibi insanın iki yönü olduğuna dayanır. İyi ve kötü, insan ve hayvan yönleri. Kavga, insanla hayvan arasındadır. Kavganın başarıyla bitmesi için dini ahlaki ve geleneksel bir disipline ihtiyaç vardır. Hümanitarizm ise insan mizacının iki yönlülüğünü reddeder. İnsan, Rousseau’cular için doğuştan iyidir; rasyonalistler için doğuştan akıllı. Hislerini dizginlemesine ihtiyaç yoktur. Önemli olan duygulardır, tenkitçi düşünce büyük bir değer taşımaz. Babbitt’e göre, medeniyet disiplin işidir, hümanitarizm bu ihtiyacı karşılayamaz; tehlikeli bir kılavuzdur, çünkü iyimserdir. İnsan ancak karamsarsa mutluluğa kavuşur⁵³⁵.

Sosyolog Pareto da suçlulara duyulan merhameti hümanitarizm olarak vasıflandırır... Eskiden suçluyu kaçırmamak için, masumu cezalandırmaktan çekinilmiyordu. Şimdi, hümaniter duyguları incitmemek için suçluya göz yumulmaktadır. Başkalarının malına konmak mı söz konusu; gerekçe hazır: Toplumun ferde karşı hakları vardır, kamu yararı, falan filan. Suçluyu korumak mı isteniyor: ferdin topluma karşı hakları olduğu ileri sürülür⁵³⁶.

Hümanizmle alakalı bu tenkitlere ilaveten hümanizmin dinle olan irtibatı ve bu irtibatın hümanizmde ne kadar etkili olduğu diğer bir konudur. Şurası bir gerçek ki hümanizm, ahlaki değerler ve inançlarla birebir bağlantılıdır. Asıl merak konusu hümanizmin, dinin yerine geçecek bir ahlak anlayışı mı yoksa dine yardımcı mı olduğudur.

Babbitt demokrasi ve liderlik adlı eserinde, sık sık, din ve dinin dogmalarına karşı olduğunu ifade etmiş ve hümanizmi dinin yerine koymaya çalışmıştır... Hümanist dünya görüşünün tek başına kurduğu hiçbir değer ve alışkanlık sistemi yoktur... Hümanizm ananesiz, yani dine dayalı bir anane olmaksızın yaşayamaz... Yapılacak şey, dinin esasında var olan ve o dinin değer hükümlerine kaynak olan duyguların canlandırılması, tazelenmesi ve tenkidi aklın süzgecinden geçirilmek suretiyle tekrar hayata kavuşturulmasıdır... Şu halde hümanizm, gerekli olmakla beraber, dinin yardımcısı değil, desteği olduğu takdirde faydalıdır; onun dinin vazifesini yapması, onun yerini alması

⁵³⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.101–102.

⁵³⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.101–102.

⁵³⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.104.

beklenemez. Sonuç şudur ki, hümanizm bir dine yardımcı olduğu zaman ve o dinin görüş açısı içinde kaldığı zaman faydalı olabilir.⁵³⁷

Hümanizmi kelime ve anlam bakımından inceledikten sonra yine ona yakın bir anlamı ifade eden Hümanite’yi de ele almak gereklidir. Hümanitas ya da Hümanite, hümanizmle kelime kökü itibarıyla aynı kaynaktan gelse de içinde birçok farklı anlamı barındıran bir kelimedir.

Hümanitas, Eski Romalılardan beri girift ve çok anlamlı bir kelime. 1- İnsanlık, insan tabiatı, insan zekâsı, insan soyu. 2- İnsani duygular, iyilik, hilm, nezaket, edep. 3-Kültür, maarif, terbiye, öğrenim, edebiyat, serbest meslekler. 4-kibarlık, çelebilik, zarafet. Bu anlamlar Batı dillerinde bazen tekil olarak “hümanite”ye yükletilmiş, bazen de kelimenin çoğulu kullanılmıştır: “les humanités”, “humanities” gibi⁵³⁸.

“Les Humanités”, önceleri, Yunan-Latin dili ve edebiyatları, bu dil ve edebiyatların öğretimi anlamında kullanılır. 16. asrın başlarından itibaren de kültür, “studio humanitatis” karşılığı. “Daha sonra, klasik mekteplerde edebiyat bölümünü içine alan ve dokuzuncu sınıftan felsefe sınıfına kadar uzanan öğrenime Hümaniteler denildi...

Fransa’nın tanınmış bilginleri tarafından yayımlanan bir sözlüğe göre de Hümaniteler insanları yetiştiren eğitim ve insanın incelenmesi anlamına gelmektedir⁵³⁹.

Cicero’da humanitas, en geniş anlamda, insanlığa mahsus vasıflar, duygular ve temayüller demektir. Yalnız tasviri değil, normatif bir manası da vardı kelimenin. Humanitastan iki özel anlam çıkarıldı: a) Entelektüel yetkinlik ve bu yetkinliği sağlayan terbiye, kardinal John Henry Newman’a göre, liberal bir terbiyenin esas amacı bu yetkinliği sağlamaktır. (Idea of a University, 1852) b) insani duygular, başkalarına karşı davranışımız: nezaket, saygı, edep. Bir kelimeyle, ideal bir centilmen için gerekli meziyetler, yani liberal bir eğitimin ikinci amacı⁵⁴⁰.

İnsani ve edebi anlamlara karşılık gelen hümanite, daha önce söylediğimiz gibi İslam’a uzak bir kavram değildir. İslam içinde barındırdığı vasıflarla bilhassa tasavvuf anlayışı, insan sevgisinin zirvesidir. Bu kavramlar batı için yeniydi ama İslam’da hatta doğuda yüzyıllardır var olan görüşlerdir. Batının bunun farkına yeni varması hümanizmi insanlığa, medeniyetin yeni zirvesi olarak takdim etmeye çalışması batı medeniyetinin insani değerlerinden çok bu alandaki eksikliğinin göstergesidir.

İslamiyet Yunan ve Roma’dan düşünceyi almıştı, besleyici unsurları varlığına katmış, posayı bırakmıştı geride. Unutmayalım ki karanlıklar içinde bocalayan Avrupa’ya Antikçağ’ın en büyük dâhisini, Aristo’yu, müslümanlar tanıtmıştır. Yani batı hümanizminin ana kaynaklarından biri İslamiyet’tir...

⁵³⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.103.

⁵³⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.96.

⁵³⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.97.

⁵⁴⁰ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.98.

Rönesans hümanistlerinin çağdaş hümanizm üzerinde etkisi nedir? Başka bir deyişle, bir Feuerbach'ın, bir Renan'ın, bir Marx'ın dikkatini insanoglunun muhteşem kaderine, eşsiz değerine kanatlandıran Rönesans'ın metin aktarıcıları mı olmuş? Onlar olmasa, Comte "İnsanlık Dini"ni kuramayacak mıydı? Bilemeyiz.

Müslümanlar niye hümanist olamamıştır diye sorular Batılı müsteşrikler tarafından sıkça dile getirilir. Meriç, Müslümanların buna ihtiyacı olmadığını söyler. İslamiyet'te kilise gibi bir kurumun olmadığından Müslümanların da direnmesini gerektirecek bir neden göremediğini söyler.⁵⁴¹

Hümanizm, insan haysiyetine saygı, insana tabiat içinde istisnai bir değer vermekse, İslamiyet tek gerçek hümanizmdir.

"Humanités" edep, efendilik, nefse hâkimiyet, mukaddese saygı ise İslamiyet ve bilhassa tasavvuf "humanités"ın ta kendisi. İnsan yalnız İslamiyet'te eşref-i mahlûkattır. Bir yanıla balçık, bir yanıla tanrı...⁵⁴²

Tektanrılı bir din olan İslamiyet için de insanın amacı ebediyettir. Kulun hayatı bu dünya ile sınırlı değildir. Ama İslam arza da damgasını vuracak ve bir mümin olarak insana dünyada yaşar bir düzen kuracaktır. O da bu yönüyle hümanist"⁵⁴³.

Hümanizm insanlığa büyük umutlar vaat etmişti. Yeni bir heyecan ve insanlığın kurtuluşu olarak sunulan hümanizm, zamanla yerini hayal kırıklığına bıraktı. Çünkü hümanistler kendilerinden bekleneni veremediklerinden umutla beklenen değişimin de gerçekleşmesinin en büyük engeli oldular. Hümanistler halkı anladıklarını sanıp aslında halktan uzak kaldılar. Çoğu toplumun üst katmanlarındandı. Halka ve sıkıntılarına yabancıydılar. Bu da onların en büyük dezavantajıydı.

İnsaniyetçi zihniyetine rağmen, hümanizm, 18. asırda başlayan hümanitarizmle pek de sıkı bir ittifak kuramadı. Klasikler için gösterdiği ilk devirlerdeki heyecan bir yana, hümanizmin herhangi bir coşkunlukla başı hoş değildir. Evet, haksızlığa, zulme, işkenceye isyan şüphe yok ki hümanist zihniyetin alameti idi. Bunun içindir ki hümaniter ıslahat bu kafadaki insanların sempatisine güvenebileceğini umdu. Ne var ki, her şeyi terbiyeden bekleyen hümanistlerin bu katı inancı sosyal reformları engelledi. Hümanizme göre sosyal reformun tek ciddi kaynağı olabilirdi: terbiye, halk yığınlarına daha iyi hayat şartları yaratmak için girilen çetin mücadele hümanist hayat görüşüyle meşbu kimseleri göremiyoruz pek. Hümanistler aristokratik ve ferdiyetçidirler; bakışları daha çok maziye ve kendi kişiliklerine dönüktür.

Teknik bir ıstılah olarak da, entelektüel ve moral bir anlayış olarak da, hümanizmde daima ağır basan etimolojidir. Yani, ayırıcı vasfı tabiatüstü değil de insani olan; dış tabiata değil de insana taallük eden, insanı ulaşabileceği en

⁵⁴¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.92.

⁵⁴² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.92.

⁵⁴³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.95.

yüksek irtifaa çıkaran veya insan olarak isteyebileceği en yüksek tatmini ona sağlayan her şeye hümanizm denilebilir⁵⁴⁴.

Hümanizm, ilk ortaya çıktığı zaman ki heyecanını yitirse de ölmemiş, değişime uğramıştır. Gelişen bilim ve dünya, bugün insanoğluna tarihin hiçbir zamanında olmadığı kadar büyük vazifeler yüklemektedir. Hümanizm de insanoğluna bu zor görevinde yeni bir umut olma iddiasındadır.

Modern çağ, insan ve insan kaderi, insanın dünyada ki yeri, menşei ve amaçları konusunda yeni bir tecessüsün doğumuna şahit oldu. Hem aksanca, hem nüansça başka yeni bir beşeri istifham. Bu feyizli toprak üzerinde yeni bir hümanizm yükselmelidir. Hümanizmin hazinesi büyüyor; hiçbir zerre kaybedilmemeli.

Yeni kültür anlayışı: Dahası da var. Değişen yalnız kültürün muhtevası değil, kültür mefhumu da değişti. Kültürle medeniyeti birbirinden ayırmaya kalktık. Yeni terbiye şekilleri ve metotları düşünüldü. İlmin sağladığı malzemelere yeni bir kültür değeri verildi. Terbiye bütünü kucaklamalıdır. Hümanizm başka disiplinlere eklenen bir disiplin değil, bütün disiplinlerden çıkarılmış bir oluşumdur. Evet, Greko-Latin menşeli kültür insanlığın terbiyesinde mühim rol oynamıştır ama hümanizmin bütünü hümaniteler değildir. Greko-Latin kültürü çok önemli. Belki kültürlerin içinde en önemli olanı, ama tek başına değil⁵⁴⁵.

Tüm disiplinlerle ilişkisi olan hümanizmin, edebiyat ile ilişkisinin olmaması düşünülemez. Edebiyat yüzyıllardır olmazsa olmaz disiplinlilerden biridir. Hümanizm ise yeniçağla birlikte ortaya çıkmış ve edebiyata yeni bir soluk katarak gelişmesine ön ayak olmuştur. Böyle bir disiplin ve hümanizmin, etkileşimi kaçınılmazdı.

Hümanizm, büyük burjuvazi çevrelerinde itibar kazanır. Filoloji Budé için yalnız bir ilim disiplini değil, insanlığı daha yüce, daha mutlu kılacak bir genel kültür vasıtasıdır da. Kadim bilgeliktir filoloji. Hümanizmin sosyal ve ahlaki değeri konusunda Erasmus gibi düşünür. Edebiyat ise insanlık haysiyetimizdir⁵⁴⁶.

Edebiyat ve hümanite gibi iki çetin ve enteresan konuyu inceleyen çağdaş Fransız terbiyecisi Jules Marouzeau, bu iki mefhum hakkında: “Hümaniteler terbiyecileri, düşünürleri, edebiyatçıları uğraştıran, çeken, büyüleyen ve birbirine düşüren bir kavramdır”⁵⁴⁷ der.

Marouzeau, haksız da sayılmazdı. 15. asırda bile edebiyat içinde okutulan bazı derslere ‘hümanite dersleri’ denmesi boşuna olmasa gerek. Bu yüzden hümanite ve edebiyat, geçmişten günümüze böylesi bir bağa sahipti.

⁵⁴⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.113.

⁵⁴⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.126.

⁵⁴⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.118.

⁵⁴⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.120.

15. yüzyılda, kolej müdürleri müfredatlarında belagatle şiire de yer vermek istediler. Zekânın gelişmesi, hatta ahlakın düzelmesi için bu sanatlar mantık veya metafizikten daha faydalıydı. Bunları skolâstik ilimlerden hümanite derleri diye ayırıyorlardı: ‘Disciplinae humaniores’. Kendilerini de ‘studiosi artium humanitatis’ veya ‘litteraturae humanioris’ olarak vasıflandırdılar⁵⁴⁸.

Yalnız hümanizm ve edebiyat alanında eleştirilmesi ve değinilmesi gereken bazı yönler ya da diğer bir ifadeyle gerçekler de mevcuttur. Daha evvel değindiğimiz hümanizmin burjuva yönü burada da karşımıza çıkmaktadır.

Edebiyat alanında hem iyi, hem de kötü sonuçları olan bir ruh haleti. Yarattığı edebiyat, yüzde yüz halk dışıdır. Önce, halktan esinlenmez, sonra halk tarafından anlaşılmak için kaleme alınmamıştır. Bir duvarla ayrılmıştır halktan. Pek milli olmayan bir edebiyat. Bir hümanistte eski çağların ruhuyla milli ruh çatışır birbiriyle. Hümanizmin yarattığı edebiyat, çok defa bir taklit edebiyatıdır. Özü bakımından çekingendir hümanizm. Önce, eski çağları taklit eder, sonra eski çağlardan yapılmış taklitleri. Yani taklidin taklidi olur. Bu da edebiyatın sonu demektir.

Diğer bir tespitse hümanist edebiyata karışan müstehcenlik meselesidir. “Belki hümanizmin bu pagan tarafı, belki de zamanın genel ruh haleti yüzünden, hümanistlerin eserlerine geniş ölçüde müstehcen karıştı. Ama bu müstehcen, insan sevgisiyle iç içedir; fıkradır, latifedir, hikâyedir”⁵⁴⁹.

İnsan sevgisi, edep, sevgi, terbiye gibi müspet anlamlar içeren hümanizm kelimesi çağa damgasını vurmuş yegâne fikir akımlarından biridir. Etkisini bugünde devam ettiren bu fikri akım yaşanan her savaş ve acıda değerini daha da çok hissettirmektedir.

⁵⁴⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.117.

⁵⁴⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.110.

III. CEMİL MERİÇ'İN EĞİTİM ANLAYIŞI VE İDEALLERİ

A. MERİÇ'İN EĞİTİM HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİNİN ARKA PLANI

Bu başlığımız altında Cemil Meriç'in eğitimci yönüne eğileceğiz. Meriç'in eğitim düşüncesini farklı açılardan incelerken, eğitim anlayışında öne çıkan fikir adamlarını da ele alacağız. Ayrıca yabancı dil ve önemine değinip Meriç'in nasıl bir eğitimci olduğunu öğrencileri ve yakın çevresinin gözünden inceleyeceğiz.

1. Cemil Meriç'in Hocalık Vasfı ve Öğrencileri

Cemil Meriç, eğitimin öğretmekle bitmediğine, hoca-talebe ilişkisinin sadece sınıfla ve ders saatiyle sınırlı kalmaması gerektiğine inanan bir hocaydı. Öğrencileriyle yediği içtiği ayrı gitmezdi. Sınıfa girdiğinde sanki farklı bir dünyaya girerdi tüm sıkıntı ve üzüntülerini ardında bırakırdı. Onun için öğretmek bir tutkuydu, karşısında istekli ve parlayan gözler gördüğünde bu şevki daha da artardı. Bazen öğretmenliği sekteye uğrasa da her zaman kendisine gelen öğretmenlik tekliflerini kabul ederdi. Prof. Dr. Nurettin Şazi Kösemihal'in Sosyoloji Bölümü'nde Fransızca okutmanlığı teklifini Meriç'in büyük bir heyecanla kabul etmesi ve bunu talebesizlikten kurtuluş olarak görmesi bunun en büyük kanıtı olsa gerek. Meriç, eğitimin bir sabır işi olduğunu biliyordu. Eğitim bir süreçse ve bir insanı sıfırdan alıp üst bir noktaya getirmek amaçsa bu sadece belli bir zamana ve yere sığdırılmazdı. Bu sebeple eğitim hayatın kendisidir ve bunun içine hayatın bir yönünü dâhil edip bir yönü dâhil etmemek olmaz.

Meriç, yaratılanı yaratandan ötürü sevmeye anlayışını kendine şiar edinmişti. Bir insanı sevmek için onun insan olması yeterliydi. Hele de bu öğrenciyse. Berke Vardar, bu konuda örnek verebileceğimiz bir öğrencisidir Meriç'in. Berke Vardar, oldukça zor ve haylaz bir öğrenci olmasına rağmen Meriç'in eğitiminden sonra hayret verecek bir değişim geçirmiş ve bir dil-bilim profesörü olmuştur. Hiçbir hocanın uğraşmak istemediği bir çocuğu Meriç, kazanmıştır.

Cemil Meriç'in öğrenci galaksisinde yer alan en parlak yıldızlardan biri de, ne yazık ki, 1989'da henüz elli altı yaşında iken akciğer kanseri olup ölen Berke Vardar'dır. Cemil Meriç, 1952-54 yılları arasında, çocukları Mahmut Ali ve Ümit, Şişli Terakki Lisesi'nin ilkökul kısmında okurken, Işık Lisesi'nde Fransızca Öğretmenliği yapar. Okula ilk gittiği gün müdür Sacit Bey, "On ikinci sınıfımız çok iyidir. Ancak o sınıfta haylaz bir öğrenci var, ona pek ilişmeyin. Adı Berke'dir." der. Cemil Meriç'te bu nasihatı tam tersinden

uygulayarak sınıfa girer girmez derhal Berke Vardar'ı derse kaldırır. Bu uçarı öğrenci şaşırır, itiraz etmek ister gibi olur fakat kaderinin belki de o gün değişeceğini hissettiği için kara tahtanın başına kalkarak Cemil Meriç'e ilk okumasını yapar. Babası Kabataş Lisesi'nin eski tarih öğretmeni Galip Vardar olan bu zeki ve şımarık delikanlı, Cemil Meriç'i tanıdıktan sonra, Tophane'de barbut oynayan bir insan iken, ilim aşkını tatmış ve kendini ilme adanarak ülkemizin dünya çapında yetiştirdiği bir dil-bilim profesörü olmuştur. Galip Vardar, Nacak sokaktaki evi ziyaretinde, yaşına başına bakmadan genç Cemil Meriç'in elini öpmüş ve "oğlumu bana kazandırdınız. Ömrümde sadece iki el öptüm, biri Mustafa Kemal'in eli, diğeri sizin eliniz" diyerek ağlamıştır.⁵⁵⁰

Berke Vardar, liseyi bitirdikten sonra da hocası ile irtibatını kesmez. Meriç'in çıkarmayı düşündüğü Avrasya Dergisi'nde sağ kolu olmayı kabul eder. Babasının ve annesinin bin bir nazıyla büyüyen Berke Vardar, artık kendini hocasına bir kış günü kömür taşıyacak kadar ilme teslim etmiştir.

Oğlu Mahmut Ali Meriç'in tabiriyle babası; insana sadece bir şeyler öğretmekle yetinmeyen, ona yol gösteren, ufkunu açan bir eğitimcidir: "Cemil Meriç bir ideolog değil, bir demagog değil, bir politikacı değil. Çok üst düzeyde bir öğretmen, bir hatip, bir yöntem koyucu, bir yol gösterici, bir ufuk açıcı, bir irşat edici"⁵⁵¹. Zaten öğrencileri de hocaları hakkındaki görüşleriyle bunu doğruluyorlar.

Öğrencisi Berke Vardar, hocası Meriç'i, ikinci ölüm yıldönümünde Çemberlitaş Basın Müzesi'nde yapılan anma toplantısında şu cümlelerle anlatır:

... Cemil Meriç'in en önemli yönlerinden biri öğretmenliği idi. Öğretmenliği çok geniş kapsamlı bir kavram olarak değerlendirir ve eğer deyim yerindeyse öğretmenliği topyekûn öğretmenlik olarak anlardı. Öğretmenle öğrencisi arasında akrabalıktan çok daha ileri düzeyde bir yakınlık vardı Cemil Meriç'e göre. Bu yaşamın tüm görüşlerini kucaklar ve karşılıklı çok yoğun sorumluluklar getirirdi. Öğretmen, öğrencisinin her eyleminden sorumlu bir kişiydi Cemil Meriç'e göre, onun için en iyi biçimde yetişmeliydi. Cemil Meriç'i ilk kez, 1953 yılının eylül ayının son pazartesi günü, öğleden sonra, saat iki de, lise son sınıf-on ikinci sınıf o devirde Fransızca dersine girdiği zaman gördüm... Cemil Meriç, tüm ilişkilerinde ve öğreticilik ile ilgili ilişkilerinde her zaman hoşgörülüydü. Şakadan bazen kızdığı olurdu ama her zaman engin bir hoşgörüsü vardı. Hoşgörü göstermediği tek kişi, kendisiydi. Öz eleştirisi çok güçlü bir kimseydi. Sürekli biçimde kendi kendini eleştirirdi. Bu da bize ders olurdu. Yazdıklarını hiçbir zaman beğenmezdi, hep bir vicdan azabıyla onları matbaaya yollamıştır. Hep yetersiz bulur, baştan alır, yeniden yazardı. Bir sayfa on beş defa yazılabilirdi. Aslına bakarsanız ve Cemil Meriç'e göre doğrusunu isterseniz, hiçbir şey yayınlanamazdı. Salt bir düşünce olarak her şey baştanbaşa ele alınacak, üzerinde durulacaktı... Ne mutlu Cemil Meriç ile birlikte çalışmış olanlara!⁵⁵²

⁵⁵⁰ MERİÇ, Cemil, *Babam Cemil Meriç*, s.55-56.

⁵⁵¹ MIZRAK, İsmet, *Cemil Meriç ve Eğitim*, 75.

⁵⁵² MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.56-58.

Meriç'in diğer bir talebesi Fuat Andıç'tır. Dünyada pek çok yeri gezmiş olan Fuat Andıç, en son Porto Rico Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyeliğinden emekliye ayrılmış ve Washington'da yaşamaya devam etmektedir. Bu kadar uzakta yaşamasına rağmen hocasıyla bağını hiç koparmamaya çalışmış, Türkiye'ye geldikçe vaktinin çoğunu onunla geçirmekten büyük zevk duymuştur. Eşi, Süphan Andıç'ta Meriç'in takdir ettiği nadir kadınlardan biridir. Meriç, bu aile dostlarıyla irtibatını uzak mesafelerde olsalar da mektuplar vasıtasıyla sürmüştür. Bu vefalı dost Meriç'e ilişkin duyduğu derin hürmeti kızı Ümit Meriç'e yazdığı ve Meriç'in hocalığı ve dostluğu hakkında düşüncelerinin yer aldığı mektupta şöyle ifade etmektedir:

Baban hakkında çıkacak kitabı merakla bekliyorum. Kitaba benim bir şeyler yazma davetin beni çok mütehasşis etti. Muhtevasını tam bilemediğimden kısa ve öz bir şey yazmak güç. Haddizatında hoca hakkında bir iki sahife yazılamaz. Hiç olmazsa ilm-ü irfanı hakkında bir cilt, hocalığı hakkında bir cilt, dostluğu ve insanlığı hakkında birkaç cilt yazmak lazım. Hayatımda tanıdığım en büyük adamı, en çok sevdiğim arkadaşımı ve benim üzerimde en büyük tesir yapanı, yani Cemil Meriç'i birkaç sahifeye sığdırmak ehliyetine maalesef sahip değilim. Keşke olsaydım... Babandan bana Fransızca dersi vermesini rica ettim. Haftada da iki defa diye başlayan dersler, üçe, dörde, beşe çıktı; Fransızcadan felsefeye, edebiyattan tarihe, sosyolojiye geçtik. Her geçen gün beni, ilme, fazl'a, insanlığa bir parça daha yaklaştırdı. Düşünebilme ve düşünme zevkini babana borçluyum... Bilirsin ya Ümitçğim, dünyada gezip görmediğim pek az yer var. Bir sürü üniversitede ders verdim, birçok memleketlerde müşavirlik yaptım. Profesörler, âlimler, devlet adamları tanıdım. Çok sevdiğim dostlarım oldu. Ama ne baban gibi bir insan-hoca'ya rastladım, ne de baban kadar yakın bir dostum oldu. Bütün kitaplarını okudum babanın, hâlâ da okuyorum. Tekrar tekrar kafamı terbiye için, dostumu anmak için. Kim bilir ne zaman bir Cemil Meriç daha gelir Türkiye'ye? Kim bilir ne zaman... Ne baban sığar, birkaç sahifeye, ne ben sığdırabilirim onu? Büyük adamların biyografilerini büyük adamlar yazar. Benim yazabildiğim bir kısa mektup sana.⁵⁵³

Meriç'in hocalık vasıfları saymakla bitmez ama onun için asıl önemli olan şu olsa gerek; öğrenciyi, öğrenci olarak görmemesi onu sıfırdan alıp bir kumaş gibi işlemesi yepyeni bir insan olarak topluma mal etmesi. Onun öğrencileri her tabakadan her seviyeden ama sonuç inanılmaz, öğrenciler birbirini tanımamasına birbirinden farklı dünya görüşlerine sahip olmalarına rağmen hemen hepsi Cemil Meriç sayesinde ortak noktada buluşabiliyorlardı. Meriç, hepsinin ortak noktasıydı.

Meriç, iyi öğrencileri tanır, girdiği sınıflarda bir ışık gördüğü öğrenciyi alır onunla birebir ilgilenirdi. Evine davet eder, onlarla kütüphanede saatlerce ders çalışır, meşgul olurdu. Onlara felsefe, dil, irfan, ahlak ve daha birçok ders

⁵⁵³ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.60–62.

öğretmenin yanında sofrasına da davet eder eşi Fevziye Hanım'ın yaptığı yemeklerden birlikte yenirdi. Hatta onlara bir baba şefkatiyle yaklaşırdı. O bu yönüyle bazen eleştirilse de aldırmazdı. Ona yapılan bu eleştiriler hakkında ne düşündüğü sorulduğunda cevabı oldukça düşündürücüydü:

Efendim dedi, ben okuyan bir insanım. Evime derse gelenler, aşımından beraber yiyenler, masamda çeşitli kitapları görünce hüküm veriyorlar. Hatta bunlardan bazı çocukların giysilerinde bir sökülük görürsem belli etmeden “Haydi derim, benim şu eskileri giy de, bahçede oturup çalışalım” ve evden çıkarken de gizlice “Fevziye biz gelinceye kadar şu delikanlının sökülüklerini dikiver.” İşte o gibi sözler de bu insandan çıkıyor.⁵⁵⁴

Meriç'in bu sözleri onun ne kadar erdem sahibi bir insan olduğunun kanıtıdır. O, doğru bildiği yolda bir hocaya yakışır şekilde davranmıştır. Güneş balçıkla sıvanmaz atasözü misali kimse onun bu yönlerini görmezden gelemmez.

Cemil Meriç'in, uygulamalarındaki öğretmen ile öğrenci ilişkisine bakılacak olursa; mesleğini iyi bilen, öğrencilerini her fırsatta düşünmeye yönlendiren, onlarla arkadaş olan bir öğretmen portresi çizdiği görülmektedir. Öğrencisi Ahmet Kabaklı bu konudaki hatıralarını, şöyle ifade etmektedir:

Cemil Meriç, zühdün, faziletin, tek düze millet, vatan sevgisinin Mevlanalık (o zamanki okul) ortamına... Nasıl diyeyim: Her şeyin zıddıymış gibi gelen, ötesini söyleyen, bize onların derininde hakikatler olduğunu bağıra bağıra anlatan bir Tebrizli Şems gibi geldi.

... Bütün bu halleriyle; o temiz ahlâkı, inanılmaz Türk çocuğu samimiyeti, evinde bir kaşık pilavını, bir topak şekerini biz gariplerle paylaşan civanmertliği sebebiyle Cemil Meriç, bizim bir ağabeyimiz, hocamız, dostumuz olarak kaldı. Üniversite hayatımız onunla geçti.

Bizi ciddiye alıyor, bizimle tartışmaktan hoşlanıyordu. Öyle, kendisine lider, mürşit, ilâh süsü verenlerden değildi. Evine, yanına rahat giriyorduk. Kıt bilgimizi sakınmadan söylüyor, onunla çekişmeğe kalkıyorduk. Cahil cesur olurmuş ya, cesur olduğumuzdan mı, öğrenmek hırslımızı yahut kendisini sevdiğimizi keşfetmiş olduğundan mı nedir, bizi seviyor, gitmesek arıyordu. Daima sıcak bir gönül, bizi güler yüzle karşılıyor, çok sevdiği entelektüel, intelijans (aydın) varlığını, bizimle konuşarak tatmin ediyordu.⁵⁵⁵

Öğrencileri tarafından çok sevilen Meriç'in diğer bir öğrencisi ise şu anda İstanbul Üniversitesi'nde İktisat Profesörü olan Ali Özgüven'dir. Meriç'in bizzat ilgilendiği ve yetiştirdiği öğrencilerinden olan Ali Özgüven, Meriç'in ölümüne dek dizinin dibinden ayrılmamış, daha önce saydığımız Meriç'in öğrencileri gibi hoca-talebe ilişkisinin örneklerinden biri olmuştur. Özgüven, aynı zamanda Meriç'in yoğun çalışma temposuna ayak uyduran nadir öğrencilerinden biridir. Meriç'in dostluğu ve hocalığının mükemmel olması yanında onunla çalışmak gerçekten

⁵⁵⁴ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.69.

⁵⁵⁵ MIZRAK, İsmet, *Cemil Meriç ve Eğitim*, s.72–73.

zordur. Bu sebeple Meriç’le çalışacak olan sıkı disipline, sağlam bir bünyeye ve sabra sahip olmalıydı. Saatlerce çalışmaya bazen bir kelimenin anlamı için birçok kitabı, lügati ve ansiklopediyi indirip incelemeye alışık olmak gerekirdi.

Cemil Meriç’in bu yoğun çalışma temposuna ayak uyduran gayretli bir öğrencisi de İzzet Tanju’dur. Meriç, İzzet Tanju’yla, *Jurnal* ve *Hind Edebiyatı* gibi çok önemli eserlerini çalışmıştır. Bu öğrencisinin yardımıyla eserlerini kaleme almıştır. İzzet Tanju da, Meriç’in diğer öğrencileri gibi ondan dil, felsefe, ahlak ve kültür gibi birçok konuda istifade etmiş, Meriç’e uzun süre çalışmalarında eşlik edip yanından ayrılmamıştır.

Meriç’i hocalık yıllarında en çok üzen şey öğrencilerin bezgin ve isteksiz hali karşısında onun da şevkinin ve isteğinin kırılmasıdır. Öğretmek içini varını yoğunu ortaya koyan ve gecesini gündüzüne katan bu fedakâr öğretmen, hocalık yıllarında ki bu iç burukluğunu “*Asaletini Kaybeden İrfan*” yazısıyla ele alır ve içini eserine döker.

İrfanı hisarla kuşatmış Doğu, mabede bezirgân sokmamış. Yıllarca davar gütmüş, odun taşımış çömez. Meşaleyi çetin imtihanlardan sonra tutuşturmuşlar eline. “Emanetleri ehline tevdi ediniz” demiş din. Mürit, ceset; Can, mürşidin nefesi. Hint’te hocaların soyadı taşınır. Karabetlerin en mukaddesi, şakirtle üstad arasındaki bağ. Asırlar geçti, birer birer söndü meşaleler. İrfan asaletini kaybetti. Hafızaya çakıl taşı gibi saplanan bilgi kırıntılarına yeni bir ad bulduk: Kültür. Genç kuşaklar, Batı’nın bit pazarlarından ithal edilmiş bu hazır elbiselere küçümseyerek bakıyor. Hoca öğretmen oldu, talebe öğrenci. Öğretmen ne demek? Ne soğuk, ne haysiyetsiz, ne çirkin kelime. Hoca öğretmez, yetiştirir, aydınlatır, yaratır. Öğrenci ne demek? Talebe isteyendir, isteyen, arayan, susayan.⁵⁵⁶

Meriç, nasıl bir hoca ve talebe olunması gerektiğini güzel özetlemiş. Meriç’in, hocalıktan anladığı sadece öğretmekle yetinmek değildir. O, yetiştirmek, aydınlatmak ve hocasının imzasını taşıyan birer eser misali topluma faydalı talebeler yetiştirmek istemektedir. Talebesinin her şeyiyle, elinden ne geliyorsa, yanındadır. Yeter ki talebelerinde de bunu görsün.

Cemil Meriç, öğrencileriyle ömrünün sonuna kadar ilgilenen, her hâliyle ders veren bir öğreticidir: “O, öğrencilerinin sorumluluğunu ömrünün sonuna kadar yüklenen bir öğretmendi. Eğitim budur ve Cemil Meriç’in bu Türk insanında büyük bir öğretici hakkı vardır, unutulmamalıdır.” Cemil Meriç sadece öğretmenliğiyle değil, eserleriyle de insanlarımızı yetiştirmektedir. O eserler,

⁵⁵⁶ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.99.

Cemil Meriç'i yaşatan, onun eğitimci kimliğini devam ettiren birer öğretmendirler⁵⁵⁷.

Çok genç yaşta gözlerini kaybetmesine rağmen hayata küsmeyip hocalık vasfıyla birlikte aydın bir yazar olarak yüzlerce öğrenci yetiştiren ve kendi imzasını taşıyan bu öğrencileri topluma hediye eden Meriç, eğitimcinin nasıl olması gerektiğini gören gözler, işiten kulaklar ve anlayan zihinlere göstermeye çalışmıştır. Amacına ulaşmış, ardından onun çizdiği yolda ilerleyen birçok öğrenci bırakmıştır.

2. Cemil Meriç'te Yabancı Dil ve Önemi

Jön Türklerle başlayan Batılılaşma ve batı dillerine olan ilgi, sömürgeci batı devletlerinin dünyada baskın kültür olması ve geri kalmış olan ülkelere bunu dayatmalarıyla zirveye çıkmıştır. Bugün en az bir batı dilini öğrenmek zorunluluk olmuştur. Bir batı dilini öğrenmek kötü bir şey değil ama bunun bugün kültür emperyalizmi haline gelmesi olayın diğer boyutudur. Bizim yapmamız gereken bir batı dilini layıkıyla bilmek ama bunun kültür emperyalizmi haline ulaşmasının önüne geçmektir. Meriç'in dil konusunda hassasiyetle durması ve kendisinin birkaç dili mükemmel derecede bilmesine rağmen mütevazı davranması gerçekten ilginçtir. Kendi tabiriyle Meriç, Fransızca'yı bilmekte, İngilizce'yi anlamakta, Arapça'yı ise söküyordu. Tabi Cemil Hoca, söküyorum dese de o, Arapça'yı da gayet iyi bilmekteydi.

Meriç hoca, yazar, hatip olmasının yanında aynı zamanda bir çevirmendir. Fransızca'yı belki de Türkiye'de en iyi bilenlerden biri olmasının yanında yukarıda değindiğimiz üzere İngilizce, Arapça ve Farsça'yı da bilmekteydi. Çeşitli dillerden yapılmış tercümeleri de bulunmaktaydı. U. Heyd'in, *Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Thornton Wilder'in, *Köprüden Düşünceleri* ve Balzac tercümeleri ilk akla gelenlerden bazıları.

Meriç'teki bu yabancı dil aşkı nereden gelmekteydi. Şüphesiz belirtmeye çalışacağımız üzere bunun birçok sebebi vardı. Dil öğrenmek için elinden geleni yapan Meriç, İngilizce'yi öğrenmek için birkaç yıl Amerikan dershanesine gitmiş, İngilizcesini mükemmel derecede ilerletmiş daha sonra Antakya'da tanışacağı

⁵⁵⁷ MIZRAK, İsmet, *Cemil Meriç ve Eğitim*, s.76.

İngilizce öğretmeni Lamia Çataloğlu vasıtasıyla bu dile olan hâkimiyetini daha da arttıracaktır. Bu özel çabalarıyla Meriç, birkaç dili bilen usta bir çevirmen olmuştur.

Cemil Meriç için yabancı dil kesinlikle öğrenilmesi gereken bir zorunluluktur. Neden en az bir batı dilini öğrenmek gerektiği konusunda Meriç, lise son sınıf öğrencilerine 1953 yılında verdiği bir derste öğrencisi Berke Vardar'ın ağzından şöyle anlatır:

Derse başlamadan önce, haftada altı saat dersi vardı, İngilizce bölümünün de öğrencilerinin katılması koşuluyla, neden en az bir batı dilini, gerektiği biçimde öğrenmek gerektiğini anlattı. Bir güdülenme yaratmaya çalıştı ve “Bir batı dilini öğrenme olanağı bulup da öğrenmeyen kişi, kundura boyacısı bile olamaz” dedi. Bunun çok uzun bir yol olduğunu, zahmetli bir süreç olduğunu da ekledi. Üç-dört ayda, altı ayda, iki yılda, yirmi yılda, bir dil öğrenilemez, derdi. Bunun ne denli doğru olduğunu ben ve arkadaşlarım daha iyi anladık. Neden bir batı dili? Dünyaya açılmak için, evrensel değerlere gerektiği biçimde yönelebilmek için ama bu arada kendi öz dilimizi de küçümsemeyerek. Cemil Meriç'e göre kişi öz dilini ancak bir başka dil öğrenerek daha iyi kavrayabilirdi.⁵⁵⁸

Meriç, başka bir eserinde yabancı dil hakkında şunları söyler:

1947, Haziran, Yedi aydır Hukuk fakültesinde Fransızca okutuyorum. Talebe perişan. Dilini unutan nesil yabancı dili nasıl sevsin? İçimde, misyonerlerin her aksiliğe meydan okuyan imanı, yarının insanlarına batı düşüncesini, daha doğrusu düşünceyi tanıtmak ve tattırmak için çırpınıyorum. Kızıldere'de arasında bir rahip. Yabancı dil hocalar ve öğrenciler için arabanın beşinci tekerleği.⁵⁵⁹

Meriç, dil konusunda ki bu hassas tutumundan sonra bize Avrupa'dan örnek vererek adeta kurtuluşun reçetesini sunmuştur: “Dil”. Avrupa'nın Avrupa olması dil sayesinde. Günümüz Avrupa'sı kendi klasikleri Rönesans'la birlikte milli dillerine çevirmeseydi bugün acaba modern bir Avrupa'dan söz edebilir miydik.

Gerçekten de Rönesans ve Reform hareketlerini dinamitleyen olaylara baktığımızda yabancı dilin ne denli önemli olduğunu anlarız. Batı geç olsa da bunun farkına vardı. Müslümanlar vasıtasıyla kendi kültürü ve değerlerini yani İlkçağ Yunan Medeniyeti klasiklerini tekrar keşfetti. Bunun üzerine kendi medeniyetini bilimin ışığında tekrar inşa etti. Müslüman bilim adamları bunun farkına Avrupa'dan çok önce varmışlardı. Abbasi saraylarında, tercüme odaları kurulmuştur. Birçok klasik eser bu yolla İslam medeniyetine kazandırılmış ve Bağdat döneminin bilim merkezi olmuştur. Şüphesiz bunda yabancı dil en büyük nedendir.

⁵⁵⁸ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.57.

⁵⁵⁹ MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, s.219.

Aynı şekilde Reform hareketini başlatan Martin Luther İncil'i ilk olarak Almancaya kazandırdı. Sonra İncil'in çeşitli Avrupa dillerine çevrilmesiyle Avrupa kilisenin hegemonyasından kurtuldu. Böylelikle Avrupa halkı İncil'i kendi okudukça kiliseye olan güveni sarsıldı, bilimin önünde ki kilise engeli kalktı, özgür düşünce ve bilimsel faaliyetlerin önü açıldı. Yabancı dilin toplumların kaderinde önemli bir rol oynadığını, hatta bir medeniyetin tarihinde dönüm noktası olduğunu ve kaderlerini değiştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. İşte bunun farkına varan Meriç, genç nesillere ısrarla yabancı dil öğrenmenin önemini anlatır, dil öğrenmek isteyen öğrencisi için de elinden ne geliyorsa hiç çekinmeden yapardı. Çünkü bir yabancı dili öğrenen insana o medeniyetin tüm kapıları, eserleri, fikriyatı yani o toplumun her şeyi bir bir açılmaktaydı.

Meriç, yabancı dilin öğrenilmesini gerekli görürken, bu konuda orijinal eleştirilerde sunmaktan geri kalmazdı. Bu konuda bize ders verircesine seslenmektedir:

Yunanlılar için dillerini bilmeyen, barbardı. Bu ölçüyü insanlık ölçüsünde genişletebiliriz. Avrupalılaşmak Avrupa'nın dili nasıl öğrenilir? Papaz mekteplerinde. Çocuklarımız bir papağan gibi yetiştirilir orada. Heyecanlarından tecrit edilir. Papaz mektepleri Teknik Üniversite'nin veya Siyasal Bilgilerin antişambr'dır. Kuruluşlarından bugüne kadar tek hamiyetperver Türk aydını yetişmemiştir o mekteplerden. Fransızca, hangi Fransızca? Zaten zengin çocukları okur o mektepte ve kucağında yaşadıkları toplulukla bütün ilgilerini kaybederler...

Dilsiz bir nesil, davasız bir nesil. Mazisinden kopan, âtiye bağlanmayan bir nesil. Ve yarını bekleyen trajedilerden habersiz kalabalığı oyalamak için sahte meseleler ibda eden bir sözüm yabana entelijansiya. Ya batılılaşacaktık, Hint gibi, Japonya gibi. Ya maziye dört elle sarılacaktık. Dilini ve dinini kaybeden millet. Avrupa, Pera Avrupa'sı. Yurtlarından kovulan mürebbiyelerin getirdiği Avrupa. Tarih inatçı bir katır, kamçısız yürümüyor. En büyük talihsizliğimiz bu afyonlayıcı rahat.⁵⁶⁰

“Başka bir trajedi de şu: Yabancı dil bilenler Türkçe okumuyor, ben yabancı dil bilmeyenlere hitap edemiyorum, daha doğrusu yabancı dil bilmeyenler, kendi dillerini de bilmiyorlar...”⁵⁶¹

Meriç'in hiç şüphesiz bu ustaca tespiti bir nevi uyarıydı. Osmanlı'nın son dönemlerinde, yurt dışına eğitim için yolladığı öğrenciler, bir süre sonra Osmanlı'ya oldukça pahalıya patlamıştır. Çünkü Avrupa dilini ve irfanını verirken bu genç

⁵⁶⁰ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.300.

⁵⁶¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.359.

dimağları aynı zamanda zehirlemiştir. Sonra kendilerine Jön Türkler denilecek olan Osmanlının, bel bağladığı bu genç aydınlar, geri kalmamızın nedenini geleneğe bağlılık olarak göreceklidir.

“Yabancı dil öğrenilmeden batıyı batı yapan Greko-Latin kültürü bilemezsiniz. Yabancı dil bilmek için yabancı mektebe gitmek mecburiyetindesiniz. Yabancı mektebin hikmet-i vücudu bizi Türklüğümüzden utandırmaktır.”⁵⁶²

Meriç, bir yandan dil öğrenmenin öneminden bahsederken, yukarıda da değindiğimiz gibi bunun Avrupa’nın eliyle olduğunda ne tür kötü sonuçlara mal olacağını birçok eserinde ısrarla belirtir. Meriç, bir tezden bahsederken onun anti-tezini de sunar. En büyük tehlike kendi kültürüne bilmeden düşman yetiştirilen bu nesillerin toplum içinde ne gibi yaralar açacağıdır. Keza bunu Osmanlı yaşamıştır. Meriç, bunun tekrar yaşanmasından korkmaktadır. Kendi toplumundan uzak ve onu, anlamayan aydını Meriç eserlerinde Ahmet Mithat gibi müstağrip olarak nitelendirmiştir. Ahmet Mithat müstağribi şöyle tanımlar:

“Müsteşrik, Doğu irfanı ile uğraşan Avrupalıların kendilerine verdikleri isim. Aynı mevzu üzerinde çalışan bir Osmanlıya bu ismin verilmesi caiz değildir. Biz, son devir muharrirleri, maarif-i garbiyeyi Şark’a ithale çalışan birer müstağribiz.”⁵⁶³

Yine aynı şekilde Meriç’te müstağripler konu başlığı altında bu sorunu irdeler. Tanzimat ile birlikte başlayan bu sonu meçhul macerayı ve Genç Osmanlıları anlatan Meriç, dönemin iyi bir sentezini sunar:

Tanzimat sonrası Türk aydınına en çok yakışan sıfat müstağrip. Edebiyatımız bir gölge-edebiyat; düşüncemiz bir gölge-düşünce. Üç edebi nevi itibardadır: Taklit, intihâl, tercüme. Ama zirvelerin hiçbirini tanımıyorduk. Avrupa’yı Avrupa yapan düşünce fatihleriyle temasımız yasaktı. Haşet kitapevinden ibaretti Avrupa’mız. Girdapları olmayan bir kıta, tezatsız ve tek boyutlu; bir kartpostal Avrupa’sı. Coğrafyamızda tek kıta vardı, kafatasımızda tek yarım küre. Türkçe konuşan birer Fransızdık. Cetlerimiz Avrupa’yı ehlileştireceklerini ummuşlardı. Namık Kemal bir fetih hülyasıdır. Namık Kemal ve nesli... Asya’nın akl-ı pîranesi’yle Avrupa’nın bîkr-i fikrini evlendirmek. Bu cihangirane ihtiras, yerini rezil bir zevkperestliğe bıraktı. Genç Batı’nın her nazına, her cilvesine katlanan ihtiyar birer âşık olduk.⁵⁶⁴

⁵⁶² MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.144.

⁵⁶³ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.129.

⁵⁶⁴ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.137–138.

Bu kendini inkâr ve ilerisini düşünmezcesine teslimiyet belki temelinde tamamen yabancı dil bilen ülkesine faydalı birer aydın olma hedefiyle başlasa da sonu Osmanlı için hayal kırıklığı ile bitmiştir. Ahmet Mithat, Bahâ Tevfik, Beşir Fuat ve dahası. Milli değerlere kulaklarını tıkayan, “Batı’nın en hâyide yalanlarını ilmin son sözü olarak kabul eden ve irfanı tâbiyet değiştiren aydınlarımız yeni Tanrılarına evlatlarını kurban ederler. Cevdet Paşa’nın torunu Katolik rahibesi, Fikret’in oğlu Protestan papazı olur. Halûk bir “cins isim”dir artık; tarihten kaçanların ismi.”⁵⁶⁵

Başka bir ülkenin dilinin benimsenmesi eğitim dili olması yabancılaşmayı da beraberinde getirir. Böylece kendine ve topluma yabancı kendi klasiklerini ve değerlerini bilmeyen nesiller yetişir. Bunun bir örneği de Hindistan’da yaşanır.

“Hintli’nin İngilizce öğrenmesi Hint’in düşünce tarihinde yeni bir çağ açar. İngilizler 19.asrın başından itibaren kendi dillerini öğretmeye başlarlar Hintlilere; Macauley, İngilizcenin yerleşmesinde büyük rol oynar.

1835’den itibaren Britanya hükümeti, Hindistan’da İngiliz dili ve kültürünü kökleştirmek için elinden geleni yapar. Yükseköğretim dili olarak İngilizcenin kabulüyle üst sınıflar Batı düşüncesini kolayca benimserler, Çeşitli eyaletlerdeki aydınlar, ortak bir dile kavuşur. Ama birçoklarını da köksüzleştirir İngiliz terbiyesi, sahneye Milton’u, Shakespeare’i tanıyan, ama kendi büyük şairlerini okuyamayan nesiller çıkar.”⁵⁶⁶

En az bir yabancı dil öğrenmek hele de günümüzde muhakkak ki kaçınılmazdır hatta büyük bir zorunluluktur. Bugün küreselleşen dünyada bunun hepimiz için bir zorunluluk olduğunu biliyoruz. Bu gerçeği, teknoloji ilerleyip dünyanın küçük bir köy haline gelmesinden çok önce gören Meriç, neden en az bir yabancı dil öğrenilmesi gerektiğini ve bu dili öğrenirken de nelere dikkat edilmesi gerektiğini çok güzel bir şekilde yeri geldikçe eserlerinde bize anlatmıştır. Bize düşen çok iyi bir yabancı dil hocası ve çevirmen olan Meriç’in, altını çizerek anlatmaya çalıştığı bu gerçeğin farkında olmaktır.

⁵⁶⁵ MERİÇ, Ümit, a.g.e. s.134.

⁵⁶⁶ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.94.

3. Cemil Meriç'in Eğitim Anlayışında Yer Alan Fikir Adamları

Her yazar, özgün olmakla birlikte kendi fikri gelişiminde önemli rol oynayan, her konuda kendine örnek almasa bile bazı yönlerini takdir ettiği ve benimsediği yazar ve fikir adamlarına itibar eder. Bazı yönleriyle onlardan beslenir, kendini geliştirir ve bunlara yeni şeylerde ekleyerek kendi toplumlarının fikir öncüleri olurlar. Bu sebeple bir şeyin menşei'ni bilmek kendisini bilmektir sözü gereğince biz de Meriç'in eğitim bahsinde kendisinin bizzat değindiği veya kendisinde bu konuda iz bırakmış bazı şahısları ele almaya çalışacağız. Meriç, bizim bildiğimiz ya da bilmediğimiz birçok ünlü fikir adamını iyi tanısa da biz burada sadece öne çıkan üç şahıs üzerinde duracağız. Bunlar, İbn-i Haldun, Saint Simon ve Ahmet Mithat Efendi'dir.

1. İbn-i Haldun: İslam Medeniyetin çıkardığı en büyük filozof ve üstatlardan biri olan İbn-i Haldun sosyoloji ilminin kurucusu sayılır. O'nun kaleme aldığı ünlü eseri Mukaddime döneminde kimsenin aklına bile gelmeyecek birçok konuya değinmiş olmasına rağmen ne yazık ki gerekli itibarı görememiştir. Ama biliyoruz ki onun sosyoloji ve daha birçok ilimde açtığı çığır günümüz modern bilimlerine temel teşkil etmiştir. Birçok Avrupa diline de çevrilen Mukaddime, Osmanlı irfanının ana kaynaklarından biridir. Toynbee, İbn-i Haldun'un Mukaddimesine ithafen şöyle der: "Mukaddime'de ki tarih felsefesi, nevinin en büyük eseri. Şimdiye kadar, hiçbir ülkede, hiçbir çağda, hiçbir insan zekâsı böyle bir eser yaratmamıştır."⁵⁶⁷ Medeniyetten, iktisada, coğrafyadan asabiye kadar birçok konuya değinen İbn-i Haldun elbette ki Mukaddime'de eğitimi de ele alır.

Üstadın eğitim psikolojisi, kabiliyet veya melekeler mefhumuna dayanır. Her hareket yahut düşünce, hareket edenin veya düşünenin zihninde bir iz bırakır. Demek ki, aynı hareketin devamlı olarak tekrarı, bir rüşuh kazandırır kişiye. Zihin ne kadar bâkir, ne kadar işlenmemiş ise, ona herhangi bir meleke kazandırmak o kadar kolay olur. Daha önce kazanılmış bir maharet, yeni bir maharet kazanmağı güçleştirir. Mesela usta bir terzinin aynı zamanda usta bir marangoz veya dülger olması yahut da bir insanın kendi dilini iyice öğrendikten sonra başka bir dil öğrenmesi nadirdir. Nadirdir ama belli bir rüşuhun kazanılması da zihni biler, düzenli düşünceye alıştırır bizi. Başka bir alana yöneldiğimiz zaman bunun faydasını görürüz. Bilgi ve zanaat aynı cinsten maharet ve kabiliyetin eseridir. Zaruri ihtiyaçlar giderilmeden lüks ihtiyaçları karşılayacaklar sanatlar doğamaz. Bilgi de öyle; o da içtimai tekâmülün oldukça ileri bir merhalesinde ortaya çıkar, o da diğer zanaatlar gibi,

⁵⁶⁷ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, 139.

içtimai bir talebi karşılamak için gelişir ve en çok şehirlerde boy atar, zanaatlar gibi. Ve nesillerce süren fasılasız bir geleneğe dayanır.

Mekteplerde okutulacak derslere gelince, İbn-i Haldun'un yeni bir teklifi yoktur bu konuda. Yalnız, ilk ve orta öğretimde aritmetik ve geometriye fazla yer verilmesini ister. Ona göre felsefenin tek faydası zihni bilemektir. Dil, mantık, aritmetik gibi diğer bilgiler, kendi kendileri için, hukuk, teoloji ve fiziği daha iyi anlamak için öğrenilmelidir. Bir kelimeyle, okutulan dersleri okutmakta devam edebiliriz. Mühim olan kullanılacak metot. Bir şeyi öğretmenin en iyi yolu tedriciyet ve tekrar. Basitten mürekkebe gidilmelidir. Basitten mürekkebe gidilmelidir. Teferruata geçmeden önce, konuyu toplu olarak ele almak gerek. Her engelin karşısında durmamalı, aşır geçmeli o engeli, sonra daha geniş bir bilginin ışığında ona geri dönmeli. Yazarın dil öğrenimiyle ilgili görüşleri de çok dikkate layık. Gramer kaidelerini ezberleyerek hâkim olunamaz bir dile. Konuşmak, okumak, parçaları ezberlemek suretiyle hâkim olunur.⁵⁶⁸

İbn-i Haldun'un yüzyıllar öncesinden günümüz modern eğitim sisteminin kullandığı metotları önermesi hatta ondan da önemlisi bu kavramlara çok erken bir dönemde eserinde de yer vermesi ilginç olduğu kadar İslam medeniyeti açısından da gurur vericidir. Zamanının Avrupa'sı engizisyon mahkemelerinde bilim adamı yargılarken İslam medeniyetinde eğitim psikolojisi ve sosyoloji yöntemleriyle ilgilenen düşünürlerin olması iftihar edilmesi gereken bir durumdur.

Cemil Meriç'te İbn-i Haldun'un eğitimle ilgili bu düşüncelerini paylaşmaktadır. Eğitimin aşamalı bir şekilde ve basitten karmaşığa, somuttan soyuta doğru anlatılmasını savunan modern eğitim anlayışını savunan İbn-i Haldun bu özelliğiyle günümüz eğitim anlayışına ışık tutmaktadır. Ayrıca, İbn-i Haldun'un dil öğretimiyle ilgili görüşleri de gerçekten kayda değer olup dil öğretiminde ezberci ve salt gramer mantıklı yöntemin yerine o dilin okuyarak, konuşarak daha doğrusu yaşayarak öğretilmesi taraftarıdır.

2. Saint Simon: Cemil Meriç'in adına müstakil bir eser yazdığı ve kendisini İlk Sosyolog ve İlk Sosyalist olarak nitelendirdiği St. Simon'un eğitim hakkında üstünde durulması gereken önemli tespitleri vardır. Gerek kendi yaşadığı dönemde gerekse kendinden sonra Proudhon, Comte ve Karl Marx gibi daha birçok fikir adamını öncülük yapan ve onların fikir babası sayabileceğimiz St. Simon, eğitimi kendi döneminin şartlarını göz önüne alarak değerlendirmiştir. Sadece belli bir kesimin eğitim almasından yana değildir. Eğitimin genele yayılmasını destekler:

⁵⁶⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.157-158.

Bir avuç insan okuyabiliyordu ancak. Eğitim, çocukların veya gençlerin kabiliyetine aldırış bile etmiyordu. Ferman dinleten ailelerin gösteriş hırsları, yükselme arzusu yahut çocukların şımarık zevkleri idi. Asalet ve servetin imtiyazı olmamalıydı ilim. Herkes okuyabilmeliydi. Eğitim, ferdi kabiliyetlere göre ayarlanmalıydı. Ancak o zaman bütün kabiliyetler gelişir, insanın insanı sömürmesi tarihe karışır. Ehliyet kelimesinin o zaman gerçek bir manası olurdu. Eğitimin ödevi yeni bir insan yaratmaktır. Seven, düşünen, çalışan bir insan. Eğitimin ödevi her ehliyeteye lâyık olduğu yeri vermektir. İki çeşit eğitim vardı Saint Simonculara göre: Genel eğitim, meslek eğitimi. Meslek eğitimi eskiden olduğu gibi iş yerlerinde verilmemeliydi artık, rasgelelikten kurtarılmalı, üretimin bütününü gözetken bir programa göre ayarlanmalıydı. Ehliyet tayin etmeliydi iş bölümünü, tesadüfün yerini plan almalıydı. Bugün bize pek tabi gelen bu fikirler yayımlandıkları zaman büyük bir gürültü koparmışlar, hayal diye vasıflandırmışlardı.⁵⁶⁹

Saint. Simoncuların bu talepleri hâlâ tartışılmaktadır. Oysa birkaç yüzyıl evvelden herkese eşit eğitim, ehliyet ve liyakati öneren St. Simon ve görüşleri dikkate alınsaydı ya da en azından sosyal eşitlik sağlanabilseydi bugün bunları tartışıyor olmazdık. Günümüzde yeni yeni gerek kendi ülkemizde gerek başka ülkelerde sosyal devlet anlayışı gereği ilköğretim ve ortaöğretim zorunlu olmaya başlamış ve bunu karşılayabilecek imkânı olmayanlara da devlet desteği sağlanmaktadır. Bu, eğitim alanında atılmış iyi bir adım olsa da yeterli değildir. Ayrıca çokça tartışılan diğer bir konu ise meslek eğitimidir. Meslek eğitiminin genel eğitimden ayrı tutulması ve gelişigüzel verilmemesini savunan St. Simoncular, iş yerinde değil de meslek eğitiminin okullarda verilmesini savunuyorlardı. Bu sayede daha kalifiye elemanlar yetiştirilebilecekti. Her ne kadar bugün bu görüşleri herkes desteklese de tam olarak gerçekleştirilememiş ya da kısmen hayata geçmiştir.

Döneminde bir ilk olan ve eğitim gibi bazı alanlarda bize döneminin çok üstünde orijinal fikirler sunan Saint Simon aristokrat bir aileden gelmesine rağmen sosyal eşitliği savunan düşünce yapısıyla, endüstri devrinin düşünce yapısında yer alan insanın, insanı sömürmesinin önüne geçmeye çalışması ve her şeyden önce eğitimi savunmasıyla kayda değer bir şahıstır.

3. Ahmet Mithat Efendi: Osmanlının son döneminde yaşamış (1844–1913) olan Ahmet Mithat Efendi, gazeteci, roman ve tiyatro yazarı olmasının yanında hocalık vasfı da bulunmaktaydı. Sayısız romanı, binlerce makalesi ve 160 kadar kitap neşretmesinin yanında eğitimci düşünce yapısına sahip olmasıyla Meriç'in kendine yakın bulduğu ve ondan ilham aldığı şahıslardan biridir. Devamlı okuyup, devamlı

⁵⁶⁹ MERİÇ, Cemil, *Saint Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, s.100.

yazan ve devamlı öğreten bir muharrirdi. Eserlerinde, Hace-i evvel tabirini kullanmasının nedeni gurur olmayıp ilk mektep hocası manasına gelmesi sebebiyledir. Hayatı boyunca bu manaya sadık kalmaya çalıştı. Meriç, Ahmet Mithat Efendi hakkında şunları söyler:

Hepimiz Mithat Efendi'nin çocuklarıyız. İlmi tecessüsümüz yüz yıldır onun çizdiği sınırı aşamadı. Rıza Tevfik veya Hilmi Ziya, felsefeyle uğraşan birer Ahmet Mithat. Hüseyin Rahmi'yle Kemal Tahir, hikâyeci Ahmet Mithat'ın devamcıları. Ahmet Rasim'den Ali Kemal'e, Peyami Safa'dan Burhan Felek'e kadar her gazeteci bir yanıyla Ahmet Mithat. Kırk Ambar yazarı da "Hace-i Evvel" in sayısız şakirtlerinden biri. Onun da tutkusu öğrenmek ve öğretmek, düşünmek ve düşündürmek. Yıllardır dolaştığı irfan bahçelerinde birkaç kucak çiçek, bir avuç meyve devşirdi. Yarının bilgi ve düşünce fatihlerine sunuyor.⁵⁷⁰

Kendini Ahmet Mithat'ın öğrencisi gören Meriç, onun izinden gitmiş ve kendisi de onun gibi öğrenmek ve öğretmek arzusuyla birçok öğrenci edinmiş sahip olduğu irfanı öğrencilerine son kırıntısına kadar vermeye çalışmıştır. O'da kendine örnek aldığı Ahmet Mithat Efendi gibi ilim uğruna dünyanın çeşitli irfan bahçelerini dolaştı ve bir arı misali yarının bilgi ve düşünce fatihleri için birçok öğrenci ve eser bıraktı.

Tüm bunlar ışığında Meriç'in okullarda özellikle de edebiyat alanında müfredata konulmasını önerdiği dikkat değer bazı talepleri vardır. Dünya edebiyatı ve siyasi edebiyat bu konuda ilk akla gelenler. Dünya edebiyatının lüzumu hakkında Meriç, şunları söylemiştir:

Her medeniyet camiasının, hatta her ülkenin edebiyattan anladığı başka. Bunun içindir ki Batı'nın son büyük "muhit'ül maarif"leri edebiyat değil, edebiyatlar ansiklopedisi adını taşımaktadır. Bu edebiyatların ağırlık merkezi hep Avrupa. Avrupalılaştırmış Türk intelijansiyası için de öyle değil mi? 1930'da Türk edebiyatının Divan kısmına fazla zaman ayrıldığı gerekçesiyle Divan edebiyatının konuları azaltılmış ve yabancı edebiyat da programa alınmıştır. Müfredat programlarının başında "hem milli edebiyatımızın hem de dünya edebiyatının değerli eserlerini öğretmek amaç" olduğu belirtilmiş. Dünya edebiyatı yalnız Batı edebiyatı olarak kabul edilmiş ve Homeros, Vergilius, La Fontaine, Cervantes, Swift, Dante, Goethe, Dostoyevski, Ibsen, Anderson, A. Poe... gibi yazarlardan parçalar aktarılmıştır. Talim ve Terbiye Kurulunun 12.3.1971 tarihli taslak programı esas alınarak hazırlanan son edebiyat programında yalnız son sınıflarda Tagor, İkbâl, Sadi, Hafız, Hayyam, Racine, Molière, Shakespeare, Goethe'den parçalar aktarılması istenmektedir. Fakat öğreticiler gerek programın yüklü oluşu ve gerekse bu konuda yeterli bilgilerin olmayışı sebebiyle yabancı edebiyata pek ilgi duymamaktadırlar.⁵⁷¹

⁵⁷⁰ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.11.

⁵⁷¹ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.23-24.

Yabancı edebiyatla birlikte eksikliği duyulan diğer bir ders ise siyasi edebiyattır.

Türk insanının en büyük noksanı siyasi düşünceye gözlerini kapamış olmasıdır. Bütünü bilmediğimizden ya sloganlara esir olduk, ya ideolojilere köle. Siyasi düşünce çağdaş insanın yolunu aydınlatacak en emin projektördür. Çağdaş Avrupa, bu hakikati çok iyi anladığından mekteplere siyasi edebiyatı ders olarak koymuş bulunuyor. Fransa, “Siyasi İlimler Mektebi’nde siyaset edebiyatına geniş bir yer ayırmış, bu dersi zamanımızın en büyük ilim adamlarından biri Jean-Jacques Chevalier okutmuş uzun zaman.⁵⁷²

“Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur.” sözü gereğince Meriç, Jimnastik’in de okullara ders olarak konulmasını önermektedir. Kendisi de bir sporcu olan Meriç, daha önce belirttiğimiz üzere Selim Sırrı’nın *Terbiye-i Bedeniye Nazariyatı* kitabını okuyarak hem tecessüsünü hem de bedenini zinde tutmuştur. Ve bunu da tüm gençlere önermiştir.

Yazarların görevi toplumu aydınlatmak yani eğitmektir. Bu yazarın Meriç ve örnek verdiğimiz diğer bazı yazarlar gibi hocalık vasfı da bulunuyorsa bu görev daha da artmaktadır. Bu sebeple bazı noktalara müdahale etme isteği kendiliğinden doğmaktadır. Hiç şüphesiz bunlar kulak ardı edilmemesi gereken düşüncelerdir. Bu sebeple toplumun hem fikir öncüsü olan hem de hocalık gibi çok kutsal bir görevi ifa eden bu değerli insanların düşüncelerine özellikle eğitim gibi çok hassas bir konuda danışılması muhakkak ki gereklidir.

4. Eğitimde Ailenin Önemi ve Cemil Meriç’in Ailesinde Eğitim

Aile, eğitimin ilk başladığı yer. Çocuğun anne kucağında hatta bazı pedagoğlara göre anne karnında başlayan eğitimi, belli bir yaşa kadar aile tarafından yönlendirilir. Okula başlayınca bu okula kaysa da hâlâ ailenin etkisi çok büyüktür. Anne-baba çocuğun ilk kültürleşmesinin ve eğitiminin kaynağıdır. Bir toplum, bu kurumun önemini anladığı ölçüde sağlıklı nesiller ve gelecek kurabilir. Bu kadar önemli bir kuruma Meriç’te eserlerinde oldukça detaylı yer vermiştir.

“Paris Tıp Fakültesi klinik şeflerinden Lacan, aile ile ilgili bir yazısında ailenin toplumsal bir müessese olduğuna değinir. Aile’nin, sadece biyolojik bir olay olmadığını, kültürü aktarma gibi bir fonksiyonu olduğunu da belirten Lacan, gelenek, görenek, adet ve merasimlerin hep aile vasıtasıyla aktarıldığını da söylemeden

⁵⁷² MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.164.

geçmez. Çocuk ana dilini ve ilk terbiyeyi aile de alır. Aile nesiller arası devamlılığı sağlayan bir köprüdür. Aile, sosyal münasebetlerin bir parçası, bir müessese. Sosyolojinin verdiği sonuçlar bunu gösteriyor”⁵⁷³.

Lacan’ın ve Freud’un bu teorileri ne kadar doğru ya da yanlış orası meçhul ama aile hakkında bazı mühim gerçekler sunduğu da açıktır. Zira Lacan’ın anlattığı ailenin tarihsel gelişimiyle birlikte iddia edilen bazı yanlışlar olsa da Baudelaire gibi bazı örneklerde karşımıza çıkabilmektedir. Baudelaire üvey anne ve babasına karşı açtığı isyan bayrağını daha da genişletmiş ve bunu cemiyeti değiştirme isteğine kadar götürmüştür. Bu konuda yalnız da değildir Lacan. Cemiyetin çocuğu olumsuz etkilediğini hatta bozduğunu savunan görüşleriyle Oscar Wilde, adeta bu konuda Lacan’a arka çıkmaktadır. Oscar Wilde “Şu yedi yaşındaki çocuğa bakın, ne kadar cici. Sonra şu haytaya bakın, yirmi yaşında, nobran, edepsiz, lanet. On iki sene evvel o da bir çiçek kadar, bir kuş kadar sevimliydi, o yavrucuğu bu hale getiren cemiyetinizin terbiyesidir”⁵⁷⁴der. Bu isyanda Baudelaire, aile mefhumunu asla yıkmak istemez ama onun çocukluğunda yaşadığı bu acı tecrübeler anne-babaya susamış hali kendi içinde yaşadığı çelişkili sorular ve çıkmazlar onu bu isyankâr tutuma sürüklemiştir.

Baudelaire’in çocuk psikolojisinde çocuğa göre, annesiyle babasının hareketleri değişmez gerçekleri temsil eder ve adeta dünya anne-babasının etrafında döner. Baudelaire göre çocuk her şeyde bir yenilik görür, sarhoştur hep. Ama anne babasının yanında hep huzur içindedir. Baudelaire’de bu huzuru özleyiyor. Ve bunu çocukluğunda bulamadığı içinde sorunlar başlıyor. Sonuçta, tepeden bakıyor ebeveynlere karşı onları manasız ve gereksiz buluyor. Dünyayı yeniden kurmak amacıyla her şeye yeniden başlamak gerektiği inancına sahip oluyor kendince. Ebeveyninden nefret ediyor ama hep bir Tanrı olarak da görüyor onları tenkit etmiyor kin besliyor. Ben başkayım diyor ama bu başkalığın herkesin nasibi olan metafizik yalnızlıkla ilgisi yok... Bu sebeple yalnızlık ona hep acı vermiştir. Annesine yazdığı mektuplarda boyna tekrarlar bunu. Bir an olsun yalnız kalmak istemez.

⁵⁷³ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.125.

⁵⁷⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.222.

Her ne kadar Oscar Wilde ile Baudelaire, bu konuda ümitsiz ve topluma karşı sitemkâr dursa da dünya üzerinde çocuk eğitimi ve terbiyesi denince iyi örnek olabilecek toplumlar da mevcuttur. Ümit Meriç'in bizlere bizzat tecrübe ederek yaşadığı Norveç örneğinde olduğu gibi: "Norveçliler Bediüzzaman tabiriyle gayrimüslim müminler. O kadar ahlak sahibiler... Çocuk terbiyeleri bir zirve. Ağlayan çocuk görmedim ben Norveç'te. Aynı şeyi Hollanda içinde söylüyorlar. Hollanda da bebekler ağlamaz diyorlar"⁵⁷⁵. Evet, günümüz Norveç ve Hollanda'sının çocuk eğitiminde geldiği nokta bu. Tabii Oscar Wilde'ın zamanını bilemeyiz ama şurası bir gerçek ki bugün itibarıyla Batı'nın çocuk eğitiminde bizden fersah fersah önde olduğu çok açık.

Sonuçta çocuk psikolojisi çok hassastır. Küçüklükte yaşanan sorunlar ondan yıllar sonra ortaya adeta kişinin yaşam felsefesi olarak çıkabilir bu sebeple sağlıklı bir nesil için sağlıklı bir aile kesinlikle şarttır.

Çocuk psikolojisi ve anne-babanın çocuğa karşı tutumu üzerine yaptığı çalışmalarla dikkat çeken Ernest Jones, bunu "Surmoi" psikolojisiyle açıklar:

Surmoi, çocuğun anne-baba tarafından müdafaası anlamına gelir. Kelimeyi köklerine ayırdığımızda Sur; koruyan, Moi ise itaat eden anlamındadır. Tehlikelerle ve güçlüklerle dolu bir dünyada savunmasız ve küçük bir çocuk kendini güvende hissedecek bir kişi arar. Bu da hiç şüphesiz ki çocuğun ilk iletişim kurduğu çevresi olan aile, yani anne-babasıdır. Böylelikle çocuk körü körüne bir kişinin emirlerine boyun eğer. Bu, anne ya da onun yerini tutan bir başkası da olabilir yeter ki bu hâmi onu bütün taarruzlardan koruyabilsin. Çocuk bu sayede kendi hürriyetinden feragat eder. Ama anneye körü körüne bağlılıkta çocuğu huzura kavuşturamayabilir. Ya anne onu terk ederse? Sonra annenin kudreti de sınırlıdır. Çocuk bunu anlayınca yine tehlikelerle dolu bu dünyada yalnız hisseder kendini. Her değişiklik korku vericidir onun için. Annesinden ayrılmamak için tek çare onu "introjecter" etmektir. Yani çocuk, Surmoi'de bunu, güvensizlik duygusuna karşı bir nevi müdafa mekanizması halini getirir. Surmoi, hürriyet denen bu okyanusta bir nevi şamandıra misalidir. Bu nedenle pek halim selim ana-baba bile, çocukta haşin bir "surmoi" olarak tecelli edebilirler.⁵⁷⁶

Bu sebeple Surmoi'lere şu üç çocuk yetiştirme tarzında rastlanabilmektedir:

1. Naz-ı niyaz içinde büyütölseler bile gayri meşru çocukların sadık bir "surmoi"leri vardır. Duydukları güvensizlik hissi objektif bir temele dayandığı için bir kat daha trajik.
2. Aşırı Montessori metotlarıyla yetiştirilen çocuklar da, hürriyet "angoisse"yle mücadele için haşin bir "surmoi" kuruyorlar. Bu haşin surmoi'yi yaratanlar çok yumuşak anne-babalardır. İfadesi önlenirse kullanılacak yeri olmayan bu

⁵⁷⁵ MERİÇ, Ümit, *İçimdeki Cennete Yolculuk*, s.89-90.

⁵⁷⁶ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.196-197.

“agressivite” gücü er ya da geç süjenin aleyhine döner. Yani Montessori terbiyesi de en sıkı püriten terbiyesi gibi “inhibé”ler yaratır... Tercih mesuliyeti çocuk için pek ağırdır. Hürriyet, güvensizliğin en büyüğü.

3. Ailenin bütün fertlerinde yumuşak bir “surmoi” ama yine de çocuğun ki haşın. Bunun sebebi de sosyal. Savaş, açlık, Gestapo’dan kaçış. İç müdafaaların sertliği “introjecté” ana-baba ile doğrudan doğruya ilgili değil galiba, dış dünyaya ait gerçek veya hayali tehlikelerle ilgili. Güvensizlik duygusu ne kadar keskinse “surmoi”de o mertebe korkunç...⁵⁷⁷

Meriç’in eserlerinde anlatmaya çalıştığı, Ernest Jones ve Freud gibi bazı batılı psikologlar tarafından da üzerinde çalışma yapılan surmoi psikolojisi, çocuğun anne-babasına bağılılık ve güven duygusunu esas alan ve bu yönde çocuk yetiştirme tarzını benimsemiş ve bazı psikolojik rahatsızlıklara da bu sayede anlam vermeye çalışan bir açılamdır.

Meriç’in anne-baba ve çocuk eğitimi alanında mühim tespitleri mevcuttur. Özellikle annenin çocuk eğitiminde babadan etkin olması ve babanın çocuk eğitiminde anneye nazaran ikinci planda yer almasıyla alakalı şu değerlendirmeleri gerçekten üzerinde durmaya değerdir.

Aslolan çocuk. Baba arızı. Hiçbir zaman anne ile çocuk arasındaki yakınlık, baba ile çocuk arasında olmuyor. Baba yabancısıdır. Baba her şey olabilir. Kadın yıldıran peydahlarsa sever çocuğunu. Çocuğun yerini ne aşk, ne arkadaş tutabilir. İnsan kocasını sevmese de çocuğunu sevebilir. Tohumdan ibaret. Erkek bütünleşmiyor çocukta. Erkeğin ayrı bir hayatı var. Ruhi karabet çok ender. Baba godmişeden ibaret, başka bir şey değil. Çocuk mülkiyet duygusu. Kıskançlık da öyle. Boş. Manevi bağ her an tehlikede. Bir yerde sen başkasın, ben başka. Kadınla çocuğu arasında bu yok. Kadınlar daha bağılı çocuklara. Sevgi geçici. Kadın bir başkasının hayatını yaşayabilir, erkek yaşayamaz. Erkek harekette, kitapta, mesaide realize eder kendini, kadın çocukta eder. Biri mücerrette, biri müşahhasa. Görmek sahip olmaktır...⁵⁷⁸

Bu cümleleri yazdığı dönemki psikolojisini yansıtmalarının yanında çocuk için ailenin daha doğrusu annenin önemini belirtmesiyle Meriç, aslında herkesin bildiği bir gerçeğe değinmektedir. Bir çocuk için dünya, annesinin etrafında dönmektedir. Anne onun hareketlerinin kaynağıdır. Her zaman yanında olmasını ve onla ilgilenmesini ister. Tabi bunun birçok sebebi vardır. Başta, baba günün büyük bir vaktinde çalıştığı için anne kadar çocuklarıyla ilgilenemeyebilir bu da annesini tüm gören bir çocuk için anneye bağılılığı arttırır. Tabi her anne ev hanımı olmayabiliyor fakat her çocuk için yine anne bir numaradır. Peki, niye hâlâ anne babadan önce gelmektedir. Burada da devreye bazı biyolojik güdülenmişlikler ve sosyal rollerin

⁵⁷⁷ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.198.

⁵⁷⁸ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.406–407.

baskınlığı devreye girer. Çünkü çocuk, anne karnından süttten kesilesiye kadar devamlı anneye biyolojik bir irtibattadır ve kadının annelik içgüdüsiyle çocuğunu sahiplenışı ve onun için her şeyden önce gelmesi anneye çocuk arasında karşılıklı güvene dayanan sarsılmaz bir bağ oluşmasına sebep olur. İşte bu sebeple çocuğun eğitiminde, anne her zaman babadan bir adım öndedir.

Bu gerçeği gayet iyi bilmesine rağmen Meriç ile çocukları arasındaki ilişki hiçbir zaman Fevziye hanımı aratmazdı. Ümit adında bir kızı ve Mahmut Ali adında bir oğlu olan Meriç'in çocuklarıyla ilişkisi mükemmeldi. Eğitimci bir ailede yetişen Meriç gibi çocukları da eğitimci bir ailede yetişmiştir. Kızı Ümit Meriç'in hayatında babasının büyük ve yeri doldurulamaz bir yeri vardır:

Meriç, kör olduktan sonra gördüğü zamanlardan hafızasında iki siluet vardır. Biri eşi Fevziye Hanım'ın silueti diğeri de kızı Ümit'in çocukluk çehresidir. Meriç'in kızına duyduğu bu sevgi karşılıksız değildir. Kızı da kendisine çocukken en çok kimi seviyorsun diye sorulduğunda önce Allah'ı sonra babamı sonra annemi sonra da kardeşimi diye sıralayacaktır. Ümit Meriç, beş buçuk yaşında yatılı kaldığı okul günlerinde ev hasreti çekmektedir. Hafta sonları evine pazartesilerin olmaması dileğiyle gider. Ümit Meriç'in babası aynı zamanda hocasıdır. Ümit'in okumayı öğrenmediği babası tarafından anlaşılnca Cemil Meriç, kızarak kızının saçını çeker ve biraz da azarlar. Her hafta salı perşembe ziyaretleriyle kızına okumayı öğretir. Daha sonra Ümit Meriç, babasının gören gözü, okuyan ağzı olur.

Meriç'in çocuklarıyla ilişkisi tek boyutlu değildir. Bazen bir hoca bazen de bir arkadaşdır. Çocuklarıyla ilişkisi her zaman bir babanın ötesinde olmuştur. Bir bakmışsınız beraber şarkı söylüyorlar, bir bakmışsınız bahçede oyun oynuyorlar. Ders anlatmaktan da bir hoca ve baba olarak geri kalmamıştır. Meriç, çocuklarının her şeyi olmaya gayret etmiştir. Meriç'in oğlu Şişli Terakki'yi bitirip zengin bir çevrenin okulu olan Saint Joseph'e gidince Ümit Meriç, kendini yalnız hisseder ve Üsküdar'da ki bir ilkokula kaydolar. Yıllar sonra Ümit Meriç, lisedeyken babası hala hocası olmaya devam etmektedir. Matematikten ikmale kaldığında yine babası yardımına koşacaktır⁵⁷⁹.

⁵⁷⁹ MERİÇ, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, s.84–88.

Yine Meriç, derslerine karşı lakayt olduğundan dolayı oğlundan da yakınmaktadır. Tahminen yazdıklarından anladığımız üzere buhranda olduğu bir dönemde kaleme aldığı bu yazısında kendisinin çocuğuna süt parası bulmak uğruna feda ettiği gözlerinin bir işe yaramadığını söyler. Kimseye güvenemediğini söylerken oğluna da değinir ve her yıl ikmale kaldığından ve kendisine karşı uzak olduğundan dolayı şikâyetçidir. Sonra da şöyle dilekte bulunur: “Ne olurdu karım daha sıhhatli, daha becerikli, oğlum daha çalışkan, daha fedakâr olsaydı”⁵⁸⁰, diye.

Meriç, çocuklarının eğitiminde kendine de özeleştiri yapmaktan geri durmaz. Eğitim de bazı şeylerin önceden göz önünde tutulmasını gerektiğini düşünerek pişmanlığını şöyle dile getirir:

Çocuklar tabiatın kucağında sere serpe büyüyorlardı ilk büyük hatam, oğlumu Şişli Terakkiye vermek oldu. Esaret halkası tekrar takıldı boynuma. Ve çocuklarım benden tekrar uzaklaştı. Hastane bu uçurumu genişletti, Paris büsbütün derinleştirdi. Sonra birbirini kovalayan felaketler. Karımın hastalığı, Hasanpaşa. Karımın tekrar hastalığı. Bu trajediyi sayfa sayfa yazmak lazım. İstirap hülâsa edilmez. Zaten birçok şeyleri söyleyemiyorum ki. Tablo onun için silik ve ahenksiz. Çocuklarımı mahalle mektebine vermeliydim. Galiba bu konuda işlediğim en büyük hata onları Şişli terakkiye yollamam oldu. Lükse alıştılar. Sahte birtakım kıymet ölçüleri edindiler. Onları da mahvettim, kendimi de. Ama gözlerimin beni yarıda bırakacağını kestirebilir miydim? Bu, içinde bulunduğum şartlar yüzünden büyük bir hata oldu. Şimdi, şimdi ne yapacağım?⁵⁸¹

Kendisini eleştirse de Meriç, anlatılanları ilk ağızdan okuduğumuz ve eserlerinde tanımaya çalıştığımız üzere çocuklarına karşı gayet iyi bir baba olmuştur. Sıradan bir baba değildir, çocuklarına örnek alması için anlattığı şahıslar bile herkesin aklına ilk seferde gelemeyeceği sıradan insanlar değildi. Örneğin Dussaulx.

Haylaz bir çocukmuş. Babasını çok erken kaybetmiş. Ve gemi azıya almış. Kederinden kahroluyormuş annesi. Ama yavrusuna bir şey söyleyemiyormuş. Bir gün kardeşine dökmüş içini. Meğer Dussaulx’da duyuyormuş söylenenleri, annesine verdiği ıstırap öyle üzmüş, öyle üzmüş ki çocuğu ve insanlık bir Dussaulx kazanmış. Ağaçtan düşen Vico, uşaklardan dayak yiyen Voltaire, trenden atılan Gandi. Dussaulx’un hayat hikâyesini Hasanpaşa’da okuttum oğluma. Hiçbir şey anlamadı. Bir ömrün akışını değiştiren büyülü söz! Ben yıllardan beri kelimeleri bazen gözyaşlarımla, bazen zehirle, bazen şefkatle yoğurarak bunu başarmaya uğraşıyorum. O kadar yalnızım ki...⁵⁸²

Eğitimci ve aydın kişiliğinin pozitif yöndeki etkisi göz önünde tutulduğunda Meriç gibi çok yönlü bir babaya sahip olmak gerçekten büyük bir lütuf. Bunun

⁵⁸⁰ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.392.

⁵⁸¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.232–233.

⁵⁸² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s. 247.

farkında olan Meriç'in kızı ve oğlu onun mirasına sahip çıkarak bizleri Cemil Meriç ile tanıştırdılar. Bizler Meriç'in zamanında yaşayamadık ama onu eserleri vasıtasıyla tanımaya çalışıyoruz. Meriç, hem babalık hem de hocalık vasfıyla yetiştirdiği yüzlerce talebe ve kendi evlatlarıyla bu cemiyete olan borcunu fazlasıyla ödemiş ve ardında bıraktığı eserleriyle kalıcı olmuştur. Anlatmaya çalıştığımız aile mefhumu ve eğitimdeki önemi bahsi Meriç tarafından gayet ayrıntılı ele alınmıştır. Meriç, sahip olduğu irfanı çok küçük yaşlarda eğitimci vasfı gereği çocuklarına vermeye başlamış buna babalık şefkatini de ekleyerek eğitimin duygusal boyutunu da unutmamıştır. Bazen kızsız da, şikâyetçi olsa da çocuklarına karşı sabırla davranmış onların okul dışı özel eğitimleriyle birebir ilgilenmiştir. Eğitimin emek ve alaka gerektiren bir süreç olduğunu bilen Meriç, bu uğurda zevkle çalışmıştır. Çünkü o, layıkıyla bir insan yetiştirmenin bu dünyada ki en kutsal görevlerden biri olduğunu biliyordu.

B. MERİÇ'İN EĞİTİM HAKKINDAKİ DÜŞÜNCE VE İDEALLERİ

Bu bölümümüzde Cemil Meriç'in eğitim ile ilgili ideallerine değinmeye çalışacağız. Eğitim biliminin kısa bir tarihine değindikten sonra bir millet için dilin ne demek olduğunu anlatmaya çalışacağız. Dil devrimini ve etkilerini ele aldıktan sonra başlığımızı Meriç'in üniversiteyle ilgili eleştiri ve düşünceleriyle noktalayacağız

1.Cemil Meriç Açısından Eğitim Tarihi

Eğitim tarihinin başlangıcı, bir bakıma entelektüel insanın ortaya çıkmasıyla aynıdır. Çünkü eğitim, aydınlanma ve daha birçok erdem toplumun aydın tabakası anlamına gelen bu kesim sayesinde olmuştur. Bu kesimi ifade etmek için kullanılan entelektüel kavramını açıklamak gerekirse; bu konuda yapılan bir yığın tabir ve yazılan bir o kadar kitap olmasına rağmen Meriç, konuyu şöyle özetler:

Her ülkenin, her çağın, sınıfın her ideolojinin entelektüel anlayışı başka. Dünyaca kabul edilmiş bir entelektüel kıstası yok dense yanlış olmaz... Sol, aydına bazen dost, bazen düşman. Daha doğrusu entelektüel, kendilerinden olmak şartıyla alkışlanmaya layıktır. Sağ entelektüel, çoban köpeğidir. Esasen entelektüelin sağı olmaz. Entelektüel, yükselen bir sınıfın şuurudur, yani bir devrimcidir. Ayırıcı vasfı: Tenkit.

Şöyle bir taslak çizmek kabil:

1. Entelektüel, zamanının irfanına sahip olacaktır. Ülkesinin dilini, edebiyatını, tarihini bilecek, dünyadaki belli başlı düşünce akımlarına yabancı olmayacaktır.

2. Peşin hükümlere iltifat etmeyecek, olayları kendi kafasıyla inceleyip değerlendirecektir.

Başlıca vasıfları dürüst, uyanık ve cesur olmaktır. Yani bir bilgi hamalı değildir entelektüel. Hakikat uğrunda her savaşı göze alan bir mücahittir. Biz de Schumpeter gibi düşünüyoruz. Entelektüel, tariflere hapsedilemez. Mefhumu dalgaları içinde kavramak, tarihe başvurmakla olur.⁵⁸³

Meriç, entelektüelin tarihini sofistlerle başlatır. İ.Ö. beşince asır sözlü bir geleneğin hâkim olduğu bir dönemdi. Ama edebiyatça oldukça zengin bir çağdı. Ozanların çağı sona ererken kendi yazdığı nutukları okuyan, ilmi ve sosyal konularda halkı aydınlatan sofistler asrın son otuz yılına damgasını vuracak eğitim devrimini başlatacaklardır. O zamana kadar eğitim, okuma, yazma ve hesaptan ibaretti. Ne var ki bu yeterli değildi. Günümüz eğitim sistemi gibi lise ve yüksekokul da yoktu. Bu boşluğu, şuurlu, olgun ve kendini insanlığa adanmış sofistler doldurdu. Gençler, müspet ilimleri, tabiat felsefesini, şiirlerin yorumunu, eleştirisini, gramer ve metafiziği onlardan öğrendiler. Ama sofistlerin asıl amacı gençleri pratik ve sosyal hayata hazırlamaktı. Günümüz öğretmenlerinden farklı olarak devletten para almıyorlardı. Geçimlerini hitabet ve yazıyla sağlıyorlardı. Yani gençlere verdikleri eğitim karşılıksızdı. Bu yüzden de sofistlerin topluma böyle bir katkıları vardı. Bununla birlikte sofist kendini belli bir ilme hapsedmiş kişi değildi, çağının bütün ilimlerini kucaklamış aydıındı.

Daha sonra Orta Çağ'da etkinliğini daha da arttıran ve toplumda oldukça güçlü bir konuma sahip olan rahipler gelir. Kilisenin otoritesinde yaşamak birçok şeyden güvence altında olmaktır. Kilise hem bir eğitim-öğretim kurumu, hem bir koruma hem de güvence altında olmak demektir. Toplum, Orta Çağ boyunca onların çizdiği yön ve eğilimle yol aldı. Fichte'ye göre mukaddeslerini kaybeden aydın, rahibin hasreti içindedir. Entelektüel, rahip gibi olmalıdır. Onun vazifelerini benimsemeli ve bilgisiyle topluma hizmet etmelidir. Halka gerçek ihtiyaçlarını sezdirmeli, onları nasıl karşılayacağını öğretmelidir. Bu Fichte gibi bazı yazarlara ait bir düşünceydi. Sartre'a göre ise rahip, toprak aristokrasisinin emrinde bir ideologdur. Ancak buna rağmen rahipler dönemlerinde eli kalem tutan ve konuşmasını bilen tek mercîdiler. Kâtiptiler, müşavirdiler, din bilgini ve öğretmen idiler. Dönemlerinde eğitimin gelişmesine ön ayak oldular. Eğitim geliştikçe, bilhassa kadınlar da okuma yazma

⁵⁸³ MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, s.24.

öğrendikçe, okuma zevki yaygınlaştı. Böylece on dördüncü yüzyıldan itibaren aynen mimarinin Hristiyan etkisiyle gelişmesi gibi edebiyatında gelişmesine rahip sınıfının katkısı oldu. Devlet aracılığı ile sorunlara çözüm bulmaya çalışırken takvayı, adaleti, irfanı, mülkiyeti ve bilhassa aileyi ayakta tutmaya çalışıyorlardı. Bununla birlikte Hristiyan ilimlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasına da ön ayak oluyorlardı. Çevrelerindeki halkı eğitmenin yanında onlara maddi anlamda destekte olmaktaydılar. Bazen çiftçiliği öğretip bazen de meslek sahibi olmalarını sağlıyorlardı. Orta Çağda bunca boşluğu tek başına dolduran kilise şüphesiz ki döneminin en büyük eğitim ve öğretim kurumuydu.

12. asrın sonlarından itibaren etkisini yitirmeye başlayan kilise yerini entelektüelin bir nevi müjdeleyicisi sayılan ansiklopedistlere bırakır. Ansiklopedistler, tarih sahnesine birer put kırıcı olarak çıkarlar. Voltaire ile feodal değerlerin topyekûn tahribi başlar. Mevcut sistem içinde olmayan bu şahısların ilk amacı eski hiyerarşiyi yıkmak sonraki amacı ise yeniden inşa etmektir. Gerçek put kırıcılar bir yanlarıyla peygamberdirler, her yıkıcı bir parça hocadır. Ansiklopedistler ve onları takip eden entelijansiya gruplarının başlıca vazifesi, sosyal gelişme ile entelektüel gelişme arasında bağ kurmak olmuştur; bir kelimeyle, toplumun gözlemcisi ve yorumcusudurlar.

19. yy'ın sonlarında filozoflara entelektüel denmeye başlandı. Entelektüelin amacı kitapla hayat, nazari bilgi ile günlük rutin arasındaki uçurum doldurmaktır. Yoksa tefekkür iki kutuptan birine yönelecektir. Ütopya veya beyin yıkama. İntelijansiyanın çözülüşü bir hastalık belirtisidir, hem hâkim sınıfın bozulduğunu, hem proletaryanın duygusuzluğunu gösteren bir âraz. Bu sebeple toplumun fikir öncüleri olan intelijansiya eğitim tarihinin zirvesidir. Burada olan bir hastalık toplumun tüm katmanlarına yayılır.

Eğitimci, aydın, halkını bilecek eğer böyle olmazsa Rusya'da ki devrimlerin işe yaramaması gibi sonuçlanabilir. Köylüler, aydınların dünya görüşüne uzaktılar. Dindardı halk, ortodokstu. İntelijansiyanın dinsizliği aradaki uçurumu büsbütün derinleştiriyordu.

Dönemin bir diğer sorunu ise, herkese eşit eğitimin olmayışıdır. 1789 Fransız İhtilali ile doğuştan gelen imtiyazlara son verilir. Bunun eğitime de yansıtılması gereği üzerinde ısrarla durulur. Doğuştan gelen imtiyazlar olamaz. Herkes hak ettiği olan eğitimi almalıdır. Bu Rusya da devrimlerle kendini göstermiş ve eğitim görmek 1789 Fransız Devrimi öncesi gibi sadece zenginlerin eğitim alabildiği bir halden zengin fakir herkesin eşitçe eğitim alabildiği bir hale dönüşmüştür. Bu uğurda çok kan dökülmüştür. Daha önce değindiğimiz üzere St. Simon'da eşit eğitimi savunmuş ve bunun gerekliliğinin üstünde şiddetle durmuştur. "Aynı şekilde Proudhon'da adaleti ve eşitliği, demopediye (halkın terbiyesini) getirir. Bu bakımdan Gandi'ye yakındır, Makyavel'den çok. Bugün Avrupa ve Asya'nın en çok meşgul olduğu problemler bunlardır."⁵⁸⁴

1789'a kadar Avrupa'da eğitim zenginlerin işiyken burjuva ve aristokrasi ancak eğitim görebilirken Osmanlı'da eğitim herkese açıktı. Bernard Lewis ve Romanyalı Panait Istrati, Osmanlıyı överek, dünyanın en hür diyarının Osmanlı olduğunu söylerler. Tanrı'ya ve Padişah'a çatmadıktan sonra orada her şeyi yapmanın serbest olduğunu belirtirler. Panait, birkaç kendi devletine yabancılaşmış aydın dışında keşke çağdaş Avrupalı, derbeder Istrati'nin açık kalpliliğine sahip olsa.⁵⁸⁵

Osmanlı, eğitimin önemi ve gerekliliğini gayet iyi biliyordu. Eğitimin, bilginin ve aydının Osmanlı'da yeri doldurulamazdı. İster ulema olsun ister bilgi sahibi, itibar gören herhangi biri, ülkenin vicdanıydı.

Halife üstünde fetva vardı. Padişah, bir icra vasıtasıydı, ezeli hakikatin icrasıydı. Kanun'un, Şeriat'ın temsilcisi olan fetva ve ulema karşısında padişah bir hiçti. İslam'da teokrasi yoktur. Çünkü Avrupa'nın aksine Osmanlı'da rahip sınıfı yoktu. Tek imtiyaz ilmin imtiyazıydı. Bu sebeple kimse imtiyazlı olmayıp herkese eğitim hakkı tanınırdı ayrıca ehliyet ve liyakat sahibi olan herhangi biri de hak ettiği mevkie gelebilirdi.⁵⁸⁶

Eğitim tarihi konusundan bahsederken Rönesans'tan günümüze değin etkisini sürdürmüş olan Hümaniteden de bahsetmeden olmaz. Hümanite, bir eğitim ekolü olup çoğunlukla edebi ilimlerin öğretildiği kurumlardır.

"Hümanizm Rönesans çağının insanlarına haysiyetlerinin delili olarak görünmüştü. Çünkü zihni faaliyetleri beşer ölçüsüne irca ediyordu. Bu anlamda teolojinin hatta metafiziğin zıddıydı. Rabelais'nin pedagojik idealine uygun olan Hümanite, bütün bilgileri kucaklıyordu. Önce eski diller, sonra hukuk, tıp, tecrübî ilimlerin başlangıcı olan matematik, müzik ve tabii, beden eğitimi.

⁵⁸⁴ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.243.

⁵⁸⁵ MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, s.209.

⁵⁸⁶ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.301.

Rabelais'nin çağdaşı olan büyük hümanistler, aşağı yukarı bu ideali gerçekleştirdiler. Ama sonraları mekteplere Cizvitler hâkim oldukça, hümanist eğitim çok daha mütevazı bir şekil aldı. 19. asrın sonlarına kadar: Hümaniteler demek, eski dillerin öğretildiği sınıf demektir... 20. yüzyılın başlarında Hümaniteler sınıfında müspet ilimler ve yaşayan diller de okutulmaya başlandı, tarihe daha çok yer verildi. Hümaniteler aristokratik bir mahiyet aldı, çünkü eski dillerin dışında yeni bir eğitim de geliyordu: Modern eğitim... Zamanımızda ilmî, modern, teknik Hümanitelerden de söz edilmektedir. Yani kelime, çocukta insanı yaratan bilgilerine hâkim olmayı sağlayan, muhakemeyi olgunlaştıran, insanlığıyla övünç duymasını sağlayan her eğitim için kullanılmaktadır”.

Ama Hümanizmin etkisi matbaanın da icadıyla sadece edebiyatla sınırlı kalmamış diğer bilimsel alanlarda da etkisini göstererek tüm Avrupa Üniversitelerine yayılmıştır.

Hümanizmin resmi eğitim üzerindeki etkisi o kadar derindi ki, on beşinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar “Literae humanites” ve “Hümanite’ler” demek aşağı yukarı bütün büyük Avrupa üniversitelerinin programı demektir. O devirde ilim, daha çok terbiye medreseleriyle, klasikleri inceleyen derslerle, klasiklerin mekteplerde okutulmasını müdafaıyla, terbiye üzerine kitaplar hazırlamakla uğraşıyordu. İngiltere’de hümanizmin adı “yeni bilgi” idi. On beşinci asrın son yıllarında bir avuç İngiliz, İtalya’da okumuş ve yurtlarına dönünce üniversitelere ve mekteplere yeni dersler ve metotlar sokmaya çalışmıştır.⁵⁸⁷

“Kısaca Hümanizm, edebiyat öğrenimi manasına gelse de dini duygulardan uzaklaşmak ve hayatın bütün cephelerine ilgi duymaktır.”⁵⁸⁸ “Spenlé’ye göre, hümanizmin beşiği Ortaçağ Paris Üniversitesi. Roma’da Papa, Almanya’da İmparator, Paris’te üniversite... Bütün Avrupa bu üniversitelerin derslerine koştuğu için, üniversite, Avrupa’nın hakemi olmak misyonunu yüklenecektir.

Hümanizmin öncüsü, Erasmus bu okulda okudu. Yazara göre, Avrupa’nın büyük hümanistleri: Erasmus, Voltaire, Goethe, Nietzsche, Spitteler ve Rilke.”⁵⁸⁹

Aydın, hiçbir çağda ve hiçbir ülkede bağımsız bir sınıf değildir. Sofistler, sarsılan bir toplumda, gelişmeye başlayan sosyal tabakanın öncüsüydüler. Rahip uzlaştırıcı bir dünya görüşünün yapıcısı ve yayıcısıydı. Filozof üçüncü sınıfın bayrağını taşıyordu, üçüncü sınıfın yani yükselen burjuvazinin. Onun bir parçasıydı: Mimarı olduğu düşünceye gönülden bağlıydı. Sahnede yeni bir sosyal sınıfın belirmesi, ikiye böldü aydınları. Bir kısmı, kaderini hâkim sınıfa bağladı; onun yer yer çürüyen ve çözülen ideolojisini onarmaya çalıştı. Sol intelijansiya, sağ intelijansiya. 1917 devrimi sol intelijansiyayı da ikiye ayırdı. Komünistlerle sosyalistler...⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, 111.

⁵⁸⁸ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.113.

⁵⁸⁹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.119–120.

⁵⁹⁰ MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, s.48.

1917'ye kadar tek dünya vardı. 1917'den sonra iki dünya: Sosyalist ve liberal dünya. Liberal demokrasi, işçi sınıfı ile burjuvazi arasında ki mesut ve mükemmel bir ahenktir. Demokrasi bir demopedidir. (Halkın eğitimi). Okuma yazma bilmeyen bir milletin iktidarı kontrol etmesi nasıl akla gelebilir? Bu itibarla iktisaden geri kalan memleketler, Batı demokrasisini ancak taklide yeltenirler. Aydınlar ancak özenir Batı demokrasisine.⁵⁹¹

Halkın eğitimi anlamına gelen demokrasi, daha iyisi bulunmadığı için günümüzün en iyi idare şeklidir. Halkın eğitime ihtiyacı vardır ve eğitim de zorunlu olmalıdır. Sorun bu değildi. Gerçekte sorun, halk ile aydın arasında olmaması gereken kopukluluktur. Aydınlarımız kendilerinden utanmakta ve başka bir milletin tebaası olmak istemektedirler. Demopedi yani halkın eğitimi de halk ile aydını arasındaki bu kopukluğu giderme amacı taşımaktadır.

“Oysa Avrupa, Avrupa olabilmek için kaç asır beklemişti. Kaç medeniyetin kapısında diz çökmüş, kaç hocadan ders dinlemişti.”⁵⁹² “Elbette ki Avrupa’nın reçetelerini uygulamaya kalkmak büyük bir hamakat ama hocaların söylediklerinden habersiz olmak daha büyük bir hamakat.”⁵⁹³

İnsanlık bugünkü eğitim ve bilgi düzeyine gelesiye kadar birçok merhale atlamış ve zorluklar çekmiştir ama bir an olsun eğitimin boş ve yararsız bir vakit kaybı olduğunu düşünmemiştir. Eğitimi, bazen halkın öne çıkan bilginleri, bazen dini otoriteleri bazen de modern eğitim kurumları verse de amaç her zaman aynı olmuştur insanı eğitmek. Tarih boyunca süren bu kutsal ideal, insanlığın gelişimini sağlayan başlıca faktör olmuştur. Kim olursa olsun ister okulda eğitilsin ister ailesinde eğitimden nasibini almamış bir insan göremezsiniz. Zaten insan eğitilmeye elverişli bir fitrat üzerine yaratılmış olup sahip olduğu bu fitrat üzerine tarih boyunca sayısız medeniyetler inşa etmiştir. İ.Ö. 5.yy.dan başlayarak yakın geçmişimize kadar anlatmaya çalıştığımız eğitim tarihi inişli çıkışlı bir seyir izlese de insanlık var oldukça eğitimde farklı kurumlar ve şahıslarla yapılmaya devam edecektir.

⁵⁹¹ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.53.

⁵⁹² MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.126.

⁵⁹³ MERİÇ, Cemil, *Bir Facianın Hikâyesi*, Ankara-1981, s.23.

2. Cemil Meriç'te Dilin Önemi ve Dil Devrimi

Meriç için dil her şeydir. Kültürün, medeniyetin harcı, ayakta tutan ana unsuru. Tüm eserlerinde değinmeye çalıştığı dil bahsi, Meriç'in en çok yakındığı sorunların başında gelmektedir. Eserlerinde ele aldığı bu konuyu onun açısından incelemeye çalışacağız.

Osmanlı, yüzyıllarca Avrupa'nın diline gerek duymamıştı. Kendi edebiyatı ve dili bu ihtiyacı Osmanlıya hiç hissettirmemişti. Bugün aydınlarımızdan ilkokul sıralarında ki öğrencilerimize kadar bir yabancı dil öğreniyorsak bunun nedeni ihtiyaçtan çok batının bugün medeniyetin bayraktarlığını üstlenmesindedir.

Osmanlı'nın asırlarca Avrupa'ya ihtiyacı olmamıştı. Avrupa dilini öğrenmek bir tenezzüldü, bir lekelenişti. Tercümanları vardı Osmanlı'nın. Tercümanları yani uşakları. Avrupa manevi hisarların gediklerinden yurda yayıldıkça, Fransızca öğrenmek bir zaruret oldu. Bir zaruret-i elime⁵⁹⁴.

Bugün Fransızca, İngilizce ve dahası yıkılan bu manevi hisarların gediklerinden akın akın Türkçeye girmektedirler. Türkçe, çoktan Fuzuli'nin İtri'nin Türkçesi olmaktan çıktı. Tanzimatla Türkçenin hisarlarına akın eden Batı dilleri, bugün artık bu hisarları ne yazık ki ele geçirmişler.

“Dil, üzerinde en çok uğraşılan ve baskın kültür tarafından bir diğerine ister istemez aktarılan bir unsurdur. Teknolojik gelişmeler ve globalizm diller arası etkileşimi kaçınılmaz kılmıştır. Bu da diller arası birçok ortak kullanılan kelimeye yol açmıştır. Diller bu yeni kelimelerle zenginleşirken kimisi için bu dayatmanın yeni adı olmuş kimisi içinde dilde zenginleşme olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, Norman istilasıyla İngilizceye çok fazla Fransızca kelime girmiştir. İngilizce, Almanca, Fransızca sonuçta Roman kaynaklı Avrupa dilleridir.

Bir dile, farklı dillerden kelime girdikçe o dilin bağımsızlığı tehlikeye düşer mi ya da zenginleşir mi? Dili zenginleştirmek ona yeni mefhumlar kazandırmakla olur. Dilden yabancı kelimeleri atmak yerine onu yeni kelimelerle zenginleştirmeliyiz. Sırf Arapça diye kalp kelimesini atıp yerine yürek kelimesini kullandığımızı düşünün. Kalp kelimesini atarsak onla alakalı bir sürü atasözü ve deyiş de atmamız

⁵⁹⁴ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.335–336.

gerekecek. Bu da imkânsızdır. O yüzden dilimize girmiş ve bizden olan kelimeleri atmak yerine onları benimsemek en iyisidir. Diller, zaten kendi gelişimlerini ve inkılâplarını gerçekleştirirler. Cemil Meriç’e göre Harf Devrimi ile geçmişimizle bağlarımızı bir gecede kopardık. Buna da Harf Devrimi dendi. Ne yazıktır ki buna karşı çıkan da bir Yahudi olan Galanti’di. Sonra Güneş Dil Teoremi ortaya atıldı. Bu teoreme göre Türkçe tüm dillerin anasıydı. İntelijansiya, bu teoriden sonra ipleri tamamen eline aldı ve devlet politikası haline geldi. Dile yeni kelimeler adı altında “tilcikler” kazandırıldı. Osmanlıca unutulması gereken bir dönemin diliydi.

Genç bir dilci olan Suat Yakup Baydur, filoloji eğitimi almış bir cumhuriyet çocuğuydu. Baydur, Doğulu kalacaksak Arapça ve Farsça okutmalıydık batılı olacaksak mekteplere Helence ve Latince dersler konmalıydı düşüncesindeydi. Yani batılı isek batılı olmanın gereklerini yerine getirmeliydik. Kimse doğuluyuz demeye cesaret edemiyordu. Doğulu demek irtica demektir, rejime düşmanlık demektir. Baydur’u Türk basını destekliyordu fakat zorlamalarla bir medeniyet değiştirilemezdi. Türk dilinde inkılâp olamazdı zira Osmanlıca da Müslüman Türklerin diliydi Meriç’e göre.

Baydur, Osmanlıcanın Avrupa medeniyet yörüngesine girdikten sonra yeterli gelmediği kanaatindeydi. Ayrıca Osmanlıcanın yeni harflerle yazmayı zorlaştırdığını düşünüyordu. Cemil Meriç, bunu eleştirir ve dilin alfabeye uymuyor diye değiştirilmesini saçma bulur. Ayrıca Baydur, Türk Dil Kurumu’nun da zorunlu olduğuna inanıyordu. Baydur, Türk Dil Kurumu’nun Anadolu da halk arasında sözlü olarak kullanılan kelimeleri yazı diline kazandırması gerektiğine değinir. Ayrıca, dünyanın 1789 ve 1917’de yaşadığı iki büyük inkılâbı da Baydur, dile dokunmadıkları için yetersiz görmektedir. Meriç, bu konuda oldukça dertlidir. Baydur ve onun gibi düşünen intelijansiyanın tahripkâr tutumu onu oldukça endişelendirmektedir. Ama suç hepimizindi ve bunlara koyamayan gerçek intelijansiyamızındı”⁵⁹⁵.

“Meriç, dil konusunu değişik açılardan ele almış olmasına rağmen dildeki bu yabancılaşmadan ve düşüncesizce, ilerlemecilik adına atılan adımlardan muzdariptir. Harf devrimi konusunda oldukça hassas olan Meriç, Mustafa Kemal’in Osmanlı’dan

⁵⁹⁵ MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, s.263–270.

rahatsız olduğunu düşünüyordu. Osmanlı'nın bıraktığı pek çok şey yok edilemezdi ama nesiller arası devamlılık bozulabilirdi. Harf inkılâbıyla bir gecede geçmişle köprüler atılmıştı. Geçmişle bağı kopan bir Türkiye en fazla düşmanlarını sevindirirdi. Kurtuluş savaşı ve Çanakkale'de beynini gömmesine rağmen bu ülkenin intelijansiyasının durumu oldukça üzücüydü. Dil-Tarih Kurumu aydınları altı yüz yılı atlamaya çalıştılar ama eserleri, tarihi ve mimarisiyle Osmanlı'yı yok etmek imkânsızdı. Sıra dile gelmişti. Bunun için de çok çaba harcadılar. İpin ucunun kaçtığına farkına Mustafa Kemal'de varmıştı ama iş işten geçmişti artık”⁵⁹⁶.

Harf Devrimini bir başka eserinde üzümlere şöyle eleştirmektedir:

Bu nedenle, “Meriç’in dil yâresi kanmaktadır. Türkçe ana dil olmaktan çıkmıştır. Dil Kurumunun ürettiği “tilcik”ler, Nihat Keklik’in dediği gibi yoldan geçen arabaların pardösümüne sıçrattığı çamur misali hepimizin üstüne yapışıp kalmıştır. Meriç ateş püskürmektedir çünkü “kamusa uzanan el namusa uzanmıştır.” Türkçenin namusunu temizlemek isteyen Meriç konuyu bilimsel bir içerik kazandırmak arzusuyla Berke Vardar ile beraber, Meillet’in eserini çevirmeye başlar: *Dillerin Yapısı ve Gelişmesi*. Yukarıda da değindiğimiz üzere Truva’nın atı kalenin içine girmiştir bile. Berke Vardar kesin bir “Uydurca”dır. Talebe-hoca düellosu başlar. Sonunda “herkes kendi çevirdiği makaleyi imzalasın” derler ve eser 1967’de ayrı ayrı imzalarla ama bir tek küçük kitap halinde yine Dönem Yayınları tarafından basılır.⁵⁹⁷

Dil devrimi yerini kültür emperyalizmine bırakmıştı. Artık nesiller kendilerinden evvelki edebiyatı anlamaktan acizdi. Bir İngiliz, yüzyıllar öncesinin Shakespeare’ini okuduğunda anlarken biz ise daha geçen yüzyılın başında yazılmış edebi bir eseri anlamaz olmuştuk. Naci Çelik’in eleştirisini, Meriç’in kaleminden aktarıyoruz:

Yazar putları devirmeye devam ediyor. Peki, ama edebi sefaletimizin sebepleri ne? “Biz, yabancı kültür etkilerine açık olmamızın, kültür emperyalizmine açık olmamızın, kültür emperyalizmine uğramamızın başında dil inkılâbını görüyoruz. Arılaşması amacıyla tarihi birikimleri olan sözcükler dilimizden atılmış, para ödenerek yenileri türetilmiş sözde; en azından Fuzuli şiiri okunmaz hale getirilmiş. Şimdilerde, niye İslam olduk diye feryat eden aydınlarımız kültür kopukluğunun bahtsız kuşaklarıdır. Batı’da doğan kültür akımlarına edebiyatımızın kapılarını ardına kadar açıyor, daha korkuncu bunu kırmak isteyen sanatçılarımıza gericilikle kara çalıyoruz.”

Ne kadar doğru! Var olun Naci Bey! Ama siz de bu bahtsız ve şuursuz kafilenin içinde değil misiniz?⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.301.

⁵⁹⁷ MERİÇ, Cemil, *Babam Cemil Meriç*, s.108.

⁵⁹⁸ MERİÇ, Cemil, *Kırk Ambar*, s.338.

Osmanlıca ve Yeni Türkçe arasındaki ilişkiyi ve bir gecede kopan ipleri batıdan örneklerle dile getiren Cemil Meriç, “lise eğitimi almış her Fransız’ın az çok Molière, Corneille’i anladığına değinirken daha düne kadar her idadi mezunu Türk’ün de Fuzuli’yi ve Baki’yi anlayabildiğini de söylemeden geçemez. Yine de her Fransız’ın sözlük karıştırmadan Valery’i Mallarme’yi anlayamaz. Türkçe’de de böyle yazarlar vardır. Bu da gayet doğaldır.

Osmanlıca da Türklerin kullandığı ve biraz yapmacık bir dildir. Türkler, ülkeler fethettikçe dillerine de yeni kelimeler katmışlardır. Türk tarihi içinde çeşitli merhaleler vardır. Nasıl ki İngilizce’ye Fransızca’nın bozulmuş hali ya da Fransızca’nın eski, yeni hali gibi değerlendirmelere bulunuyorlarsa Türkçe içinde, eski Türkçe, yeni Türkçe gibi sınıflamalar yapılması normaldir. Türkçe’nin bedbahtlığı tekâmül olmadan köprülerin bir gecede atılmaya çalışılmasıdır. Nesiller arası köprüler birden koparılmıştır. Hafızasından ve kültüründen yoksun bir millet doğmuştur. Dolayısıyla Türk düşüncesi boşlukta kalmıştır. Elli yıldan beridir yeni neslin tek bir değer yetiştirememesinin sebebi de bu olsa gerek. Birçok mesele birbirine karıştırılıyor. “Halkın tuttuğu Türkçe” oluşturulmaya gayret ediliyor. Bu nasıl olacak. Türkiye’nin kuzeyi güneyi ya da doğusu ile batısı aynı Türkçe’yi mi konuşuyor? Devlet, inkılâp adı altında sonradan türetilmiş ne olduğu belirsiz birçok kelimeyi halka kabul ettirmeye çalışıyordu. Zavallı aydınlar da neye uğradıklarını şaşırması durumdaydılar. Halkın tutması neyle olacaktı.

Halkın anlayacağı kitaplar vardır. Bunun dışında aydınlanmak isteyenlerin anlayacağı kitaplar vardır. Halkın seviyesine ineceğiz diye dilimi kuşa çevirmek saçmalaktır Meriç’e göre. Dilde ırkçılık güdülmüştür. Eski Türk lehçelerinden bir sürü ölü kelime alınmaya çalışılmıştır. Bunu da kendilerini solcu zanneden aydınlar yapmışlardır. Sonuç, dilini kaybeden bir nesil. Nesiller arası değişiklikler olabilir, kolayca kaçma olabilir ama akademilerin ve edebiyatın görevi dini yarına bağlamaktır. Dil politikaya alet edilmiştir ve iyi niyetli aydınların da ne tarafta olurlarsa olsunlar ortak bir cephe kurmaları zorunludur⁵⁹⁹.

Her konuda olduğu gibi dil konusunu da çok boyutlu inceleyen Meriç, sadece sorunu belirtmekle kalmamış dil konusunu farklı ülkelerle kıyaslamış çözüm

⁵⁹⁹ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.69–73.

yollarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bir nevi toplumun dil ile ilgili yaşadığı problemi teşhis edip, tedavi metotlarını sunan Meriç, politikanın işin içine karışmasından da oldukça rahatsızdır. Bunun aydınlar ve akademisyenlerce çözülmesini, toplumun da bundan saf dışı edilmemesini savunur. Dil konusunda gösterdiği bu hassasiyeti biçim konusunda da gösterir Meriç.

Dille birlikte Cemil Meriç için biçim sorunları da çok önemliydi. Bir tümcede “de”nin (dahi anlamındaki) fazlalığı, eksikliği şöyle veya böyle olması son derece önemliydi. Neredeyse Cemil Meriç’te biçim, içerikten öne çıkmıştı. İçeriğin elbette önemi var ama Cemil Meriç’e göre salt bir içerik fazla bir değer taşımazdı. Çünkü kendisi de her şeyden önce bir yazım adamıydı, biçim çok önemliydi. Biçim zaten içeriğin yoğrulma sürecini de yansıtan bir öge idi.⁶⁰⁰

Hatta kendisine getirilen çevirilerin dili üzerinde durur varsa herhangi bir yanlışlık onları da düzeltirdi. Her sözcüğün belli bir anlamı ve değeri olduğuna inanan Meriç, kendi yazdığı bir sözcüğün yerine bugüne hitab ediyor diye başka bir sözcükle asla değiştirmezdi. Her sözcük onun için belli bir değer ve anlam taşırdı. Kalp sözcüğünü ele alalım, eğer bu sözcüğü Arapça kökenli diye Türkçeden atmaya kalkışırsak o zaman onla ilgili olan yüzlerce deyim ve atasözünü de atmamız gerekecek. Bu ise imkânsızdır. Kaldı ki halkın zihnine ve diline işlemiş bu denli önemli birçok sözcüğü Türkçeden nasıl dışlayabiliriz. Bu, kendi yakın geçmişinin edebiyatını bile anlayamayan geçmişiyile kopuk nesillerin doğmasına neden olmaz mı?

Bugün, daha yirmi otuz yıl öncesinin makalelerinin dili bile günümüz gençlerine anlaşılması zor gelmektedir. Dr. Mehmet Özgün, konuştuğumuz günlük dildeki bu daralmayı şöyle örnekler. “1840 Redhouse’da doksan bin küsur kelime vardı. 1940’ta elli bin, çağdaş olarak ise yirmi bin imiş. Bu daralma bizim iyi bir tercüme yapmamızı imkânsızlaştırıyor.”⁶⁰¹

Meriç, nesiller arası bu kopukluğu görmüş ve Türkçenin bugünkü içler acısı halinin nedenlerini ve bunun nelere mal olduğunu Jurnal’de şöyle ifade etmiştir:

Bu milletin bütün kütüphanelerini yaktılar. 1929’da ilk mektebi bitiren nesil kendini bir çöl ortasında buldu. Yeniden başladı alfabeye ve ölünceye kadar alfabede kaldı. Sonraki nesiller hep aynı yokluk, hep aynı sefâlet içinde çırpındılar. 1929’da okuma-yazma bilenler 1930’da analfabet durumuna

⁶⁰⁰ MERİÇ, Cemil, *Babam Cemil Meriç*, s.58.

⁶⁰¹ MERİÇ, Ergün, ÇAVDAR, Ayşe (Edisyon), *Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları*, s.116.

düşüldüler. Ve kendilerine zorla kabul ettirilen dili, çelik bir korse gibi, bir Çinlinin ayakkabısı gibi, ezip büzen bu yabancı harflere hiçbir zaman ısınamadılar. Yeni nesiller ise on, on beş yılda şişirilen, sözde milli, bir kütüphane buldular. Ama bu kitapların dili boyna değişiyordu.⁶⁰²

Türk aydını çok azı dışında bu rüzgâra kendini kaptırmıştır. Cemil Meriç, cümle kurmaktan aciz insanların aydın diye ortada dolaşmasını ve hatta okullarda ders vermesini kıyasıya eleştirirken onların yazdığı eserlerin Talim ve Terbiye'nin kararıyla liselerde ders kitabı olarak okutulmasına hayret eder. Hatemi Senih, Özcan'lar ve Tahsin'ler hepsi aynı imalathanenin ürünüydü Cemil Meriç'e göre.⁶⁰³ Bu ülke bu kadar mı sahipsiz diye hayıflanırdı:

Bir aydın yabancı dil bilmesede olur, çok kitap okumasına da ihtiyaç yok. Yeter ki ana dilini gerçekten iyi bilsin der. Kelimeleri şecereleriyle tanışın. Asıl olanları adilerinden ayırsın. Karanlık kelimeler vardır, arılar gibi vızıldayan kelimeler. Taşıdıkları hiçbir düşünce yoktur, kimse tarafından anlaşılmazlar. Ama yine de herkesin ağzındadırlar. Onlar için yaşanır, onlar için ölünür: hayalimizin rengine bürünürler. Göremeyiz onları, pusudadırlar. Ve bir atılışa parçalar bizi. Dilimizin her kelimesi başka bir dilden gelmiştir. Nice ülkeler dolaşmıştır bize gelinceye kadar. Ciddi olarak okumak isteyen Yunan alfabesini öğrenmeli (Ruskin, İngilizlere söylüyor bunu) her dilden lügatler bulunmalı kütüphanenizde. Okuduğunuz metinde hiçbir karanlık kelime kalmamalı.⁶⁰⁴

Bu karmaşada ülkenin dilini korumaya çalışan ve bu kötü gidişe dur demeye çalışan aydınları Meriç, dikkate almıştır. Bunların sayısının çok az olduğunu bilen Meriç, bu konuda çokta umutlu değildi. Duyduğu sıkıntıyı Meriç, *Jurnal*'lere döker:

Tanzimatla başlayan ve sonra da Fecr-i Ati edebiyatı ile gelişen Türk dili ve nesri ne yazık ki tarihi tersine çeviren ve altı yüzyılın emeğini yok eden görülmemiş, işitilmemiş vandalizm ile harflerin ve dilin bel kemiğini kıran bir tekme sonucu yıkılır. Ancak bazı haysiyet sahibi insanlar enkaz arasından cılızda olsa seslerini duyurmaya çalıştılar. Yahya Kemal ve Peyami Safa gibi irfan sahibi aydınlar mukaddes ateşi bir günde söndürmediler. Hülagüzâdeler milli hafızamızı söküp atar, kütüphanelerimizi yakarken hakiki aydınlar ya sustular ya yollarına devam ettiler. Ettiler, amma iltifat görmediler. Ve tefekkür fakriddem'den ölmek üzeredir.⁶⁰⁵

Ama bunlar arasında yukarıda değindiğimiz üzere Cemil Meriç gibi Türk dilini ne pahasına olursa olsun çok iyi kullanan ve bunu genç nesillere sevdirmek için uğraşan aydınlar da vardı. Bu konuda Turan Alkan, şunları söyler:

Cemil Meriç'in her yapıtını, çok sevdiğim birinden gelmiş, güzel haberler taşıyan bir mektup gibi okudum. Zihnimdeki keskin köşeleri o törpüledi, renkler dünyasında ara tonları onunla seyrettim. Her düşünceye saygıyı o

⁶⁰² MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.140.

⁶⁰³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.180.

⁶⁰⁴ MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, s.108.

⁶⁰⁵ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.127.

öğretti. Alelaide kelimeler onun kaleminde, yeni bir fethin müjdesiyle zırhından taşmış ve her biri bir fatih edası taşıyan neferlere benziyordu. Nemezis'in çaldığı gözlerini feda ederek, adeta tırnaklarıyla ve kanıyla açtığı mecrada Türkçe, kâh coşkun bahar suları gri, kâh ummana erişeceğinden emin bir nehrin vakarıyla akıyordu. Türkçeyi o sevdirdi, kelimelerin rengi olduğunu onunla fark ettim. Cemil Meriç "İtır, gülün sesi, Işık sonsuzun" diyor. Düşünce dünyamıza "yedi kandilli Süreyya" heybetiyle emanet ettiği kitaplarının ışığı sönmedikçe, o da yaşayacak.⁶⁰⁶

Meriç, Türkiye'de yapılmayıp, dil devrimini her yönüyle ele alarak Türk aydınının nasıl tarihiyle göbek bağını kesmeye çalıştığını ve buna bazı kendini aydın olarak nitelendirenlerin ne mantıkla çanak tuttuğunu üzülenek eleştirmiştir. Oysa batıyı her halükarda örnek alan sözüm ona ilerici aydınlar; "Batının ne olursa olsun mazisine ve mukaddeslerine hatta adil dahi olmasa krallarına bile ne kadar hürmetkâr olduklarını görememektedirler. Bu tarih şuuru, bu kendi kendine saygı, bu kadirşinaslık Batı'dan almamız gereken en büyük ders."⁶⁰⁷ der, Meriç.

Meriç; dili, kelimeleri bir tarih, bir değer olarak görür ve "kelimeler bütün bir devri aydınlatan ateş böcekleridir der. Örneğin; suikast, istibdada her ayaklanışın Osmanlıca da karşılığı. Saraya karşı her kıpırdanış fesatçıların marifeti. İhtilal: bozuluş. Her kelime bir devrin billurlaşmış kıymet hükmü, bir devrin, bir cemiyetin bir sınıfın."⁶⁰⁸ Meriç'in tüm fikirleri bir kenara itilse bile Türkçe hakkındaki bu samimi açıklamalarına katılmamak elde değil. Diline bu denli sahip çıkan Meriç kadar keşke her Türk aydını bu işin biraz olsun farkına varsa belki o zaman özlenen Türkçeye ulaşabiliriz.

3. Cemil Meriç'ten Üniversiteye Eleştirel Bir Bakış

Meriç, her ne kadar benim üniversitem, lisedir dese de üniversitelerin, bir toplumun ilim ve kültür merkezleri olduğunu biliyordu. Burada yaşanan bir çarpıklık ya da herhangi bir bozulmuşluk tüm topluma dalga dalga yayılırdı. Bir bakıma üniversiteler o toplumun aynalarıdır. Üniversitedeki kalite ne kadar yüksekse o toplum o derece müreffeh ve o derece bilime ve bilim adamına saygılıdır.

Meriç'te üniversitenin ne denli önemli olduğunun farkındaydı bundan dolayı üniversite konusunda oldukça eleştireldi. Çünkü ülkesi ve milleti için en iyisini

⁶⁰⁶ MERİÇ, Cemil, *Babam Cemil Meriç*, s.150.

⁶⁰⁷ MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, s.197.

⁶⁰⁸ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.43.

istiyordu. Meriç, “Hiçbir zaman bir üniversite olmadı Türkiye’de der. Üniversite bir eşkıya çetesi. Sarsılacaklar diye el ele vermişler. Mazisini inkâr eden bir ülkede üniversite kurulamaz. Her şey dünya görüşüne, yani içtimai şuura dayanıyor. Medeniyetler için deri değiştirmek öldürücüdür.”⁶⁰⁹ Harf devrimi gibi bir tecrübe yaşayan Türkiye, buna alışasıya kadar kaç birkaç nesil harcamıştır. Bu da ülkenin bilimsel kalkınması için pahalıya mal olmuştur tabii.

Yüksek tahsilden beklediğim, cemiyet meselelerine ışık tutmasıdır... Bu temennimizi gerçekleştirmeye çalışan, yani cemiyetin çeşitli cephelerine, donuk da olsa, ışık tutmak isteyen fakülteler veya fakülte bölümleri: Hukuk, iktisat, tarih, sosyoloji. Hukuk Fakültesi, yakın zamana kadar medeni ülkelerde “mekteb” adını taşırdı, Mühendis Mektebi, Dişçi Mektebi, Tıbbiye Mektebi... gibi. Zira doğrudan doğruya saf ilimle uğraşmaz bu fakülte, avukat, hâkim, hariciyecisi... yetiştirir. Ticaret adamına, kanunu kendi lehine istismar etmeyi, vatandaşa haklarını korumayı veya ezilmemeyi öğretir. Bu fabrikanın imal ettiği meta: standart bir aydın, politikacı, yazar. Bir nevi maymuncuk, her kapıyı açar, hiçbir kapıya mahsus değildir. İktisat Fakültesi’nde iktisat ilmi okutulmaz, esasen iktisat diye bir ilim olduğu da tartışma konusudur, para, bankacılık, muhasebe, istatistik öğretilir. Türkiye’de iş hacmi dar olduğundan, yarım yamalak bir bilgiyle sokağa fırlatılan iktisat mezunları, devletin kendilerine kaymakamlık hakkı tanınması için sık sık nümayiş yapacak kadar bahtsızdırlar.

Hukuk ve İktisat Fakültelerinde, sosyoloji, iktisadi doktrinler, hukuk felsefesi, amme hukuku vs. gibi dersler de okutulur.⁶¹⁰

Edebiyat ve hukuk fakülteleriyle eleştirilerine sert bir şekilde devam eder

Meriç:

Çocuklarımı Edebiyat Fakültesi’ne vereceğimi işitenler yüzüme acıyarak bakmışlardı. Halkın sesi hakkın sesiymiş. Bir ufunet yuvasına biricik kızını telleyip pullayıp teslim etmek belahatini gösteren, şikâyet hakkını kaybetmiştir. Ötede Selçuk, Batı’nın bitpazarlarından toplanmış kırık dökük, eski püskü, yalan yanlış bilgi kırıntılarını ışığa koştan gençliği Süleyman’ın sofrası gibi sunmaya kalkışır. Ama hukuk’un kökü var. Hukuk medrese. Yani bir parça biziz. Medeni kanun, diliyle Mecellenin devamı. Diliyle yani kıyafetiyle, tedaileriyle. Roman filolojisi. Hangi roman, hangi filoloji? Ne doğu, ne batı. Aylarca koridorlarda bekleyen vatan çocukları o şenaathanede fikirden başka her şeyle temas ederler. N. Hanım, yılda bir iki defa boy gösterir. A. Bey, Anka kuşu gibi hayal meyal görünüp kaybolur. S. Hanım’ın insanlığa yapabileceği en büyük hizmet bu bedbaht müesseseyi murdar vücudundan temizlemesidir. Memleketin beyni üniversite. Üniversitenin beyni Edebiyat Fakültesi. Edebiyat Fakültesi’nin beyni: Filoloji. Batı’ya açılan kapı. Batı’ya değil batağa. Denize inci serpen Deli İbrahim, çocuğunu o musibet yere gönderen babanın yanında Aristo’dur. Ama ne yapacaksın, devenin neresi düzgün? Gemleri kaderin eline vermekten başka çare yok. Çeyrek asırdan beri çeyrek adam yetiştirmeyen bir üvey ana.⁶¹¹

⁶⁰⁹ MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.407.

⁶¹⁰ MERİÇ, Cemil, *Jurnal I*, s.274.

⁶¹¹ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.272–273.

Bu durum Meriç'i oldukça sıkıkmaktadır. Üniversitede verdiği derslerde öğrencilerde ki bezginlik ve isteksizlik onu umutsuzluğa sürüklemiş, öğretme şevkini köreltmıştır. Sınıf yok talebeler ise isteksizdir. Saint Simon, nerede okutulur, Comte'u bilen var mıdır diye merakta etmektedir Meriç.

Üniversitelerin bu denli içinin boşaltılması ve öğrencilerin de bundan nasibini alarak bir fakültede eğitim gördüğünü unutması, Meriç'i büsbütün çileden çıkarır. Üstüne üstlük üniversitede akademisyenlerin özgürce fikirlerini ifade edemeyişi olayın diğer bir boyutudur. Zira akademisyenler belli kalıplara hapsolmuş ve dünyanın değişen şartlarından habersiz devletin birer memuru gibi davranmaktadır.

Dünyanın üçte biri Marksist. Ve biz hala Marx'ı okuyanları cüzamlı gibi tecrit ederiz. Kim yapar bunu? Aydın. Ne aydını? İktisat doçentidir, sekiz sayfa Marx okumamıştır hayatında. Hukuk doçentidir, hâlâ Atatürk'ten başka dâhi tanımaz ve kendi gölgesinden korkar. Cehaletin bu kadar saygı gördüğü başka bir ülke yok. İktisaden geri kalmış... Hangi iktisaden?⁶¹²

Çarlık Rusya'sında legal Marksistler vardı. Bugün Marksizmi gümrük duvarları dışında bırakmak gafletlerin en büyüğü. Fikirden kaçılmaz. Düşman fikirle güreşilir. Düşman fikir ne demek? "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"ne imza atan bir milletin üniversitesinde iktisat okutacak adam *Sosyalizm* gibi masum bir kitapçıyı yayımlamaktan çekinirse doçent değil, kapıcı olmaya layık değildir. Din şehit ister, asuman kurban. Haklar birer birer fethedilir... Bu memleketi tımarhane haline siz getirdiniz. Tabii senatörlere komünist diye bağırın sizin talebeniz. Senin doçentliğinden ne çıkar arkadaş? Gölgesinden titreyen, mesleksiz, davasız, heyecansız bir heyulâ. Ancak istatistikte bir rakam. Allah belanızı versin.⁶¹³

Üniversite demek hür düşünce demektir. Bir akademisyenin düşüncesini özgürce dile getiremediği yer üniversite değildir orada bilim yapılamaz böyle bir üniversite olsa olsa aybaşında parasını alan akademisyenlerin ve kendilerine verilen ilimden feyz alamayanların diyarıdır. Oysa Atatürk, Cumhuriyet'in kuruluşunda bir öğretmenin nasıl öğrenciler yetiştirmesi gerektiğini ve bu yeni Cumhuriyet'in nasıl insanlara ihtiyacı olduğunu şu sözlerle ifade eder: "Öğretmenler, Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür ve irfanı hür nesiller talep eder." Öğretmenler bu özelliklere sahip olmazsa bunu öğrencilere nasıl kazandırabilirler. Bırakın öğretmeni bunu bir doçent dahi yapamıyorsa artık üniversiteler, üniversite olmaktan çıkmış içi boş kurumlar haline gelmiştir.

⁶¹² MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.309.

⁶¹³ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.304.

Bu sebeple Meriç, “rejimlerin en güzeli insanı boğmayanıdır der. Hangi insanı? Düşüneni ve yaratanı. Rejimlerin en güzeli, zekâyı karanlığın tasallutundan koruyan ve beyni mahalle köpeklerine peşkeş çekmeyen. Sınıf kavgası yaşayan cemiyetlerin, büyüyen cemiyetlerin ayırıcı vasfı. Yükselen topluluk, dövüşen topluluktur. Madde ile veya mazi ile. Sınıf savaşı yok bizde insanın insanla savaşı var. Ayağa kalk üniversite! Katil sensin! Nefi’nin kanlı başını Bayram Paşa’ya sunan mürteci Osmanlı müftüsü, cinayetini bir beyitle çerçeveleyecek kadar çelebi idi. Polis, kravatlı sadistlerin emrinde şuursuz bir harem ağası. Şuursuz ve dilsiz. Asırlardan beri zulmetmek için yaşayan mesuliyetsiz ve bedbaht bir sürü. Ama o işkence makinesini da harekete geçiren üniversite. Oraya giren büsbütün kopuyor toplumdan. Firavunlaşıyor. Sulhi Kur’an-ı Kerim’de suç unsuru arayacak kadar tefekkürü düşman. Selçuk dişlerini idrakin boğazına geçirmek için pusuda. Yalan ve şer. Adnan Benk Picon’dan tercüme yaptı, tevkif edildi diyorlar. Üniversitenin verdiği bilirkişi raporu ile tevkif edildi. Üniversiteden diplomalı hâkimlerin karşısına çıkarıldı. ... Yolumuzu kesen hep rezil safsata... Namık Kemal’de tevkif edildi, Abdullah Cevdet’te.”⁶¹⁴

Meriç’e göre üniversite sistemimizin hali bu, hür düşünceye tahammülü olmayan ve asırlardan beri devam eden cehaletin hüküm sürdüğü bir ülke burası. Ancak geçmişten hâlâ ders alan yok. “Osmanlıda son dönem yükseköğretimini bozan başlıca nedenlerden biri de işi ehline vermemek değil miydi? Üniversite kadrolarına akrabanın delaletiyle atanan üniversite hocaları. Delaletiyle değil, iltimasıyla.”⁶¹⁵ Ardından yapılan Dil Devrimi. “Latin alfabesi kuduz bir köpek gibi dile musallat edildi. Üniversite, o zamanki ve bu zamanki üniversite şuur ve haysiyetinden iğdiş edildiğinin farkında değil.”⁶¹⁶

Dil devrimi, politika, hür düşünceden ve bilimden yoksunluk, medrese ve üniversite ayrımını daha da keskinleştirdi. Kendine yeni yeni yer edinmeye çalışan üniversite, medresenin o idealist ve sağlam duruşu karşısında gölgede kaldı. Cumhuriyetle birlikte kurulmasına karşın İstanbul Üniversitesi ve daha birçok günümüz üniversitesinin kendini köklü bir zemine oturtma gayesiyle kuruluşlarını Osmanlı’ya değin uzatmaları, istemeseler dahi medresenin gölgesinde kaldıklarının birer göstergesidir. Meriç, medrese ve üniversite arasındaki farklara değinirken medresenin köklü ve sağlam temellere oturan sıcak bir kurum olduğu gerçeği vurgularken üniversitenin ise bundan yoksun bir kurum olduğunu belirtir.

Medresenin davaları vardı, üniversitenin yok. Medresenin kökleri vardı, temelleri vardı, dalı, çiçeği, meyvesi vardı, üniversitenin yok. Samimiyeti vardı, sıcaklığı vardı, üniversitenin yok. Cevdet Paşa’yı medrese yetiştirdi,

⁶¹⁴ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.307–309.

⁶¹⁵ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.277.

⁶¹⁶ MERİÇ, Cemil, a.g.e. s.399.

üniversite Özcan'lar yetiştiriyor. Nesillerin idrakten mahrum edildiği, şuurdan iğdiş edildiği bir ameliyathane. Bir büyücü kazanı, bir Darülaceze. Bütün felaketlerimizin senaryosu orada hazırlandı. Bina değil, şankr. Memleketi, için için yiyen ur. O Babil kulesinde kapıcıdan başka hürmete lâyık canlı yok. Edebiyat Fakültesi'nde bir mezun 290 bin liraya mal oluyormuş. Tımarhanede kendimi çok daha rahat hissedeceğimden şüphe etmiyorum. Muhakkak ki oradakiler daha dost, daha vatanperver.

Kuruluşundaki gaye bakımından Üniversite, bütün şubeleriyle yalnız ilmi araştırmalar yapar. Yani hayatın dışındadır. İlmin ilk vasfı, désintéressé olması, emellerimizin, ihtiraslarımızın dışında kalması değil midir? Belki cemiyet konuları da, üniversite araştırmaların konusu içine girer. Fakat aktüelliklerini kapıda bırakarak. Bu tarifi yüksek tahsilden beklediğim, cemiyet meselelerine ışık tutması, şeklinde ifadelendirseydiniz, size hak vermek mümkün olurdu. Zira bu bir temenni olurdu o zaman. Bu temenninizi gerçekleştirmeye çalışan, yani cemiyetin çeşitli cephelerine, donuk da olsa ışık tutmak isteyen fakülteler veya fakülte bölümleri; hukuk, iktisat, tarih, sosyoloji⁶¹⁷.

Bunca sosyal buhran ve sıkıntı içinde cebelleşen üniversiteye ahlaki bir eleştiri de Ümit Meriç'ten. Ümit Meriç, üniversitelerde çok fazla mazisi olmayan sosyoloji kürsüsünün ortaya çıkma sebebi hakkında şunları söyler:

İnsan, insan olmayı bilse idi, “komşusunu -en az- kendisi kadar saysa” idi, “yaratılan”ı Yaratan’dan ötürü sevsen” idi; “veren elin, alan el’den üstün olduğunu” yaşamak zevkine erse idi, “iyi ahlakı tamamlamak için gelen” bir Rehberle sahip olduğunu idrak etse idi, toplumsal ıstıraplardan doğan bir üniversite kürsüsüne ihtiyaç olmayacaktı. İlmin dolduramadığı boşlukları, ideolojiler kapatmaya çalışıyor. Ne çare, onlar da bu işin üstesinden gelemiyor.”⁶¹⁸

Ümit Hoca, bunları dile getirirken herhalde şunu düşünüyordu. Böylesi güzel bir inanca ve bu inancın önderi olarak kendinin güzel ahlakı tamamlamakla sorumlu tutulduğunun idrakinde olan bir peygambere sahip olduğumuz ve onun ümmetinin bir mensubu olduğumuz için ne kadar şükretsek azdır. Ümit Meriç’i destekler nitelikte Erzurumlu bir köylünün şu sözü oldukça manidardır:

“Bizim münevverlerimiz vagonlarından kopmuş lokomotiflere benzerler. Onlar kömürleri tükendiği yerde kalır, biz burada gebeririz.” Filhakika ne üniversitelerimizde İbrahim Hakki’ların, Yunus’ların ruhu, ne de Yunus’ların ve İbrahim Hakki’ların ruhunda üniversitemizin tohumları görülüyordu. Böylelikle iki yabancı ruh, adeta iki millet manzarası meydana çıktı: Biri bin yıllık hayatı, binüçyüz yıllık ideali ile yaşıyor, Anadolu’nun varlığında barınıyor, öbürü ona her sahada karşı koyan sözüm ona münevverler zümresini teşkil ediyordu. Aradaki uçurum, Erzurum köylüsünün bir hikmet olan ifadesinde barınan buhranı yarattı⁶¹⁹.

Nurettin Topçu Türkiye’de ilmin bulunduğu noktadan ve üniversitelerin bu halinden fazlasıyla muzdaripti. “İlim Avrupa’da imana götürüyor, Doğu’da ise

⁶¹⁷ MIZRAK, İsmet, *Cemil Meriç’te Eğitim* s.78–79.

⁶¹⁸ MERİÇ, Ümit, *İçimdeki Cennete Yolculuk*, s.72.

⁶¹⁹ TOPÇU Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, s.71.

imandan uzaklaştırıyor⁶²⁰” diyordu Topçu. İlim alınmasına alınıyordu ama onla birçok şey aslında bilimle hiç ilgisi olmadığı halde feda ediliyordu. Sanki manevi değerlerimiz ilmi kalkınmamızın en büyük engeliymiş gibi algılanıyordu.

İlmi de güya almak isterken, bir müze malı gibi veya bir şöhret kürkü gibi muhafazalar ve bohçalar içerisinde güzidelerle münevver geçinenlerin temasına mahsus, cemiyetin hayatiyle alakasız bir antika eşyası halinde aldık. Gümrükten çıkarıp kütüphanelere yerleştirdik. Birçok şeyleri ezberden bilenlere diploma dağıttık, kürsüler sunduk. Emirlerine uşaklar tahsis ettik. Kendilerine keramet sahibi, evliya gözüyle baktık. Emirlerini ferman saydık. Üstatlara ilişmedik. Üniversite binalarını sultan sarayları kadar muhteşem yaptık. Bugüne kadar hala anlayamadık ki ilim bir müzeyi andıran üniversite sarayının dört duvarı arasına hapsedilecek bir esir değildir. O cemiyetin hayatına, damarlarımızdaki kan gibi yayılarak dağılacak ve benliğimizi idare edecek cevherdir. Kitaplara hapsedilen ve ciltlere nazariyeler halinde Batı’dan aktarma bilgiler ilim değildir. Üniversiteyi ne kadar muhteşem bina etseniz, damarlarımızda ilmin hayatı cereyan etmedikçe, onu dışarıdan almak kabil olmayacaktır⁶²¹.

Üniversiteler ve eğitimleri hakkındaki eleştirilerimizi sıralamak gerekirse:

1. Üniversitelerimiz politikaya fazlaca girmişlerdir. Amacı bilim olan üniversitelerin politize olması alanı dışına çıkmasına neden olmuştur.
2. Üniversitelerimiz özgür bir ortama sahip değildir. Hala kalıplarını aşmaya çalışmakta ve bu da beraberinde birçok soruyu akla getirmektedir.
3. Üniversitelerimiz gerekli donanımına sahip öğrenci yetiştirememekte ve bunun nedenlerini de kendisi dışında aramaktadır.
4. Son olarak üniversitelerimiz yerel değildir. Farklı kültürlerin sorunları ve eserleriyle uğraşmakta, milli kültürümüzü ve değerlerimizi de görmezden gelmektedir.

“Milletimiz içinde ve ilim âlemi önünde fonksiyonlarını yapmaya muktedir bir üniversite meydana getirmeden maarifte ıslahatın da manası yoktur. Zira milli eğitim davasının kaynağı üniversitedir”⁶²².

⁶²⁰ TOPÇU, Nurettin, a.g.e. s.30–31.

⁶²¹ TOPÇU, Nurettin, a.g.e. s.30–31.

⁶²² TOPÇU, Nurettin, a.g.e. s.76–77.

SONUÇ

Farklı bir çağda yaşıyoruz. Her şey değerini ve anlamını yeni yeni bulmaya başladı. Ölünce kıymete binen bir ressamın eseri gibi çağımızın önde gelen aydınların değeri tek tek fark edilmeye ve anlaşılmaya başlandı. Şüphesiz ki bu iyiye gidişin göstergesi ama bir yandan da kaybedilen onca zaman ve değer açısından üzüntü vericidir. Bu gerçeği görmemiz gerekirken diğer yandan da değişimin kaçınılmaz olduğu açıktır.

Tezimiz boyunca ahlak ve eğitimi gerek Meriç açısından gerekse farklı yazarlar açısından ele almaya çalıştık. Amacımız bir bütün gördüğümüz ve insanın gelişim evrelerinden biri olduğuna inandığımız bu iki kavrama açıklık getirirken bilimsel olarak da desteklemeye çalışmaktır. Ümidimiz bu çalışmanın Meriç'in ahlak ve eğitim hakkında ki düşüncelerini ön plana çıkartmaktır.

Tezimizde üzerinde sıkça durmaya çalıştığımız konulardan biri de bireyin sosyalleşmesidir. Birey etki alanında bulunduğu aile, akraba ve yakın çevre, okul ve toplumdan her zaman bir şeyler öğrenirken farkında olmadan sosyal normları ve bu sosyal normların yazısız ama toplum tarafından bağlayıcılığı altında gelişir. Böylece toplum içinde yaşamayı ve toplumsal kurallara uymayı öğrenir.

Sosyalleşme üzerinde durmamızın sebebi ahlak ve eğitimin sosyalleşmenin birer ögesi olmasıdır. Hataya düşülmemesi gereken diğer bir şeye bir öğrenim metodu olan taklidin sadece çocukluğu kapsayan bir süreç olmadığı bilakis insan hayatının tamamına yayılan bir süreç olduğudur. Ahlakın bir davranış ve bilgi sistemi olarak öğrenilmesi bütün ömür boyunca devam eden bir olaydır. Şu halde ahlak öğrenmesi devam ettiği sürece taklidin de görülmesi pek tabiidir.

Meriç, hayattayken etkileşim yoluyla sosyalleşmemizi, günümüzde ise eserleri vasıtasıyla toplumu, eğitmeye ve aydınlatmaya devam etmektedir. Şu bir gerçek ki, zaman ne kadar değişse de ahlak toplumun en çok rağbet ettiği değer olarak varlığını sürdürecektir.

Sosyal öğrenme teorileri de bizi destekler mahiyettedir. Ahlak öğrenilen bir şeydir. Ahlaki gelişme, sosyalleşme adı altında incelenmiştir. Sosyal öğrenme, adından anlaşılacağı üzere model alarak ya da ceza mükâfat yoluyla olur. Yani sosyal öğrenme yoluyla ahlaki davranışın kazanılması örnek şahıslar vasıtasıyla olur.

Tezimizin başında değer kavramından bahsetmiştik. Değerlerin bu süreçte etkin bir rol oynadığı yadsınamaz. İnsanlar sosyal mevki ve hayatlarında üstlendikleri rollere göre davranırlar. Bu roller içinde en büyük kıstasımız toplumun herkese biçmiş olduğu değerlerdir. Meriç'in değerler dünyası ise çok renkliydi. Sadece ahlakla kısıtlı kalmayıp içinde siyaseti, hümanizmi, iktisadı, sosyal meseleleri ve daha aklımıza gelmeyen çoğu şeyi barındırıyordu. Yeri geldikçe aktarmaya çalıştığımız bu değerler içinde ahlakın yanı sıra günlük yaşamı, iktisadı, estetiği ve sosyal yaşamı da görebilmekteydik.

Birçok sosyal gerçekliğe değinirken insani değerlerden taviz vermeyen üstüne üstlük doğru bildiğini sonuna kadar savunan örnek bir Cemil Meriç ile karşı karşıyayız. Böyle bir üstadın eğitiminden geçmiş hem manen hem de ilmen doyurulmuş zihinler yetiştiren Meriç, şüphesiz bu ülkenin değerlerinden ve gerçekliğinden beslenmişti. Bu ülkenin değerlerini yine bu ülkenin evlatlarıyla paylaşmaktan geri durmamıştır.

Eğitim bir süreç ve sabır işidir. İnsanı eğitmek çok zordur. Bunu bilen Meriç, eğitimin, sadece dört duvar arasında olmayacağını biliyordu. Okul zorunluluktan ama her şey de okulda öğrenilmiyordu. Eğitim yaşamın tümünü kapsamaktadır. Öğrencileriyle sadece okulu değil evini ve hatta sofrasını paylaşan Meriç, onlarla arasına sınır koymazdı. Bu sayede hoca-talebe ilişkisinin en iyi örneklerini onda görmekteyiz. Berke Vardar'dan Server Tanilli'ye kadar birçok öğrencisinde bunların izlerini görebilmekteyiz. Öğrencilerinin problemlerinden seçtikleri doktora tezlerine değin birçok konuyla meşgul olan ve hoca olmanın da ötesinde bir portre çizen Meriç görmekteyiz.

Cemil Meriç, öğrencisinin hayatının her bir dakikasında mevcuttu. Bilgisiyle onları kendine çekiyor, yaşamın gerçeklerini öğretiyor ve kendi doğrularını bulmaları için onları teşvik ediyordu. İlmi ve irfanı arayan, öğrenciler, Meriç'in en çok aradığı ama nadiren bulduğu öğrencilerdir. Yukarıda belirtmeye çalıştığımız Berke Vardar ve Server Tanilli bu öğrencilerden birkaçıdır. Ders verdiği okullarda umduğu gibi öğrencileri görememek onu oldukça hayal kırıklığına uğratmış olsa da o, sahip olduklarını bu amaç uğruna sarf etmek için elinden geleni fazlasıyla yapmıştır.

Hayal ettiği gibi bir ülke de yaşamıyor ve umduğu gibi bir okulda ders vermiyordu. Halk eğitimsiz, öğrenciler ilgisiz, ülke ise çıkmaz içindeydi. Bunun tek

çözümü ise ahlaken ve ilmen eğitimden geçiyordu. Bu görevde aydın ve eğitimcilere düşüyordu. Ama halk ile aydın birbirine çok uzaktı. Ne halk aydını ne de aydın halkı anlıyordu. Kendi ifadesiyle, dil devrimiyle birlikte bir gecede halkının büyük çoğunluğu okuma yazma bilmeyen bir ülke yaratılmıştı. Üstüne üstlük üniversitelerde sancılıydı. Üniversiteler bilim üreten merkezler olmaktan çıkmış politikanın ve suiistimalin kol gezdiği içi boş kurumlar haline gelmişti. Özgür düşünceden eser yoktu. Bu kadar sorun içinde Meriç, üzerine düşeni sorumluluk sahibi bir vatansever olarak yapmaktan geri durmamıştır. Bir aydın sorumluluğu içinde elinin ulaşabildiği yerlere ulaşmaya çalışmıştır. Bazen yanlış anlaşılmış bazen takdir görmüş ama asla herhangi bir menfaat beklememiştir. Anlaşılmak, hatırlanmak hepsinden önemlisi de bu ülke için faydalı bir şeyler yapabilmek Meriç'in tek isteğiydi.

Meriç'in bize kazandırdıklarını elimizden geldiğinde sıralamak gerekirse:

1. Geçmişimizle barışık olurken, onu öğrenmeyi ihmal etmemeli ve maziyle köprülerimizi tekrar kurup geleceğe güvenle bakmayı başarmalıyız.
2. Batı'dan aldığımız kavramlara özellikle de izm'le biten kavramlara güvenmemeli ve uyanık olmalıyız. Gençlik olarak bizi kültürden irfana koşturacak hedeflere yönelmeliyiz.
3. Ne olursa olsun hangi fikriyata sahip olursa olsun kamplaşmamalı fikirlerimizi özgürce ve saygı çerçevesi içinde savunmalıyız.
4. Meriç'in tavsiye ettiği evrensel eğitimidir. Evrensel eğitim geçmişle geleceği bağlayan doğu ile batı arasında köprüleri kuran bir eğitim anlayışıdır. Bu Meriç'e de atfedilen "Taç Mahal altında Balzac okuyan adam" misali tüm dünyayı tanımak üzerine kurulu bir dünya vatandaşı olma hedefidir.

5. Her düşünceye ve görüşe saygısı ile tanınan Meriç, yine inandığı değerler ve çocuklarına verdiği eğitim ile de farklı bir insandı. Onun çocuklarına vermediği ve bu konuda onları serbest bıraktığı din meselesi de yine onun çok yönlü ve farklı bir insan olduğunun göstergesidir.

Bu çok yönlülük, Meriç'in eğitim anlayışına da yansımıştı. Meriç'in her düşünceden ve ideolojiden öğrencisi vardı ama ilginçtir ki bu öğrenciler birbirlerini önceden tanımamalarına rağmen hocanın evinde tanıştıktan sonra, kendi aralarında dost olurlardı.

6. Meriç, her şeyden önce ayırıcı değil, birleştiriciydi. O, bunu yaparak bir yandan toplumsal mutabakatı sağlayıp insanlar arası ortak müşterekte buluşurken diğer yandan da kendi toplumsal görevini belirliyordu. Düşünenin görevi: İnsanıdan kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşırın aydınları irşada çalışmak, kızmadan usanmadan irşad. Gerçek sanat ayırmaz, birleştirir.

7. Aydını yani kendisi gibileri bu toplumun fikir işçileri olarak gören Meriç, kendisi gibilerden bu topluma olan borçlarını ödemelerini ister. Bu da ancak onların sağlayacağı ilmin ve ahlakın nuruyla olacaktır.

Bazı insanlar vardır, yaptıkları, söyledikleri, yaşadıkları, topluma bıraktıkları ve kazandırdıklarıyla hem çağdaşlarını hem de kendinden sonrakileri etkilerler. İşte bunlardan biri Cemil Meriç'tir. O, bize bıraktığı ve hepsi birer manifesto sayılabilecek eserleri ile ebedileşmiş, birebir ilgilendiği ve eğittiği öğrencileri vasıtasıyla tarihe tanıklık etmiştir.

Kitaplardan ve sevdiklerinden kurduğu dünyasıyla bizlere seslenen Meriç, günümüz gençlerine ışık olmaya çalışmış en azından kendilerini gerçekleştirmeleri için onlara yol göstermiştir. Statükocu zihniyetlere ve bir ideoloji uğruna toplumu bölenleri şiddetle kınamış, çalışmanın sonucunda başarıyı gençlere ulaşılması gereken başlıca hedef göstermiştir. Öğrencilerine statik bir müfredat yerine dinamik, güncel, sıkıcı olmayan ve evrensel bir eğitim anlayışıyla yaklaşan Meriç, eğitimin tek boyutlu olmadığını göstermiştir.

Edindiği birikimlerini ve tecrübesini bu ülkenin gençlerine cömertçe sunan Meriç, hangi koşullar altında olursa olsun okumayı ve aydınlanmayı Türk gençlerine miras bırakmıştır. Bu konudaki en büyük örnekte kendisidir. İşgal altında, maddi sıkıntılar içinde hatta gözlerini çok genç yaşta kaybetmesine rağmen ne öğrenmekten ne de öğretmekten vazgeçmiştir.

Meriç'in gözleri bu ülkenin irfanı için karardı, bunun yanında bilgisiyle birçok kişinin manevi körlüğünden kurtulmasını sağladı.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AYVAZOĞLU, Beşir

2000 *Doğu-Batı Arasında: Peyami Safa*. İstanbul: Ufuk Kitapları.

BAYRAKLI, Bayraktar

2002 *İslam'da Eğitim*. İstanbul:

BOLAY, Süleyman Hayri

2004 *Felsefeye Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

CAMPELL, Joseph

2003 *Yaratıcı Mitoloji (Tanrının Maskeleri)*. Ankara: İmge Kitabevi.

CÜNDİOĞLU, Dücan

2006 *Bir Mabet Bekçisi: Cemil Meriç*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

CÜNDİOĞLU, Dücan

2006 *Bir Mabet İşçisi: Cemil Meriç*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

CÜNDİOĞLU, Dücan

2006 *Bir Mabet Savaşçısı: Cemil Meriç*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

ÇAĞRICI, Mustafa

2000 *İslam Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.

ER, Hamit

1999 *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*. İstanbul: Rağbet Yay.

GÜNGÖR, Erol

2000 *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KANT, Immanuel

2004 *Yaşamın Anlamı*. (Çev. Dr. Gürsel Uyanık, Ahmet Sarı) İstanbul: Birey Yayıncılık.

MERİÇ, Cemil

1994 *Bir Dünyanın Eşiğinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil

1981 *Bir Facianın Hikâyesi*. Ankara: Ümran Yayınları.

MERİÇ, Cemil

1983 *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil

1992 *Jurnal 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil

1993 *Jurnal 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil

1998 *Kırk Ambar - 1. cilt Rumuz-ül Edeb*. İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil,

1997 *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil

1995 *Saint Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist*. İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil

1994 *Sosyoloji Notları ve Konferansı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil

1996 *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Ergün, ÇAVDAR, Ayşe, (Edisyon)

1998 *Cemil Meriç ve Bu Ülkenin Çocukları*. İstanbul: İz Yayıncılık.

MERİÇ, Ümit

1994 *Babam Cemil Meriç*. İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Ümit

2007 *İçimdeki Cennete Yolculuk*. (İstanbul: Etkileşim Yayınları.

MIZRAK, İsmet

2004 *Cemil Meriç ve Eğitim*. (Yüksek Lisans Tezi) Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

MÜLLER, Harald

2001 *Kültürlerin Uzlaşması* (Çev. Ali Çimen). İstanbul: Timaş Yayınları.

PIEPER, Annemarie

1999 *Etiğe Giriş* (Çev: Veysel Atayman, Gönül Sezer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

TOPÇU, Nurettin

1998 *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

WEB SAYFALARI VE MAKALELER

ARMAĞAN, Mustafa, www.zaman.com.tr (14.06.2005).

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, www.zaman.com.tr (30.05.2009).

www.cemilmeric.net.

www.ekopolitik.org.

www.felsefeekibi.com.

www.idealduşunce.com.

www.itusozluk.com.

www.karakutu.com.

www.mukaddime.tr.

www.sozluk.sourtimes.org.

EK 1: ÜMİT MERİÇ İLE BABASI CEMİL MERİÇ ÜZERİNE BİR

RÖPORTAJ

Biliyoruz ki Cemil Meriç'i belli bir kalıba sokmak mümkün değildir. Cemil Meriç, kimine göre bir aydın, kimine göre bir hoca, kimine göre bir entelektüel, kimine göre ise bir mütefekkir olmuştur. Böylesi birçok yönü bir arada barındıran Cemil Meriç'in kızı olarak sizin açınızdan onu bu vasıflarla değerlendirmek yerinde midir ve yeterli midir?

Şimdi bu bahsettiğimiz sıfatlar, yani entelektüel olması hoca olması aydın olması tabii bir yerde bunlar bizim kafa karışıklığımızı ifade ediyor. Mesela entelektüelle aydın arasında ne fark var ya da mütefekkir arasında. Dolayısıyla ben bu tür kavramlarla Cemil Meriç'i açıklamaktan çok Cemil Meriç'in nasıl bir insan olduğunu anlatayım siz kendinize göre bir değerlendirme yapın. Cemil Meriç, hakikaten beşikten mezara kadar ilmi tahsil ediniz emri şerifine uygun olarak yaşamış bir insandır. Beşiğinden değil ama dört yaşından ölümüne kadar ilim tahsil etmeye gayret etmiştir.

Dücan Cündioğlu'nun hazırlamış olduğu bir Cemil Meriç albümü var. Geçen sene 13 Haziranda Bağlarbaşı'nda düzenlenen sayın başbakanımızın da Cemil Meriç hakkında yapılabilecek en güzel konuşmalardan birini yaptığı anma toplantısında sunulan bu albümde Cemil Meriç'in ilk resmi dört yaşında, ayakları iskemleden bir karış havada, gözlüklü ve kucağında açılmış kocaman bir kitaplardır. Bu Cemil Meriç'in ilk resmidir. Dolayısıyla Allah onu gerçekten beşikten mezara kadar ilim tahsil etmek üzere özel olarak formatlayıp aramıza göndermiştir. Bu eğitimle açıklanacak bir olay katiyetle değil. Bu özel donatılmış olduğunun bir temşirati diyelim. Nitekim malumunuz daha sonra İletişim yayınlarının, kapağında kullanmış olduğu fotoğrafı gözünüzün önüne getirin. Nacar sokak Fethi Paşa korusundaki evimizde yine masanın başında bu sefer Grand Dictionary'i açmış okuyor.

Grand Dictionary, Pierre Larousse'un 17 ciltlik bir ansiklopedisidir. Babam bütün kütüphaneyi satın onu satmayın demiştir. Elhamdülillah, bir tek şeyi satmadık. O kütüphane olduğu gibi duruyor. Pek tabii Grand Dictionary'de duruyor. Grand Dictionary, babamın ana kaynaklarından birisidir. Çünkü 19. yüzyılın büyük

ansiklopedik sözlüğüdür. O zamana kadar beşer hafızasında ne varsa hepsi içindedir. O dönemde bilgisayar yok böyle, özel bir sekreteryaya yok bir tek insan 17 ciltlik böyle bir ansiklopediyi nasıl kaleme alır. Mesela ben Duesseldorf'a gidiyorum hemen açarım oradan okurum Duesseldorf'u. Çünkü 1870'lere kadar Duesseldorf hakkında ne biliniyorsa o tamamıyla orada bulunmaktadır. Müthiş.

Cemil Meriç'in o çok sevdiği Grand Dictionary başında yine okurken çektiği bir fotoğrafı var. Bakın beşikten daha mezara gelmedik tam ortasındayız ama Cemil Meriç, yine okuyor. Çok ilginç, daha sonraları gözlerini kaybettikten sonra Kadıköy'deki Serengil kitapçısında gözlerinde kör gözlükleri fakat önünde yine bir kitap açık. O kitabı görmüyor biz fotoğrafhane derdik eskiden bir fotoğrafçıda çektiği resminde kendisini kitap okurken gösteriyor. Kör ama resim yine kitap okuyan bir resim. Biraz trajik ama görmesem de okuyorum diyor adeta. O halde Cemil Meriç, beşikten mezara kadar ilim tahsil etmiş olan ve bu açıdan da bir hadis-i şerife, bir hakka riayet etmiş bir insandır.

Entelektüel, mütefekkir, hoca, aydın vasıfları hepsi zaten okuyan insanları ifade ediyor. Okumak nedir, gözlerimizin önünden belli satırların geçmesi midir? Hayır. Cemil Meriç, her zaman bir problemi olan ve o problemin peşinden koşan bir insandı. Dolayısıyla onun okumaları rastgele bir Barbara Cartland romanı okumaya benzemez. O daima zihninde bir problem bulur, o problem ona gelir. O problemi halletmek için kendinden öncekilere başvurur hepsini karıştırır mümkün olduğu kadar elinde bulunan bütün imkânları sonuna kadar kullanır sonunda da o problemi kendine göre bir çözüme ulaştırarak yeni bir problemin peşine düşer. Zaten Cemil Meriç'in Hint Edebiyatı ve Saint Simon adlı iki önemli eseri hariç bütün öbür eserleri makalelerden oluşmaktadırlar. Bir tek konu üzerinde değildirler ama ağabeyim özellikle yeniden yaptığı derleme çalışmalarıyla, daha dağınık olanları bir araya getirerek daha anlamlı bir bütün inşa etmeye gayret etmiştir. Her halükarda makaleler makale olarak kaldı. Cemil Meriç'in tek bir konu üzerinde yoğunlaşmamış olması konudan konuya atlamış olması bir manada Türkiye'nin o sırada zihninde beliren birçok problemi olmasından ve bunları da çözemiyor olmasından kaynaklanıyor olsa gerek. Cemil Meriç, gençlere durun kalabalıklar diye haykırdığı zaman, kelimeler uğruna ölmeyin bakın bu kelimenin şöyle bir manası var bunu bilin ondan sonra artık ölmenize gerek kalmayacak derken bir manada o kalabalıkları

dolduran büyük bir kısmı samimi, içten memleketimizin üst seviyede entelektüel kadrosunu oluşturabilecek ama sloganların peşinde hayatları sönmüş bu ülkenin evlatlarına; durun çıldırmayın bakın sizin ne için kendinizi feda ettiğinizi önce öğrenmeniz, anlamanız lazım ondan sonra buna layıkça bu harekete girişirsiniz bu da silahlı mücadeleyle olmaz mesajını vermiştir. Dolayısıyla Cemil Meriç, kavramlar üzerinde yaşamıştır. Hep Türkiye'nin bir problemi onunda problemi oldu ve hep o problemin çözüme ulaşması için yıllar boyu da çalıştı.

İyi ki böyle yapmış diyelim. Çünkü eserlerini okuduğumuzda insanı sıkkan değil daha çok ilgisini çeken cezbeden bir yönü olduğunu görüyoruz. Birkaç sayfalık makalede ele aldığı konuyu inceleyip açıklayıcı bir şekilde noktalaması acaba bundan sonra hangi konuyu ele alacak diye insanı meraklandırıyor.

Tezimizin bir bölümü Cemil Meriç'in eğitimci yönü üzerinedir. Eserlerinden ve kendisi hakkında yazılanlardan öğrendiğimiz kadarıyla Cemil Meriç için eğitim dört duvarı olan bir sınıftan ibaret değildi. Biliyoruz ki okul dışında da saatlerce öğrencileriyle kütüphanede çalışırdı. Gözlemlediğiniz kadarıyla Cemil Meriç nasıl bir eğitimciydi?

Öğrencilerine de telkin ettiği beşikten mezara kadar ilimdir. Bugün hemen hepsi profesör olmuş birçok öğrencisi var. Hepsine hayatlarının her anını bu tabir bana ait ama babam içinde kullanabilirim günlerin boşluğuna ilmin peteğini doldurmakla geçirmiştir. Öğrencilerine de bu mesajı vermiştir ve öğrencileri de böyle yapmışlardır. Bende bu beraberinde getirdiği çalışkanlıkta o kadar üst seviyeye gelmiştir ki, Mardin seyahatim sırasında Artuklu kervansarayında kalıyoruz onun arka tarafında bir taş oda var. Oraya Metin Sözen, kütüphanesinin bir kısmını hediye etmiş. Ben orada Mardin tarihiyle alakalı bir sempozyum yapılmış onu buldum. Otobüse binip Deyrulzafaran manastırına ya da Atatürk Kültür Merkezine toplantıya gideceğim. O üç dakikada bile ben o kitabı keşfettim ya, hemen onu çekiyordum elimde defterim okuyorum not alıyorum okuyorum not alıyorum. Kaç kişi bana ne kadar çalışkanısınız Ümit Hanım dedi. İşte bu çalışkanlık Cemil Meriç'in evvela genetik olarak kızı olmamdan kaynaklanıyor olabilir sonra onun talebesi olmamdan kaynaklanıyor olabilir. Çünkü babam benim hakikaten okuma hocamdır. Babam Cemil Meriç'i okumuşsunuzdur. Orada biliyorsunuz ilkokul birinci sınıftayken

okumayı öğrenmediğim halde kelimeleri ezberlemişim. Babam onu fark etti saçımı çekti benim. Ondan sonra okumayı öğrenemediğimi hemen keşfetti bir hoca olarak. Anneme yutturuyordum ama babam yutmadı. Dolayısıyla ilkokul birde hocamdır. Gözlerini kaybettikten sonra ben sekiz yaşındaydım hep beraber okuduk, ben ona okudum. Bu arada babam da ister istemez hocam oldu. Benim için seçmedi kendisi için seçti. Ben okuduklarımla kendi yaşımın çok üstünde, çok ötesinde bir bilgi taarruzuna maruz kaldım. Babam, matematik hocam oldu ikmale kaldığımda daha sonra Fransızca hocam oldu. Bütün bu süreçler zarfında babamla çalışmaktan öyle bir ivme kazandım ki babam öldükten yirmi iki sene geçtikten sonra dahi ben bir gezi için gittiğim şehirde bulduğum her dakikayı değil her saniyeyi yine ilme, ilmin atlasına adıyorum. Bu dediğim gibi babamdan bana ve tüm talebelerine geçmiş olan bir ciddiyet ve çalışkanlıktır. Cemil Meriç'in eğitimci yönünün en önemli tarafı bu. Kendisi boş vakit geçirmediği gibi çevresindekilere de asla bir tek nefesini bile boş geçirmemelerini telkin ederdi. Mesela biz seyahate giderken bir bavul dolası kitap alırdık yanımıza. O bavuldaki kitaplardan bir tanesini bitirmemiz mümkün değildi. Ama mutlaka yanımızda kitap olurdu.

İnsanlar hiç kullanmayacakları kıyafetleri yanlarında taşıırken kitap taşımak daha güzel bir şey olsa gerek.

Bence de öyle, mutlaka kitapla giderdik. Şu halde onun eğitimciliğinde bu zamanın sayılı nefeslerin çok iyi değerlendirilmesi mesajını hal diliyle telkin eden bir hocaydı. Hakikaten o kum saatinin üstündeki kumlar alta kaydıkça alttaki kumlar çoğaldıkça, bende mesela böyle şimdi. Geldim gidiyorum Allah hayırlı ömürler versin çok şükür sıhhatim yerinde ama ne kadar olsa yaşadığım kadar yaşamayacağım fakat öyle olmasına rağmen öğrenmek için müthiş bir aşkın ötesinde telaşım var. Babam da mesela onu da Babam Cemil Meriç'te yazdım kitaplarını okşayıp hiçbirinizi okuyamayacağım diye teessüf ederdi. Daha sonraki yıllarda bu kitaplar okunmadı tabii. 11.000 cildin okunması mümkün değil tabii. 11.000 cildin kaç tanesini insan okuyabilir. Onları okşayıp okuyamayacağı için ağladığını biliyorum. Bende de bu telaş birkaç yıl evvel oldu. Babamın gözleri yoktu istediği gibi okuyamıyordu benim gözlerim var gözlerim olduğu halde okuyamıyorum, yetişemiyorum. Fakat sonradan bu telaşı bıraktım. Çünkü anladım ki dış kitaplar muhakkak Allah'ın lütfedip yaratmış olduğu dünyanın en büyük beyinlerinden bize

kalmış çok önemli mülklerdir. Fakat meğer insanın kendi içinden de öğrenecekleri varmış. Dışarıdaki kitaplar kadar gönlündeki kitapta anlamlıymış. Ben oradan da bir şeyler öğrenebilirmişim. Bunu öğrendikten sonra bu eyvahlar, babam bitiremedi ben gördüğüm halde bitiremeyeceğim telaşı noktalandı. Şimdi öyle bir telaşım yok. Buradan ben kendime gittim ama hâlbuki siz bana babamın eğitim anlayışını sormuştunuz.

Bu bağlamda kızı ve talebesi olmanız sebebiyle sizde Cemil Meriç'in izdüşümünü gördüğümüz için konumuzun dışı da pek değil aslında.

Ömrün kıymetini bilmek bir tek saniyeyi dahi fevt etmemek bazen başkalarından öğrenmek bazen kendi iç dünyamızdan öğrenmek. Kendi iç dünyamızdan öğrenmek mesajını babamdan almadım ama babamın ilgi alanı hep kitaplardı. O yalnız kaldığı zaman çok sıkılırdı. Kördü, körlüğünü çok sık hatırlardı. Birazda belki onun tedavisi için bu kadar çok oku evladım derdi. Biraz da dememek lazım yanlış bir cümle oldu çünkü o zaten dediğim gibi hayatı bütün devirlerin en büyük beyinleriyle sohbet halinde geçmişti. Bu dediğim gibi talebelerine dolayısıyla bizlere de intikal eden bir özellikti. Ben de asla televizyon seyretmem mesela, babam seyrederdi. Arkası yarınları izlerdi. Hani, tek nefesi fevt etmeme telaşı bende şu sıralar daha fazla zannediyorum.

Belki de şu olsa gerek kördü, kitap okuyamıyordu, televizyonla bu boşluğumu doldurmaya çalışıyordu.

Evet, evet, sadece kitap mı okudu dersiniz, bazen televizyon seyrederdi, biz anlatırdık, bazen radyo dinlerdi, sinemayı da çok severdi. Okulla sınırlı olmayan bir eğitim anlayışını hem yaşadığı ve yaşattığı çok muhakkak.

Özellikle babanız hakkında yazmış olduğunuz Babam Cemil Meriç adlı eserinizde aile yaşamınız hakkında çok renkli anılarınızı anlatıyorsunuz. Bir sosyolog gözüyle babanızın düşüncelerine ek olarak aile nasıl bir kurumdur ve aile içi eğitim nasıl olmalıdır?

Şimdi burada babamdan uzaklaşacağız. Aile kurumların en doğalıdır. İnsanlık, peygamberler öncesi hariç, normal olarak beşeriyet, cahiliye dönemindeki beşeriyet, peygamberlerin mesajının henüz ulaşmadığı beşeriyet, dini bir kuruma sahip değildi, siyasi bir kuruma da sahip değildi hatta iktisadi bir kurumlaşmaya da sahip değildi. Ama bir kadınla bir erkek bir arada yaşıyorlardı. Doğal olması ve

beşeriyetin bu doğal birleşmeden üremesi dolayısıyla aile ilk ve olmazsa olmaz kurumumuzdur. Beşeriyetin ailesiz bir hayat sürdürmesi söz konusu olamaz. Fakat bir kadınla bir erkeğin beraberliğinin günümüz manasında ki örnekleri çok muahhar dönemlere ait. O kadar ki mesela 19. yüzyıl İngiltere'si ve Fransa'sında işçi ailelerinde evlilik diye bir müessese yok. Nikâh memuru ya da kiliseye gidip defter imzalamıyorlar. O adamlar bu kadın aynı evde oturuyorlar. Bunun resmiyeti yok ve nikâh ahdi yok. Demek ki aile çok doğal ve en eski kurum, her zaman olması gereken ve kendisinden asla vazgeçemeyeceğimiz bir kurumdur.

Tabii aileyi birkaç boyutta ele almak mümkün. Bir, kadınla erkeğin kurduğu aile, iki bu kadınla erkeğin bu aileyi kurduktan sonra çocuklara sahip olmasıyla genişleyen aile, üç, kadının annesi babası, akrabaları, erkeğin aynı şekilde bütün en yakın akraba grubunu da kapsayan aile. Dolayısıyla tek bir aile modelinden söz etmek imkânına sahip değiliz.

Aile içi eğitim konusunda da tabii meşhur bir atasözü vardır, kız anneden öğrenir makas tutmayı oğlan babadan öğrenir kalem tutmayı gibi. Çok doğru değil ama mealen bu merkezdedir. Dolayısıyla aile içi eğitim, özellikle Avrupa ve İslam Tarihi için düşürsek ve hatta Uzakdoğu tarihi için de henüz okulların olmadığı müesses okulların ve kurumların olmadığı bir dönemde bir ailede doğan çocuklar kızsaa annenin yaptıklarını öğreniyor oğlansa babanın yaptıklarını öğreniyor. Özellikle zanaatkârlıkta bu söz konusu, örgün bir eğitim olmadığı için babanın zanaatı ne ise oğlanda onu öğreniyor. Bu özellik günümüzde kayboldu, o kadar kayboldu ki artık annelerde çalışıyorlar ve görevi sadece çocuklarını doğurmaktan ibaret kalıyor. Geçenlerde çok parlak bir delikanlıyla tanıştım Malatya'dan gelmişti. Üniversite sınavlarına giriyor. Dedi ki annem banka müdiresi olduğu için beni hep bakıcıların eline bıraktı. Çağdaş toplumda çocuklar ya yuvaya gönderiliyor ya da bir bakıcı tutuluyor. Çocuklar annenin çocuğu olmaktan çıkıyor yuvanın o tatsız tuzsuz steril atmosferinde şefkatsiz ya da bölünmüş bir şefkat ortamında büyüyorlar. Dolayısıyla çağımızda aile içi eğitim önemi giderek kaybetmeye başlıyor. Zanaatların olduğu döneme nispetle aile içi eğitim giderek azaldı. Zaten okullaşma başladı. Aile içi eğitime sessiz eğitim de denir. Annenin babanın bir şey söylemesine gerek yok çocuk zaten görür onu ve öğrenir dille takviye edilmesine ihtiyaç olmayan bir eğitimidir. Eğer annesi çocuğun hep nakış işliorsa çocuk bir müddet sonra nakış

işleyecektir, ama hep kitap okuyorsa bir müddet sonra kitap okuyabilir. Gerçi benim kızım hiç okumadı. Bunu da ben şu şekilde açıklıyorum. Dedesi o kadar çok okumuş, annesi o kadar çok okumuş ki çocuğun genleri doymuş, ihtiyacı kalmamış nitekim 20 yaşında ama yaşından da oldukça üstün bir insan portresi çiziyor. Kızımdan o açıdan memnunum.

Böyle dede ve anneye sahip olduktan sonra muhakkak etkilenme olmuştur.

Tabii ağır bir şey, kaldırılması kolay bir şey değil ama kaldıracak tahmin ediyorum.

Cemil Meriç, eserlerinde sıklıkla İbn-i Haldun, Saint Simon ve Ahmet Mithat Efendi gibi ünlü şahsiyetlerden bahsetmektedir. Hatta Saint Simon hakkında müstakil bir eser yazmıştır. Görüşlerine sıklıkla başvurduğu bu fikir adamları, Cemil Meriç için niye diğerlerinden bir adım önde gelmektedir?

İbn-i Haldun'un babamın indindeki önemi zannediyorum ki Marksist olduğu dönemde İbn-i Haldun'u tanımış olmasından kaynaklanıyor. Dolayısıyla İbn-i Haldun'da da marksizme yakın bir rüzgâr estiğinden Cemil Meriç, İbn-i Haldun'u bir adım öne çıkarmış olabilir.

Keza İbn-i Haldun'a dünyanın ilk sosyologu diyebiliriz.

Muhakkak, Avrupalılar diyorlar zaten biz demiyoruz daha. Biraz da yükselişlerin ve düşüşlerin hikâyesini de anlattığı için İbn-i Haldun, Cemil Meriç'te bir imparatorluğun yüksekte aşığı düştüğünü ve yeni bir ulusal devletin aşığıdan yukarıya doğru hareket ettiğini görmüş olan bir insan, bir geçiş dönemi, bu geniş dönemi hep var da bazen bu geçiş döneminin debisi yükseliyor. İbn-i Haldun, böyle bir dönemde yaşamıştır, Cemil Meriç'te biraz öyledir. Bir devlet yıkılmış yerine yeni bir devlet kurulacak, kurulacak mı, nasıl kurulacak, bunun kurumsal ağı nasıl olacak, hep egzistansiyel olarak bu telaşın içinde. İbn-i Haldun'da öyle devletler büyüyor, batıyor, yenisi çıkıyor.

Osmanlı devletinin büyüklüğünü düşünün; Cemil Meriç'in ailesi Dimetoka'dan Suriye'ye tayinle gidiyor bugün birisi Yunanistan'da öbürü Suriye'de olan iki ülke ama bir Osmanlı vatandaşı olarak. Balkanlardan Mezopotamya'ya kadar gitmişler. Osmanlı İmparatorluğu çöküyor, Suriye Fransız işgaline giriyor orada geçici bir dominyon kuruluyor, fakat Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Cemil

Meriç, milliyetçidir o dönemde ve kendi topraklarında da böyle bir devletin kurulmasını istemektedir. Bu bir devletin çöküşü ve yeni bir devletin çıkışı, hayatının başıyla sonunu düşünürsek eğer kendisinin içinde yaşadığı ve parçası olduğu Osmanlı Devleti çökmüştür, çünkü kendisi Osmanlı vatandaşı olarak doğar. fakat yabancı işgalini görmüştür. Fransızların Suriye’de ki hâkimiyetini görür. Onların okulunda okur ama arkasından hemen 1938’de Türkiye, Hatay’ı ister ve bağlanır. Bakın doğduğu zaman bir imparatorluğun sonunda doğuyor ve yaşadığı müddetçe bir devletin içinde yaşamaya gayret ediyor ve cumhuriyetin kurulduğunu da görüyor. Hep bir devlet gayesi var. İbn-i Haldun da bu açıdan onu teselli edici bir kaynaktır.

Saint Simon da bir manada askeri toplumun bittiği endüstriyel toplumun başladığı bir zamanda yaşamıştır. Cemil Meriç’te Osmanlı imparatorluğu gibi geniş topraklara sahip artık olmayan bir devletin ferdidir.

Ahmet Mithat’a gelince Cemil Meriç, Ahmet Mithat’ı, Kırk Ambar’ı vasıtasıyla çok seviyor. Kırk Ambar’ın ilk sayfalarında değinilen Ahmet Mithat’ı da Meriç, İbn-i Haldun ve Saint Simon gibi bu nedenlerden ötürü bir adım başkalarından önde tutuyor.

Uzun yıllar akademisyenlik yapmış ve üniversiteden çok erken ayrılmış bir hoca olarak, Cemil Meriç’in sıkça eleştirdiği üniversitelerimiz ve eğitimleri hakkında siz neler düşünüyorsunuz?

Şahsen babamın vermiş olduğu ya da mecburen benim almış olduğum eğitimin dışında üniversite görmüş olduğum eğitimi tatmin edici bulmuyorum. Ben ayrıcalıklı bir insandım. Böyle bir entelektüelin gözleriydim, eliydim. Dolayısıyla kendim istesem de istemesem de Cemil Meriç ile yaptığım ortak mesai beni hep başkalarından farklı kıldı. Benim gördüğüm eğitimden bahsediyorum, üniversitede ki eğitim fevkalade Türkiye dışı, batı teorileri üzerine müesses, Türkiye ile ilgili konular önemsiz gibi. Yine de bizim bölümümüz Boğaziçi’ne göre daha yerli bir bölümdür. Hatta Boğaziçi sosyolojiden bir öğrenci dersimi dinlemeye geldi. Dedi ki sizin dersleriniz ne kadar güzel, bizim derslerde Afrika’dan bahsediliyor. Elhamdülillah derslerimizde bir yerlilik vardı. Sonuçta burası Türkiye diyor Afrika’yı niye okuyalım. Dolayısıyla eğitimimizde böyle bir yabancılaşma vardı. Bunun sebebi tabii Hitler’den kaçan Alman Yahudi profesörlerin entelektüel birikimlerini buraya getirmiş olmalarından da kaynaklanıyor. Ama büyükşehirler

özellikle İstanbul'da ki üniversiteler zaten belli ailelerin kontrolündedir denebilir fakat son zamanlarda Anadolu'da açılan üniversitelerde çok kabiliyetli gençler yetişiyor. Ancak bu gençlerin ilerlemesi çok zor oluyor. İstanbul dükalığı bir manada Anadolu evlatlarına geç demek istemiyor. Bu yerli sermayede ki çatışma gibi bir manada. Bir İstanbul sermayesi var bir da Anadolu sermayesi var. Bu ikisi birbiriyle hep çatışma halinde fakat Anadolu sermayesi giderek yükseliyor, İstanbul sermayesi de giderek aşağıya inmeye başlıyor. Şuna da değinmeden geçemeyeceğim, Anadolu da kurulan üniversiteler İstanbul dışında elitlerin seçilmesini ve üniversite hayatına girerek oraların zenginleşmesini ve yerlileşmesini sağladı bu da çok iyi oldu. Bende hocalık yıllarımda daima Anadolu'nun iyi yetişmiş zeki gençlerine ehemmiyet verirdim ve onları asistan olarak almaya gayret ederdim.

Dil bir milletin kendini ifade etme aracı hatta başta gelen milli değerlerinden biridir. Cemil Meriç'in dil bahsinde özellikle dil devrimi konusunda oldukça hassas davrandığını görüyoruz. Sizce bunun sebebi nedir?

Dil olmadan ne duygu ne de düşünce ifade edilebilir. Belki duygunuzu ifade edebilirsiniz ama dille perdahlarsanız daha başarılı olursunuz. Dil olmazsa düşünce olmaz düşünce olmazsa hiç bir şey olmazsa pek tabii ki. Bu bakımdan Cemil Meriç'in özellikle üslûpkarlığı dikkate alındığında bir dünya dili olmaya aday Türkçe'nin Cemil Meriç'in eserleriyle daha da zenginleştiğini düşünüyorum. Mesela Mustafa İsen'in Türk yazarlarını yabancı dile çevirme teşebbüsü var. Ben, emin olun ki şu an bunu üzüntü ile karşılıyorum. 1980'lerde olsaydı memnun olurdu fakat şu an Dünya'da bu kadar Türk Okulu açılmışken ve Türkçeyi öğrenen bu kadar insan varken bence bizim yazarlarımızın eserleri yabancı dile çevrilmemeli Türkçeyi öğrenenler tarafından orijinalinden Türkçe'nin okunması gerektiğine inanıyorum. Türkçe artık bir dünya dili haline geliyor. Dolayısıyla Cemil Meriç'te bir dünya mütefekkeri haline gelecektir. Orda da bir geçiş dönemi içinde yaşıyoruz. Dünyanın birçok ülkesinde artık Türk Okulu var ve bunlar Türkiye için çok büyük bir yenilik, oralarda ben Cemil Meriç'in tercümesinin değil de orijinalini okuyan talebelerin yetişmesini tercih ederim.

Cemil Meriç açısından ahlak ve eğitim nasıl bir paralellik arz etmektedir? Bu ikisi birbirinin olmazsa olmazları mıdır?

Bu konuda siz zaten çalışmalarını Cemil Meriç'in okumuşsunuz. Dolayısıyla bu konuda benim söyleyecek pek bir şeyim yok ama tabii eğitimin başı ahlak eğitimidir. Mesela Yahudiler, bana bir çocuğu altı yaşına kadar verin ondan sonra alın ben ona, son nefesini verinceye kadar gerekli olan eğitimi vermiş olacağım der. Bu eğitimde büyük ölçüde ahlak eğitimidir pek tabii ki. Kişinin, kendi kendisinden kendini sorumlu hissetmesi, kendini Allah'a karşı sorumlu hissetmesi ve bütün ahlak anlayışı da bu doğrultuda ise ancak derde şifa olur.

Meriç, politika ve ahlak ilişkisini farklı eserlerinde değişik şekillerde ele almıştır. Machiavelli ve Sartre'in da dediği gibi "Safiyetle politika yapılamayacağı" doğru mudur? Cemil Meriç'in bakış açısından politika, hangi temeller üzerinde yükselmelidir? Yine, geçmişe baktığımızda doğu toplumlarında özellikle kendi tarihimizde politika ahlakı olmazsa olmazlardandır. Bugün acaba batı ile doğunun bu konu hakkındaki duruşları değişti mi? Ya da şöyle bir değerlendirme yapsak batıda ve doğuda politik ahlakın yeri nedir?

Zihinlerimiz teşevvüşe uğradığı için safiyetle politika yapılamayacağı anlayışı tamamen Makyavelist ve batıya has bir anlayıştır. İslam'ın ahlak anlayışı ise örnek şahsiyet, siyasette de hazreti peygamberdir. Dolayısıyla kimse onun kadar mükemmel olamayacaktır. Farabi'nin Medinet-ül Fazıla'sında bir siyaset adamının on iki vasfını saydığında bütün bunların hazreti peygambere benzeyen vasıflar olduğunu görürüz. Dolayısıyla İslam dünyasında bir insan ne kadar ahlak sahibiyse o kadar siyasete yakındır. Batı'da ise siyasette ne kadar ahlak dışı davranabiliyorsa siyasete de o kadar yatkındır. Bu ikisi birbirinin tamamen zıddıdır ama bu demek değildir ki batıdaki bütün siyaset adamları ahlak dışıdır, doğudakiler ise ahlak sahibidir. Harun Reşid ve oğlu Me'mun'un bugün Meşhed'te metfun bulunan Hz. Peygamberin torununu elleriyle zehirli üzüm vererek öldürdüğünü biliyoruz. Bu bakımdan zamanımızda da siyaset çok üst bir değer hâlbuki İslamiyet'te ise siyaset üst bir değer değil. İslamiyet insanların siyaset yapmasını emretmiyor, bizim varlığımızın sebebi Allah'a layık kullar olmaktır, habibimizi örnek almaktır. Dolayısıyla siyaset aslında çok sıkıcıdır ve hala insanlar arasında kurtlar ve kuzular olduğu için yapılan gerekli bir müessesedir. Cennette siyaset var mı hayır ne gerek var orada herkes zaten Allah'ın sevgili kulu olarak bulunacaktır. Bu bakımdan Cemil

Meriç'in politika hangi temeller üzerinde yükselmelidir diye özel bir tavsiyesi yoktur ama bu ikilemi bize anlatmış olduğu için konuya ışık tutmuştur.

Batı ve doğu demişken doğunun kadim kavimlerinden Hint'e de değinmek istiyorum. Zira Cemil Meriç'in dünyasında Hint'in yeri ayrıdır. Hint edebiyatı ve düşünce dünyasını Cemil Meriç'in gözünde farklı kılan neydi?

Babamın aslında Hint edebiyatı ile tanışması tesadüfidir. Babam gözlerini kaybettikten sonra bir dünya edebiyatı kaleme almak istiyordu. Balzac ve Hugo sebebiyle Fransız edebiyatını çok iyi biliyordu. Fakat zaman zamanda batının kendi içinde tıkanıldığını hissediyordu. Yine batı kaynaklarından hareketle özellikle de Fransız kaynaklarından hareketle bir dünya edebiyatı kaleme almak istedi. Bize, yani Osmanlıya en yakın toplum olması sebebiyle İran edebiyatından konuya başlamak istedi ve bunla ilgili çalışmalar yaptı. Hatta ağabeyimde İran edebiyatı ile ilgili yirmi sayfalık İran edebiyatı müsveddesi vardır. O sıralarda, İş Bankası müdürü Hasan Bey bize geldi ve Cemil Bey, İran edebiyatını bırakın ve Hint edebiyatı üzerine çalışın ben de onu İş Bankası kültür yayınlarından yayınlayayım dedi. Aslında Cemil Meriç'in batı dışında bir arayışı, yönelişi vardı ama Hint üzerinde duruşu kendi seçimi olmadı. Hasan Ali Yücel'in siparişiyle oldu.

Cemil Meriç'in eserleri sayesinde günümüze vermiş olduğu şu mesajla önemli olduğuna inanıyorum. Dış siyasetin ve yönlendirmelerin etkin olduğu bir zamanda yani 1960'larda Balzac'ı Hugo'yu ve Hint edebiyatını tanıtıyor. 1960'larda Meriç, Marksist olmasına rağmen Hint edebiyatını tanıtıyor. Düşünün bir kere 1960'lar da Türkiye nere Hint edebiyatı nere Saint Simon nere. Dünya bir bütündür ve Cemil Meriç'te global dünyaya girişir aslında. 1960'larda bu kitapları Meriç yazarak Türkiye'nin kendi içine dönen körleşen ve şaşıl原因an bakışlarını; dünya bunlardan ibaret değil, bir tek küre içinde yaşayan bir beşeriyetiz ve birbirinizi tanıyın ki sevesiniz mesajıyla farklı yönle çekmiştir. Özellikle adı bile *Bu Ülke* olan eserinde Cemil Meriç, bu ülkenin kültürden irfana geçmesi gerektiğine değinerek kendi değerlerimizi bileceğiz ve pergelimizin sivri ucunu kendi irfanımıza batıracağız ama öbür ayağıyla da bütün dünya kültürlerini dolaşacağız. Bu ne demek, bu aslında bir Müslüman'ın gerçek görevidir. Evvela iyi bir Müslüman olmak ama bütün dünyayı tanıyıp bütün Dünya'yı İslam'a davet edebilmek. Dünya'yı tanımadan Dünya'yı İslam'a davet edemezsiniz. Siz bir Fransız'a mesela ressam Delacroix'nın bir

tablosundan bahsetmezseniz o da siz, bir hadis söylediğiniz de size yeteri kadar önem vermez. İnsanları kendi bildiklerinden yakalayıp asıl olarak varoluşumuz esbab-ı mucizesi olan noktaya çekmektir önemli olan. Cemil Meriç'te sadece bu ülke değil bu dünya, kültürden irfana yürümelidir şeklinde bu mesajı bize tebliğ etmektedir.

Cemil Meriç'e de Taç Mahal altında Balzac okuyan mütefekkir denme sebebi bu olsa gerek.

Evet, evet tabii. Tarentius'un insanım ve insanla ilgili olan hiçbir şey bana yabancı değildir sözü babamın bir kitabında ilk sözüdür ve böyle de yaşamaya gayret etmiştir.

Bu seferde Batı'nın bir umut olarak 19. yüzyılda ortaya attığı ve "Yeniçağın Yeni Dini" olarak takdim ettiği Hümanizm hakkında soru sormak istiyorum. Gerçekten, Hümanizm, batının daha genel de ise dünyanın sorunlarına deva olacak bir ilaç mıdır?

Bu soruya ben bir Müslüman olarak cevap verebilirim. Hümanizm tanrısız bir beşeriyet demektir. Tanrısız bir beşeriyet, beşeriyeti ancak intiharlara götürebilir. İnsan, insan olduğunu ancak Cenab-ı Hakkın yaratışının bir şaheseri olarak değerlendirdiği müddetçe kendi gözünde itibarı yükselir. Ben kendimi yaratmadım, Cenab-ı Hakkın bana vermiş olduğu mükemmel donanımla hem kendimi keşfediyorum hem başka insanlarla tanışıyorum ve başka toplumları tanıyorum hem de kâinatı keşfediyorum. Dolayısıyla bu derece derece kendini bilen rabbini bilir noktasından hareketle varoluşun kıvrımını bize ifşa ediyor. Dolayısıyla hümanizmde böyle bir şey yok.

Son olarak sizce Cemil Meriç, toplum nazarında olması gerektiği yerde midir yoksa?

Bence Cemil Meriç, toplum nazarında olması gereken yerdedir. Ben Türk toplumunu bu noktadan hareketle fevkalade ferasetli buluyorum. Bugün Türkiye Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı, başbakanı, bakanlar kurulu ve en üst seviyede ki bütün şahsiyetleri, Ertuğrul Günay ve Beşir Atalay'da dâhil olmak üzere gençlik yıllarında Cemil Meriç okumuş olan dolayısıyla kendilerini gençlik olaylarından Cemil Meriç'in can simidiyle kurtaran kadrodur. Bu kadro o yılların en elit gençlerini oluşturmaktadır ki bu mevkilere gelebilmişlerdir. Öyle oldukları için bugün buradadırlar.

Cemil Meriç, okunmamaktan şikâyet ettiği zaman bile okunması gerekenler tarafından okunmuştur. Bugünde giderek Cemil Meriç daha geniş kitlelere ulaştı ve bir devlet düşünürü haline geldi. Bir başbakan kalkar da bir düşünür hakkında yarım saatten fazla irticalen bir konuşma yaparsa Meriç'in toplum tarafından fevkalade iyi zikredildiği ve anlaşıldığına dair başka bir delil aramaya gerek yoktur. Dolayısıyla Cemil Meriç idealize edilmemeli o da bir insandı kör bir insandı ve zaafları olan bir insandı. Bu yüzden idealize etmeye gerek yok ama Cemil Meriç'i de Türkiye'nin çok iyi anlaması lazım ki hem kendi kendisiyle tanışsın hem de dünyada ki yerini anlasın ve bireysel olarak da toplumsal olarak da dünya da Cenab-ı Allah'ın nasip ettiği görevi yerine en iyi şekilde getirebilsin.